

Bibl. Prof. darov. nakladatel

21/4 1891.

I-1006, b.

MLUVNICE ČESKÁ

PRO

ŠKOLY STŘEDNÍ A ÚSTAVY UČITELSKÉ.

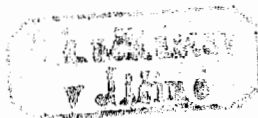
NAPSAL

DR. J. GEBAUER,

ŘÁDNÝ PROFESSOR C. K. ČESKÉ UNIVERZITY V PRAZE.

II.

SKLADBA.

CENA SEŠ. 1 zl. —, VÁZ. 1 zl. 20 kr.

V PRAZE A VE VÍDNI.
NÁKLADEM F. TEMPSKÉHO,
KNIHKUPECE CÍSAŘSKÉ AKADEMIE VĚD VE VÍDNI.

1890.

3568.

Veškerá práva jsou vyhrazena.

9

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA PEDAGOGICKÉ FAKULTY KARLOVY UNIVERZITY PRAHY	
Signat. č.	V 1059/2
Inventár. č.	201623

Vydávaje tento druhý díl mluvnice pro školy střední a ústavy učitelské přeji si, aby zasluhoval téže přízně a spokojenosti soudců povolaných, jako se dostalo dílu prvnímu.

Krom toho, co jsem pověděl v předmluvě k dílu prvnímu, pokládám za potřebí připomenouti ještě, co zde následuje.

V učení mluvnickém, uloženém školám středním (a ústavům učitelským), jsou některé věci obecně platné, t. j. platné pro všechny jazyky, kterým se tu učí, a výklady o týchže věcech žádají se především od mluvnice jazyka mateřského. Tomuto zajisté správnému požadavku hověl jsem měrou poněkud větší, než bývá obyčejem; na př. ve skladbě vyložil jsem větosloví obšírněji a jako část samostatnou, a porůznu jinde položil jsem častěji vysvětlení věci, které se v mluvnici jazyka cizího jako známé předpokládati a pomíjeti mohou.

Dále snažil jsem se, aby mluvnice byla ovšem školní, ale přece — v duchu příslušných nařízení úředních — také na výši vědecké. Věda mluvnická učinila v posledních dvou desetiletích pokrok veliký; mluvnice školní, a především zajisté mluvnice jazyka mateřského, musí se snažiti, aby pokročila přiměřeně také, a povinná snaha tato vede dílem k opravám výkladů starších, dílem k výkladům novým.

Mezi míněnými zde výklady novými podávám též některé, jejichžto přijetí do knihy školní je trvám třeba odůvodniti.

Učení jazyka mateřského na školách středních má pro obecné vzdělání touž důležitost, jako kterýkoliv jiný hlavní předmět učení středoškolského. V jazyku vůbec je přemnoho látky tím vzdělavatelné, že nás poučuje dílem o řeči vůbec a její povaze, dílem o našem myšlení, o práci naší duševní. Poučení a vzdělání

to čerpati lze nejsnáze z pozorování jazyka mateřského, a lze je čerpati do jisté míry již na stupni středoškolním. Není potřebí, aby mluvnice pro střední školy určená proto se stala naukou filosofickou a spouštěla se zřetele nebo zmenšovala svůj úkol hlavní, totiž vyložení hlavních pravidel jazykových a utvrzení v nich. Zanedbávati pak vytčenou stránku obecně vzdělavatelnou naprosto a přestávati na tom, aby mluvnice středoškolní vedla jen ke správnému praktickému jazyka užívání, bylo by rovněž tak nenáležitě, jako kdybychom na př. chemii nebo fysiku na školách středních omezovali ustanovením, že mají učití jen tomu, co je třeba znáti pro život všední.

Tím odůvodňuji zejména výklady v §§. 458—477 „pro hlubší poznání jazyka a mluvnice“ přidané a také některé výklady porůznu jinde vložené — výklady, jež ovšem pro třídy vyšší jsou určeny —, a tím vším omlouvám také objem této mluvnice, který jest o něco větší, než některých jiných knih téhož druhu*).

Na konec ještě připomínám, že mluvnice tato jest napsána ze skizz mluvnice vědecké několikadílné, o které ode mnoha let pracuji a jejíž první díl bohdá již r. 1892 vytištěn bude; tu budou zevrubně udávány prameny, odkud který doklad je vzat, i theoretické pomůcky, kde jaké užito, což v knize pro školu určené činiti lze nebylo.

V Praze dne 20. dubna 1890.

J. Gebauer.

*) Objem této mluvnice vzrostl také tím, že nakladatel — ku pohodlí těch, kteří knihy té užívají budou — chtěl, aby v ní nebylo tisku hustého a drobného (petitového).

Skladba.

286.*) Skladba (syntaxis) ve smyslu širším dělí se ve dvě části: větosloví a skladbu ve smyslu užším.

Část první.

Větосloví.

Přehledný výklad větосloví.

287. 1. Větосloví jest nauka o větě, jejím složení a jejích družích.

2. Věta je slovy vyjádřený úsudek.

Pozoruji a usuzuji, že slunce vychází, a vyslovuji to slovy: „*slunce vychází*“.

Pozoruji a usuzuji, že mi přítel poskytl pomoci, a vyslovuji to slovy: „*přítel poskytl mi pomoci*“.

Pozoruji a usuzuji, že starý hřích činí novou hanbu, a vyslovuji to slovy: „*starý hřích činí novou hanbu*“.

Atd. Jako v příkladech těchto, tak také v nesčíslných jiných dospívám pozorováním a přemýšlením k jistému úsudku a úsudek ten vyjadřuji pak slovy.

Úsudek je v mé myslí. Výraz, kterým jej vyslovuji, je věta.

288. Skoro každá věta skládá se ze dvou členův, totiž podmětu a přísudku.

Podmět (subjekt) je slovné vyjádření toho, o kom neb o čem se (v úsudku) co vyslovuje. Více o podmětě v. v §. 299.

Přísudek (n. výrok, praedikat) je slovné vyjádření toho, co se o podmětu vyslovuje. Více o přísudku v. v §. 301.

*) §§. 1. až 285. jsou v I. díle této mluvnice.

Na př. ve větě *slunce vychází* je podmět *slunce* a přísudek *vy-
chází*. A podobně jest

podmět	přísudek
ve větách: <i>slunce</i>	<i>svítí,</i>
<i>život</i>	<i>jest krátký,</i>
<i>přítel</i>	<i>poskytl mi pomoci,</i>
<i>starý hřích</i>	<i>činí novou hanbu,</i>
<i>Doubravka, dcera Bole- slavova,</i>	<i>provdlala se za Mečislava, kníže Polské, — atd.</i>

2. Některé však věty mají jen přísudek a nikoli též podmět. Na př. *prší*; — *blyská se*; — *uhodilo*; — *napadlo sněhu* a j. Věty takové jmenují se bezpodměté. Více o nich v. v §. 300.

3. Naproti tomu klade a vyslovuje se přísudek ve větě každé; bez přísudku není věta žádná, kladení a vyslovení přísudku je při větě vlastností podstatnou.

289. 1. „*Slunce vychází*“ je výraz slovy učiněný n. výraz slovný (ve smyslu širším), a „*starý hřích*“ též. Ale jsou to výrazy rozdílné: „*slunce vychází*“ je věta, je výraz větný, — a „*starý hřích*“ není věta, nýbrž výraz nevětný. Výraz slovný nevětný nazýváme krátce výrazem slovným (ve smyslu užším).

2. Výraz slovný (nevětný) rozeznáváme: jednoduchý nebo holý, který jen jedno slovo obsahuje, na př. *slunce*; *hřích*; *činí*; — a výraz

složitý nebo rozvitý, který ze dvou nebo více slov je složen, na př. *jasné slunce*; — *naš starý hřích*; — *činiti novou hanbu*.

Předložka se svým pádem a sloveso se zvrtným zájmenem *se* pokládají se za výrazy jednoduché. Na př. *na - poli*; *směji - se*.

290. Ve výraze rozvitém rozeznáváme opět člen základní a člen nebo členy rozvíjecí. Obojí mohou býti výrazy holé nebo rozvité.

Na příklad: v rozvitém výraze *starý hřích* je *hřích* člen základní a *starý* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy holé; — v rozvitém výraze *hlavní město království Českého* je *hlavní město* člen základní a *království Českého* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy rozvité.

291. Úkolem výrazů rozvíjecích jest, omeziti a určití význam slov a výrazů základních tak, jak toho je potřebí.

Myslím na př. na Prahu a chci o ní říci, že je hlavním městem království Českého. Tu by nebylo dosti, abych řekl: „*Praha je město*“, poněvadž slovo „*město*“ má význam mnohem širší, než který chci vy-

sloviti. Abych tento žádaný a náležitý význam dostal, přidávám ke slovu „*město*“ výrazy rozvíjecí „*hlavní*“ a „*království Českého*“; jimi omezují široký význam slova „*město*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: *hlavní město království Českého*.

Jiný příklad. Chci říci, že lakomec stále žádá peněz. Tu by opět nebylo dosti, abych řekl: „lakomec *žádá*“, poněvadž slovo „*žádá*“ má význam mnohem širší, než který chci vysloviti; proto přidávám k němu výrazy rozvíjecí „*peněz*“ a „*stále*“; jimi omezují široký význam slova „*žádáti*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: *žádáti stále peněz*.

A tak děje se vždycky: výrazy rozvíjecími omezuje se a určuje se význam slov a výrazů základních tak, jak toho je kdy potřebí, — omezovati a určovati takto význam slov a výrazů základních jest úkolem výrazů rozvíjecích.

292. Věty, jejichžto podmět i přísudek jsou výrazy jednoduché, slovou holé. Na př. *slunce vychází* (podmět *slunce*, přísudek *vychází*, oboje výraz jednoduchý).

Za holé pokládají se také věty, které mají v přísudku sloveso *jsem, jsi* atd. s nějakým slovem doplňovacím. Na př. *Bůh jest věčný*; — *ty jsi řekl*; — (*já*) *jsem po-nemoci* atp. Sloveso *jsem, jsi* atd. v těchto větách nazývá se *sponou* (copula). Srov. §. 301 č. 3.

Naproti větám holým jsou věty rozvité (n. rozšířené) t. j. takové, kde buď podmět nebo přísudek nebo oba tyto členové věty vyjádření jsou výrazy složitými. Na př. *Slova boží nepominou* (podmět „*slova boží*“, výraz složitý). *Lež má krátké nohy* (přísudek „*má krátké nohy*“, výraz složitý). *Starý hřích činí novou hanbu* (podmět „*starý hřích*“, přísudek „*činí novou hanbu*“, oboje výraz složitý).

293. Ve složitém výrazu podmětovém i přísudkovém rozeznáváme podmět a přísudek holý a části jejich rozvíjecí. Na př. ve větě *starý hřích činí novou hanbu* jsou výrazy *hřích* a *činí* holý podmět a holý přísudek, výrazy pak *starý* a *novou hanbu* jsou části rozvíjecí.

Části rozvíjecí ve větě jsou:

- a) předmět (objekt), na př. jezdec bodá *koně*, — pohané slouží *modlím*, — lakomec žádá *peněz*; — více o předmětu v. v §. 294 č. 2 a v §. 302;
- b) doplněk, na př. chlapec chodí *bos*, — Jidáš stal se *zrádцем*; — více o doplňku v. v §. 294, č. 2 a v §. 303;
- c) příslovečné určení (adverbiale), na př. chudému je *všude* zle, — nemoc *na koni* přijíždí a *pěšky* odchází; — více o příslovečném určení v. v §. 294 č. 3 a v §. 304;

d) přívlastek (attribut), na př. *starý* hřích činí *novou* hanbu; — více o přívlastku v. v §. 294 č. 4 a v §. 306.

Holý podmět a holý přísudek jsou větné členy hlavní, — části rozvíjecí předmět, doplněk, příslovečné určení a přívlastek jsou členy vedlejší.

Rozvíjecí tyto výrazy vyskytují se jednak při slovesích, jednak při výrazech druhu jiného.

294. 1. Slovesa jsou vesměs významu dějového; na př. ve slovese *žádati* jest význam dějový „žádání“.

Děj — na př. *žádání* — může byti rozmanitý; a to

a) jednak podle své stránky věcné (podstatné), neboť věcně (podstatně) jiné jest na př. *žádati rady*, — jiné *žádati pokoje*, — jiné *žádati peněz* atd.; a

b) jednak podle své stránky mimověcné (mimopodstatné), neboť mohu *žádati* něčeho (na př. *pokoje*) na rozličných místech, v rozličných dobách, rozličným způsobem, z rozličných příčin atd.

Pro rozmanitá tato „žádání“ nestačí jediné sloveso „žádati“. Abych si opatřil výrazy, jichž potřebuji pro „žádání“ rozmanité a několikere, přidávám k slovesu „žádati“ výrazy rozvíjecí (v. nahoře §. 290) a dostávám významy, kterých potřebuji, dostávám na př. význam „žádati snažně *pokoje*“, význam „žádati stále *peněz*“ atd.

Podobně děj „*státi se*“ jest rozmanitý podle stránky věcné (neboť věcně jiné jest na př. *státi se boháčem*, jiné *státi se žebrákem* atd.) a podle stránky mimověcné (neboť *státi se* něčím, na př. *boháčem*, může někdo doma anebo v cizině, rychle anebo znenáhla, lehce anebo těžce atd.); maje rozmanité tyto děje náležitě vyjádřiti, skládám sloveso *státi se* s náležitými výrazy rozvíjecími.

2. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce své věcné, jest jednak předmět, jednak doplněk.

Předmět patří a táhne se jen ke slovesu a je slovným vyjádřením toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho nebo co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu neb čemu děj slovesný vztahujeme. Na př. Jezdec bodá *koně* (bodati *koně*). Lakomec žádá *peněz* (žádati *peněz*). Pohané sloužil *modlám* (sloužiti *modlám*).

Doplněk patří též ke slovesu, ale při tom spolu se táhne ku podmětu nebo ku předmětu jeho. Na př. Chlapec chodí *bos* (chlapec *bos*, doplněk *bos* táhne se ku podmětu). Jím rád ovoce (já rád). Jidáš stal se *zrádcem* (Jidáš *zrádce*). Ctnost činí člověka *vzácná*, nebo *vzácného*, nebo *vzácným* (člověka *vzácná*, doplněk *vzácná* n. *vzácného* n. *vzácným* táhne se ku předmětu). Čechové zvolili sv. Vojtěcha *biskupem* (Vojtěcha *biskupem*).

3. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje význam slovesa na stránce mimověcné, slove příslovečné určení. Na př. Chudému je *všude* zle. Sv. Vojtěch zvolen jest biskupem *po smrti Dětmarově*. Žádám *snaze* pokoje. *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají. Určením tímto omezuje a určuje se význam slovesa zejména co do místa, času, způsobu (vztahu a míry) a příčinnosti.

4. Slova a výrazy druhu jiného (kromě sloves), jež nějaké rozvítl při sobě mívají, jsou jméno podstatné, jméno přídavné a příslovce.

a) Jméno podstatné určuje se přívlastkem; na př. *zelený strom, starý hřích* atp.

Jména podstatná mohou mívati při sobě také doplněk, na př. zvolení *biskupem* (= za biskupa), — nebo předmět, na př. *žádost peněz, stvořitel světa*, — nebo příslovečné určení, na př. *procházka lesem, cesta do Říma, obilí od lonska*; avšak tyto rozvíjecí výrazy, jsouce při jméně podstatném, berou na sebe zároveň povahu přívlastku, stávají se přívlastky.

b) Jméno přídavné určuje se příslovečným určením; na př. *velmi žádostivý*, — *na polo mrtvý* atp.

c) Příslovce a výraz příslovečný vůbec určují se opět určením příslovečným; na př. *skoro dobře*, — *blízko u Prahy*, — *tři míle za Prahou*, — *včera odpoledne po třetí hodině*.

295. 1. Hledajíce ve větách daných, co je jakým členem věty, činíme to otázkami.

Podmět nalézáme, když se tážeme, *kdo* (nebo *co*) koná to, nebo *kdo* je v tom stavu nebo té vlastnosti, jak věta vyslovuje. Na př. při větě „*Tomáš ze Štítného byl český mudrc a složil pro své dívky knihy šestery o obecných věcech křesťanských*“ tážeme se na podmět: *kdo* byl český mudrc a složil knihy šestery . . . ? Odpověď (a v ní podmět): *Tomáš ze Štítného!*

Přísudek nalézáme, když se tážeme, co podmět věty *koná*, nebo co *se mu děje*, nebo co *se o něm ve větě vyslovuje*. V příkladě našem: co jest, co *se vyslovuje* o Tomáši ze Štítného? Odpověď (přísudek): *byl český mudrc a složil knihy šestery* . . . !

Předmět nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného zájmena tázacího *koho, co? koho, čeho? komu, čemu? kým, čím?* . . . V příkladě našem: *co* složil Tomáš ze Štítného? Odpověď (předmět): *knihy šestery* . . . !

Doplněk nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu (po případě též z předmětu) a slovesa věty dané a ze slova tázacího *jaký, jak* (= *jaký*), *kdo n. co* (= *jaký*), *čím* (= *jakým*). V příkladě našem: *kdo, co* (= *jakým, čím*) byl Tomáš ze Štítného?

Odpověď (doplňek): *český mudrc!* Ve větě „*chlapec chodí bos*“ otázkou: *jak* (= *jaký*) chodí chlapec? — *bos!* Ve větě „*ctnost činí člověka vzácná* (= *vzácného, vzácným*)“ otázkou: *jakého* (n. *jakým, čím*) činí etnost člověka? — *vzácná* (*vzácného, vzácným*)!

Příslowečné určení nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného tázacího výrazu příslowečného. V příkladě hořejším prvním: *pro koho* (*proč*) složil Štítný knihy šestery . . . ? Odpověď (příslowečné určení): *pro své děti!*

Přívlastek nalézáme otázkou složenou z tázacího slova *jaký?* *kteřý?* *čí?* . . . a příslušného jména podstatného. V příkladě našem: *kteřý* Tomáš? Odpověď (přívlastek): *ze Štítného!* — *Jaké* knihy? Odpovědi dvě (přívlastky dva): 1. *šestery*, 2. *o obecných věcech křesťanských*.

2. Otázkami těmito nalézáme většinou bezpečně a určitě, jakého druhu který člen věty jest. Ale někdy může bývati a bývá přece výklad rozdílný, — a příčina toho je v rozdílném pojímání t. j. v tom, že témuž výrazu rozdílně rozumíme a rozdílný význam příkládáme. O případech takových je řeč doleji na několika místech (na př. v §. 303 č. 10, §. 304 č. 5, 6 a j.).

3. Tyž výraz může míti v rozličných větách význam rozličný a býti členem druhů rozličných. Na př. ve větách

- a) „*dávají na školu novou střechu*“,
- b) „*sbírají se příspěvky na školu*“,
- c) „*pamatujeme na školu*“,
- d) „*tyto peníze jsou na školu*“,
- e) „*peníze na školu sešly se z dobrovolných příspěvkův*“

je všude výraz tyž „*na školu*“; ve větě a) je příslowečným určením místa (*dávají novou střechu kam?*), v b) je příslowečným určením přičinnosti (účelu, *sbírají se příspěvky nač? = k jakému účelu?*), v c) předmětem (*pamatujeme na .co? = co?*), v d) doplňkem (*nač jsou = jaké jsou tyto peníze?*), v e) přívlastkem (*jaké peníze sešly se?*).

296. Rozeznáváme:

- a) věty jednoduché, na př. *chudoba cti netratí*; — *křivý svědek nebude živ do roka*; a
- b) souvětí neb složeniny větné (n. věty složené), na př. *lékař léčí, Báh uzdravuje*; — *kdo křivě svědčí, nebude živ do roka*; — *co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám*; — *přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*.

O větách jednoduchých v. §. 298 sl., o souvětích §. 313 sl.

297. Dále rozeznáváme věty hlavní a věty vedlejší.

- a) Věty hlavní nebo samostatné jsou, které samy o sobě smysl plný vyjadřují (nebo vyjadřovati mohou). Jsou

1. způsobu oznamovacího nebo věty oznamovací (indikativní), na př. *přítel poskytl mi pomoci*;

2. tázací (interrogativní), na př. *poskytl mi přítel pomoci?*

3. podmiňovací (kondicionální), na př. *přítel by mi poskytl pomoci*, — mezi nimi též přací (optativní), na př. *kéž by mi přítel poskytl pomoci!*

4. rozkazovací (imperativní), na př. *příteli, poskytni mi pomoci.*

Více o větách těchto v. v §. 307—311.

b) Věty vedlejší jsou, které nedávají o sobě smyslu plného a zastupují některý člen vět jiných; na př. „*kdo křivě svědčí*, nebude živ do roka“ (věta „*kdo křivě svědčí*“ nedává smyslu plného a zastupuje podmět věty „*nebude živ do roka*“).

Věta vedlejší slove proto též věta podřízená; naproti ní jest věta řídící ta, k níž ona jako člen přináleží. V příkladě právě uvedeném jest tedy věta řídící „*nebude živ do roka*“.

Věta řídící může sama býti opět podřízena větě jiné. Na př. v souvětí „*přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ jest věta druhá větou řídící vzhledem k větě třetí, ale spolu podřízena větě první.

Více o větách vedlejších v. v §. 322—327.

Ve výkladech následujících, kde není jinak udáno, máme na zřeteli především větu hlavní (samostatnou) oznamovací.

Věty „*přítel poskytl mi pomoci*“, „*poskytl mi přítel pomoci?*“ atp. jsou kladné (positivní); naproti nim jsou věty „*přítel neposkytl mi pomoci*“, „*neposkytl mi přítel pomoci?*“ atd. záporné (negativní).

A. Věta jednoduchá.

298. 1. Věta jednoduchá jest věta, jejíž všichni členové jsou prosté výrazy slovné a tedy žádný člen sám není výrazem větným. Na př. *chudoba cti netratí*; — *křivý svědek nebude živ do roka*.

Větou jednoduchou jest tedy také věta „*náš soused prodal dům i pole*“; je v ní ovšem předmět dvojčlenný (*dům i pole*), ale žádný člen její není výraz větný. Naproti tomu věta „*náš soused prodal dům, ale pole neprodal*“ pokládá se za staženou. Viz o tom v §. 320.

2. Členové, kteří ve větě jednoduché se vyskytují, jsou: podmět, přísudek, předmět, doplněk, příslovečné určení a přívlastek.

O podmětě.

299. 1. Podmět je slovné vyjádření toho, o kom neb o čem se ve větě něco vyslovuje (v. §. 288 č. 1). Na př. *Lež má krátké nohy*. *Pravda jest dítě boží*. *Jidáš stal se zrádcem*.

2. Hledajíce podmět tážeme se otázkou sestrojenou z tázacího *kdo?* nebo *co?* a přísudku věty dané (v. §. 295 č. 1). Na př. (při poslední z vět uvedených): *kdo* stal se zrádce? Odpověď (podmět): *Jidáš!*

3. Podmět může býti výraz holý, na př. *orel* letí, — nebo rozvitý, na př. *zlatý orel* všude doletí.

4. Podmětem holým bývá z pravidla slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př. *Život* jest krátký. *Tonoucí* i břitvy se chápe. *Nikdo* nás nenajal.

Někdy jest podmětem holým slovo nesklonné; to však, jsouc v platnosti podmětu, běře na sebe povahu jména podstatného, stává se slovem zpodstatnělým. Bývá to:

infinitiv, na př. *bohatnouti* není hřích; — i pěkně *lháti* je hřích; — *slíbíti* a *dáti* jest dvojí;

nebo slovo nesklonné jiné, na př. *ale* je spojka; — *y* je samohláska tvrdá; — lepší jedno *dnus* než dvojé *zejtra*.

Ve větě „lepší je *chvála-Bohu* než *dá-li-pán-Báh*“ jest podmětem výraz „*chvála-Bohu*“ a vedle něho „*dá-li-pán-Báh*.“ Ve výrazích těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*chvála*, *Báh*, *pán*); ale jejich celky („*chvála-Bohu*“ ...) jsou nesklonné.

5. Podmět je vždy v nominativě. Na př. *Život* je krátký. *Tonoucí* i břitvy se chápe.

Za nominativ běře se také podmět, který sám sebou je slovo nesklonné, na př. ve větě: „*ale* je spojka.“ Slovo „*ale*“ je nesklonné a nemá tedy také nominativu ve smyslu tvaroslovném, — v příkladě našem však je pojata za podmět a tím pojetím jest učiněno nominativem ve smyslu syntaktickém.

6. Podmět bývá nevyjádřen, ale rozumí se.

Podmětem nevyjádřeným bývá zájmeno osobní, které se rozumí ze slovesa určitého. Na př. *Řekl* jsem (— já!). *Řekl* jsi (— ty!). *Řekli* (— oni!).

Podmětem nevyjádřeným bývá dále slovo jiné, které se rozumí z celku a ze souvislosti. Na př. *Blažení* jsou čistého srdce (t. *lidé*). *Velflovici* a od *Kamene* s *Mišňany* se slili (t. j. *členové rodu*, který se nazýval „od *Kamene*“). *Novotných* prodali zahradu. Srov. §. 312.

7. Podmětův jest někdy ke společnému přísudku několik. Na př. *Ctnost* a *pokora* nemá místa u dvora. *Štěstí* a *neštěstí* sousedy sobě jsou. *Kvakov*, *Lvov* a *Varšava* jsou přední města polská. Srov. §. 320.

300.

Věty bezpodměté.

1. Některé věty nemají podmětu, jsou bezpodměté. Na př. *Prší*; — *blýská se*; — *uhodilo*; — *je zde trochu vody*; — *proti věku není léku*; — *bylo nás tisíc*; — *přibývá dne*; — *ubývá vody*; — *nedostává se chleba*; — *pamatováno bude na tebe*; — *bylo zima*; — *bylo tma*; — *bylo večer*; — *bylo škoda peněz* atp.

Ve větách *prší*, *blýská se*, *uhodilo* atp. není ani slova, které bychom za podmět pokládali mohli.

Také ve větě *je zde trochu vody* není podmětu; *trochu* jest akkusativ, podmět pak měl by býti v nominativě.

Rovněž tak ve větě *bylo nás tisíc* jest *tisíc* akkusativ a nikoli podmětem; kdyby to byla věta s podmětem, zněla by: *byl* (nikoliv *bylo*) *nás tisíc*.

Podobně ve větách *bylo škoda*, *bylo tma*, *bylo zima* nejsou slova *škoda*, *tma*, *zima* podměty, nýbrž nominativy skleslé ve význam příslovečný; kdyby to byly podměty, zněly by tytéž věty: *byla* (nikoliv *bylo*) *škoda*, *byla tma*, *byla zima*.

2. Některé věty bezpodměté mohou se přeměnití ve stejnoplatné s podmětem; na př. *je zde trochu vody* = *je zde trocha vody*, *ubývá peněz* = *peníze ubývají*, *bylo zima* = *byla zima* atd. Tu pak vidí se, co ve větě s podmětem je vyjádřeno nominativem (podmětem), to že ve větě bezpodměté je vyjádřeno některým pádem jiným nebo výrazem příslovečným.

301.

O přísudku.

1. Přísudek je slovné vyjádření toho, co se ve větě o podmětu vyslovuje (v. §. 288 č. 1). Na př. Slunce *svítí*. Každý *sobě štěstí kuje*.

2. Hledajice přísudek tážeme se otázkou, *co koná* podmět věty, *nebo co se mu děje*, *nebo co se ve větě o něm vyslovuje* (v. §. 295). Tedy při větách právě uvedených: *co činí slunce?* Odpověď (přísudek): *svítí!* *Co činí každý n. co vyslovuje se o každém, že činí?* Odpověď (přísudek): *kuje sobě štěstí*, (každý) *sobě štěstí kuje*.

3. Přísudek může býti holý, na př. slunce *svítí*, — Bůh *jest*; — *nebo rozvitý*, na př. slunce *svítí na spravedlivé i na nespravedlivé*, — Bůh *jest stvořitel a zachovatel všeho*.

Přísudkem holým je vždycky sloveso určité. Na př. Slunce *svítí*. Bůh *jest*.

Ve větách, které mají v přísudku sloveso *jsem* (nebo záporné *nejsem*) s nějakým slovem doplňovacím, bere se složený tento

výraz za přísudek holý a sloveso *jsem* za sponu (v. §. 292). Na př. Ty *jsi* řekl. Bůh *jest* věčný. Otec *jest* po-nemoci. Štěstí *není* stálé.

4. Přísudek bývá částečně nevyjádřen; viz o tom v §. 312.

Zvláště často bývá vynecháno sponové sloveso *jsem* atd. Na př. Mladost radost. Sliby chyby. Třeba, lze (m. třeba *jest*, lze *jest*). Nesl, nesli (m. nesl *jest*, nesli *jsou*). Já to řekl, my to nevěděli.

5. Místo přísudkového slovesa náležitého bývá v jistých rčeních slovo jiné; zejména:

infinitiv, na př. já to *vědět* (= kdybych to byl věděl); — imperativ (místo žádaného indikativu), na př. čert chytil hospodského a *poď* s ním do pekla (m. letěl); —

citoslovce, na př. Vojtíšek *hop* z pod lůžka (m. vyskočil); — tak *hop!* (= skoč); — lavice *prásk* (m. praskla, zlámala se); — *na!* (= tu máš a vezmi), *nate* knihu! (= tu máte a vezměte).

6. Přísudkův *jest* někdy ke společnému podmětu několik. Na př. otec *šel* do města a *nakoupil* zboží. Nemoc *na* koni *přijíždí* a *pěšky* odchází. Viz o tom v §. 320.

302.

O předměť.

Předmět při slovese je slovné vyjádření toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho nebo co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu nebo čemu děj slovesný vztahujeme (v. §. 294 č. 2). Na př. Jezdec bodá *koně* (bodati *koně*, = bodání přechází na koně, kůň je jeho předmětem). Učitel chválí *žáka* (chváliti *žáka*). Pán poroučí *služebníkovi* (poroučeti *služebníkovi*). Lakomec žádá *peněz*. Vítr hýbe *stromem*. Mluví se o *vojně*. Okolo močidla (= louže) chodě neujdeš *nádechy* (ujíti *nádechy*, = ujítí vztahujeme k nádeše).

2. Hledajíce předmět tážeme se otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a tázacím *koho* neb *co?* *koho* neb *čeho?* — *komu* ...? — *kým* ...? — *na koho* ...? *o kom* ...? atd. (v. §. 295). Na př. *koho* bodá jezdec? *koně!* — *O čem* se mluví? *o vojně!*

3. Slovesa, která při sobě předmět mají, slovou předmětná (verba obiectiva); na př. *bodati* (někoho), *žádati* (něčeho), *poroučeti* (někomu), *hýbati* (něčím) atd.

Naproti nim jsou slovesa podmětná (verba subiectiva), která předmětu nemají, na př. *ležeti*, *státi*, *žiti*, *spáti*, *mlčeti* atd.

4. Kromě sloves bývá předmět také při jménech přídavných a podstatných.

a) Při jménech přídavných. Na př. Žálostivý *peněz*. Jsem přízniv, věren, vděčen *někomu*. Jsem dlužen *knihu*, *peníze*.

b) Při jménech podstatných. Na př. *Žádost peněz*. Lakomství jest služba *modlám*.

Předmět při jméně podstatném má zároveň významu přívlastku (v. §. 294 č. 4 a §. 305 č. 8).

Při jménech přídavných a podstatných bývá předmět jen tehdy, když toho významem jsou schopna.

Na př. jméno podstatné *žádost* a přídavné *žádostivý* mohou při sobě míti předmět *peněz*, poněvadž jsou významu podobného jako sloveso *žádati*; tedy „žádostivý *peněz*“ a „žádost *peněz*“ jako „žádati *peněz*“. Ve větě „jsem dlužen *knihu*“ je rčení „*jsem-dlužen*“ významu dějového a děj jeho vztahujeme na předmět „*knihu*“, tedy „*jsem-dlužen knihu*“.

Naproti tomu jména podstatná *strom*, *zelenost* atp. předmětu při sobě nikdy nemají, poněvadž toho významem svým nejsou schopna.

5. Předmět může býti holý, na př. navštívil jsem *přítele*, — pohané slouží *modlám*, — nebo rozvitý, na př. navštívil jsem *nemocného přítele*, — pohané slouží *modlám ušným a hluchým*.

6. Předmětem holým bývá slovo sklonné, tedy jméno podstatné, přídavné, číslovka, zájmeno. Na př. Krejčí *šaty* šije. Miluj svého *blíživého*. Sytý nevěří *Uadovému*. Čas vše mění. Neznám *vás*.

Jindy bývá předmětem holým výraz nesklonný. Zejména: infinitiv, na př. *chei píti*, — *slibuji přijeti*, — *jsem povinen pravdu mluvit*; — nebo

výraz nesklonný jiný, na př. závistivý vždy nějaké *de* učiní nebo *než* k chvále každého. Slovo takové bere se za jméno zpodstatnělé a někdy přijímá i koncovky skloňovací, na př. pozdě *bycha* honíváme (*bycha* = akkusativ zpodstatnělého slova *bych*).

7. Předmět sklonný bývá v akkusativě, genitivě, dativě, instrumentale, nebo v některém pádě předložkovém, anebo ve výraze příslovenném.

8. Předmět bývá v akkusativě

a) při mnohých slovesích. Na př. Jezdec bodá *koně*. Staré zboží činí *novou šlechtu*. Zlato *zlatníka* najde. Činíš mi *křivdu*. Mluvíš *pravdu*. Zebou *mě* nohy. Každý *svou* hude.

Ve větě „*bojuj ten dobrý boj víry*“ je předmětem *ten dobrý boj víry*. Není zde ovšem takové přecházení děje slovesného (bojovati boj), jako na př. ve větě „*jezdec bodá koně*“ (bodati koně); ale způsob vyjádření jest v obou těchto větách týž, a proto běreme ve větě první výraz „*ten dobrý boj víry*“ za totéž, čfm jest výraz „*koně*“ ve větě druhé, t. j. za předmět. Podobně ve větě „*spravedlivý soud suďte*“ a j., a podobně ve rčeních „*bráti rozum*“ — „*bráti pokazu*“, — „*vzíti konec*“ atp.

b) Předmět jest v akkusativě při jméně přídavném *dlužen*: jsem dlužen *knihu, odpověď, peníze*.

9. Předmět bývá v genitivě

a) při mnohých slovesích. To bývá:

V záporu při slovesích přechodných. Na př. Žádnému *křivdy* nečin. Nemám *času*. Orel *much* nelapá. Atd., z pravidla.

Při slovesích jiných. Na př. Lakomec žádá *peněz*. Mokrý půda *vody* nepotřebuje. Střez se *jména zlého*. Ještě jsme *cíle* nedoběhli. Varuj se *zlého*. Dokládám se *svědkův*. Matka plakala *smrti* svého syna. Želejme *své viny*. Kajte se *hříchův*. Všichni se užasli sv. Prokopa *hlasu*. Zpomínati *něčeho*. Tázati se *někoho*. Škoda *toho druhu dobrého* (věta bezpodmětá).

b) Předmět bývá v genitivě při jméně podstatném; na př. žádost *peněz*, — pečlivost *zemských věcí* (= starost o zemské věci), — stvořitel *světa* atd. Tu pak jest předmět zároveň významu přívlastkového (v. §. 305 č. 8).

c) Předmět bývá v genitivě při jméně přídavném. Na př. Lakomec je žádostiv *peněz*. Hoden jest dělník *mzdy své*. Nejsi vděčen *daru vzatého*. Budiž *té rady* vždy pilen. Žádný čas nejsi jist *sebe*. Nejssem povědom *cesty*. Buď *toho* pamětliv.

10. Předmět je v dativě

a) při mnohých slovesích. Na př. Dostati se *někomu*. Náležeti *někomu*. Každý má *práci* poddán býti. Nero dival se *ohni*. Král podivil se *tomu*. Pán poroučí *služebníkovi*. Zvykej *dobrému*. Bída učí *rozumu*. Sytý *lačnému* nerozumí. Pohané slouží *modlám*. Prospívej *všechněm*, neškod *žádnému*. Odolej vždy *zlobě*. Žel *mi* toho. *Všem* jest umříti. Těšiti se *čemu*. Snáti se *komu*.

b) Předmět bývá v dativě při jméně podstatném. Na př. lakomství je služba *modlám*, — vzkaz *přátelům* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. §. 305 č. 8).

c) Předmět bývá v dativě při jméně přídavném; na př. buď dobrotiv *svému lidu*, — budiž *nám* Bůh milostiv, — podoben *někomu*, — roven *někomu* atd.

11. Předmět jest v instrumentale

a) při některých slovesích. Na př. Bůh *štěstím* vládne. Hýbati *stolem*. Trásti *stromem*. Klamati *lidmi* (stč., = nč. klamati lidi).

b) Předmět jest v instrumentale při jméně podstatném; na př. vládá *rozumem* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. §. 305 č. 8).

- c) Předmět je v instrumentále při jméně přídavném; na př. Nejsm vinen *smrtí spravedlivého tohoto*. Nikdo *životem* jist nebyl.
12. Předmět je v pádě předložkovém
- a) při mnohých slovesích. Na př. mysliti *na něco, o něčem*; — věděti *o něčem*; — mluvit *o někom, povídati o něčem*; — pamatovati, zpomínati *na ně:oho*; — starati se *o něco*; — dbáti *na něco, o něco, o něčem*; — státi *o něco, po něčem*; — dychtiti, toužiti *po něčem*; — rovnati se *k někomu*; — podobati se *k někomu*; — mluvit, promluvit *k někomu*; — volati *na někoho*; — tázati se *na něco*; — věřiti *v někoho, doufati v někoho*; — panovati *nad někým*; — bojovati *proti někomu*; — bojovati *s někým* (= proti komu) atd.
- b) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně podstatném; na př. pověst *o Libuši*, — zpomínka *na domov* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. §. 305 č. 8).
- c) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně přídavném; na př. podobný *k někomu*, — vlivný *ke všem*.

13. Předmět jest ve výraze příslovečném. Na př. Koupil jsem *půl lokte sukna*. Vypil jsem *sklenici vody*. Prodal jsem *korec žita, mandel slámy*. Štěstí má *vždycky nenávisťi dosti*. Máme *málo chleba*. Nemám *kdy*, nemám *kde*, nemám *proč*.

Ve větě „koupil jsem *půl lokte sukna*“ je předmět „*půl lokte sukna*“. V něm nelze bráti „*půl*“ za předmět holý a ostatek za části rozvíjecí, nýbrž předmětem jest tento výraz ve své celosti. Je to vlastně výraz příslovečný, příslovečné určení míry „*půl lokte*“, s genitivem celku (partitivním) „*sukna*“. Ve větě „*koupil jsem . . .*“ má předmět vyjadřovati, *co to jest, co jsem koupil*; místo toho kladu tam vyjádření, *kolik toho jest, co jsem koupil, a pravím: „koupil jsem půl lokte sukna“*. Položil jsem tedy výraz příslovečný (s genitivem celku na něm závislým) na místo předmětu, a výraz tento zastupuje předmět, má platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách: vypil jsem *sklenici vody*, — máme *málo chleba* atp.

Místo „nemám *času, kdy (ve kterém)* bych (na př.) něco učinil“, pravím krátce „nemám *kdy*“, t. j. místo předmětu „*času, kdy (ve kterém) . . .*“ kladu jen slovo „*kdy*“. Slovo toto je vztažné příslovce (= spojka). Položeno na místo předmětu běže na sebe platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách „nemám *proč*“ atp.

14. Někdy bývá nesnadno rozeznati, je-li výraz předmětem či příslovečným určením; viz o tom v §. 304 č. 6.

15. Předmětův jest někdy při témže slovese několik. Jsou buď stejnorodé a vyjadřují se pádem stejným, na př. hrnciř z hlíny hrnce, džbány, pokličky lípá (vesměs akkusativem); — hněv a jazyk na uzdě měj; — vlk také čtené a znamenáné béře; — na tvrdý suk tvrdého třeba klínu a palice (oboje gen.); — rozkoš duši i tělu uškozuje (dat.) atd., srov. §. 320; — anebo jsou různorodé a vyjadřují se pády rozdílnými, na př. zlé zlému ruku podává (dat. a akk.); — darované krávi na rohy nehleď (dat. a akk. s předložkou); — zbaviti někoho něčeho (akk. a gen.); atd.

O doplňku.

303. 1. Doplňek při slovese jest výraz, jenž omezuje a určuje děj slovesný ve smyslu věcném a táhne se ku podmětu nebo ku předmětu svého slovesa (v. §. 294 č. 2).

a) Doplňek táhne se ku podmětu svého slovesa. Na př. Chlapec chodí bos (= chlapec bos). — Dívka chodí bosa (dívka bosa). — Přítel leží nemocen (přítel nemocen). — Dům stojí prázden. — Ženy prostovlasy vyběhly (ženy prostovlasy). — Dávám se vinen (já vinen). — Narodil jsem se slep, nebo slepý (já slep . . .). — Stavím se nemocen. — Zdám se zdrav. — Jidáš stal se zrádcem (Jidáš zrádce). — Učiněn jsem bohat. — Učiněn jsem velikým boháčem. — Sv. Vojtěch zvolen jest biskupem, n. za biskupa (Vojtěch biskup). — Jáme rádi ovoce (my rádi). — Posel jela za mnou dohonil mne (posel jda . . .). — Vlk leže netyje. — Čítám chodě. — Píši stoje. — Klekna modliti se budu (já klekna). — Vstana vezmi lože své. — Posel vyšed ráno vrátil se v poledne (posel vyšed . . .). — Odpočinuvše sobě chceme zase pracovati (my odpočinuvše . . .). — Jsem po nemoci (já po-nemoci). — Bůh jest bez proměny (Bůh bez-proměny).

b) Doplňek táhne se ku předmětu svého slovesa, a to ku předmětu vyjádřenému akkusativem nebo genitivem nebo dativem.

Ku předmětu vyjádřenému akkusativem. Na př. Sv. Štěpán viděl nebesa otevřena (= nebesa otevřena). — Čtnost činí člověka (akk.) vzácná, nebo vzácného, nebō vzácným (= člověka vzácná . . .). — Soudce našel mě bez viny (mě bez-viny). — Chci tě mítí dobrých mravův (tě dobrých-mravův).

Doplňek táhne se ku předmětu vyjádřenému genitivem. Na př. Úřad nečiní člověka (gen.) svata, nebo svatého, nebo svatým (= člověka svata . . .). — Úřady nečiní lidí svatých, nebo svatými. — Nechci těbe (gen.) mítí svého soudce, nechci tebe mítí svým soudcem, nechci tebe mítí za svého soudce (= tebe svého-soudce . . .).

Doplněk táhne se ku předmětu vyjádřenému dativem. Na př. Nelze *mi* býti *vesel*. Lépe jest *tobě* do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*.

Věty, kde doplněk táhne se ku předmětu, jsou vesměs toho způsobu, že se mohou přeměnití ve věty s doplňkem táhnoucím se ku podmětů. Na př. etnost činí člověka (předm.) vzácným — etností činí se člověk (podm.) vzácným.

2. Hledajíc doplněk tážeme se otázkou sestrojenou z podmětů (když se doplněk táhne ku podmětů), anebo z podmětů i předmětů (když se doplněk táhne ku předmětů), a dále ze slovesa věty dané a z příslušných slov tázacích *jakýj*, *jak* (ve smyslu = *jakýj*), *kdo* n. *co* (= *jakýj*), *čí*. *jakého*, *koho* (= *jakého*), *jakým*, *kým* n. *čím* (= *jakým*) atp.; v. §. 295. Na př. Chlapec chodí *bos*; otázka: *jak* (*jakýj*) chodí chlapec? odpověď (doplněk): *bos!* — Etnost činí člověka *vzácn*, neb *vzácného* (n. *vzácným*); otázka: *jakého* (*jakým*) činí etnost člověka? odpověď (doplněk): *vzácn* . . . — Bůh jest *bez proměny*; otázka: *jakýj* jest Bůh? odpověď (doplněk): *bez proměny*.

3. Doplněk může býti při slovese každém, činném (předmětům nebo podmětům), zvrátném i trpném. Na př. doplňky *rád*, *nerád*, *sám*, *vesel* a j. mohou se vyskytovatí skoro v každé větě: *chodím* -- chodím *rád*, chodím *nerád*, chodím *sám*, chodím *vesel* . . .; *čítám* — čítám *rád* cestopisy, čítám *nerád* cizí listy, čítám *sám* své zápisky . . .; — etnost se *sama* chváí atd.

I ve větě bezpodměté jest někdy doplněk. Na př. k večeru *rádo* přší; — na dobrém poli *samo* roste. Doplněk je zde tvaru takového, jako kdyby věta měla podmět rodu středního čísla jednotného.

Doplněk je též při sponovém slovese *jsem*, *jsi* atd. Na př. Bůh jest *láska*. Dům jest *vystaven*. Můj bratr jest *učitelem*. Tato zahrada jest *našeho souseda*. Dům jest *na spadnutí*. Nemocný stařec jest *na umření*. Jsem *po nemoci*. Tvé tváře jsou *jako ráže*.

Také při pomocném slovese *jsem*, *jsi* . . ., tedy ve větách „*ty jsi řekl*“, „*on (jest) odpověděl*“, „*my jsme chváleni*“ atp. jsou participia *řekl*, *odpověděl*, *chváleni* atd. vlastně doplňky. Ale obyčejně neodtrhujeme jich od slovesa určitého (*jsem*, *jsi* . . .), a nmohdy běreme je za sloveso samo; v tom smyslu praví se na př., že ve větě „*ty jsi řekl*“ je sloveso *jsi-řekl*, ve větě „*on odpověděl*“ že je sloveso *odpověděl*, atd. Srov. §. 292 a §. 301 č. 3.

4. Kromě sloves bývá doplněk také při jménech přídavných i podstatných, která významem svým ho jsou schopna. Na př.

- a) při jm. přídavných (z participií utvořených): chlapec chodící *bos*, — člověk narozený *slepý*, — mor zvaný *hlíza*;
 b) při jm. podstatných: zvolení *králem*, — volba *za krále*.

Většinou však jména přídavná a podstatná významem svým jsou schopna, aby měla doplněk.

Doplněk při jméně podstatném má zároveň význam přívlastkový (v. §. 305 č. 8).

5. Doplněk může býti výraz holý, na př. Bůh jest *věčný*, mor zvaný *hlíza*, — nebo rozvitý, na př. sen je *soused smrti*, učiněn jsem *velikým boháčem*, — Bůh je *svědkem všech snažností našich*.

6. Doplněkem holým je z pravidla některé slovo sklonné, tedy jméno podstatné, přídavné (nebo participium), číslovka, zájmeno. Na př. Bůh jest *lásky*. Bláznovství zůstává *bláznovstvím*. Hvězdy jsou *jasné*. Krása jest *promějivá*. Ty jsi *řekl* (viz nahore č. 3). Jsme *dva*. Jel jsem *sám*. Chci zůstat *váš*. Kéž bych byl *tebou*.

Někdy jest doplněkem holým výraz nesklonný. Bývá to infinitiv, na př. loupiti není *koupiti*;

nebo nesklonný výraz jiný, na př. *nelze* mi přijíti (= jest *nelze*, věta bezpodmětá, tedy *nelze* doplněk), — ten člověk je *bojovný* (v řeči obecné, = zplašen, nakvašen).

Ve větách „tato zahrada jest *našeho souseda*“, — „dům jest *našeho spadnutí*“, — „tvé tváře jsou *jako růže*“ jsou doplněkem výrazy „*našeho-souseda*“, „*na-spadnutí*“, „*jako-růže*“. Ve výrazích těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*naš soused*, *spadnutí*, *růže* atp.), ale jejich celky („*našeho-souseda*“ . . .) jsou nesklonné.

7. Doplněk jest dilem souřadný, dilem podřadný.

Doplněk souřadný je téhož pádu, jakého je podmět nebo předmět, k němuž se táhne. Na př. chlapec chodí *bos* (= chlapec *bos*, oboje v nom.). Ctnost činí člověka *vzácná*, n. *vzácného* (= člověka *vzácná* . . . , oboje v akk.). Úřady nečiní lidí *svatých*, (= lidí *svatých*, oboje v gen.).

Doplněk jest souřadný také ve větách, jako jsou: Jidáš stal se *zrádcem*, — sv. Vojtěch byl *biskupem*, — ctnost činí člověka *vzácným*, — úřady nečiní lidí *svatými* atp. Doplněky v těchto větách jsou v instrumentale, tedy pádu jiného, než příslušné podměty nebo předměty; ale dobře a bez porušení smyslu můžeme si je položit do téhož pádu, ve kterém je příslušný podmět nebo předmět: Jidáš *zrádce* (= oboje v nom.), Vojtěch *biskup* (též), člověka *vzácného* (= oboje v akk.), lidí *svatých* (= oboje v gen.).

Doplněk podřadný jest pádu jiného než příslušný podmět nebo předmět a nedá se přeložit do toho pádu, v němž je pří-

slušný podmět nebo předmět. Na př. Můj přítel jest *dobrého srdce* (přítel *dobrého-srdce*, = nominativ a genitiv); — *dům jest na spadnutí* (*dům na-spadnutí*, = nominativ a pád předložkový).

Známkou doplňku souřadného jest také, že jej lze s příslušným podmětem nebo předmětem stejně a zároveň skloňovati. Na př. ve větě „ctnost činí člověka *vzácného*“ je „*vzácného*“ doplněk souřadný, poněvadž můžeme skloňovati: nom. člověk *vzácný*, gen. člověka *vzácného* atd. Podobně ve větě „sv. Vojtěch byl zvolen *biskupem*“: nom. Vojtěch *biskup*, gen. Vojtěcha *biskupa*, dat. Vojtěchovi *biskupu* atd.

Doplněk podřadný této vlastnosti nemá, nýbrž zůstává nezměněn, když příslušný jeho podmět neb předmět skloňujeme. Na př. ve větě „*dům jest na spadnutí*“: nom. *dům na-spadnutí*, gen. *domu na-spadnutí*, lok. v *domě na-spadnutí* atd. Ve větě „hledám si druha *dobrého srdce*“ jest doplněk „*dobrého srdce*“ v genitivě a předmět „*druha*“ též; ale jsou to genitivy rozdílné (*druha* = gen. předmětu, *dobrého srdce* = gen. vlastnosti), výrazy *druh* a *věrného srdce* nedají se stejně skloňovati, *dobrého srdce* je tedy doplněk podřadný.

8. Doplněk souřadný, táhna se ku podmětu, bývá v nominativě nebo instrumentale, a táhna se ku předmětu (vyjádřenému akkusativem, genitivem nebo dativem) bývá v akkusativě, genitivě, dativě anebo instrumentale.

V nominativě. Na př. Chlapec chodí *bos*. Přítel leží *nemocen*. Otec se cítí *zdráv*. Dávám se *vinen*. Bůh jest *láška*. Strom jest *zelený*. Vyjel jsem *sám desátý*. Čítám *chodě*. *Kleknouce* modliti se budeme. *Odpočinuvše* sobě chceme zase pracovati.

Ve větách těchto a podobných je podmět v nominativě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího nominativu (v. §. 381 č. 4). Chybné jest: otec cítí se *zdráva* (akk.) místo *zdráv* (nom.) atp.

V akkusativě. Na př. Ctnost činí člověka *vzácná*, n. *vzácného*. Vždycky jsem Boha *pomocníka* měl. Měj duši Bohu *poručenu*. Rodiče chtějí své děti viděti *šťastny*.

Ve větách těchto a podobných je předmět v akkusativě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího akkusativu (v. §. 385).

V genitivě. Na př. Úřady nečiní lidí *svatých*. Neviděli jsme vás ku práci *ochotných*.

Ve větách těchto a podobných je předmět v genitivě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího genitivu (v. §. 391 č. 1).

V dativě. Na př. Nelze mi býti *veselú*. Lépe jest tobě do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*.

Ve větách těchto je vazba dativu s infinitivem a je tu v dativě též doplněk, je to tedy vazba dvojího dativu (v. §. 399 č. 1).

V instrumentale. Na př. Jidáš stal se *zrádce*m (Jidáš *zrádce*m, doplněk v instr. táhne se ku podmětu). Nikdo se *nenarodil* *mudrcem*. Chlapec se učí *truhlářem*. Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka *vzácným*, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v *akk.*). Měl jsem Boha *pomocníkem*. Úřady nečiní lidi *svatými* (lidi *svatými*, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v gen.). Sluší *každému dobrým* býti (doplněk v instr. táhne se ku předmětu v dat.).

Poznam. V případech, vysvětlených v čísle tomto, jest doplněkem některé slovo sklonné, t. j. jméno podstatné, nebo přídavné (nebo participium), nebo číslovka, nebo zájmeno. Slovo to bývá také nazýváno přísudkovým jménem nebo přísudkovým zájmenem.

9. Doplněk podřadný bývá:

V genitivě. Na př. Tato zahrada jest *našeho souse*da. Můj přítel je *dobrého* *srdce*.

V dativě. Na př. Toto psaní je *bratrovi*. Tento dar jest *rodičům*.

V instrumentale. Na př. Tato rána je *bičem*. Tyto škody jsou *zvěři, hmyzem*.

V pádě předložkovém. Na př. Mám tě *za* *přítele*. Bůh jest *bez* *proměny*. Bratr jest *na* *vojně*. Dům jest *na* *spadnutí*. Toto psaní jest *od* *bratra*. Můj souseď je *při* *penězích*. Obchod bývá někdy *se* *škodou*. Dům náš jest *o* *třech* *patrech*.

Ve výrazu příslovečném. Na př. To je mi *vhod*. Socha je *vyšší* *jednoho* *sáhu*. Nic mu není *dobře*, všecko mu je *špatně*.

Ve výrazu spojkovém. Na př. Tvé tváře jsou *jako* *růže*. Jsem *jako* *po* *těžké* *nemoci*.

10. Ve výrazích v předešlém čísle vytčených máme doplňky, když je pojímáme ve smyslu otázky *jaký . . . ?* (= otázky na doplněk, vyložené nahoře v č. 2). Na př.

otázka: *jaké* jest toto psaní? odpověď (doplněk): toto psaní je *bratrovi*!

otázka: *čím* je bratr? odpověď (doplněk): bratr jest *na* *vojně*!
Mnohdy můžeme však ten výraz pojímati také jinak, a podle tohoto rozdílného pojetí může výraz, jež zde běheme za doplněk, býti něčím jiným, zejména příslovečným určením.

Na př. ve větě „bratr jest *na* *vojně*“ běheme výraz „*na* *vojně*“ a) za doplněk ve smyslu „*čím* je bratr?“ Tedy „bratr jest *na* *vojně*“ = „jest *vojákem*“. Ale též výraz „*na* *vojně*“ můžeme vzíti také b) ve smyslu otázky „*kde* jest bratr?“ a při tom pojetí jest „*na* *vojně*“ příslovečně určením místa.

Podobně jest ve větě „cesta od nás do města je *polem*“ výraz „*polem*“ a) doplňkem při pojetí a otázce: „cesta jest *jaká?*“ odpověď: „*polem*“ (= *polní*)! A týž výraz je b) příslovečným určením místa při pojetí a otázce: „*kudy . . . ?*“

Ve větě „tento dar jest *rodičům*“ je výraz „*rodičům*“ a) doplňkem při otázce „*jaký . . . ?*“ a b) příslovečným určením při otázce „*komu, pro koho jest tento dar?*“ — Atd.

V tom, že týž výraz v téže větě může se vzítí a) za doplněk a b) za příslovečné určení, není odporu. Výraz takový je vlastně určení příslovečné (na př. *na vojně*, mnoho jsem zkusil *na vojně*, — *kde?*); ale klade se na místo doplňku (byl jsem *na vojně*, m. byl jsem *vojákem*), dává se mu úkol doplňku, a tím činí se z něho doplněk (byl jsem *na vojně* = byl jsem *vojákem*).

11. Doplněk jest někdy několik, táhnoucích se k témuž podmětu nebo předmětu. Na př. Ctnost je *základ* a *kořen* všeho dobrého. Viděli jsme tě *lačného, žízňového a nemocného*. Srov. §. 320.

304.

O příslovečném určení.

1. Příslovečné určení (adverbiale) při slovese jest výraz, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce mimověcné, t. j. vzhledem k místu, k času, ke způsobu, vztahu a míře a ku příčinnosti (v. §. 294 č. 3). Na př. *půjdu do města*, — *půjdu hned*, — *půjdu rychle*, — *půjdu pro léky*.

2. Kromě sloves bývá příslovečné určení také

- a) při jménech přídavných, na př. *velmi žádostivý*, — *tmavě zelený*, — *červený jako růže*, — *na polo mrtvý*;
- b) při výrazích příslovečných, na př. *zeela dobře*, — *skoro dobře*, — *blízko u Prahy*; — také
- c) jméno podstatné mívá při sobě určení příslovečné, ale toto má pak zároveň význam přívlastkový (v. §. 294 č. 4 a §. 305 č. 8); na př. *hrad na skále*, — *obilí od lonska*, — *procházka lesem*, — *cesta do Říma*, — *bitva u Lipska*.

3. Příslovečné určení jest podle významu rozmanité, a rozeznává se zejména určení: a) místa, b) času, c) způsobu, vztahu a míry, a d) příčinnosti.

4. a) Příslovečné určení místa jest na otázky *kde? odkud? kam? kudy? pokud?*

Na př. Byl jsem *u městě*, — *přišel jsem z města*, — *šel jsem do města*, — *šel jsem městem*, — *pole jdou až k městu*. Chudému je *všude* zle. Mladý má se i *na ledě* zahrátí. Jungmann narodil se *v Hudlicích*.

Závist se *po živých* ráda vozí. Jesle *k skotu* nechodí. Pravda *v oči* káše. Prudký pes přichází *vlku pod zub*. Těžko *z hodě na hody* jíti. Muž zlý vede přítele svého *cestou nedobrou*. Boleslav vši země až do *Krakova* dobyl.

b) Příslowečné určení času jest na otázku *kdy? ve kterém čase? jak dávno (= od které doby)? dokud (= do které doby)? jak dlouho (= po jaký čas)?*

Na př. Jel jsem *včera* do města, vrátil jsem se *dnes*. Neštěstí *nikdy* nezalháli. *V štěstí* nedoufej, *v neštěstí* nezoufej. Nebe zemi dešť dalo *časem svým*. Josef Jungmann narodil se *dne 16. července 1773*. Malý hrnek *brzo* překypí. Afrika je *dosud* málo známa.

c) Příslowečné určení způsobu, vztahu a míry.

Určení způsobu jest na otázku *jak (= jakým způsobem, v jakém smyslu...)?* — a vyjádřeno bývá jednak přímo (bez přirovnání), jednak přirovnáním.

Vyjádřeno jest 1. přímo. Na př. Mám se *dobře*. Trojnásobný provaz *nesnadno* se přetrhne. Chodím *rychle, zvolna*. Jeti *krokem*. Nehody *řadem* chodívají. Nemocný leží *pádem*, oči mu stojí *slovpem*. Pole leží *ladem*. Odříkávati něco *slovo od slova*. Voda *kolečkem* se točí, do *kolečka*. Srovnávám se se sousedem *v dobrotě*. Jedná se o nás *bez nás* (= jak se jedná o nás?) Nepouštěj se *bez vesla* na moře. Dávej s *rozumem*, bej s *pamětí*. S *poctivostí* nejdál dojdeš. Chodil jsem se *sousedem* po polích (= chodil jsem jak? odpověď: se sousedem, ve společnosti sousedově, nikoliv sám). Kupovati *za peníze*, prodávati *na dluh*. Střílet *na slepo*, mluvit *na prázdno*. Nemoc *na koni* přijíždí a *pěšky* odchází. Plavati *proti proudu*.

Určení způsobu vyjádřeno jest 2. přirovnáním, jímž se vyslovuje, že způsob a míra jsou takové, jako..., nebo že jsou jiné, než... Na př. Červený *jako ráže*, — modrý *jako chpa*, — zdravý *jako rys*. Přeje mu *co pes kočce* (lépe: *jako...*). *Proti jiným letům* je letos úroda malá. Jsem starší *tebe*, — jsem starší *než ty*, — jsem nejstarší *z vás, mezi vámi*. *Málem, mnohem* více, — *o málo, o mnoho* více. Jsem starší *o rok než ty* (dvoje určení míry: *než ty a o rok*). Čest je dražší *nade všechno zboží*. Máme stravy *na týden, více než na týden*.

Určení vztahu (n. zřetele) jest na otázku *vzhledem k čemu? se zřetelem k čemu? anebo jak = vzhledem k čemu?*

Na př. Kdo odpočívá *tělem*, odpočívěj i *duchem*. Jsem *rodem* z Prahy, *bytem* v Plzni. Čech *smýšlením*. Sedláci nemají se rovnati *rouchem, stravou a čeledí* vладыkám. Císař jej *hrdem i zdravím* ubezpečil. Vinník *hrdlo, čest i statek* propadl. Chudý *duchem*. Chudý *na duchu*. Mladý *na léta*, starý *na rozum*. Slepý *na oko, na obě oči*. Země bohatá

na ovoce. Rozsedlina má tři lokte na délku. Ve stravě, strany stravy, co do stravy, v příčině stravy, vzhledem ke stravě . . . máme se dobře.

Určení míry jest na otázku kolik (nebo jak co do stupně, míry, váhy . . .)?

Na př. Hněv bez vlády málo vadí. Chtivého koně nemáš příliš lnáti. Zlé kolo nejvíce skřípá. Mnohem více, o mnoho více. Dítě vyspalo se do červena. Poraněn do smrti. Řeka hluboká do pasu, po pás. Přítel až do peněz. Jedli do sytosti, pili do vůle. Nemocný na smrt. Nemudruj švec přes kopyto (= jak, kolik co do stupně . . .?). Kniha stojí tři zlaté.

Míra udává se druhy jen
přibližně, na př. bylo jich ke dvěma stům, okolo dvou set, na dvě stě, do dvou set, asi dvě stě, bez mála dvě stě, přes dvě stě, — nebo

omezením, na př. každý den kromě neděle, všichni se zachránili kromě jednoho, mimo jednoho, vyjmouc jednoho.

- d) Přísl. urč. příčinnosti, t. j. původce a původu, prostředku a nástroje (kým, čím se co děje nebo jest), látky (z níž se co děje nebo jest), důvodu (proč = ze které příčiny předcházející se co děje nebo jest), překážky (= důvodu při záporu, proč se co neděje nebo není), účelu a cíle (proč = pro který účel následující se co děje nebo jest), podmínky (= příčiny, které žádáme, má-li se něco dítí nebo má-li něco býti).

Na př. přísl. urč. původce: Jmění otcem nashrádané. Zákonem Newtonem nalezený. Z jiskry bývá oheň. Země od Kolumba objevená. Od Boha všecko dobré pochodí. Od nich jest vám pobitu býti.

Přísl. urč. prostředku (prostřednka) a nástroje: Bůh řekl skrze proroka. Víra naše vznikla skrze sprostné lidi, skrze apoštoly. Bezděčnými chrtý řídka zajíce ušveš. Poslal jsem psaní poslem, po poslu. Jednou ranou dub nepadne. Rána mečem daná. Každý ptáček svým se noseem živí. Slyš uchem, viz rozumem. Mlčením člověk mnoho řečí odbude. Chybami se člověk učí. Kdo neprohlédá očima, prohlédá měšcem. Vyrážeti klín klínem Koupil jsem knihu za dva zlaté (cena = prostředek, kterým se kupuje, platí atd.)

Přísl. urč. látky: Z cizích ostřížků krejčí si kabát šije. Nádobu z hlíny učiněná. Cesta zavátá sněhem. Desky zlatem okované.

Přísl. urč. důvodu: Pro pravdu se lidé nejvíce hněvají. Odpuštění pro Boha. Odpláceti dobrým za zlé. Trásti se zimou, strachem. Padati mdlobou. Čalouny od zlata se třpytily, třpytiti se zlatem. Učiniti něco z lásky, z přátelství, z nepřátelství. Polané z násilí na Čechy

žalovali. Z *palce* obra poznáváme. Ptáka poznáš *po peří*, vlka *po srsti*, a člověka *po řeči, kroji a chodu*.

Přisl. urč. překážky: *Millobou* nemohu státi. *Pro hluk* není slyšeti.

Přisl. urč. účelu a cíle: Učiním něco *pro dobrou vůli* (= s účelem, aby byla dobrá vůle). Musí se dým *pro teplo* trpěti. Soused koupil pole *pro syna, synovi*. Jíti někomu *na pomoc, ku pomoci*.

Přisl. urč. podmínky: *Při zlém návyku* ctuost nemá vzniku. *Při dobré vůli* vše jde do hůry.

5. Jakého druhu které příslovečné určení jest, o tom rozhoduje jeho význam. Strany významu může však bývatí výklad rozdílný, a proto může též výraz příslovečný bráti se tu za určení druhu toho, a jindy za určení druhu jiného.

Na př. ve větě „otec to učinil *pro syna*“ jest „*pro syna*“ příslovečné určení přičinnosti, — a to buď důvodu (jestliže na př. *pro syna* = poněvadž syn o to prosil . . .), buď účelu (jestliže *pro syna* = aby to synovi prospělo . . .).

Ve větě „nepřšlo *od velikonoce do letnic*“ jest výraz „*od velikonoce do letnic*“ příslovečné určení času, rozumí-li se jím určení, *ve které době, kdy* nepřšlo; a je příslovečným určením míry, rozumí-li se jím určení, *kolik času* bylo bez deště. Podobně jest ve rčeních „psota *nejdél* trvá,“ „válka *trvala třicet let*,“ „dub *sto let* starý“ atp. určení míry, učiněné iněním času.

Ve větách *a)* „sedím *na koni*“ a *b)* „jedu *na koni*“ je též výraz příslovečný „*na koni*“; ale druhu jest patrně rozdílného: v *a)* jest to příslovečné určení místa (*kde* sedím?), v *b)* pak způsobu (*jak* jedu?).

V přísloví „*na měkkých polštářích* se jména nedobývá“ jest „*na měkkých polštářích*“ vlastně příslovečné určení místa (*kde* nedobývá se jména?); ale když povážíme, že význam tohoto rčení jest obrazný, vezmeme je za příslovečné určení způsobu (*jak* nedobývá se jména?).

6. Jindy může bývatí výklad rozdílný, je-li výraz některý příslovečným určením či předmětem, t. j. je-li to omezení a určení se stránky mimověčné, či se stránky věčné (v. §. 294).

Na př. ve větách *a)* „sedám *na koně*“, *b)* „hledím *na koně*“ a *c)* „myslím *na koně*“ máme též výraz „*na koně*“.

Výraz tento jest ve větě *a)* zajisté příslovečným určením (= určením děje slovesného se stránky mimověčné), a to příslovečným určením místa: *sedám na koně* = *sedám kam*?

Týmž vlastně určením jest též výraz také ve větě *b)*: *hledím na koně* = *hledím kam*? — Ale tu je zároveň také možno, bráti jej za

předmět (= za určení děje slovesného se stránky věcné). Zvláště je to možno, když se položí táž věta *b)* „hledím *na koně*“ vedle vět smyslu podobného *d)* „vidím *koně*“, *e)* „prohlížím *koně*“ atp. Ve větě *b)* má výraz „*na koně*“ platnost podobnou a téměř stejnou, jako výraz „*koně*“ ve větách *d)* a *e)*; v *d)* a *e)* je výraz „*koně*“ předmětem; proto běže se výraz „*na koně*“ v *b)* též za předmět.

Ve větě *e)* je věc táž, jako v *b)*. Výraz „*na koně*“ je tu vlastně určením příslovečným; myslím *na koně* = mám mysl obrácenu *na koně* = kam? — Ale týž výraz běže se pak za určení děje slovesného na stránce věcné, běže se za předmět.

Někdy může týž výraz v téže větě býti buď předmětem, buď příslovečným určením; při tom pak jest ovšem i význam výrazu rozdílný. Na př. ve větě „rytíř bojoval *s loupežníky*“ je výraz „*s loupežníky*“ předmětem, rozumí-li se, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = proti loupežníkům; rozumí-li se však, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = spolu s loupežníky, jako pomocník jejich, je týž výraz přísl. určením.

Ve větě *a)* „chodil jsem *se sousedem* po polích“ je výraz „*se sousedem*“ patrně příslovečné určení způsobu (= chodil jsem jak? se sousedem, ve společnosti sousedově!). Ve větě *b)* „mluvil jsem *se sousedem* o polích“ je týž výraz týměž určením (t. j. příslovečným určením způsobu), rozumím-li jím, že jsme spolu se sousedem svá mínění o polích si vyslovovali. Ale věta *b)* může míti také smysl jiný: měl jsem říci, že jsem „*sousedovi*“ o polích něco oznámil, pověděl . . . , a místo toho řekl jsem, že jsem „*se sousedem*“ o polích mluvil. V tom případě je věta *b)* náhradou za větu *c)* „oznámil jsem *sousedovi* . . .“, výraz „*se sousedem*“ věty *b)* je náhradou za předmět „*sousedovi*“ věty *c)*, — a podle toho brává se též za předmět.

7. Příslovečný výraz bývá na místě doplňku a v platnosti doplňku, na př. bratr je *na vojně*, — tento dar je *rodičům* atp.; o tom v. §. 303 č. 10.

8. Příslovečné určení jest ve větě jednoduché vyjádřeno výrazem holým nebo rozvitým.

Výrazem holým, a to

buď některým tvarem ohnutým a zřetelným, na př. *lesem* (jdu *lesem*, příslovečné určení *lesem* je zřetelný instrumental jedn. k nom. *les*), *z-lesu*, *do-lesu* atd.;

buď výrazem ustrnulým, na př. *zde*, *sem*, *tam*, *vždy*, *nikdy*, *tak*, *nijak*, *dobře*, *zle*, *málo*, *více*, *nejvíce*, *letos*, *loni*, *dnes*, *zítra*, *zvláště*, *z-cela*, *do-cela*, *z-řídka*, *na-mnoze*, *na-z-paměť*, *arci*, *prý* atp.; příslovečný výraz holý a ustrnulý nazývá se příslovce.

Výrazem rozvitým: na př. Kristus pán narodil se *za panování římského císaře Augusta*; — navštívím tě *zítra ráno mezi devátou a desátou hodinou*.

9. Příslivečných určení jest někdy pospolu několik. Na př. *s dobrými skutky dobře se žije*; — *smrt vzdychky za pasem vězí*; — *pod nízkým stropem vysoko neskákej*; — *ptáka poznáš po peří, vlka po srsti a člověka po řeči, kraji a chodu*. Srov. §. 320.

305.

O přívlastku.

1. Přívlastek (attribut) je slovné vyjádření toho, čím se omezuje a určuje pojem vyjádřený jménem podstatným (v. §. 294 č. 4). Na př. *starý hřích*; — *služba modlám*; — *žádost peněz*; — *procházka lesem*; — *cesta do Říma*; — *děje národa Českého*; atp.

2. Hledající přívlastek tážeme se otázkou sestrojenou ze jména podstatného věty dané a tázacího *jaký? který? či?* (v. §. 295 č. 1).

3. Přívlastek bývá nejen při jménech podstatných vlastně tak řečených, nýbrž také při jménech zpodstatnělých. Na př. *neznámý pocestný*; — *blahoslavení chudí*; — *tvrdé y*; — *spojka ale*.

4. Přívlastek může býti holý, na př. *kvetoucí lípa*, *cesta do Říma*; — nebo rozvitý, na př. *svědectví o starobylosti Slovanů v Evropě*. — *snaha povznésti průmysl a obchod v krajinách neúrodných*.

5. Přívlastkem holým bývá slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př. *řeka Vltava*, — *práce kvapná*, — *zásluha nehynoucí*, — *Karel Čtvrtý*, — *náš věk*.

Někdy je přívlastkem slovo nesklonné, a to:

infinitiv, na př. *mám právo mluvit*, — *mám povinnost se brániti*; nebo slovo nesklonné

jiné, na př. *cesta nazpátek* (= zpáteční); — *čtení pro dívky*, — *lék pro občerstvení*; — o synovi *v cizině* otec nevěděl (= o synovi, který byl v cizině); — lepší ctnost *s chudobou*, nežli hřích *s ozdobou*; — umění v čas mlčeti není *leda* umění (= ledajaké, nepatrné umění).

Nejčastěji bývá přívlastkem jméno přídavné.

6. Přívlastek je dílem souřadný, dílem podřadný.

a) Přívlastek souřadný je téhož pádu jako příslušné jméno podstatné; na př. *řeka Vltava*, — *kamenný most*, — *Karla Čtvrtého* atd.

b) Přívlastek podřadný jest vyjádřen:

pádem prostým, závislým na příslušném jméne podstatném; na př. *stvořitel světa*, — *stvoření světa*, — *žádost peněz*, — *služba modlám*, — *pohrdání světem*, — *rána mečem*;

pádem předložkovým; na př. cesta *do Říma*, — bitva *u Lipska*, — hrad *na skále*, — dům *na spadnutí*, — Kolín *nad Labem*, — dům *od kamene*, — obilí *od lonska*, — člověk *po nemoci*, — bytost *bez proměny*, — pověst *o Libuši*, — starost *o živobytí*;

infinitivem; na př. umění *mlčeti*, — snaha *povznésti prámysl a obchod domácí*;

výrazem příslovečným; na př. deska *deset loket zděli*, — louka *čtvrt mále zšíři*, — oltář *desíti loktů vyšší*, — chvíle *vhod každému*;

výrazem spojkovým; na př. tvář *jako růže*, — člověk *jako hora*.

Přívlastek souřadný skloňuje se zároveň se svým jménem podstatným: nom. *kamenný most*, gen. *kamenného mostu*, atd.; přívlastek podřadný zůstává nezměněn, když se jeho jméno podstatné skloňuje: nom. *služba modlám*, gen. *služby modlám*, dat. *službě modlám* atd.

7. Druh přívlastku souřadného je přístavek (apposice). Jest to jméno podstatné, opatřené opět svým přívlastkem, a položené za jménem podstatným nebo zájmenem, k němuž patří. Na př. Doubravka, *dcera Běl-slavova*, provdala se za Mečislava, *kníže Polské*. Svatopluk, *král Moravský*, od sv. Cyrilla víře křesťanské byl naučen. Hannibal, *vítěz nad Římany*. Ty, *pune náš!*

8. Přívlastek jest významu někdy příslovečného, někdy předmětného, někdy doplňkového.

- aa) Pravím a) *cestovati do Říma*, a
b) *cesta do Říma*.

Výraz „*do Říma*“ jest v a) příslovečným určením (na otázku: *cestovati kam?*). A týmž jest zajisté také v b) (*cesta kam?*); ale v b) je tento výraz spolu přívlastkem (na otázku *jaká cesta?*), je to tedy přívlastek významu příslovečného (v. §. 304 č. 2).

Podobně ve výrazech: *procházka lesem*, *rána mečem*, *dar rodičům*, *tváře jako růže*, *člověk jako hora* atp.

- bb) Pravím a) *sloužiti modlám*, a
b) *služba modlám*.

Výraz „*modlám*“ jest v a) předmětem; v b) je též předmětem (*služba komu?*) a spolu přívlastkem (*jaká služba?*), je to tedy přívlastek významu předmětného (v. §. 302 č. 9).

Podobně ve výrazech: *pohrdání světem*, *starost o živobytí*, *vzpomínka na domov* atp.

- cc) Pravím a) *zvoliti králem* (= za krále), a
b) *zvolení králem*.

Výraz „králem“ jest v *a*) doplňkem; v *b*) je též doplňkem (zvolení čim? za co?) a spolu přívlastkem (*jaké zvolení?*), je to tedy přívlastek významu doplňkového (v. §. 303 č. 4).

Podobně ve výrazech: volba *za krále*, ustanovení *za soudce* atp.

Výrazy příslovečné (*cesta do Říma* atp.), předmětné (*služba modlám* atp.) a doplňkové (*zvolení králem* atp.) stávají se přívlastky tím, že se vztahují ke jménům podstatným a berou se tu za určení na otázku *jaký?*

Srov. §. 294 č. 4, *a*.

9. Přívlastkův jest někdy k témuž podstatnému jménu několik. Na př. chléb *náš* *vezdejší* (přívlastky dva, oba souřadné); — pokoj *všem lidem* *dobré vůle* (přív. první souřadný, druhý podřadný); *všeliké* *po horách* ptactvo atd. Srov. §. 320.

306.

Spojení v jednotu větnou.

1. Věta skládá se ze členův, a členové její mohou býti opět výrazy složité. Když větu cele rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých slov. Na př.:

země | otáčí | se | každých | čtyřiaadvacet | hodin | okolo | své | osy.

2. Slova jednotlivá pojí se ve větě v jednotky členské, a tyto dále v jednotu větnou. V příkladě našem lze toto spojování takto znázorniti:

země || otáčí se | každých čtyřiaadvacet hodin | okolo své osy.

To jest:

slova „*každých čtyřiaadvacet hodin*“ pojí se v jednotku členskou (= příslovečné určení času);

slova „*okolo své osy*“ pojí se v jednotku členskou jinou (= příslovečné určení způsobu);

členové „*otáčí se*“, — „*každých čtyřiaadvacet hodin*“ — a „*okolo své osy*“ pojí se v členskou jednotku vyšší, totiž v jednotku přísudkovou, v přísudek;

konečně přísudek „*otáčí se každých čtyřiaadvacet hodin okolo své osy*“ pojí se s podmětem „*země*“ v jednotu větnou.

3. Všecko toto spojování děje se smyslem, přízvukem (větným), grammatikou shodou, syntaktickou vazbou, slovosledem a dílem též zvláštními spojkami.

a) Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou smyslem.

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze říci na př. *lamenný vzduch*, nebo *dřevo teče* atd.

b) Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou přízvukem větným.

Přízvuk jest mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, a je slovní a větný. Přízvuk slovní jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, na př. ve slověch *lékař*, *lěčiti*; a přízvuk větný jest ten, kterým přízvučná slabika jistého slova ve větě nad přízvuchně slabiky slov ostatních vyniká, na př. *lékař léčí* (v. §. 56).

Bez přízvuku větného rozsypá se věta ve směsici slov nesusvislých; přízvuk větný tedy napomáhá tomu, aby slova se spojila v jednotu větnou (srov. §. 56 č. 4).

Pravidlem hlavním o přízvuku větném jest, že výraz určovací má přízvuk větný mocnější, než výraz určovaný. Vyniká tedy přízvukem větným:

přísudek nad podmět, na př. *lékař léčí*;

doplňek a předmět nad přísudek holý, na př. *otec leží nemocen*, — *nouze láme železo*, — *bída učí rozumu*; —

příslovečné určení nad výraz jím určený, na př. *po-účinku zlá rada*, — *cesta zavátá sněhem*; —

přívlastek nad příslušné jméno podstatné, na př. *zelené pole*, *nemocný člověk*, — *člověk po-nemoci*.

Odchytkou od pravidla tohoto je přízvuk na výraze jiném, když podle smyslu jest na něm důraz. Na př. *lékař léčí* (— nikoliv někdo jiný); — *po účinku zlá rada* (— nikoliv dobrá); *zelené pole* (— nikoli louka nebo něco jiného); — *hříšná radost* *plodí žalost* (— *radost* má důraz, aby bylo vytčeno proti *žalost*) atd.

Důraz může byti v téže větě podle rozdílného smyslu na místech rozdílných. Na př. ve větě „*rodiče mají se starati o vychování svých dětí*“ může byti, když toho smysl žádá, důraz na slově *rodiče*, — jindy na slově *mají*, — nebo na slově *starati* atd.

Ve větě mnohonásobně rozvité jsou přízvuku větného stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

c) Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou grammatickou shodou (kongruencí).

Grammatickou shodou rozumí se stejnost v čísle, pádě, osobě a rodě. Slova, která ve větě k sobě patří a nějakou jednotku činí, shodují se podle možnosti v těchto věcech.

Zejména shoduje se

aa) sloveso přísudkové s podmětem v čísle a osobě; na př. *dary ošlepují oči* (sloveso *ošlepují* jest 3. os. množná jako podmět *dary*).

bb) Sklonný doplněk shoduje se s podmětem anebo předmětem, k němuž se táhne, v čísle a podle možnosti také v rodě. Na př. Chlapec chodí *bos* (doplněk *bos* jest čísla jednotného a rodu mužského jako podmět *chlapec*). Děti chodí *bosy*. Jidáš stal se *zrádцем*. Ctnost činí člověka *vzácným* (doplněk *vzácným* jest čísla jedn. a rodu mužsk. jako předmět *člověka*). Kntže Oldřich pojal selskou dívku *za manželku*. Jizera jest *přítok* Labe (shoda jen v čísle; v rodě není možna).

cc) Sklonný souřadný přívlastek a přístavek shodují se se svým jménem podstatným v čísle, pádě a podle možnosti též v rodě; na př. *zelený les*., *zeleným lesem*., *zelených polí*., *řeka Vltava*, *řeka Labe*; — *král Václav*, *královna Eliška*.

O shodě v čísle, rodě a osobě viz také v §§. 344, 346 a 348.

d) Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou syntaktickou vazbou.

Jazyk má své pravidelné vazby; na př. pravíme: *sloužiti někomu* (= sloveso *sloužiti* váže se s dativem), *žádostiv něčeho* (= přídavné jméno *žádostivý* váže se s genitivem), *do něčeho* (= předložka *do* váže se s gen.). Tyto vazby jsou nám známy a jsou nám nápomocny, když seřazujeme a spojujeme slova ve větě v náležité jednotky.

e) Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou slovosledem.

Slovosled je v češtině dosti volný; ale přece zachovává se častěji pravidlo, aby zůstávala při sobě slova, která k sobě patří, a tím podporuje se spojování slov v jednotky členské.

f) Konečně děje se spojení někdy také zvláštními spojkami. To bývá tenkrát, když některý člen ve větě je dvojnásobný nebo několikonásobný. Na př. když podmět je dvojnásobný (jako ve větě: *otec a syn šli do města*), nebo trojnásobný (jako ve větě: *Lvov, Krakov a Varšava* jsou města polská), nebo předmět několikonásobný atd.

Členové, kteří jsou ve větě několikonásobně, jsou vespolek souřadní a spojují se nejprve v jednotku svého druhu, t. j. v jednotku podmětovou, nebo předmětovou, atd.

Toto spojení děje se někdy beze spojek (= asyndeticky). Na př. *Zboží, čest není bez práce*. Viděli jsme tě *lačného, žíznivého, nemocného*.

Obyčejně děje se toto spojení za pomoci spojek, a to spojek souřadících (v. §. 320 č. 3). Na př. Ctnost *a* štěstí zřídka v jedné hospodě tráví. Oti otce svého *i* matku svou. Nemám otce *ani* matky. Neštěstí nechodí po horách, *ale* po lidech.

Když členů takových jest více než dva, a patří k sobě ve smyslu spojky *a* (v. §. 315), bývá spojka tato obyčejně jen mezi členem po-

sledným a předposledním, na př. Lvov, Krakov a Varšava jsou města polská. Někdy však nebývá spojka nikde žádná (= spojení asyndetické, viz příklad nahoře položený), a někdy naopak spojka se opakuje (= spojení polysyndetické, na př. rány vidím a krev a hněv a vražedlnou nenávist).

307. *O větách oznamovacích, tázacích, podmiňovacích (přacích) a rozkazovacích.*

Věty samostatné (hlavní) liší se podle toho, jaký obsah myšlenkový se v nich podává, zda-li totiž tvrdící oznámení, či otázka, anebo podmínka (nebo přání), anebo rozkaz; — a s této stránky rozeznávají se věty oznamovací, tázací, podmiňovací a rozkazovací; srov. §. 297, a.

308. *Větu oznamovací.*

Věta oznamovací vyslovuje úsudek (kladný nebo záporný) způsobem tvrdícím. Na př. Přítel mi *poskytl* pomoci. Přítel mi *neposkytl* pomoci.

Sloveso věty oznamovací jest v indikativě: *poskytl* (= *poskytl jest*).

309. *Věta tázací; odpověď.*

1. Věta tázací vyslovuje otázku. Sloveso její je podle rozdílného významu buď v indikativě, na př. *poskytne* mi přítel pomoci? — buď v kondicionale, na př. *poskytl by* mi přítel pomoci?

2. Tážeme se na to, co nevíme a neznáme. Stalo se na př., že náš soused prodal dům, nebo pole, nebo zahradu, a nám je to nebo něco z toho neznámo nebo nejisto. Proto tážeme se, a otázka naše jest rozdílná podle toho, co nevíme a nač se tedy tážeme.

a) Buď je nám neznáma věc, cele nebo částečně.

Na př. nevíme nic o tom, že náš soused prodal dům; tážeme se: *co se stalo?* a dostáváme za odpověď: *náš soused prodal dům.*

Nebo nevíme, že je to náš soused, jenž prodal dům; tážeme se: *kdo prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *náš soused.*

Nebo nevíme a tážeme se: *co prodal náš soused?* a dostáváme za odpověď: *dům.*

b) Anebo je nám věc cele nebo částečně nejista.

Na př. máme vědomost, ale jen nejistou a pochybnou, že prý náš soused prodal dům, a chceme věděti jistotu; tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (v záporu *ne!*).

Nebo nevíme na jisto, zda-li náš soused nebo kdo jiný prodal dům, tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano! (ne!)*.

Nebo nevíme na jisto, prodal-li soused dům či něco jiného, tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano! (ne!)*.

Otázky v *a)* jsou otázky na věc neb otázky věcné, v *b)* jsou otázky na jistotu neb otázky zjišťovací.

Otázka na věc bývá také nazývána otázkou slovnou, otázka pak na jistotu větnou.

3. Otázka může být jednoduchá anebo složená.

Otázka složená obsahuje dvě anebo více otázek jednoduchých. Na př. *kdo prodal? a co? a kdy?* . . . odpověď: *náš soused prodal dnes dům . . .*

Zvláštní druh otázky složené jest tak zvaná otázka rozlučovací (disjunktivní). Členové její navzájem se vylučují; přisvědčí-li se k jednomu, je tím zároveň dána odpověď záporná k ostatním. Na př. *Ty-li jsi ten, který přijítí má, čili jiného čekati máme? Která osoba svaté trojice měla člověčenství na se přijmouti, otec-li, syn-li, čili duch svatý?*

4. V otázkách bývají zvláštní slova tázací.

a) V otázkách věcných bývá vždy buď zájmeno tázací, buď příslovce utvořené z kmene zájmena tázacího (= příslovce tázací). Na př. *kdo prodal dům? co prodal náš soused? který soused prodal dům? zač? pro? kdy? kde?* atp.

b) Otázky zjišťovací

dílem jsou beze slova tázacího, na př. *náš soused prodal dům?*

dílem označují se některým slovcem tázacím, na př. *zda jsi ty moudřejší než my? — zda-li pleva zrno potlačí? — znáte-li pak nás? — co nemlčíte? — což nás neznáte?*

V otázce rozlučovací mívá člen poslední tázací slove *či*; na př. *mám jíti či zůstati? — ty-li jsi ten, který přijítí má, či-li jiného čekati máme?*

5. V otázkách bývá zvláštní přízvuk a zvýšení hlasu.

a) Přízvuk jest v otázkách věcných na slově tázacím; na př. (při větě „*náš soused prodal dům*“): *kdo prodal dům? který soused prodal dům?* . . . V otázkách zjišťovacích má přízvuk ten člen, o jehož jistotu jde a na kterém je tedy důraz; na př. (jde-li o jistotu, *zda-li náš soused dům prodal nebo neprodal*): *náš soused prodal dům? prodal-li náš soused dům?*

b) Výška hlasu (t. j. výška jednotlivých slabik) jest v otázce jiná, než na př. ve větě oznamovací, a zvyšuje se tu hlas velmi rozmanitě. Na př. ve větě oznamovací „náš souseď prodal *pole*“ má v posledním slově slabika prvá přízvuk a druhá hlas snížený, kleslý (naznačeno v písmě: *pòle*); naproti tomu v otázce „náš souseď prodal *pole*?“ (= otázka na jistotu členu „pole“) má slovo *pòle* přízvuk týž, ale poslední jeho slabika vyslovuje se hlasem značně vyšším (naznačeno v písmě: *pòle*).

6. Odpovědi dávají se:

a) K otázce věcné odpovídá se tím výrazem, který znamená věc tazateli neznámou. Na př. (při větě „náš souseď prodal *dům*“)

otázka: <i>kdo</i> prodal <i>dům</i> ?	odp.: <i>náš souseď</i> ;
„ <i>co</i> učinil náš souseď?	„ <i>prodal dům</i> ;
„ <i>co</i> prodal náš souseď?	„ <i>dům</i> ;
„ <i>co se</i> stalo?	„ <i>náš souseď prodal dům</i> .

b) K otázce zjišťovací odpovídá se:

přisvědčivě (affirmativně) kladným slovesem věty tázací (otázka: „náš souseď prodal *dům*?“ — odpověď: „prodal!“) — anebo příslovcem *ano!* nebo jiným výrazem přisvědčovacíím (*zajisté! ovšem! arci! tak jest! pravda! toť se ví! toť se rozumí!* atp.);

záporně (negativně) záporným slovesem věty tázací („prodal . . .?“ — *neprodal!*) — anebo příslovcem *ne!* nebo jiným výrazem záporným (*nikoliv! nikterak! ani řeči! Bůh uchovej! to, to!* atp.).

7. O otázkách závislých v. §. 331.

310. Věta podmiňovací (a práci).

Věta podmiňovací vyslovuje úsudek způsobem podmíněným. Na př. *přítel by mi poskytl pomoci*.

K větám podmiňovacíím patří také věta práci; na př. *kéž by mi přítel poskytl pomoci!* — *kéž mi přítel poskytně pomoci!*

Sloveso věty práci je v kondicionale neb indikativě (se spojkou *kéž*), ve větách podmiňovacích jiných v kondicionale.

Ve větě práci je hlas při spojce *kéž* vyšší a ke konci klesá.

311. Věta rozkazovací.

Věta rozkazovací vyslovuje rozkaz nebo prosbu. Na př. *Čtěte!* — *Příteli, poskytni mi pomoci!* — *Pane, vyslyš nás!*

Sloveso věty rozkazovací je z pravidla v imperativě.

V řeči laskavé (hypokoristické) a některých rčeních jiných bývá místo věty rozkazovací věta s přičestím minulým činným; na př. *šel*

sem (m. pojal sem)! — vzal to das! Rozkaz vyjadřuje se tímto způsobem mfrněji, než imperativem (sr. §. 442).

Přízvuk větný jest na slovese anebo na slově, které má důraz. Na př. pane, vyslyš nás! anebo (když je důraz na nás): pane, vyslyš nás!

312.

Věta kusá.

Ve větě má býti vyjádřeno všechno, co jest obsaženo v myslí (co vysloviti mám a chci). Nevyjádřeno může zůstati něco jen tehdy, když se to snadno domyslí, buď ze souvislosti řeči, buď také z okolností jiných. Věta, v níž tímto způsobem jest něco nevyjádřeno, slove věta kusá (elliptická).

Na př. Letos předpovídají suchý rok (t. lidé, nevyjádřen podmět). Blažení jsou čistého srdce. Na bílý chléb máslo, na černý hlad (t. patří, nevyjádřeno sloveso). Voda mladým, víno starým. Volám kroky, jelenům skoky (t. slušejí). Mladost radost (t. jest). Staroba choroba. Dobré jitro! Vzhůru (t. vstaňte...!) Tak vy tak (t. jednáte, se chováte...?) Ten mu dal! (t. ran, nebo domluvy..., nevyjádřen předmět.) Starý musí, mladý může (t. umřítí). Ten je ustrojen! (t. pěkně, n. nepěkně, podivně..., nevyjádřeno určení příslovečné). To jsme pochodili!

Poznam. Činíme rozdl mezi větou kusou (na př. Vzhůru! místo Vstaňte vzhůru!), — staženou (na př. Bohatství plodí zcívist, chudoba nenávist, v. §. 320) — a zkrácenou (na př. Vstana půjdu k otcí = vstanu a půjdu, v. §. 451).

313.

B. Souvětí.

1. Souvětí neb větná složenina (n. věta složená) jest, kdo dvě nebo i více vět spojuje se v jednotu vyšší. Na př. Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka. — Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám. — Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě.

Nazýváme souvětím všelikou složeninu větnou; jindy bývá slova toho užíváno ve smyslu poněkud jiném.

2. Souvětí je souřadné nebo podřadné.

Souvětí souřadné (koordinované, parataktické) jest, které se skládá z vět jenom hlavních. Na př. Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, ne všechno zvídej, budeš dlouho živ.

Souvětí podřadné (subordinované, hypotaktické) jest, které se skládá ze dvou nebo několika vět dílem hlavních, dílem vedlejších. Na př. Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka (věta první vedlejší, druhá hlavní). — Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal

v *létě* (věta první hlavní, druhá a třetí vedlejší). — *Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest málo nám, to nechce k nám* (věta první a třetí vedlejší, druhá a čtvrtá hlavní).

3. V souvětí, které lze rozdělití ve dvě souměrné (třeba ne stejné) části, bývá první nazývána předvětí, druhá závětí.

4. Souvětí také znázorňujeme v obrazcích. K tomu konci volíme litery veliké *A, B, C...* pro označení vět hlavních, a litery malé *a, b, c...* pro označení vět vedlejších. Spojovací slova a interpunkci necháváme v obrazci, jako je v souvětí samém. Příklady tohoto znázorňování podávají se na svých místech doleji.

314.

I. Souvětí souřadné.

1. Souvětí souřadné skládá se z vět jenom hlavních; v. §. 313 č. 2.

2. Věty v souvětí souřadném nejsou jen maně skupeny a vedle sebe položeny, nýbrž pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětí. Na př. v souvětí „*lékař léčí, Bůh uzdravuje*“ praví věta první, že lékař léčí (*A*), a věta druhá, že Bůh uzdravuje (*B*); oba pak úsudky tyto spojují se jako dvě protivy v úsudek vyšší, jenž je oba zahrnuje a obsáhá, a tímto úsudkem vyšším spojují se obě věty jednotlivé v jednotu souvětí (srov. §. 328 č. 3. a).

3. Souvětí souřadné může se skládati z vět neboli členů v několika. Na př. „*lékař léčí, Bůh uzdravuje*“ je souvětí dvoučlenné (obsahuje členy *A, B*); „*nemnoho jídej, ne všechno zvídej, budeš dlouho živ*“ je trojčlenné (obsahuje členy *A, B, C*); atd.

4. Mezi členy jednotlivými, zejména mezi členem předcházejícím *A* a následujícím *B*, bývá rozdílný poměr významový, a podle toho rozeznávají se souvětí souřadná slučovací, odporovací, příčinná a výsledná (o nich v. §. 315—318).

5. Člen *B* připojuje se k *A* někdy zvláštním slovcem spojovacím, někdy bez něho. Spojovacím slovcem jeví se poměr věty *B* k *A* zřetelněji, než bez něho. Na př. v souvětí „*lékař léčí, Bůh uzdravuje*“ může býti nejistota, je-li v něm poměr slučovací (= lékař léčí, a Bůh uzdravuje), anebo poměr odporovací (= lékař léčí, ale Bůh uzdravuje); dá-li se však do téhož souvětí spojka a pravi-li se na př. „*lékař léčí, ale Bůh uzdravuje*“, přestává nejistota a poměr věty *B* k *A* vidí se zřejmě odporovací.

Spojovacím slovcem (nebo spojkou ve smyslu širším) bývá dlelem spojka vlastně tak řečená, na př. „*litera zabíjí, ale duch oživuje*“, — dlelem slovo původu příslovečného, na př. „*napřed se mlátí, potom se platí*“.

315.

a) *Souvětí slučovací.*

1. Souvětí slučovací (kopulativní) jest, kde obsah věty *B* je stejnorodý s obsahem věty *A*. Věta *B* tedy připojuje se k *A* ve smyslu spojky *a*, t. j. buď samou spojkou *a*, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo beze spojky, ale tak, že by tam spojka *a* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A a B*.

2. Spojovací slovce v souvětí slučovacím bývají: *a, i, též, také, tolikéž . . . ; i — i; tu — tu; jednak — jednak; brzo — brzo; dílem — dílem* (spojky dvojité) . . . ; *nejprvé, pak, potom, posléze, konečně . . . , předně, za druhé, za třetí . . .* (spojky řadící); *anobrž; nejen — nýbrž i, ale i; netoliko — nýbrž také . . .* (sp. stupňovací); *ani, ani — ani* (v záporu); atp.

3. Příklady: Mnohý shazuje hutzda a jiní mladé sbírají. — Viděl jsem i uvěřil jsem. — Napřed se mlátí, potom se platí. — Růže při tnutí se rodí, radost po žalosti chodí. — On mne nezná, také já jeho neznám. — Tu prší, tu je zase jasno. — Brzo mě chválí, brzo mě haní. — Příčiny toho (dělení slovenštiny od češtiny) byly tři: předně znáhající se vždy rozdíl mezi obecnou mluvou lidu českého a slovenského; za druhé povaha jazyka spisovného novějšího byla od povahy staršího jazyka rozdílná; za třetí přispěl nedostatek národních škol. — Netoliko svoluji, ale také žádám. — Ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo.

316.

b) *Souvětí odporovací.*

1. Souvětí odporovací (adversativní) jest, kde věta *B* odporuje větě *A*, obmezujíc nebo dokonce rušíc její platnost. Věta *B* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojek *ale, nebo* atp., t. j. buď některou ze spojek těchto samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo beze spojky, ale tak, že by tam spojka *ale, nebo* atp. býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A, ale B; aneb: A nebo B*.

2. Spojovací slovce v souvětí odporovacím bývají: *ale, avšak, však, než, pak, přece, leč, jen že, nebo, sice . . . ; nebo — nebo; buď — nebo; buď — buď; ne — nýbrž* (spojky dvojité); atp.

3. Příklady: Litera zabíjí, ale duch oživuje. — Přijdou lepší časové, ale kdo se jich dočká. — Mračí se, avšak přeti nebude. — Lékař léčí, Bůh uzdravuje (když se rozumí = ale Bůh uzdravuje). — Není nám život krátký dán, než my jej krátký děláme. — Pošlu posla, anebo přijdu sám. — Buď se musíte našim bohům modliti, anebo na tom své životy dáti. — Neprosím, nýbrž práva svého žádám.

317.

c) *Souvěti příčinné.*

1. Souvěti příčinné (kausální) jest, kde věta *B* vyslovuje příčinu toho, co jest vysloveno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *neboť*, t. j. buď spojkou *neboť* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo beze spojky, ale tak, že by tam spojka *neboť* býti mohla.

Souvěti toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A, neboť B.*

2. Spojovací slovece v souvěti příčinném bývají: *neboť, nebo* (= *neboť*), *neb, nebť; -ť, vždyť; totiž.*

3. Příklady: S bláznem nebež rady, nebo nebude moci zatajiti slova. — Neptej se na klevety, máš doma novin dosti (rozumí se: *neboť* máš . . .). — Neboj se, jsem s tebou. — Neboj se, vždyť jsem s tebou. — Byla noc jasná, svítil totiž měsíc. — Nebudu dnes již nic pracovati, jsem unaven.

4. Věty tyto lišiti jest od příčinných podřadných (příslovečných), o nichž v. §. 325 č. 3, d.

318.

d) *Souvěti výsledné.*

1. Souvěti výsledné (konsekutivní) jest, kde věta *B* vyslovuje výsledek toho, co je pověděno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *proto*, t. j. buď spojkou *proto* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo beze spojky, ale tak, že by tam spojka *proto* býti mohla.

Souvěti toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A, proto B.*

2. Spojovací slovece v souvěti výsledném bývají: *proto, pročez; tedy, tudy; tak* (= *tedy*, v jaz. obecném).

3. Příklady: Lichá v lidech povaha, proto nevěřič každému. — Ne vše doma máš, také lidí potřebuješ (když se rozumí: *proto, pročez* potřebuješ . . .). — Nejsmet synové noci ani tmy, nespěmež tedy jako jiní. — Učinil jsem nedobře, musím to napravit.

4. Věty tyto lišiti jest od podřadných příslovečných účinkových, které někdy bývají nazývány výsledné nebo výsledkové; o těch v. §. 325 č. 3, c.

319.

Souvěti souřadné vícečlenné.

V §§. předešlých (314—318) měli jsme na zřeteli hlavně souvěti souřadné dvoučlenné, t. j. složené z vět *A, B*.

Když je členův více, na př. *A, B, C . . ., M, N . . .*, tedy jest poměr členův následujících ku předcházejícím (t. j. *B* k *A*, — *C* k *B*, — atd.):

- a) buď veskrze stejný (t. veskrze slučovací, nebo veskrze odporovací atd.), na př. *pokora činí pokoj, pokoj činí bohatství, bohatství činí pýchu, pýcha činí válku, válka činí chudobu, chudoba zase pokoru* (= spojení veskrze slučovací podle vzorce: $A, B, C \dots = A \text{ a } B \text{ a } C \dots$); nebo
- b) poměr jest rozdílný, na př. *Starý se o sebe (A), starý se o přítele (B), ale nejvíce se starý o nepřítel (C)* (mezi A a B je poměr slučovací, C pak jest k oběma v poměru odporovací; obrazec: $A, B, \text{ ale } C$).

320.

Věta stažená.

1. Věty, které mají některý člen stejný nebo i několik členů stejných a které by se mohly spojití v souvětí souřadné, mohou se také spojití tak, že to, co je stejného, položí se jako část společná jen jednou. Tím stává se z vět dvou neb několika věta jen jedna, a ta slove stažená.

Na př. věty „*bohatství plodí závist*“ a „*chudoba plodí nenávisť*“ mají stejný holý přísudek „*plodí*“; mohou se spojití v souvětí souřadné „*bohatství plodí závist a chudoba plodí nenávisť*“; a mohou se proměnit ve větu staženou: „*bohatství plodí závist, chudoba nenávisť*“.

Věty „*ranní setí často zmýlí*“ a „*pozdní setí vždycky zmýlí*“ mají stejný holý podmět „*setí*“ a holý přísudek „*zmýlí*“, mohou se spojití v souvětí souřadné a dále ve větu staženou: „*ranní setí často zmýlí, pozdní vždycky.*“ Atd.

2. Věta stažená má tedy některý člen jen jeden — nebo některé členy jen po jednom —, členů pak jiných po dvou nebo po několika.

Na př. věta stažená „*nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází*“ má podmět jen jeden (*nemoc*) a přísudky dva (1. *na koni přijíždí*, 2. *pěšky odchází*).

Věta stažená „*bohatství plodí závist, chudoba nenávisť*“ má holý přísudek jen jeden (*plodí*) a podměty dva (1. *bohatství*, 2. *chudoba*) i předměty dva (1. *závist*, 2. *nenávisť*).

Věta stažená „*domácí chléb, domácí plátno a domácí rozum bývají nejlepši*“ má holý přísudek jen jeden (*bývají*) a doplněk též jen jeden (*nejlepši*), podměty pak tři (*domácí chléb, d. plátno, d. rozum*).

Ale ne každá věta, ve které jest některá část dvojnásobná nebo několikonásobná, jest věta stažená; za staženou pokládáme jen tu, kterou lze bez násilí smyslu přeměnití v souvětí souřadné. Na př. věta „*Romulus a Remus založili Řím*“ má dva podměty

a k nim jeden přísudek; ale nelze ji proměnit v souvětí souřadné, není to tedy věta stažená, nýbrž věta jednoduchá s podmínkou dvěma.

3. Členové, kteří ve větě stažené jsou rozdílní, spojují se vespolek tak, jako věty v příslušném souvětí. Na př. Neštěstí nechodí po horách, *ale* po lidech (rozdílní členové *po horách* a *po lidech* spojeni jsou spojkou *ale*, poněvadž by táž spojka byla i v příslušném souvětí: „neštěstí nechodí po horách, *ale* neštěstí chodí po lidech“). Ráda kočka ryby loví, *než* do vody nechce. Nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází. *I* v mlúvení *i* v mlčení rozšafnosti užívěj. Vody *ani* nepřibývá *ani* neubývá. Bolesti mé se *nejen* neumírnily, *alebrž* rozhojnily. *Netoliko* smrti, *ale i* jména jejího bojím se. *Jednak* křesťané, *jednak* Turci zdáli se vítěziti. Minulý rok byl suchý a *proto* neúrodný.

321.

II. Souvětí podřadné.

1. Souvětí podřadné jest, které se skládá ze dvou nebo několika vět dílem hlavních, dílem vedlejších; v. §. 313 č. 2.

2. Věty jednotlivé v souvětí podřadném jsou dílem řídící, dílem podřízené (v. §. 297).

Věta hlavní je tu vždycky řídící. Na př. v souvětí „*přijde čas* (A), *že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ jest věta první (A) hlavní a řídící.

Věta vedlejší je tutež vždycky podřízená, někdy pak podřízená a spolu řídící. Na př. v souvětí právě uvedeném je věta třetí věta vedlejší a podřízena větě druhé; věta druhá pak sama je též věta vedlejší, je podřízena větě první (A) a je spolu řídící věty třetí.

3. V obrazci znázorňujeme větu hlavní literou velikou A, B, C . . . , větu vedlejší literou malou a, b, c . . . (v. §. 313 č. 4).

Při větě podřízené naznačujeme také, na které větě řídící závisí, a to tím, že znamení věty řídící před ní píšeme. Na př.:

Aa znamená větu vedlejší, která jest podřízena větě hlavní A, a to větu takovou první;

Ab znamená větu takovou druhou;

Ac větu takovou třetí, atd.;

Ba, Bb, Bc . . . znamená věty vedlejší, které jsou podřízeny větě hlavní B (druhé), a to větu takovou první (*Ba*), druhou (*Bb*), třetí (*Bc*) atd.;

Aaa znamená větu vedlejší, která jest podřízena větě též vedlejší *Aa*, a to větu takovou první;

Aab znamená větu takovou druhou; atd.

Souvětí nahoře příkladem uvedené „přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě“ má tedy obrazec: *A, že Aa, co Aaa*.

Obrazec jest ještě zřetelnější, když věty podřízené se kladou pod své věty řídicí; v příkladě našem takto:

A,
. . . že Aa, . . .
. co Aaa.

4. Věty v souvětí podřadném pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětňnou.

Na př. v souvětí právě uvedeném „přijde čas (*A*), že se zeptá zima (*že Aa*), cos dělal v létě (*co Aaa*)“ pojí se nejprve *Aaa* v jednotku s *Aa*, a tato jednotka pojí se dále s *A* v jednotu souvětňnou; obrazec toho spojení:

A, že Aa, co Aaa

V souvětí „co nás mrzí (*co Aa*), to se nás drží (*A*), a co jest mílo nám (*a co Ba*), to nechce k nám (*B*)“ spojují se členové podle obrazce:

co Aa, A, a co Ba, B.

Srov. §. 328.

5. Věty vedlejší jsou několikeré a třídí se podle několika dělidel, zejména podle toho, *aa*) čím a jak jsou připojeny k svým větám řídicím, *bb*) jakého druhu slova zastupují a *cc*) jaké členy svých vět řídicích zastupují.

aa) Podle toho, jak jsou k svým větám řídicím připojeny, rozeznávají se věty vedlejší:

a) spojkové (konjunkcionální) t. j. takové, které se k svým větám řídicím připojují nějakou spojkou; na př. *když* ptáčka lapají, pěkně mu zpívají; — *přeji si, aby* přišlo; a

b) vztažné (relativní) t. j. takové, které se k svým větám připojují některým zájmenem vztažným; na př. *kůň, který* ovsu dobývá, nejméně ho jí; — *kdo* se povyšuje, bude ponížen.

bb) Podle toho, jakého druhu slovo zastupují, rozeznávají se věty vedlejší:

a) podstatné (substantivní) t. j. takové, které zastupují jméno podstatné; kdybychom větu takovou nahradili nebo mohli nahraditi slovem jedním, bylo by to jméno podstatné; na př. *kdo* žuluje, má i dokázati = *žalobník* má dokázati;

b) přídavné (adjektivní) t. j. takové, které zastupují jméno přídavné a nahraditi by se mohly jménem přídavným; na př. čas, *kteřý minul*, se nevrátí = čas *minulý* se nevrátí;

c) příslovečné (adverbialní) t. j. takové, které zastupují příslovce a nahraditi by se mohly příslovcem (věty tyto jsou tytéž, jako zde dále v *cc*) *d*).

cc) Podle toho, jaké členy svých vět řídicích zastupují, zda-li totiž zastupují podmět, nebo předmět, nebo doplněk, nebo příslovečné určení, nebo přívlastek, rozeznávají se vedlejší věty *a*) podmětné, *b*) předmětné, *c*) doplňkové, *d*) příslovečné a *e*) přívlastkové.

Více o větách těchto v. §. 322—326.

Vět přísudkových (n. výrokových), t. j. takových, které by zastupovaly přísudek svých vět řídicích, není.

6. Táž věta bývá podle různých zde (v č. 5) vyložených dělidel druhu různého. Na př. v souvětí „*kdo žaluje (Aa), má dokázati (A)*“ jest věta *Aa* věta vedlejší a jest to věta jednak vztažná (podle toho, že je připojena k *A* zájmenem vztažným), jednak podstatná (podle toho, že zastupuje jméno podstatné, *kdo žaluje* = *žalobník*), jednak podmětná (podle toho, že zastupuje podmět věty *A*).

322.

Věta podmětná.

1. Věta podmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje podmět své věty řídicí. Na př. *Kdo křivě svědčí*, nebude živ do roka.

2. Na větu podmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na podmět (v. §. 299 č. 2). V příkladě našem: *kdo* nebude živ do roka? (= otázka na podmět); — odpověď: *kdo křivě svědčí* (= věta podmětná).

3. Jiné příklady: *Kdo* jinému jámu kopá, sám do ní padá. — *Kdo* chce chleba, pracuj co třeba. — *I* kdo počne (hádku), *i* kdo raní, oba trestání (věty podmětné dvě). — *Ne* to hřích, *co* jde do úst, *ale* *co* z úst vychází (též). — *Koho* oči bolí, *nechoď* do mlýna. — *Koho* chrání Bůh svým štítem, *nezahyne* v boji lítém. — *Není* možno, *aby* pravda *nezvítězila*. — *Odstup* to *od* nás, *abychom* více *sloužili* zisku než *ctnosti*. — *Mnohým* se *zdá*, že *podzim* je *příjemnější* než *jaro*.

4. Větou podmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. §. 331.

323.

Věta předmětná.

1. Věta předmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje předmět své věty řídicí. Na př. *Nevíme, co se stane*.

2. Na větu předmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na předmět (v. §. 302 č. 2). V příkladě našem: *co* nevíme? (= otázka na předmět); — odpověď: *co se stane* (= věta předmětná).

3. Jiné příklady: Co sis nadrobil, vyjez. — Co smíš raditi, směj sám činiti. — Co nachoval Stýskal, to promrhal Výskal. — Ke komu štěstí jede, dobře se mu vede. — Kdož pelyněk sype, syp ty mu hořec. — Čeho dost, nesnadno tím hospodařiti. — Co v srdci nosíme, o to se bojíme. — Čeho nelze předčlati, darmo na to žehřati. — Poruč mu, aby to konal. — Prosili jsme, aby nás do Vídně dovézti dal. — Nikdy jsem neslyšel, aby kdo zlost vymlouval.

4. Sem patří také tak zvaná nepřímá řeč (*oratio obliqua*). Jest to věta předmětná závislá na větě uvozovací, zejména na jejím slovese, znamenajícím rčení (nebo jiné sdílení, nebo myšlení), a připojená k své větě řídicí spojkou *že*, *aby*. Na př. Přítel mi řekl, *že mne navštíví*, — nebo *abych jej navštívil*. Otázka: *co* řekl přítel? odpověď (věta předmětná): *že mne navštíví*, nebo *abych jej navštívil*.

Více o řeči nepřímé viz v §. 330.

5. Větou předmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. §. 331.

324.

Věta doplňková.

1. Věta doplňková jest věta vedlejší, která vyslovuje doplněk své věty řídicí. Na př. Bůh jest, *jenž všechno stvořil a zachovává* = Bůh je *stvořitel a zachovávatel všeho*.

2. Na větu doplňkovou tážeme se otázkou takovou, jako na doplněk (v. §. 303 č. 2). V příkladě našem: *kdo* (= *jaký*) jest Bůh? (= otázka na doplněk); odpověď: *jenž všechno stvořil a zachovává* (= věta doplňková).

3. Jiné příklady: Nikdy se nestanu, čím ty jsi. — Nejsi mi, čím by mi bratr býti měl. — Stál, jako by byl přimražen. — Není vše takové, jak bychom si přáli. — Jaký pán, takový krám. — Jaká otázka, taková odpověď. — Povaha pokrytcův jest, že i po napomínání a trestání ze zlého v horší ubíhají.

4. Větou doplňkovou bývá také závislá věta tázací, o čemž v. §. 331.

325.

Věta příslovečná.

1. Věta příslovečná jest věta vedlejší, která vyslovuje příslovečné určení své věty řídicí.

2. Věty příslovečné dělí se ve věty *a)* místní, *b)* časové, *c)* věty způsobu a míry a *d)* příčinné, — a tážeme se na ně otázkami takovými, jako na stejná příslovečná určení.

Je to rozdělení celkem totéž, jako bylo rozdělení příslovečných výrazů nevětných (v §. 304 č. 4, a—d); rozdíl je tu některý tím, že jistá určení příslovečná vyskytují se jen ve výrazech nevětných, jiná zase jen ve větných.

3. a) Přííslovečná věta místní jest věta vedlejší, která vyslovuje určení místa své věty řídící. Na př. *kde nic není*, ani smrt neběře. Otázka: *kde* neběře smrt? (= otázka na místo); odpověď: *kde nic není!* (= příslovečná věta místní).

Jiné příklady: Kde cesta rovná, nezajžděj. — Kde tě nezvou, nehrň se (kam?). — Kde přijde pýcha, tudž za ní přikluše hanba. — Tělo táhne se tam, odkudž pošlo jest. — Vyšli tam, kudyž se vstupuje nahoru. — Kam strom nahybáš, tam roste. — Až potud budeš orati, pokud jsem ti ukázal.

b) Přííslovečná věta časová jest věta vedlejší, která vyslovuje určení času své věty řídící. Na př. *Když ptáčka lapají*, pěkně mu zpívají. Otázka: *kdý* ptáčkovi pěkně zpívají? (= otázka na čas); odpověď: *kdýž jrv chytají!* (= příisl. věta časová).

Jiné příklady: Snadno byti štědrým, když je z čeho. — Netrat naděje, když se zle děje. — Přišli k hrobu, ano již slunce vzešlo. — Jak z té kompele vystoupil, tak ihned zdrív byl. — Přenocovali tu, prve nežli šli přes Jordán.

c) Přííslovečná věta způsobu a míry jest, která vyslovuje určení způsobu a míry své věty řídící.

Způsob a míra vyslovují se ve větě příslovečné:

dilem přirovnáním t. j. praví se, že způsob nebo míra jest *takový, jako...*, nebo *tak, jako...*, nebo *jiný, než...*, nebo větší, rozdílnější atd. *tím, čím...*, atp.; věty tohoto způsobu jsou věty přirovnávací (komparativní); na př. každý pták tak zpívá, *jak mu nos narostl*; otázka: *jak* zpívá každý pták? (= otázka na způsob); odpověď: *jak mu nos narostl!* (= příslovečná věta způsobová);

dilem pak udává se způsob a míra ve větě příslovečné tím, že se vyslovuje jejich účinek, t. j. praví se, že způsob nebo míra jsou *takové, že...*, nebo *takové, že až...*, nebo *takové, aby...*, nebo *tak, že...*, nebo *tak, aby...*, atp.; věty tohoto způsobu jsou věty účinkové (n. výsledkové, konsekutivní; věty tyto lišiti jest od souřadných souvětí výsledných, o nichž v. §. 318); na př. tak jsem seslábl nemocí, *že jsem choditi nemohl*; otázka: *jak (jak velice)* jsem seslábl? (= otázka na míru); odpověď: *že jsem choditi nemohl!* (= příslovečná věta míry).

Příklady vět příslovečných přirovnávacích: Jak kdo sobě ustele, tak si lehne. — Jak řídká je moudrost, tak řídké je pravé

přátelství. — Z bohatství nejde tak veliké potěšení, jako žalost pochází z jeho potracení. — To já pamatuji, jako by dnes bylo. — Odběhl od nás, co by kamenem dohodil. — Pokud na mně jest, hotov jsem to učiniti. — Čím větší šelma, tím větší štěstí. — Čím více statku máme, tím více ho žádáme.

Příklady vět příslovečných účinkových: Zateskl sobě tak velice, že nemohl právě mluvit. — Ulekl se, až oněměl. — Žádný tak mladý není, aby zítra nemohl umřít. — Chval tak, abys nepřechválil.

d) Příslopečná věta příčinná jest, která vyslovuje určení příčinnosti své věty řídicí. Na př. Bůh proto tresce, *aby se zlí káli*. Otázka: proč tresce Bůh? (= otázka na příčinu); odpověď: *aby se zlí káli!* (= příslovečná věta příčinná).

Příčinnost jest několikerá a podle toho jsou i věty příčinné několikeré. Zejména rozeznávají se:

aa) Důvod t. j. příčina (předeházející, pro kterou něco (následujícího) se děje nebo jest. Když je to důvod, pro který se něco neděje nebo není, slove překážkou.

Věty příčinné, které vyslovují důvod (nebo překážku) své věty řídicí, slovou důvodové (kausální). Lze je naznačiti vzorcem: *poněvadž Aa, proto A*; nebo: *A, poněvadž Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *poněvadž*, t. j. spojkou *poněvadž* samou, anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př. Poněvadž ty pohrdl uměním, pohrdnu já tebou. — Poněvadž se jest Horymír bál hladu, nechť jej trpí. — Tím řeka není horší, že z ní psi pijí. — Ustanovil jsem se nocovati u něho, jelikož mne byl o to prosil. — Bál jsem se tebe, ježto jsi člověk přísny.

Věty tyto a vůbec věty příčinné příslovečné lišiti jest od vět příčinných v souvětí souřadném (§. 317); tyto jsou věty hlavní, ony vedlejší.

bb) Účel t. j. příčina (následující), pro kterou něco (předeházejícího) se děje nebo jest.

Věty příčinné, které vyslovují účel své věty řídicí, slovou účelové (finalní). Lze je naznačiti vzorcem: *A, aby Aa*; nebo: *aby Aa, proto A*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *aby*, t. j. spojkou *aby* samou, anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př. Proto Bůh tresce, aby se zlí káli. — Proto vlčka bijí, aby se starý vtěpil. — Nádobu od sebe metali, aby snáze utfkati mohli. — Cti otce svého i matku svou, ať se prodlí dnové tvoji na zemi.

cc) Podmínka t. j. příčina, na jejímž splnění něco závisí.

Věty přičinné, které vyslovují podmínku své věty řídicí, slovou podmínkové (kondicionální). Lze je naznačiti vzorcem: *jestli (kdyby . . .) Aa, tedy B*; nebo: *B, jestli (kdyby . . .) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *jestli*, t. j. spojkou *jestli* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*-li, když, kdyby, by* = *kdyby* atp.).

Na př. Jestliže vody průtoku nemají, dmou se. — Nemáš-li peněz, do hospody nelez. — Když se nechceš mrzeti, uť se jazyk držeti. — Pane, kdyby (ty) jen chtěl, můžeš mě očistiti (stč.). — Nebylo by zlodějův, by nebylo příjemníkův. — By ty svému psu nolu utal, on za tebou poběhne (stč.). — Nešťastny by se břehu chytil, i ten se s ním utrlne.

dd) Přípustka t. j. podmínka, kterou připouštíme a která přece nemá býti překážkou něčemu jinému.

Věty přičinné, které vyslovují přípustku své věty řídicí, slovou věty přípustkové (koncessivní). Lze je naznačiti vzorcem: *ačkoli (třeba že . . .) Aa, přece A*; nebo: *A, ačkoliv (třeba že . . .) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *ačkoliv*, t. j. spojkou *ačkoliv* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*ač, jakkoli, třeba že, třebas, byť, ob. být by, když* = *ačkoli . . .*).

Na př. Ačkoli jsi bohatý, přece nejsi moudrý. — Rozkoš ač každému věku škodí, však nejvíce mladému. — Moudrý, jakkoli mírný jest, není titěrný. — Zjednejte pacholka k hlídání, třebas přes noc jemu po třech groších placeno bylo. — Necht jsem zbloudil, při mně zůstane blud můj. — Byť se i hory polhuly, milosrdenství mé od tebe neustoupí. — Když neteče, aspoň kape. — Nemůže-li kovati, aspoň pomáhá dýmati. — Sedne-li jednomu štěstí, sto jiných jich zato zmylí.

4. Jakého druhu která příslovečná věta jest, o tom rozhoduje její význam s větou řídicí. Strany významu může však bývati výklad rozdílný, a proto může se táž věta příslovečná bráti tu za takovou, jindy za jinou.

Na př. v souvětí „*když nebudeš poslouchati, budeš kárán*“ jest věta příslovečná „*když nebudeš poslouchati*“. Táž je časová, jestliže jí rozumíme ve smyslu otázky: *kdy* budeš kárán? Ale můžeme jí rozuměti také ve smyslu podmínčném, „*když nebudeš poslouchati* = *jestliže nebudeš poslouchati*“, a při tom pojetí je to věta podmínková.

V souvětí „*když to jinak nemůže býti, již to musím učiniti*“ zdá se býti první věta též časovou, na otázku: *kdy* . . .? Ale zajisté spíše jí jest rozuměti ve smyslu otázky: *proč* . . .? a při tom pojetí je to věta důvodová.

V souvětí „báti se budou tebe, *dokavad slunce a měsíc trvati bude*“ jest věta druhá významu ovšem časového, neboť se tážeme: *dokud . . .* = do kterého času budou se báti? Avšak udáním času udává se zde zároveň míra: *dokud* = *jak dlouho* = *kolik času* budou se báti?

Srov. §. 304 č. 5.

326.

Věta přívlastková.

1. Věta přívlastková jest věta vedlejší, která vyslovuje přívlastek ke jménu podstatnému své věty řídicí. Na př. Čas, *který minul*, nikdy se nevrátí.

2. Na větu přívlastkovou tážeme se otázkou takovou, jako na přívlastek (v. §. 305 č. 2). V příkladě našem: *jaký (který) čas se nevrátí?* (= otázka na přívlastek); odpověď: *který minul* (= věta přívlastková).

3. Jiné příklady: Kůň, *který ovsa dobývá*, nejméně ho jí. — Špatný vozka, *který neumí obrátiti*. — Běda té slepici, na které se jestřáb učí. — Ještě nebyl v světě ten rod, jenž by trefil všem vhod. — Město, v němž bydlíme, je těsné. — Bude soužení veliké, jakéž nebylo od počátku. — Jest boží přikázání, aby děti své rodiče ctily. — Nejlepší je novinka, když zvoní hladovému hodinka. — Neztrácejme naděje, že pravda zvítězí. — Dej mi radu, co bych měl počítí.

4. Věta přívlastková jeví se někdy jako spolu předmětná, někdy jako podmětná, někdy jako doplňková, někdy jako příslovecná. Příčina toho je v rozdílném pojímání.

a) V souvětí „dej mi radu, *co bych měl počítí*“ je věta druhá přívlastková, neboť se táží: *jakou radu . . .?* Ale táž věta vyslovuje zároveň předmět ku podstatnému jménu *rada*, které jest významu dějového a tedy schopno předmětu (srov. §. 302 č. 4, b; *dej mi radu* = *porad' mi*, — otázka: *co mám poraditi?* = otázka na předmět), a vzhledem k tomu jest větou předmětnou.

Totéž platí o druhé větě v souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*.“

V případech těchto a takových věta předmětná táhne se ke jménu podstatnému a tím běře na sebe povahu věty přívlastkové.

b) V souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*“, jest věta druhá přívlastková. Zdá se býti podmětnou, když ji běřeme za podmět a vykládáme: „*aby děti své rodiče ctily*, jest boží přikázání“, — a zdá se býti doplňkovou, když ji běřeme za doplněk a vykládáme; „boží přikázání jest, *aby děti své rodiče ctily*“; ale obojí tento vyklad mění podstatně smysl souvětí původního, jest tedy nesprávný.

c) V souvětí „jablko, *když dozrá*, samo se stromu spadne,“ je věta vedlejší „*když dozrá*“. Věta ta je vlastně příslovečná (časová), na otázku: *kdy* spadne jablko . . . ? Při tomto pojetí je vztahována ke slovesu své věty řídicí. Ale mohu ji také vztahovati ku podstatnému jménu *jablko*, mohu bráti „jablko, *když dozrá*“ za = „jablko, *které dozrá*“; tím pojetím přetvořuji větu příslovečnou v přívlastkovou, ale bývalá její povaha příslovečná zůstává v ní také, — táž věta může se pak bráti za přívlastkovou i za příslovečnou.

Srov. §. 305 č. 8.

5. Větou přívlastkovou byvá také závislá věta tázací; v. §. 331.

327. *Věty podřízené, složené a stažené.*

1. K téže větě řídicí mohou patřiti dvě věty podřízené druhu stejného, aneb i více vět takových. Na př. k větě „*oba mají býti trestáni*“ patří věty podmětne 1. „*kdo hádku začne*“ a 2. „*kdo v hádce raní*“.

2. Věty tyto jsou stejného druhu a řádu mohou se skládati. V našem příkladě vzniká složenina: „*i kdo hádku začne, i kdo v hádce raní, oba mají býti trestáni*“.

Obrazec této složeniny: *i kdo Aa, i kdo Ab, A.*

3. Jiné příklady: Ne to břich, co jde do úst, ale co z úst vychází. — Byť pak i flk nekvetl, byť i ovoce olivy pochybilo a byť rolí nepřinesla užitku, já přece v Hospodinu veseliti se budu.

4. V souvětí „*kdo co věděl, každý radil*“ jest smysl: každý, *kdo něco věděl*, radil to, *co věděl*; podřízené věty dvě, totiž „*kdo něco věděl*“ (věta podmětne), a „*co věděl*“ (věta předmětne), jsou tu staženy v jednu, — „*kdo co věděl*“ jest tedy vedlejší věta stažená.

Jiné příklady vět stažených: Kdo koho vidí, ten toho šidí. — Kdo chce kam, pomozme mu tam. — Kdo čeho dosti má, rád tím plytvá.

328. *Spojení v jednotu souvětí.*

1. Souvětí skládá se ze členů, jež opět mohou býti souvětí. Když souvětí cele rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých vět. Na př.:

a) *lékař léčí*, | *Bůh uzdravuje*;

b) *kdo jinému jámu kopá*, | *sám do ní padá*;

c) *co nás mrzí*, | *to se nás drží*, | *a co jest mílo nám*, | *to nechce k nám*.

2. Věty jednotlivé pojí se:

dílem hned v jednotu souvětí; to vidíme na př. při složeninách dvoučlenných:

a) lékař léčí, Bůh uzdravuje;

b) kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá;

dílem pojí se věty nejprvé v jednotky vyšší a tyto teprve v jednotu souvětí, na př. ve složenině čtyřčlenné:

c) co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám;

V obrazcích:

a) A, B; — b) kdo Aa, A; — c) co Aa, A, a co Ba, B.

3. Všecko toto spojování děje se smyslem, hlasem, grammatičkou shodou, syntaktickou vazbou, větosledem a na mnoze zvláštními sloveč spojovacími.

a) Věty v souvětí spojují se smyslem.

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze vytvořiti souvětí na př. z vět „*Aristoteles byl řecký filosof*“ a „*orel hnízdí na strmých skalách*“. Věty takové mohou se spojití leda za prostřednictvím věty jiné, buď výslovně podané, buď snadno domyslitelné. Na př. „*čtil jsem, že Aristoteles byl řecký filosof a že orel hnízdí na strmých skalách*“ — nebo: „*princezna byla zdráva a v studni bylo zase vody dost*“ (domyslití: „*konec pohádky vypravované byl, že . . .*“).

b) Věty v souvětí spojují se (v řeči mluvené) hlasem, jednak totiž větným přízvukem, jednak rozdílnou výškou hlasu.

Že větný přízvuk je pojidlem členův ve větě jednoduché, o tom v. §. 306 č. 3, b. V souvětí vystupuje přízvuk jako pojidlo jednotlivých vět patrně zvláště tu, kde se vyslovují protivy; protivy tyto vytykají se důrazem (= přízvukem) a tím zároveň spojují se věty, které k sobě patří. Na př. *starý musí, mladý může* (t. umřítí); — *kdo nepracují, těm hnáty*; — *ne to je hřích, co jde do úst, ale co z úst vychází*.

Jak se spojují věty výškou hlasu, je patrné zejména na konci vět: hlas vystupuje, když má následovati věta, která se má připojit, a klesá, když věta taková nenásleduje. Na př. když vyslovujeme větu „*lékař léčí*“ samotnu, klesá hlas při slabice poslední (jako před tečkou u „*lékař léčí.*“); když však vyslovujeme touž větu v souvětí „*lékař léčí, Bůh uzdravuje*“, neklesá hlas při vytčené slabice *-čí*, nýbrž naopak vystupuje. Pro poslouchajícího je tedy stoupání hlasu znamením, že věta následující má se připojit ku předcházející, — je pojidlem vět v souvětí.

Obojho, přízvuku i výšky hlasové, jsou v souvětích, zvláště v složitějších, stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

c) Věty v souvětí spojují se grammatickou shodou.

Grammatickou shodou spojují se členové věty jednoduché, v. §. 306 č. 3, c, — a spojují se často také věty v souvětí. Na př. v souvětí „*kůň, který ovsu dobývá, nejméně ho užívá*“ shoduje se podmět věty podřídzené s podstatným jménem *kůň* věty řídící v grammatickém rodě (*kůň který . . .*, oboje rodu mužsk.), a shoduje se sloveso téže věty podřídzené *dobývá* s týmže jménem *kůň* v gramm. osobě (*kůň . . . dobývá*, gramm. osoba třetí).

d) Věty v souvětí spojují se syntaktickou vazbou.

Syntaktickou vazbou spojují se členové věty jednoduché, v. §. 306 č. 3, d, — a připojují se také v souvětích věty podřídzené k větám řídícím. Na př. v souvětí „*nevím, co se stane*“ žádá syntaktická vazba, aby při slovese *věděti* byl předmět (*věděti něco*), tou vazbou připojuje se věta podřídzená „*co se stane*“ k větě své řídící („*nevím*“) jako předmět (= věta předmětná), — syntaktická vazba jest pojídlem mezi větou řídící a podřídzenou.

e) Věty v souvětí spojují se větosledem.

Jako je pojídlem členův ve větě jednoduché také slovosled (v. §. 306 č. 3, e), tak je pojídlem v souvětí také větosled t. j. pořádek, jak věty za sebou jdou. Na př. v souvětí „*co nás mrzí, to se nás drží, a co je mílo nám, to nechce k nám*“ potrhalo by se náležité spojení a porušil by se smysl celku, kdyby se změnil větosled a přesunuly se na př. věty první a třetí, nebo druhá a čtvrtá.

f) Věty v souvětí spojují se nanmnoze též zvláštními slovy spojovacími.

Spojovací slove, jimiž se spojují věty souřadně složené, slovou souřadící. Na př. Přines mi *a* budu jísti. — Není starý, *ale* mnoho pamatuje. — S bláznem nebeř rady, *nebo* nebude moci zatajiti slova. — Nejsme synové noci a tmy, nespěme *tedy* jako i jiní.

Obrazec všeobecný složení souřadného jest: *A, c B* (kdež *c* = coordinans, spojovací slove souřazovací).

Souvětí souřadné bývá často také beze spojek (asyndetické). Na př. Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, ne všecko zvídej, budeš dlouho živ.

Spojovací slove může býti opakováno při každé větě souřazené: *i -- i, ani — ani — ani* atp.

Spojovací slove, jimiž se spojují věty podřadně složené, slovou podřadící. Na př. *Kdo* jinému jámu kopá, sám do ní padá. — Nevš, *co* večer s sebou přinese. — Nevím, *kam* bych se uchýlil. — Dej pozor, *abys* nechybil.

Obrazec všeobecný složení podřadného jest: *A, s Aa* (kdež *s* = subordinans, spojovací slove podřazovací).

Složení podřadné bývá často korrelativní (souvztažné) t. j. spojovací slovo věty podřízené jest významu vztažného, a naproti němu jest anebo se snadno přimyslí slovo významu ukazovacího. Na př. *Čeho* nelze předělati, na *to* darmo žehrati. — *Co* na srdci, *to* na jazyku. — *Kdo* se Boha nebojí, *ten* se lidí nestydí. — *Kdo* utekl, (*ten*) vyhrál. — Ukaž mi (*to*), *co* neseš. — *Kam* vítr, *tam* plášť. — *Kde* tě nezvou, (*tam*) nehří se. — Tělo táhne se *tam*, *odkudž* jest pošlo. — *Čím* více statku máme, *tím* více ho žádáme.

Obrazec všeobecný spojení korrelativního jest: *dA*, *rAa*, nebo: *rAa*, *dA* (kdež *d* = demonstrativum, *r* = relativum, *A* = věta řídicí).

329.

Vznik souvětí podřadného.

1. Souvětí podřadné jest vyšší stupeň umění slohového. Svědectvím toho je řeč dětská, řeč lidu obecného a řeč vzdělanců; v řeči dětské, v pohádkách a v řeči lidu obecného nevyskytuje se souvětí podřadné dlelem nikdy, dlelem jen zřídka, a naproti tomu v řeči vzdělanců velmi často.

2. Dříve skládaly se věty souřadné, a odtud teprve během času pokročilo se ke skládání podřadnému. Pravidlo se tedy na př.:

dříve souřadně *a*) „byl prorok, jemu lidé věřili“;

potom podřadně *b*) „byl prorok, jemuž lidé věřili“.

3. Souvětí podřadné vyvinulo se ze souřadného.

Na příkladě právě uvedeném lze vývoj ten takto ukázati:

v *a*) „byl prorok, jemu lidé věřili“ (obrazec: *A*, *B*) jsou obě věty hlavní; z nich pojala se druhá za podřízenou pod prvou (stlačena se souřadností v podřízenost) a vyjádřena jako podřízená;

v *b*) „byl prorok, jemuž lidé věřili“ (obr.: *A*, *jemuž Aa*) jest podřízenost vyjádřena i slovně tím, že zájmeno ukazovací *jemu* proměnilo se ve vztažné *jemuž*.

Jiný příklad. „Nalezl jsem ženu a ona v malém domku bydlí“ je souvětí souřadné (obr.: *A* a *B*); z něho uděláno podřadné: „nalezl jsem ženu, ona v malém domku bydlí“ (obr.: *A*, *ona Aa*); věta druhá, dříve hlavní, pojata jest za podřízenou, stlačena v podřízenost pod prvou, a zároveň spojka první souřadící *a* a splynulá se zájmenem *ona* (*ona* = *a'na* = *a ona*, v. §. 24 č. 9 a 284 č. 3) stišťena ve spojku podřadící *ana*.

Atd. Příklady těmi není řečeno, že by věty vedlejší, které nyní v jazyce máme, byly vznikly z vět hlavních. Umění slohové postoupilo a souvětí podřadná a s nimi věty vedlejší tvoří se přímo. Ale některé

druhy vět těchto projevují svými slovy spojovacími dosud, že vznikly z bývalých vět hlavních; nejzřetelnější toho příklady jsou věty s *ana*, *ano* . . .), z nichž jeden byl právě vyložen.

4. Sem patří také nepřímá řeč a závislá věta tázací; v. §§. násl.

330.

Řeč přímá a nepřímá.

1. Co někdo řekl (sdělil . . ., nebo jen myslil), uvozujeme větou uvozovací, t. j. větou, jejímž podmětem jest, kdo to řekl, a přísudkem náležité sloveso rčení (sdělení, myšlení). Na př. *Smil Flaška praví*: „Svět jest v sobě samá vojna“; — *Štítný píše*, že mnozí by rádi české knihy ztratili.

Sloveso věty uvozovací může scházeti, když se ho snadno ze souvislosti domyslíme. Na př. „I ptal jsem se, nač by to bylo. Odpovědíno mi . . . A já zase (domyslí se ‚otázal jsem se‘): K líčení-li pak pravdy či lži těch líčidel se užívá?“

2. Slova vyslovená (sdělená . . ., nebo jen myšlená) uvozují se způsobem dvojím:

a) buď beze změny větné, tak, jak byla vyslovena (obyčejně ve znaménkách uvozovacích); na př. *Smil Flaška praví*: „Svět jest v sobě samá vojna“; —

b) buď s tou změnou větnou, že z věty hlavní utvořena jest věta vedlejší, a to věta předmětná, podřízená větě uvozovací; na př. *Smil Flaška praví*, že svět jest v sobě samá vojna.

Ve způsobu a) jest řeč přímá (*oratio recta, directa*), v b) řeč nepřímá (*oratio obliqua, indirecta*).

Obrazec řeči přímé jest A: „B . . .“

Obrazec řeči nepřímé jest A, že Aa . . .

Řečí přímou i nepřímou může býti buď věta jen jedna, buď řada vět a souvětí.

3. Řeč nepřímá liší se od přímé spojením. Řeč přímá připojuje se totiž k větě uvozovací beze slov spojovacích, řeč pak nepřímá připojuje se k ní spojkou *že* nebo *aby*.

Spojka *že* jest, když řeč přímá byla v indikativě nebo kondicionale. Na př.:

přítel pravil, že mne navštíví (přímou: „já tě navštívím“);

přítel pravil, že by mne rád navštívil (přímou: „já bych tě rád navštívil“).

Spojka *aby* jest, když řeč přímá byla v imperativě. Na př.:

pravil jsem příteli, aby mne navštívil (přímou: „navštív mne“).

4. Řeč nepřímá liší se od přímé někdy také způsobem slovesným. Když totiž v řeči přímé jest imperativ, má řeč nepřímá kondicional (se spojkou *aby*).

Je-li však v řeči přímé indikativ nebo kondicional, má týž způsob také řeč nepřímá.

Příklady k tomu oběmu v. v čísle předcházejícím.

5. Řeč nepřímá liší se od přímé dále někdy vloženým příslovcem *prý* (o jehož původu v. §. 282 a §. 39 č. 5). Vkládáme je, když chceme zvláště vytknouti, že obsah výroku uvedeného není náš, nýbrž že je vzat odjinud; že ho nevydáváme za výrok tak jistý a bezpečný, jako bychom vydávali výrok svůj; a že ho snad ani sami za jistý nemáme. Na př.:

přítel pravil, že mne *prý* navštíví, —

přítel pravil, že by mne *prý* rád navštívil, —

přítel pravil, abych ho *prý* navštívil. —

6. Řeč nepřímá liší se od přímé mnohdy také osobou grammatickou. Na př. v řeči nepřímé:

řekl jsem ti, že (*já*) *tě* nikdy *neopustím*,

jsou grammatické osoby tytéž, jako v příslušné řeči přímé:

řekl jsem ti: „*Já* *tě* nikdy *neopustím*“,

t. j. v obou je stejné „*já neopustím*“ (gramm. osoba první) a „*tě*“ (= gramm. osoba druhá). Naproti tomu v řeči nepřímé:

hospodář řekl dělníkům, že (*on*) *je* do práce *najímá*,

jsou grammatické osoby jiné, než v příslušné řeči přímé:

hospodář řekl dělníkům: „*Já* *vás* do práce *najímám*“,

t. j. místo „*já najímám*“ (= gramm. osoba první) jest „*on najímá*“ (= os. třetí), a místo „*vás*“ (= os. druhá) jest „*je*“ (= os. třetí), grammatické osoby jsou pošinuty.

7. Kdy grammatická osoba ve větě nepřímé jest pošinuta a jiná než ve větě přímé, vysvitne z následující úvahy.

Řeč přímou praví osoba M (= osoba mluvící, sdělující . . .) osobě O (= osobě oslovené, poslouchající . . .). Osoby tyto jsou nebo rozumějí se ve větě uvozovací. Na př. Dělníci (= M) řekli hospodářovi (= O) . . . ; Libuše (= M) pravila Čechům (= O) . . . ; Smil Flaška (= M) napsal (t. svým čtenářům, = O) . . .

Grammatická osoba se nepošinuje ve dvou případech:

a) když v řeči přímé není nic, co by se táhlo k M nebo k O věty uvozovací; na př.:

[přímou] Libuše (M) pravila Čechům (O): „*Lehčeji tepe dívčí ruka*,“

[nepřímou] Libuše pravila Čechům, že *lehčeji tepe dívčí ruka*, —

tu v řeči uvedené přímé i nepřímé jest osoba grammatická *táž* (*ruka tepe*, = gramm. osoba třetí); —

b) když M je grammatická osoba první (*já, my*); na př.:

[přímno] *já* (M) jsem ti (O) pravil: „*Já tě neopustím*,“

[nepřímno] *já* jsem ti pravil, že (*já*) *tě neopustím*, —

také zde v řeči uvedené přímé i nepřímé jsou tytéž osoby grammatické (*já neopustím* = os. první, *tě* = os. druhá).

Ve všech jiných případech osoba grammatická se pošinuje. Případy toho jsou rozmanité a některé vidí se v následujících příkladech:

aa) [přímno] ty (M) jsi mi (O) řekl: „*Já tě nikdy neopustím*“

(*já neopustím* = gramm. osoba první, *tě* = druhá),

[nepřímno] ty jsi mi řekl, že (*ty*) *mne* nikdy *neopustiš*

(*ty neopustiš* = os. druhá, *mne* = os. první),

to jest: v řeči uvedené je podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací; podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první a podle toho jest i sloveso v osobě první (*já neopustím*), předmět je v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do druhé (*ty neopustiš*) a předmět z druhé do první (*mne*); —

bb) [přímno] dělníci (M) řekli hospodáři (O): „*Nikdo nás nenajal*“

(*nás* = grammatická osoba první),

[nepřímno] dělníci řekli hospodáři, že nikdo *jich* nenajal

(*jich* = gramm. os. třetí);

to jest: v řeči uvedené je předmětem (*nikdo nenajal koho?*) osoba M věty uvozovací; týž předmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první (*nás*), v řeči nepřímé však zájmenem osoby třetí (*jich*); je tu tedy grammatická osoba první pošinuta ve třetí; —

cc) [přímno] Pán Ježíš (M) řekl apoštolům (O): „*Vy jste sůl země*,“

[nepřímno] Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) *jsou sůl země*;

to jest: v řeči uvedené je podmětem (*kdo jest sůl země?*) osoba O věty uvozovací; týž podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby druhé a proto jest také sloveso v osobě druhé (*vy jste . . .*); v řeči nepřímé jsou však podmět i sloveso pošinuty do osoby třetí (*oni jsou . . .*); —

dd) [přímno] Putifar (M) řekl dceři své (O): „(*Já*) *chci tě* Josefovi za ženu dáti“,

[nepřímno] Putifar řekl dceři své, že (*on*) *chce ji* Josefovi za ženu dáti;

to jest: v řeči uvedené jest podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací; v řeči přímé je tedy podmět a sloveso

v grammatické osobě první (*já chci . . .*), předmět v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do třetí (*on chce . . .*) a předmět z osoby druhé do třetí (*ji*).

Řeč nepřímou bez náležitého pošinutí osoby grammatické pokládáme nyní za nesprávnou. Ale v době starší, pokud umění slohové nebylo dosti pokročilo, nalézají se doklady bez náležitého pošinutí velmi hojně a na př.:

místo „dělníci říkají jemu, že nikdo *jich* nenajal“

mohlo se říci „dělníci říkají jemu, že nikdo *nás* nenajal“; —

místo „Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) jsou sůl země“

mohlo se říci „Pán Ježíš řekl apoštolům, že *vy jste* sůl země“; —

místo „Putifar řekl dceři své, že (*on*) chce *ji* Josefovi za ženu dáti“

mohlo se říci „Putifar řekl dceři své, že (*já*) *chci tě* Josefovi za ženu dáti“; — atd.

331.

Závislá věta tázací.

1. Otázka samostatná jest věta hlavní; o ní v. §. 309. Otázka může však býti také podřízena větě jiné, a to jest tázací věta závislá. Na př. tázací věta samostatná: „*Kolik je hodin?*“ závislá: „*Pověz mi, kolik je hodin*“; — samostatná: „*Kolik je soustav slunečných?*“ závislá: „*Nevíme, kolik je soustav slunečných*“.

2. Tázací věta závislá může býti podmětem, nebo předmětem, nebo doplňkem, nebo přívlastkem své věty řídicí, a tedy větou podmětnou, předmětnou, doplňkovou nebo přívlastkovou. Na př. závislá věta tázací jest větou podmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných, není nám známo*“; — jest větou předmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných, nevíme*“; — jest větou doplňkovou v souvětí: „*otázka jest, kolik je soustav slunečných*“; — jest větou přívlastkovou v souvětí: „*otázka, kolik je soustav slunečných, zajímá naši mysl*“.

3. Tázací věta závislá uvozuje se vždycky nějakým slovem tázacím.

a) Když obsahuje otázku věcnou (v. §. 309 č. 2, a a 4, a), má tázací věta závislá totéž slovo tázací (t. tázací zájmeno nebo tázací příslovce), jako otázka samostatná. Na př. (příklady stejné jako na místě právě udaném, táhnoucí se k větě oznamovací „*náš soused prodal dům . . .*“)

v otázce samostatné: v tázací větě závislé:

Kdo prodal dům? Nevím, *kdo* prodal dům;

Který soused prodal dům? . . . Nevím, *který* soused prodal dům;

Kdy prodal soused dům? . . . Nevím, *kdy* soused prodal dům; atd.

b) Když závislá věta tázací obsahuje otázku zjišťovací (v. §. 309 č. 2, b a 4, b), uvozuje se tázacím slovcem *-li*, *zda-li*, *zda* (m. *zda-li*). Člen, o jehož jistotu jde, má důraz a tázací *-li* připíná se k němu. Na př.

v otázce samostatné: v tázací větě závislé:

Náš soused prodal dům? Nevím, *zda-li* náš soused prodal dům;
Nevím, prodal-*li* náš soused dům . . . ;
Nevím, náš-*li* soused prodal dům . . . atd.

332.

Perioda.

1. Perioda (obvětí) je souvětí dvoučlenné, jehož členové oba jsou více méně složení a souměrní.

Nejčastěji bývá perioda souvětí podřadné, kde člen první je podřizen druhému; ale také bývají oba členové složení souřadně.

Jako v každém souvětí, tak i v periodě pojí se členové v jednotu vyšší, v jednotnou myšlénku.

„*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*“ je souvětí dvojčlenné, podřadné; ale není to perioda, poněvadž předvětí i závětí jsou věty nesložené, jednoduché, v periodě pak mají v předvětí i v závětí býti věty složené (souřadně, nebo podřadně, nebo obojako složené).

Dále má býti předvětí a závětí složeno poněkud souměrně. Někdy bývá složení stejné, t. j. závětí má členův tolik, jako předvětí; ale mnohdy bývá závětí stručnější a méně složitě, než předvětí.

2. Členové periody oddělují se interpunkcí (v. §. 334 a násl.).

Předvětí od závětí dělí se dvojtečkou.

Souřadní členové v předvětí i v závětí dělí se čárkou; jsou-li to však členové opět složití, dělí se středníkem.

3. Je-li některé souvětí periodou či není, o tom může býti rozdílné mínění. Na př. souvětí:

„dokud štěstí tobě kvete, tu máš dosti přátel v světě || jak se psota na tě dere, hned se druh od tebe bere“

má v předvětí i v závětí po jedné větě řídicí a jedné podřizované. Můžeme je vzíti za periodu, a tu oddělíme předvětí a závětí (na místě || naznačeném) dvojtečkou. Ale můžeme je vzíti také za souvětí obyčejné a oddělití tytéž členy středníkem.

4. Příklad:

„Jakož větší lásku máme k pravým rodičům, kteří nás zplodili, nežli k jiným, kteří nás sobě za syny zvolili a vzali: tak i ta země, v níž jsme zrozeni a vychováni, milejší jest nám nežli jiná, do níž nás štěstí obrátilo.“ (Veslavín).

Rozčlánkování této periody:

předvěti		závěti	
.....		tak i ta země	milejší jest nám nežli jiná
jako větší lásku máme k pravým rodičům	nežli k jiným	v níž jsme zrozeni a vychováni	do níž nás štěstí obrá- tilo
kteří nás zplodili	kteří nás sobě za syny zvolili a vzali		

Touž periodu změníme snadno v jinou, kde předvěti a závěti jsou složeny souřadně:

„Větší lásku máme k pravým rodičům, kteří..., nežli k jiným, kteří... vzali: tak i ta země, v níž..., milejší nám jest“ atd.

Jiné příklady:

„Jako supové létávají na pastvu k mrechám smrdutým, pomíjejíce mnoho luk, mnoho veselých a vonných polí, a jako mouchy zvykly pomíjeti mst na těle zdravých a toliko na vředích sedati: tak závistiví šlechtných života skutkův a věcí vzácných nechájíce toliko na vadách lidských se zastavují“. (Sv. Basilius, přel. Hrubý z Jel.). —

(Svět tento jest jako obecné všem knihy jakés, ježto jsou psány boží rukou, totiž mocí boží a moudrostí, a každé stvoření obzvláště jest jako slovece těch knih...) [Pokračování periodou:] „A jakož bývá, že neučený, uzře knihy, vidí slovece psaná, ale nerozumí, co které míní: takéž člověk nemoudrý, jenžto jde jen podle obyčeje hloupé zvěři a myslí k Bohu nepřiloží, vidí vnější postavu v zřejmém stvoření, ale co je proč, tomu nerozumí“. (Štítuy). —

333.

Vyšnutí ze syntaktické vazby.

1. Členové věty jednoduché spojují se v jednotu větnou též syntaktickou vazbou, a týmž pojídlem spojují se také věty jednotlivé v souvětí (v. o tom v §. 306 č. 3, d a §. 328 č. 3, d). Na př. ve větě „pohané *slouží modlám*“ pojí se „modlám“ jako předmět ke slovesu „slouží“, poněvadž sloveso *sloužiti* se váže s dativem, — v souvětí „*nevím, co se stane*“ pojí se podobně věta „*co se stane*“ k větě „*nevím*“, atd.

Mnohdy vyšínujeme se z vazby náležitě a volíme vazbu nenáležitou. Vyšínutím takovým jsou také tak zvaná atrakce a anakoluth.

2. Atrakce (= přitažení) záleží v tom, že výraz *N*, jenž jest podřizen výrazu *M*, se skloňuje spolu s *M* anebo místo *M*.

Na př. výraz „*polovice cesty*“ nebo „*polovic cesty*“ skloňuje se náležitě takto: gen. *polovice cesty*, dat. *polovici cesty* . . ., instr. *polovici cesty*; to jest: skloňuje se jen podstatné jméno *polovice (M)* a podřadný jeho přívlastek, genitiv *cesty (N)*, zůstává beze změny.

Říká se tedy správně: byl jsem *v polovici cesty*; to jest: výraz „*polovice cesty*“ váže se zde se rčením *býti v* —, ve vazbě té má *býti* lokal, jest tedy v lokale podstatné jméno *polovice*, podřadný pak jeho přívlastek je nezměněn; tedy: *v polovici-cesty*, = *v M-N*.

Ale vedle toho říká se také:

„byl jsem *v polovici cestě*“, t. j. také podřadné *N* je přitaženo k předložce *v* a položeno do lokalu: *v polovici cestě*, = *v M N*; — a také se říká

„byl jsem *v polovic cestě*“, t. j. *M* je přeskočeno a jenom *N* je v lokale: *v polovic cestě*, = *v M-N*.

Atrakce taková bývá dále při výrazích, jako jsou:

půl léta, půl zlatého, na př. byl jsem zde před půl létem, přijdu po půl létě, prodávám kus po půl zlatém;

prostřed města: na př. bydlím v prostřed městě, jsme v prostřed lese;

kraj světa, na př. králová z kraj světa přišla (= z *M-N*);

svatého Pavla na víru obrácení, na př. ten pondělí po sv. Pavle na víru obrácení;

málo, mnoho, několik lidí, na př. pomohli jsme málo, mnoha, několika lidem, — záleží na málo, mnoha, několika lidech, — seznámili jsme se s málo, mnoha, několika lidmi (v. §. 163 č. 19 a §. 379);

sto zlatých, tisíc dukátův, na př. na cestě vystačil jsem se sto zlatými, s tisíc dukáty.

3. Anakoluth (n. anakoluthie, = nesouvislost, spojení nesprávné), záleží v tom, že se od vazby začaté upouští a do jiné přechází. To bývá ve slohu neumělém a ve spisích starších.

Na př. v souvětí „ *kterou stranu peněz (= penízem uplacený soudce) soudí, druhá se nadarmo truí*“. Souvětí toto začíná se slovy „ *kterou stranu . . .*“; podle vazby takto začaté očekáváme, že ve větě následující o téže straně bude řeč; ale skladatel tohoto souvětí upustil od vazby začaté, pokračuje ve větě druhé jinak, než vazba začatá žádá.

Jiné příklady: Ti lesové budou své jeleny mítí, v nichž by se pásli (místo: kteří by se v nich pásli). Ten kat, když vyšel z domu, utkav jej lev i roztrhal.

4. Attrakce i anakoluth jsou odchylky od náležité správnosti syntaktické. V jazyku spisovném dopouštějí se jen atrakce, pokud jsou v obyčeji; na př. *před půl létem*, — *se sto zlatými*, atd. Attrakce neobyčejné (na př. *ve sklenici-vodě* místo *ve sklenici-vody* atp.) a anakoluthy pokládají se za chyby.

334. *Znaménka rozdělovací.*

1. V řeči mluvené připojují se věta k větě a uvnitř věty jednotlivé člen ke členu dílem bez přestávek, dílem s přestávkami, při kterých i hlas stoupá nebo klesá. V písmě naznačují se přestávky znaménky rozdělovacími (interpunkcí).

2. Znaménka tato jsou: tečka [.] , čárka neb komma [,] , závorky () , středník neb semikolon [;] , dvojtečka neb kolon [:] , znaménka uvozovací [„“] , vykřičník [!] , otazník [?] , pomlčka [—].

335. a) *Tečka.*

Tečka klade se na konci větného celku, t. j. na konci uzavřené věty jednoduché nebo uzavřeného souvětí, a znamená tedy klesnutí hlasem. Na př. Prší. — Každý je v svém domě pánem. — Kdo neuměl strádati, musí strádati.

Poznam. Jiný úkol má tečka, která se píše při zkráceninách a při číslicích.

Při zkráceninách znamená tečka, že to, co je napsáno, jest necelé; čtenář zná význam zkrácenin obvyklých a čte podle toho na př. *t. j.* = to jest, — *t.* = totiž, — *t. r.* = tohoto roku, — *t. m.* = tohoto měsíce, — *p.* = pan, — *v.* = viz, — *n.* = nebo, *Fr.* = František, atd.

Při číslicích znamená tečka, že znamenají číslovky řadové; na př. „1. leden“ čti „první leden“, „IV. třída“ čti „čtvrtá třída.“ Ale ne každá číslice významu řadového mívá tečku, a zejména letopočty píší se z pravidla bez tečky; na př. Jos. Jungmann narodil se dne 16. července 1773 v Hudčicích.

336. b) *Čárka; závorky.*

1. Čárkou oddělujeme stejnorodé členy věty jednoduché (a stažené), nejsou-li spojeny spojkou *a*, *i*, *nebo*. Na př. Krakov, Lvov a Varšava jsou města polská (podmět „Krakov —

Lvov — Varšava“ je složen ze tří členů stejnorodých, první od druhého jest oddělen čárkou, druhý se třetím je spojen spojkou *a*). — Hrnčír hrnce, džbány, pokličky lípá. — Bohatství plodí závist, chudoba nenávist. — Mohl bych to učiniti, ale nechci.

2. Čárkami oddělujeme přístavek. Na př. Doubravka, *dcera Boleslavova*, provdala se za Mečislava, *kníže Polské*.

Rovněž tak oddělují se čárkami také všeliké jiné vstavky. Na př. V městech, *zejména ve velikých*, málo se lidé znají. — Místo čárkami bývají vstavky také zavřeny pomlčkami (v. §. 341), — anebo se kladou do závorek. Na př. Národové na Odře a Visle bydlivší — *tudíž, jak se zdá, Slované* — počali se polybovati. Ústí řeky Trávy (*pod Lubekem*) . . .

3. Čárkami oddělujeme vokativ a citoslovce. Na př. Vyslyš, *Bože*, modlitbu mou! *Ach*, kdo to učiní! *Aj*, co vidím! (v. §. 339).

4. Čárkou oddělujeme členy souvětí souřadného, nejsou-li spojeny spojkou *a*, *i*. Na př. Člověk mání, pán Bůh mění. — Učinil jsem nedobře, musím to napravit. — Litera zabíjí, ale duch oživuje. — S bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova.

5. Čárkami odděluje se věta vložená. Na př. Jednou, bylo to v zimě minulého roku, přišel k nám cizinec. Slova příslovkovitě kladená *pravda, trodm, tuším, prý* atp. oddělují se čárkami, když toho žádá zřetelnost.

6. Čárkou oddělujeme větu vedlejší od hlavní. Na př. Kdo vítr seje, bude žítí bouří. — Jaký pán, takový krám. — Páni, když ze sněmu jdou, bývají moudřejší.

7. Čárkou oddělujeme věty vedlejší souřadné (t. j. na stejném stupni podřízenosti), nejsou-li spojeny spojkou *a*, *i*, *nebo*. Na př. Není hřích, co do úst vchází, ale co z úst vychází.

8. V souvětích složitějších oddělují se jednotlivé věty čárkami podle pravidel tuto podaných a tak, jak toho žádá vespolečný poměr vět jednotlivých. Na př.:

Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě. Věta druhá závisí na první, jest tedy od ní oddělena čárkou; věta třetí závisí zase na druhé, je tedy od ní též čárkou oddělena. Obrazec, který poměr vět těchto i interpunkci ukazuje:

A,
 . . že Aa,
 co Aaa.

Prosím, kdož budou čísti knihy tyto, aby nevelmi vážili slov, nýbrž více k smyslu hleděli. Obrazec:

A,
 aby Aa, nýbrž Ab.
 . . . kdož Aaa,

Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám.
 Obrazec:

. . . . to A, to B.
 Co Aa, a co Ba,

(Spojka *a* patří vlastně k větě *B*, ale pošinouje a připojuje se v tomto a tomu podobných případech k větě *Ba*; mělo by vlastně býti: „. . ., *a*, co jest mílo nám, to . . .“ a místo toho jest: „. . ., *a* co jest mílo nám, to . . .“).

9. Čárkami odděluje se někdy také rozvitý výraz participiální t. j. participium, jež má při sobě několik výrazů rozvíjecích. Na př. Král Vladislav, chystaje se ven ze země vyjeti, obnovil rady v městech Pražských. — Plavci, od velikého nebezpečení vysvobození, bohům díky vzdávali.

Jindy však bývá vložen nebo připojen výraz přechodníkový, jednoduchý i dosti rozvitý, bez čárek. Na př. Člověk spě nemá svobodné vůle. — Potom přijda obětuj dar svůj. — Kdož vztáhna ruku svou k pluhu ohlédal by se nazpět, není způsobilý k království božímu. — Vstaň a vezma lože své jdi do domu svého.

Kdy tu čárka býti má a kdy jí netřeba, o tom rozhoduje žádoucí zřetelnost.

10. Týmž pravidlem řídíme se také při rozvitých výrazech infinitivních. Píšeme na př.: Není potřebí mluvit o tom, . . . a Není potřebí, při každé příležitosti a zvláště vykládati, kterak atd.

Poznam. Před spojkami *a*, *i* nebývá čárka, když spojení má význam pouze slučovací. Na př. Otec a syn šli do města. — Vojsko vůdcem stojí a vůz musí za vojí. — Cti otce svého i matku svou.

Má-li však spojení význam jiný, zejména význam protivy (kontrastu) nebo význam stupňovací, a má-li to býti vytčeno, klade se před *a*, *i* čárka. Na př. On drží pečení, a my rožeň. — Ctnost milujeme v každém, i v nepříteli.

Před spojkou *nebo* bývá čárka vždycky, když jest významu přičinného (= *neboť*); na př. s bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova. Když jest významu odporovacího (ve smyslu: *A nebo B* . . .), čárka někdy bývá, někdy nebývá (bez čárky je protiva mezi *A* a *B* mírnější). Na př. Pošlu posla nebo přijdu sám. — Pošlu posla, anebo přijdu sám.

337.

c) *Středník.*

1. Středník jest významem svým mezi tečkou a čárkou; proto klade se tam, kde by jednak tečka jednak čárka býti mohla. To bývá zvláště mezi souřadně složenými větami hlavními. Na př. věty „nemohu již pracovati“ a „jsem unaven“ mohou napsati buď jako věty dvě nespojené „Nemohu pracovati. Jsem unaven“ (s tečkou), buď jako souvětí „Nemohu pracovati, jsem unaven“ (s čárkou). V případech takových klademe středník; tedy v našem příkladě: „Nemohu pracovati; jsem unaven“.

Zvláště tak činíme, když souvětí je složitější a čárky na jiných místech v něm se vyskytují. Na př.:

„I ve zlý čas nech každý den tě k nové činnosti pobádá; už ztracen jest a ve psí ten, kdo dílo k lepším dnům odkládá“.

„Výminky, pod kterými se to (smíření) stalo, nejsou známy; z pozdějších o tom pramenův souditi se dá, že Boleslav zavázal se Ottovi napotom poplacen a věren býti“.

2. O středníku v periodě v. §. 332 č. 2.

338.

d) *Dvojtečka; znaménka uvozovací.*

1. Dvojtečka bývá po výrazech uvozovacích.

a) Po uvozovací větě, když se uvozuje řeč přímá; na př. Pán Ježíš řekl Petrovi: „Prvé než kohout zazpívá, třikrát mne zapříš“.

Uvedená řeč přímá označuje se také ještě znaménky uvozovacími („“; srov. §. 330 č. 2).

Týchže znamének uvozovacích užíváme, když chceme naznačiti, že rčení jisté je přežato odjinud, anebo že je to rčení, o jehož pravdivosti pochybujeme. Na př. „Poznej sebe sama“, jak krásné je to pravidlo! — To jsou „slasti“ tohoto života!

b) Dvojtečka bývá po uvozovacích výrazech jiných, když to, co se uvádí, skládá se z členův několika. Na př. Přítoky Labe jsou: Cidliua, Jizera — Jest pět dílů světa: Evropa, Asie — První knížata česká následovala po sobě takto: první byl Přemysl, po něm Nezamysl, po tomto Mnata atd.

2. Dvojtečkou dělí se v periodě předvětí od závětí; v. §. 332 č. 2.

339.

e) *Vykřičník.*

Vykřičník klade se při zvolání, kteréž se děje buď celou větou, buď jednotlivým slovem (vokativem nebo citoslovcem). Na př. Pane,

odpusť jim, neboť nevědí, co činí! — Pomozte! — Mlč! — Pane!
— O Bože! — Ach! — Ach běda! — Hop do vody! —

Když je výrazů zvolacíh několik pohromadě, klade se vykřičník jen při posledním. Na př. Příteli, pomoz! — O běda, běda!

Při citoslovceh píše se vykřičník i mimo zvolání, když se jen uvozují. Na př. Neřkej hop! dokud jsi nepřeskočil.

340.

f) Otazník.

Otazník píše se na konci otázky nezávislé. Na př. Kdo jsi?
— Kolik je hodin?

Někdy psává se otazník také na konci otázky závislé, zejména když závisí na slovese *tázati se* atp. Na př. Táží se, čemu více sloužití jsme povinni, pravdě-li či prospěchu?

341.

g) Pomlčka.

1. Pomlčka znamená, že řeč je neukončena. Na př. Mnoho mám ještě příčin, ale —

2. Pomlčka znamená, že sloveso jest vynecháno ve rčeníh, jako jsou: Mladost — radost. Šetrnost — jistý výdělek.

3. Pomlčkou naznačuje se, že následuje něco neočekávaného. Na př. Zkalil beránek vlku vodu — pod ním stoje. Devatero řemesel, — desátá nouze.

Krom toho píš se někdy pomlčky místo čárek, jimiž se oddělují vstavky (v. §. 336 č. 2), a také za tečkami k sesílení přestávky.

Část druhá.

342. Skladba (ve smyslu užším).

1. Skladba (ve smyslu užším) jest nauka o platnosti (funkci) slovních druhův a tvarův, o shodě (kongruenci) a o vazbách (constructio, regimen) jednotlivých slov a tvarů ve větě.

2. Slova jsou rozdílná podle druhu a podle tvaru.

aa) Podle druhu rozeznáváme:

1. jméno podstatné (nomen substantivum), na př. *strom, síla*;
2. jméno přídavné (nomen adiectivum), na př. *dobrý, matčín*;
3. zájmeno (n. náměstku, pronomen), na př. *já, ten, který, kdo*;
4. číslovku (numerales), na př. *jeden, první, paterý*;
5. sloveso (verbum), na př. *nésti, kupovati*;

6. příslovce (adverbium), na př. *dnes, dobře*;

7. předložku (præpositio), na př. *do, kromě*;

8. spojku (coniunctio), na př. *a, že, když*;

9. citoslovce (n. mezislovce, interiectio), na př. *ach! hej!*

Při některých z těchto druhů vyskytují se také příslušné tvary stupňované; na př. *moudrý-moudřejší . . . , škoda-přeškoda*.

bb) Podle tvaru rozeznáváme:

a) tvary skloněné nebo pády, totiž nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumental a vokativ; a

b) tvary slovesné, totiž indikativ (způsob oznamovací), imperativ (zp. rozkazovací), kondicional (zp. podmiňovací neb spojovací), infinitiv (zp. neurčitý), supinum (zp. dostižný), particípa (přechodníky a příčestí) a podstatné jméno slovesné (substantivum verbale).

Viz §. 93 č. 2 a §. 168 č. 2.

4. Z toho dává se pro následující zde část skladby náležité rozvržení látky.

Část tato má (podle č. 1) učiti:

o platnosti slovních druhův a tvarův, t. j. o tom, jakou má platnost (co platí, co znamená) ve větě na př. jméno podstatné, jakou jméno přídavné, jakou zájmeno, . . . jakou sloveso . . . , jakou příslovce . . . , jakou má platnost nominativ, jakou akkusativ . . . , jakou indikativ, jakou imperativ . . . , jakou má platnost číslo jednotné, jakou číslo množné . . . , atd.;

o shodě tvarů ve větě k sobě patřících (shoda v čísle, rodě a osobě);

o vazbách tvarův a slov jednotlivých.

Věci, o kterých zde dále jednati jest, jsou tedy: I. grammatiké číslo (numerus); II. grammatiký rod (genus); III. grammatiká osoba (persona); IV. jméno podstatné; V. jméno přídavné; VI. zájmeno (n. náměstka); VII. číslovka; VIII. pády prosté (casus); IX. předložka a pády předložkové; X. sloveso; XI. příslovce; XII. spojka; XIII. citoslovce (n. mezislovce); XIV. stupňování významu.

343.

I. Grammatiké číslo.

1. Grammatiké číslo je troje: jednotné (singular), dvojně (dual) a množné (plural).

Vyjadřuje se skloňováním a časováním; slova tak zvaná neohěbná, t. j. která nejsou schopna ani skloňování ani časování (v. §. 92 č. 3), nevyjadřují také grammatikého čísla.

Číslo jednotné slov skloňovaných znamená předmět jen jeden, číslo dvojné znamená předměty téhož druhu dva, číslo množné znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva; na př. sto (jedno), ruka (jedna); — (dvě) stě, (dvě) ruce; — (čtyři) sta, (sedm) ruk. — V časování znamená číslo jednotné děj podmětu jednoho, číslo dvojné děj podmětů dvou, číslo množné děj podmětův několika.

Číslo dvojné časem zaniká a nahrazuje se množným; jenom několik zbytků se ho zachovalo: *dva, oba, dvě, obě; dvě stě; ruce; oči, uši; (na) prsou, ramenou, kolenou, nohou.*

Srov. §. 93 č. 3—5.

2. Některá podstatná jména znamenají předmět jen jeden a přece jsou čísla množného. Jména ta slovou pomnožná. Na př. *kamna, vůžky, kleště, Horky, Benátky.*

3. Pomnožná jsou zejména všechna jména místní, která patří ke skloňovacím vzorům *Uhry, Brozany, Lobkovice*. Vznikla tím, že jména obyvatelův (číslo množné) *Uhry, Brozany* a *Lobkovice* se vzala za pojmenování zemí neb osad. Viz o tom §. 104 a 109.

4. Pomnožná jsou dále některá jména svátkův a slavností. Zejména: *vánoce, velikonoce, hromnice, letnice, ostatky (masopustní), křtiny, narozeniny, jmeniny, svatby* (stč. a dial.), *oddavky*.

Stč. bylo *velika noc*, gen. *veliky noci* atd. čísla jednotného; ale během času přenesla analogie týž výraz do čísla množného, nč. *velikonoce* — podle *vánoce* atp.

5. Množné číslo bývá často ve výrazech příslovečných, kde ve stejné platnosti i číslo jednotné bývá nebo býti by mohlo. Na př. sv. Prokop *v ty časy* dub osekával (mohlo by též býti *v ten čas*); — *těch časův* (= toho času), *jedněch časův* (= jednoho času); — *za těch dob* (= za té doby); — *o polednách*; — *ve snách*; — věc je *v začátcích, v koncích*; — (u hrobu Kristova byli dva andělé), jeden *v hlavách* a druhý *v nohách*; — biskup *hněvy* (= hněvem) rozedřel na sobě roucho; — králová *strachy* (= strachem) zbledla.

6. Místo tvaru množného klade se někdy příslušné jméno hromadné (collectivum) čísla jednotného; na př. suché *listí* (místo množ. suché *listy*), ostré *trně*, drahé *kamení*.

Tak kladlo se také hromadné stč. *bratřie* (= bratrstvo), *kněžie* (= kněžstvo) místo *bratrové, kněžové*; ale časem zapomnělo se, že tvary *bratřie, kněžie* jsou čísla jednotného, braly se podle významu svého za číslo množné, přijímaly také pádové koncovky čísla množného. — a tak vznikly nč. tvary *bratřie, kněží* (čísla množ.). Viz o tom §. 134, 3.

7. Praví se: „*my s bratrem se nebojíme*“ t. j. *já a bratr*, — „*vy jste se se sousedem dohodli*“ t. j. *ty a soused*. Ve rčeních těchto a takových číslo množné se předjímá (anticipuje), t. j. klade se do čísla množného již první člen podmětu, který je vlastně čísla jednotného a teprve s členem druhým, který je též čísla jednotného, dohromady číslo množné dává.

344.

Shoda v čísle.

1. V grammatickém čísle mají se shodovati:

- a) sloveso přísudkové se svým podmětem;
- b) sklonný doplněk se jménem, k němuž se táhne;
- c) souřadný sklonný přívlastek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem);
- d) vztahné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž patří; a
- e) příslušní členové věty se skutečným číslem toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují.

2. a) V grammatickém čísle shoduje se sloveso přísudkové se svým podmětem. Na př. *pták zpívá* (podmět i sloveso v čísle jednotném), — *ptáci zpívají* (oboje v čísle množ.).

Pravíme: „*otec a syn jdou do města*“, — „*já a ty jsme přátelé*“ atp.; t. j. sloveso je v čísle množném, když se táhne ku podmětům několika, kteří jsou čísla jednotného, ale úhrnem svým činí číslo množné. — Zířka tu bývá sloveso v čísle jednotném; na př. „*ctnost a pokora nemá místo u dvora*“.

Pravíme: a) „*otec se synem jde do města*“, a b) „*otec se synem jdou do města*“. V obou těchto větách je podmětem *otec*, čísla jednotného. Proto jest ve větě a) také sloveso *jde* v čísle jednotném. Ve větě b) je sloveso *jdou* v čísle množném podle smyslu, poněvadž *otec se synem* jest tolik, co *otec a syn*.

Pravíme: „*čas jsou peníze*“, — „*chytrost nejsou žádné čáry*“ atp. To jest: když podmět je čísla jednotného a k němu patří doplněk čísla množného se slovesem *býti*, je sloveso v čísle množném.

Odchytkou od shody tuto žádané jest, když sloveso čísla množného se táhne ku podmětu čísla jednotného. To bývá častěji, zvláště v jazyku starším, ale jen tenkrát, když podmětem je jméno *hromadné* (kollektivní) nebo slovo *každý*, tedy když podmětem je výraz, který ovšem podle tvaru je čísla jednotného, ale smyslem znamená číslo množné. Na př. lid selský k útratám přicházejí; — rytířstvo proti nim (t. páni) mluvili; — ať na tě chudina viny nekladou; — každý k svým koňům se řtili; — Pražané každý šli k své korouhvi.

Mezi jmény hromadnými zde dotčenými nejčastěji se vyskytovala jména stč. *bratřie* (= bratrstvo) a *kněžie* (= kněžstvo), = nč. *bratři* a *kněži*, o nichž viz §. 343 č. 6; sloveso přísudkové bylo při nich vždycky v čísle množném. Na př. *bratři* u míru byli, — *kněži* se sešli.

Když se mluví o věcech počítaných, jejichžto číslo připojenou číslovkou základní spolu se udává, vyskytují se vzhledem ke shodě tuto žádané některé zvláštnosti; o těch viz §. 375 č. 2.

- b) V grammatickém čísle shoduje se sklonný doplněk se jménem, k němuž patří. Na př. *chlapec* chodí *bos* (chlapec bos, podmět i doplněk v čísle jedn.), — *chlapci* chodí *bosi* (chlapci bosi, oboje v čísle množ.), — ctnost činí *člověka* *vzácným* (člověka vzácným, předmět i doplněk v čísle jedn.), — učí *nás* *spaseny* (nás spaseny, oboje v čísle množ.), atp.

Pravíme: „*Uhry* jsou *země úrodná*“. Tu jest podmět *Uhry* ovšem tvaru množného, ale významu jednotného, a proto jest i doplněk *země úrodná* čísla jednotného.

Pravíme: „*Čechové* jsou *národ slovanský*“. Tu táhne se ku podmětu množnému *Čechové* doplněk čísla jednotného *národ slovanský*; ale *národ* je významu hromadného a tím shoduje se s číslem podmětu.

Pravíme: „*čas* jsou *peníze*“, — „*Štokholm* jsou *severní Benátky*“ atp. Tu táhne se ku podmětům jednotným *čas* a *Štokholm* doplňky tvaru množného *peníze* a *Benátky*; ale jména tato jsou pomnožná, znamenají předmět jen jeden a tím shodují se v čísle se svými podměty.

Pravíme: „*otec* a *syn šli* do města“, — „*já* a *ty* jsme *přítelé*“ atp.; a pravíme: a) „*otec* se synem *šel* do města“, i b) „*otec* se synem *šli* do města“ atp. Bývá tu doplněk čísla dílem jednotného, dílem množného, rovněž tak jako tu (podle vykladů předcházejících) bývá i určité sloveso dílem jednotné a dílem množné.

- c) V gramm. čísle shodují se souřadný sklonný přívlastek a přístavek se svým jménem podstatným (nebo jeho zastupcem). Na př. *zelené stromy*, — *řeka Vltava*, — *Ovidius, básník římský*.

Pravíme: „*svatí apoštolové* Petr a Pavel“. Jména *Petr* a *Pavel* jsou čísla jedn.; ale spolu dávají smysl čísla množ., a podle smyslu tohoto jest také společný přívlastek *svatí apoštolové* čísla množného.

Pravíme: „*arcibiskupové* Pražský a Olomoucký sešli se“; t. j. *arcibiskupové* dva (proto je jméno podstatné v čísle množném), z nich jeden *Pražský*, jeden *Olomoucký* (proto jsou přívlastky v čísle jednotném).

- d) V grammatickém čísle shoduje se vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zastupcem), k němuž se táhne. Na př. *strom, který* nenese ovoce . . . , — *ti, kteří* nepamatují

Odchylka bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový neskloňuje se, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v čísle. Na př. *divy, ještě činil (stč.)*; — *blázni, jenž se světa bojí (stč.)*; — *ti, co nepamatují . . .*, atd.

e) V grammatickém čísle shodují se příslušní členové věty s číslem skutečným toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují. Na př.: *Kain zabil Abele* (t. j. podmět — a podle něho i sloveso — jest čísla jednotného a předmět také, poněvadž i ve skutečnosti tak bylo). — *Římané podmanili si Řeky*. Odchytkou odtud jest tak zvané mykání a vykání t. j. číslo množné místo jednotného při zájmenech osoby první a druhé; tedy na př.: *My* známo činíme (místo: *já* známo činím), *My* jsme pamětlivi toho (m. *já* jsem . . .), *Vy* pravíte (m. *Ty* pravíš).

Mykání jest obyčejem v listinách veřejných, jež od panovníků a jiných osob vznešených se vydávají a psány jsou slohem tak zvaným dvorským (kurialním). Číslo množné tohoto způsobu nazývá se majestatickým (pluralis maiestaticus). Na př. „*My František Josef . . .*“

Také spisovatel mluvívá o sobě v čísle množném, na př. „*pravili jsme*“ místo „*pravil jsem*“.

Vykání jest obyčejem při oslovování zdvořilém; na př. „*Vy pravíte*“ místo „*Ty pravíš*“, „*Vaše slova*“ m. „*Tvá slova*“ atd.

Když takové *Vy* je podmětem, jest i v přísudku příslušné sloveso určité v čísle množném, ale doplněk zůstává v čísle jednotném. Na př. *Vy pravíte*, — *Vy jste pravil*, — *Vy jste pamětliv* atd.

Odchylka jiná bývá, když ve větě je řeč o věcech několika po jednotlivu rozložených, a mluví se o nich číslem jednotným. Na př. „*Dravci mají ohnutý zobák*“ (místo: „*Dravci mají ohnuté zobáky*“; — každý dravec má zobák ohnutý, zobáky ohnuté jsou po dravcích rozloženy po jednotlivu, jsou úhrnem mnohé, proto má se říkati „*dravci mají ohnuté zobáky*“, ale říká se odchylkou též „*dravci mají ohnutý zobák*“).

V případech sem patřících žádaná shoda často bývá, ale často také nebývá. Vidí se to na následujícím příkladě. Dejme tomu, že mám čtyři bratry, a chci pověděti, že každý z nich má 1. nový plášť a 2. čisté svědomí; pravím:

1. moji bratři mají *nové pláště*, a

2. moji bratři mají *čisté svědomí*;

to jest: ve větě 1. užívám čísla množ. „*nové pláště*“ a číslo grammatické s číslem předmětův po jednotlivu rozložených se shoduje, — ve větě 2. však přestávám na čísle jedn. „*čisté svědomí*“ a shoda tedy není.

Shoda tu vůbec

bývá, když předměty jsou hmotné; na př. moji bratři mají *nové pláště*, — myslivci mají *zelené klobouky*, — jezdci starají se o *své koně*, — zasloužilým mužům staví se *pomníky*; a

nebývá, když jsou to věci nehmotné (abstraktní) anebo když jsou to výrazy, kterým ve smyslu přeneseném a více méně odtažitým rozumíme, na př. moji bratři mají *čisté svědomí*, — učenci mají *vybroušený rozum*, — myslivci mají *bystrý zrak*, — *srdce* la-komcův je zatvrzelé.

V jazyku starém bývala shoda vždycky, ať předměty byly hmotné nebo nehmotné. Říkalo se tedy na př.: kázal mu *hlavu stíti*, a kázal jim *hlavy stínati*; — všem *hlavy* dolů (= ně.: všem *hlava* dolů)! — já (jeden) ztratím *život*, a my (mnozí) *životy* ztratíme; — po mé *smrti*, a po našich *smrtech*; — zahynul ukrutnou *smrtí*, a zahynuli ukrutnými *smrtmi*; — volal velikým *hlasem*, a volali velikými *hlasy*; — byl své *hlavy*, a byli svých *hlav*; — apoštol nemohl smutku se *srdce* složití, a apoštolové nemohli smutku se *srdcí* složití; — stalo se jemu po *vůli*, a stalo se jim po *vůlích*; atd.

Způsob novočeský, který dopouští odchylku od žádané shody v čísle, vyvinul se během času a šíří se víc a více. Zbytek způsobu starého jest, když na př. pravíme: „naši *rozumové* nechápou“, místo obyčejného: „naš *rozum* nechápe“. Odchylka šíří se přes míru, když se praví na př.: „*dravci* mají *ohnutý zobák*“, — „(pastýři) mají *na hlavě* (místo *na hlavách*) chlupaté čepice“.

345.

II. Grammatický rod.

1. Grammatický rod je trojí: mužský (masculinum), ženský (femininum), střední (neutrum).

2. Grammatický rod rozeznává se při jménech podstatných, přídavných (a participiích), při zájmenech rodových a při číslovkách.

Jinde, mimo slova druhů těchto, rodu grammatického není. Rod, který se rozeznává u sloves (na př. *chválím* = rod činný, *jsem chválen* = rod trpný), jest jen názvu stejného, věc se tu rozumí zcela jiná.

3. Jména podstatná jsou z pravidla rodu jen jednoho, buď mužského, na př. *chlap*, — buď ženského, na př. *ryba*, — buď středního na př. *město*.

Jakého rodu které podstatné jméno jest, učí živý jazyk a slovník. U mnohých poznává se rod z koncovky; na př. podst. jména s koncovkou *-ice* (číslo jedn. *kytice*, *poslice* atp.) jsou rodu ženského, podst. jména s koncovkou *-o* (*město*, *oko* atp.) jsou rodu středního, atd.

Podstatné jméno *choť* jest rodu mužského, když znamená manželka, a ženského, když znamená manželku. Na př. nebeský choť pojal svou choť (Štítný).

Podst. jm. *kníže* jest rodu původně středního a přejímá se odtud do mužského: stě. *slavné kniežr*, nč. archaisticky *slavné kníže*, obyčejně *slavný kníže*. Srov. §. 151, č. 3.

Jména místní *Pořečí*, *Meziřečí*, *Mezihoří*, *Vrchlabí* atp. jsou rodu původně středního a přejímají se odtud do ženského: *Poříč*, *Meziříč*, *Mezihoř*, *Vrchláb* atd.; srov. §. 120 č. 4.

Rovněž tak změnila se jména obecná rodu středního *náručí*, *snídaní*, *záští*, *záduší* ve jména ženská *náruč*, *snídaně*, *zášť*, *záduš*; sr. §. 120 č. 4.

Vedle *prostor* (rodu mužsk.) říká se také *prostora* (rodu žensk.), a podobně vyskytují se vedle sebe jména podstatná *způsob* a *způsobá*, *příkop* a *příkopa* (mor.), *záloh* a *záloha*, *vzdor* a *vzdora*, *odiv* a *odiva*, *věhlas* a *věhlasa* a j., — a dále *břícho* (rodu střed.) a *břich* (rodu mužsk.), *brk* a *brko* (slc.). Ve jménech těchto a podobných jsou dvojí tvary (duplikaty); jsou významem stejné nebo skoro stejné, ale rodem a většinou též dialektem rozdílné.

Dialekticky rozdílné je též *pout* (rodu mužsk.) a *pout* (rodu žensk.).

Podst. jméno *ocel* jest rodu ženského (vzoru *kost*), odchylkou přejímá se též do rodu mužsk. (vz. *meč*); srov. §. 138 a 108.

Podst. jm. *běl* bylo rodu žensk. (vz. *kost*) a přešlo do mužsk. (vz. *meč*).

4. Jména podstatná odvozená, která od svých jmen základních se liší jen kvantitou (kolikostí) a nikoli kvalitou (jakostí) významu, jsou z pravidla téhož rodu, jako příslušná jména základní.

Na př. jména zdobnělá (v. §. 61) *chlapec*, *chlapeček*, *chlapík*, *chlapíček* jsou rodu mužského, jako *chlap*; — *kvítek*, *kvíteček* též, jako *květ*; — *nožice*, *nožička*, *nožka*, *nožinka* jsou rodu ženského, jako *noha*; — *slovice*, *slovičko* rodu středního, jako *slovo*.

Totéž bývá při jménech zhrubělých, na př. *chlap* — *chlapák*.

Ve *kvítek* — *kvítko*, *chlap* — *chlapisko*, *baba* — *babisko* atp. je jméno odvozené rodu jiného než jméno základní, — a jest tu vedle zdobnění a zhrubění také kvalita významu pozměněna (*kvítko*, *chlapisko*, — s významem přfhany).

5. Jména přídavná (ve smyslu nejširším, v. §. 350 č. 2) jsou rodu trojího. Na př.

mužsk.: *dobrý*, *pěší*, *králův*, *pátý*, *nesa*, *nesl*, *nesen*, *nes* . . . ,

žensk.: *dobrá*, *pěší*, *králova*, *pítá*, *nesouc*, *nesla*, *nesena*, *nesši* . . . ,

střed.: *dobré*, *pěší*, *královo*, *páté*, *nesouc*, *neslo*, *neseno*, *nesši* . . .

6. Zájmena jsou většinou rodu trojího. Na př. *ten, ta, to; on, ona, ono; sám, -a, -o; jenž, jež, jež; můj, moje* n. *má, moje* n. *mé; náš, -e, -e; který, -á, -é.*

Zájmeno *kdo* jest pro rod mužský a ženský, *co* pro střední.

Zájmena tato slova rodová, poněvadž jsou schopna, vyjadřovati také grammatický rod. Naproti nim jsou zájmena bezrodá *já, ty* a zvrtné *se*, která rodu grammatického nemají.

7. Číslovky, které jsou jména podstatná, jsou rodu jednoho; na př. *tisíc* (rodu mužsk.); — *pět, šest, sedm . . . deset* (rodu žensk., = pětka atd.); — *sto* (rodu střed.). Ostatní jsou rodu trojího: *jeden, -a, -o; dva, -ě, -ě; tři, čtyři* (stč. mužsk. *tříe, čtyřie*, žensk. a stř. *tři, čtyři*); *první, -í, -í, druhý, -á, -é* atd.; *dvůj, dvoje, dvoje, dvoji, -í, -í* atd.; *pater, -a, -o, paterý, -á, -é* atd.

346.

Shoda v rodě.

1. Shoda v grammatickém rodě je možna potud, pokud slova, jež se řídití mají rodem slov jiných, jsou schopna podle rozdílného rodu se měnití a rozdílný rod vyjadřovati. Možna i provedena je tedy shoda v příkladech, jako jsou:

dobrý otec, — dobrá matka, — dobré dítě;

otec je zdrav, — matka je zdráva, — dítě je zdrávo;

Anakreon byl básník, — Sapfo byla básnířka; atd.

Slova, která se podle rodu grammatického nemění, nemohou se také shodovati v rodě s příslušnými slovy jinými. Na př. *hora Říp* (*hora* rodu žensk., *Říp* mužsk.); — *řeka Labe*; — *Cidlina* je *přítok* *Labe*; — *bázeň* *boží* jest *počátek* *moudrosti*.

Mluvíce zde dále o shodě v grammatickém rodu máme na mysli jen ty případy, kde slova, jež se v rodě shodovati mají, rod rozdílný také vyjadřovati mohou a tedy shody žádané jsou schopna.

2. V grammatickém rodě mají se shodovati:

- a) souřadný doplněk se jménem, k němuž se táhne;
- b) souřadný přívlástek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem); a
- c) vztažné zájmeno věty přívlástkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje.

3. a) V grammatickém rodě shoduje se souřadný doplněk se jménem (nebo jeho zástupcem), k němuž se táhne. Na př. *Chlapec* *chodí* *bos* (*chlapec* *bos*, *oboje* rodu mužsk.). *Dívka* *chodí* *bosa* (*dívka* *bosa*, *oboje* rodu žensk.). *Chlapec* *volal*; *dívka* *volala*, *dítě* *volalo*. *Mars* *byl* *bůh* *války*, *Ceres* *byla* *bokyně* *úrody* *zemské*

(Mars bůh . . .). Nikdo nenarodil se *mudrcem*. Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka *vzácným*, oboje rodu mužsk.).

Pravíme: „*okna se třásla*“ — a odchylkou také: „*okna se třáslly*“ atp. To jest: když podmět je rodu středního čísla množného, bývá souřadný doplněk téhož rodu a čísla, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyku spisovném sluší dávatí přednost shodě náležitě.

Píše se: „*města moravská i česká přitáhše k Jihlavě tu jí dobývali*“. Se shodou náležitou bylo by: *dobývala*. Poněvadž však podmětem *města* rozumějí se vlastně *měšťané* anebo *ti, kdo za města bojovali*, může podle smyslu tohoto býti doplněk v r. mužsk., tedy: *dobývali*.

Pravíme: „*otec i syn vrátili se zdrávi*“, — „*otec se synem vrátil se zdráv*“, — „*otec se synem vrátili se zdrávi*“ atp. Doplněk *zdráv, zdrávi* je zde čísla jednotného nebo množného podle toho, co bylo vyloženo nahoře (v §. 344 č. 2, a); rodu pak jest mužského, poněvadž i podmínky *otec* a *syn* jsou rodu mužského.

Pravíme: „*otec i matka jsou zdrávi*“ atp. To jest: když doplněk se táhne ke jménům několika, jež jsou rodu rozdílného, bývá z pravidla v čísle množném a rodu přednějšího (rod mužský bere se za přednější než žensky, tento pak za přednější než střední; je-li tedy v podmětu nebo předmětu některý člen mužský a ostatní ženské a střední, jest doplněk rodu mužského, a je-li tam některý člen ženský a ostatní střední, jest doplněk rodu ženského).

Píše se: „*ptáci i ryby vyhynuli*“, a též: „*ptáci i ryby vyhynuly*“; v prvním způsobu je shoda v rodě podle předností, v druhém pak shoduje se doplněk se členem bližším.

b) V grammatickém rodě shoduje se souřadný přívlastek a přístavek se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem). Na př. *zelený strom* (*zelený strom*, oboje rodu mužsk.), — *Ceres, bohyně úrody zemské* (*Ceres, bohyně . . .*, oboje rodu žensk.)
Pravíme: „*všecka okna . . .*“ a odchylkou také: „*všecky okna*“ atp. To jest: když jméno podstatné je rodu středního a čísla množného, bývá souřadný přívlastek téhož rodu, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyce spisovném sluší přednost shodě náležitě.

Píše se: a) „*král Matiaš všechny města i hrady zdobýval*“ (Let. 532), a b) „*Příkladové, řeči a naučení, vybraná z knih hlubokých mudrcův*“ (titul knihy vydané 1579), atp. To jest: když přívlastek patří ke jménům podstatným několika rodu nestejného, jest buď rodu přednějšího (v a), buď rodu toho jména podstatného, které je bližší (v b).

Ríká se: *trapič trapičská, chlap darebná* atp.; t. j. ve rčeních těchto, jež jsou vesměs významu potupného, klade se k podst. jménu mužskému jméno přídavné rodu ženského.

c) V grammatickém rodě shoduje se vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje. Na př. člověk, *který* pracuje (člověk který, jméno podstatné i vztažné zájmeno jsou rodu mužského), — ten, *kdo* nevěří (ten kdo; oboje rodu mužsk.), — slovo, *jež* jsem vyslovil (slovo jež, oboje rodu střed.).

O dchylka odtud bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový nevyjadřuje rozdíl rodových, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v grammatickém rodě. Na př. tělo, *jenž* pro nás trpělo (stč.); — tys ten, *ježtos* svou krví zemi skropil; — žena, *co* tudy šla (ob.).

347. III. Grammatická osoba.

1. Grammatická osoba je trojí: první, druhá a třetí.

Osoba první jest, která větu vyslovuje; na př. v čísle jedn. *já nesu*, v čísle množ. *my neseme*.

Osoba druhá jest, ke které se věta vyslovuje, nebo která je větou oslovena; na př. jedn. č. *ty neseš*, množ. č. *vy nesete*.

Osoba třetí jest, o které se větou něco vyslovuje; na př. jedn. *on nese*, *strom nese ovoce*, množ. *oni nesou*, *stromy nesou ovoce*.

2. Grammatická osoba rozeznává se při slovese určitém a při slovích skloňovaných.

3. Při slovese určitém vyjadřuje se rozdílnost osoby tvary zvláštními téhož slovesa a tím rozdílnými, že utvořeny jsou rozdílnými příponami osobními (v. §. 170 č. 2). Na př.:

osoba 1. jedn. *nesu*, nesl *jsem*, množ. *neseme*, nesli *jme* . . .

„ 2. „ *neseš*, nesl *jsi*, „ *nesete*, nesli *jste* . . .

„ 3. „ *nese*, nesl (*jest*), „ *nesou*, nesli (*jsou*) . . .

4. Při slovích skloňovaných pak vyjadřuje se rozdílnost osoby rozdílným druhem slov, totiž:

osoba 1. vyjadřuje se zájmenem *já* (č. jedn.), *my* (č. množ.);

osoba 2. vyjadřuje se zájmenem *ty* (č. jedn.), *vy* (č. množ.);

osoba 3. vyjadřuje se zájmeny jinými a jmény, na př. *on*, *ten*, *strom* atd.

Zájmena *já*, *ty*, množ. *my*, *vy*, slovou proto zájmeny osobními, a to *já*, množ. *my*, zájmenem osoby první, a *ty*, množ. *vy*, zájmenem osoby druhé. Všecko ostatní, co jest mimo osobu první a druhou, bere se za osobu třetí. Na př. ve větách: *strom nese ovoce*, *syťj* nevěří *hladovému* atp. jsou podměty *strom* a *syťj* a předměty *ovoce* a *hladovému* grammatické osoby třetí. Když tato jména nahrazujeme

zájmeny, užíváme k tomu zájmena *on, ona, ono* (gen. *jeho . . .*, dat. *jemu . . .* atd.). Zájmeno toto je vlastně ukazovací (sr. §. 364 č. 9); ale že ho užíváme pro grammatickou osobu třetí, pokládá se za zájmeno osobní, a to osoby třetí.

Na zájmenech osobních zakládají se zájmena přivlastňovací *můj, tvůj, náš, váš, její* a přivlastňovací genitivy *jeho, jejích* (v. §. 360).

Také v nich vyjadřuje se grammatická osoba rozdílná:

			v č. jedn.	v č. množ.
pro osobu 1.	je výraz přivl.		<i>můj,</i>	<i>náš,</i>
" "	2. " " "		<i>tvůj,</i>	<i>váš,</i>
" "	3. " " "		<i>jeho</i> (mužsk. a stř.),	} <i>jejích.</i>
			<i>její</i> (žensk.)	

348.

Shoda v osobě.

1. V grammatické osobě mají se shodovati:

- určité sloveso se svým podmětem, a
- příslušní členové věty s tím, k čemu se vztahují.

2. a) V grammatické osobě shoduje se určité sloveso se svým podmětem. Na př. *já nesu* (*já nesu*, podmět i určité sloveso v gram. osobě první čísla jedn.), — *my neseme*, — *ty neseš*, — *oni nesou*, — *stromy nesou ovoce* (*stromy nesou*, podmět i sloveso v 3. os. množ.), — *já jsem nesl* (*já jsem*), — *vy jste nesli* (*vy jste*) atd.

Pravíme: „*já a ty jsme přátelé . . .*“, „*já a soused jsme přátelé . . .*“, „*my a soused jsme přátelé . . .*“, „*vy a soused jste přátelé*“ atp. To jest: když podměty jsou grammatické osoby různé, je společně jejich sloveso v osobě přednější.

- V grammatické osobě shodují se příslušní členové věty s tím, k čemu se vztahují. Pravím tedy: „*ty máš mou knihu*“, poněvadž v myšlence, kterou vyjádřiti mám, jest podmět osoby druhé (*ty*) a předmět přivlastňuje se osobě první (*mou knihu*); atd.

Zvláštností slovanskou v této přičině jest zájmeno zvrátané *se a svůj*, na př. (*já*) *se vracím*, (*ty*) *máš svou knihu* atp.; v. §. 362 a 363.

349.

IV. Jméno podstatné.

1. Jména podstatná jsou názvy předmětův. Na př. *strom, člověk, síla, duše, zelenost*.

Jména podstatnými jsou se stanoviště syntaktického také výrazy zpodstatnělé t. j. takové, které původem svým jsou výrazy druhu jiného, ale v jistých případech se berou v platnosti

jmen podstatných. Na př. *Pocestný* je unaven. Pozdě *bycha* honiti. Lidé tím *snadem* jsou k hřešení hotovější (t. j. říkajíce, že snad to ono není hřích, že snad to bude odpuštěno). *Darmodej* umřel, *Kup-sobě* nastal. Srov. §. 299 č. 4 a §. 301 č. 6.

2. Názvy předmětův některých jsou původem i tvarem svým jména přídavná, na př. *hajný, komorná, zpropitné, Vysoký, Hluboká, Hostinné*; srov. §. 158 č. 3 a §. 352. Ale názvů takových jest nemnoho. Jestli v jazyce českém (a vůbec ve slovanštině) snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná. Proto míváme velmi často jméno podstatné, kde v jazycích jiných bývá jméno přídavné. Případy toho způsobu jsou dvoje:

- a) Čeština mívá ze jména přídavného utvořené podstatné, kde v jiných jazycích bývá jméno tvarem přídavné (ovšem s platností jména podstatného). Na př. čeština má jméno podst. *mudřec, mudrc*, utvořené ze jména příd. *moudrý*, kdežto v němčině je názvem téhož předmětu jméno přídavné *der Weise* (a rovněž tak v řečtině, v latině, v jazycích romanských a j.). Tvar *mudřec* vyvinul se ze snahy, aby názvem předmětu bylo jméno podstatné. Jiné toho způsobu tvary jsou na př. s koncovkou *-ec*: *slepec, bohatec* a j. (utvořené z přídavných jmen obecných); *opilec, umrlec, zajatec, zabítec, utopenec* a j. (utvořené z participií); s koncovkami jinými: *bídník, bídnice, zlostník, hanebník, ... černoch, běloch, ... dobrák, dobračka ... , chytrák, bídák, ... boháč, ... zelenost, zeleň* atd.
- b) Čeština přidává vhodné jméno podstatné ku přídavnému, kde jiné jazyky přestávají na jméně přídavném, vzatém v platnosti jména podstatného. Nejčastěji to bývá podst. jméno *věc*. Na př. *Chudý člověk* (= něm. *der Arme*). *Alexandr nebývalou věc* zamyslíl (= něco nebývalého). Není to *veliká věc* milovati přátele, ale *veliká věc* je milovati nepřátele. Zdá se to *malá věc*. Řeční nesprávná: *jeden učený, m. učenec* atp.; — *poslednější* nepodobá se mi, m. *věc poslední, věc poslední zpomenuť*.

3. Předměty jsou dílem konkrétní (srostité), dílem abstraktní (odtažené). Podle toho rozeznáváme i jména podstatná:

- a) konkrétní t. j. ta, která jsou názvy předmětův konkrétních, na př. *strom, člověk, Praha* atd., a
 - b) abstraktní t. j. ta, která jsou názvy předmětův abstraktních, na př. *moc, ctnost, chudoba, útěcha, zdraví, zahynutí* atd.
- Některá jména původně abstraktní berou se ve významu konkrétním. Na př. *stvoření světa* (abstr.), a *člověk* je křehké *stvoření* (konkr.); *jmění, vězení; úroda*.

4. Podstatná jména konkrétní rozeznávají se obecná a vlastní.

- a) Jména obecná (nomina appellativa) jsou, jimiž každý jednotlivý předmět, každý jednotlivec svého druhu se nazývá; na př. *nůž, střeľa, kniha, keř, dub, ryba, štika, dravec, krejčí, voják, křestan* atd.

Ke jménům obecným patří také hromadná a látková.

Jména hromadná (collectiva) jsou tvaru jednotného a významu množného; na př. *doubě, trní, dříví, listí, bratrstvo, rodina, čeled* a j.

Jména látková (materialia) jsou vždy čísla jednotného a znamenají látku, jejíž každý díl i každý násobek týmž jménem se nazývá. Na př. *železo, zlato, hlína, voda, vosk* atd. Když jména taková přece se vyskytují v čísle množném, mají význam jiný než látkový; na př. *železa* (= pouta), *uherská vína* (= rozličné druhy uherského vína).

- b) Jména vlastní (nomina propria) jsou, jimiž jen jistý jednotlivý předmět, jistý jednotlivec se nazývá a rozumí. Na př. *Koperník, Praha*.

Jména vlastní jsou většinou původu obecného (appellativního); vlastními stala se tím, že se význam jejich zúžil. Na př. stč. jméno podstatné *novák* znamenalo každého nováčka (= nováčka u víře, v živnosti, v povolání atp.), bylo tedy významu obecného; význam obecný se však časem vytratil a slovo zachovalo se jen v užším významu jména vlastního, jako příjmení *Novák*.

Některá jména vlastní jsou ovšem hned od počátku svého k tomu ustanovena, aby byla jmény vlastními. Na př. *Žižkov, Vítězslav*.

5. Jména vlastní znamenají dílem místo (= jména místní), dílem člověka.

- a) Jména místní jsou jména osad, vesnic, měst a zemí, na př. *Lhota, Lobkovice, Brozany, Rokycany, Olomouc, Polsko, Uhry*. To jsou jména místní ve smyslu užším. K nim druží se vlastní jm. hor, ostrovův a vod, na př. *Říp, Kreta, Bajkal, Vltava*. Jména místní (česká) ve smyslu užším jsou původu několikerého.

Některá jsou pomnožná a patří ke skloňovacím vzorům *Uhry, Brozany, Lobkovice*; vznikla tím, že jména obyvatelů v čísle množném vzala se za pojmenování zemí neb osad. V. §. 104, 109 a 343 č. 3.

Jiná mají příčinu svou v některé ze svých nebo svého okolí vlastností. Na př. *Březina, Bukovina, Borovnice, Olešnice, Vrbice, Skalice, Kamenice, Železnice, Dřevěnice, Kalná, Čistá, Horky, Chlumec, Paseka* (osada vzniklá na pasece t. j. na místě někdy porostlém lesem a pak posekaném), *Mýto* (těž, srov. *mýtiti*), *Třeboň* (těž, srov. *třibiti* = čistiti), *Žďár* (osada na místě v lese vypáleném, místo *z-žár*, srov. §. 44 č. 4),

Lhota (= polehčení, výsada, srov. §. 75 č. 1); *Vrchlabí*, *Mezihoří*, *Konecchlumí*, *Přeloučí*, *Podhradí* atp. (srov. §. 120 č. 4 a §. 345 č. 3).

Jiná opět jsou vlastně přídavná jména přivlastňovací, utvořená ze jmen zakladatelův nebo držitelův. Na př. *Benešov* (ze jména osoby mužské *Beneš*, hrad nazvaný po zakladateli nebo držiteli *Benešovi*, = hrad *Benešův*), *Pelhřimov* atp., srov. §. 78 č. 5 a §. 155 č. 4; — *Libušín* (= hrad nazvaný po *Libuši*), *Hroznětín* (hrad nazvaný po zakladateli *Hroznatovi*), *Miletín* (jm. mužské *Milata*) atp., v. §. 74 č. 7 a 155 č. 4; *Boleslav*, *Čáslav*, *Chrudim*, *Radim*, *Jaroměř*, *Olomouc* atp. (ze jmen mužských *Boleslav*, *Čáslav*, *Chrudim*, *Radim*, *Jaromír*, *Olomút* atd.), v. §. 156 č. 4.

b) Jména vlastní, jež znamenají člověka, jsou národní, plemenná a osobní.

Jména národní jsou na př. *Čech*, *Slovan*, *Němec*, *Bavor*, *Řek* atd. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají národ jako celek naproti národům jiným.

Jména plemenná jsou na př. *Lučan*, *Doudlebs* atp. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají menší příbuzné celky naproti národním částem jiným. K nim druží se jména pokrajinná jako *Hanák*, *Šumavan* atp.

Jména tato, národní, plemenná i pokrajinná, berou se za vlastní také tenkrát, když znamenají jednotlivé příslušníky svého celku; na př. *Moravan* Komenský, *Slovan* Koperník, *Italian* Dante atp.

Jména naše osobní jsou jména křestní a příjmení.

Jména křestní jsou dílem cizí, na př. *Jan*, *Josef*, *Vrantišek*, *Jindřich*, *Hynek* (*Heinrich*), *Marie*, *Anna* atd., — dílem domácí, na př. *Václav*, *Vratislav*, *Jaroslav*, *Jaromír*, *Božena*, *Lidmila* a j.

Příjmení (česká) jsou původu několikerého.

Mnohá jsou utvořena ze jmen křestních, domácích i cizích. Na př. z *Václav* je *Václavek*, *Václavík*, *Václavíček*, *Váňa*, *Vaněk*, *Vaněček*, *Vaníček*, *Vach*, *Vašek* . . .; z *Petr* je *Petr*, *Petrík*, *Petrák*, *Petrá* (= *Petrův*), a *Pech*, *Pícha*, *Pěšek*, *Peška*, *Píša*, *Pešík*, *Píšek*, *Pecháň*, *Pechánek* atp. (v. §. 82 č. 1); z *Jakub* je *Jakubec*, *Jakoubek*, *Kuba*, *Kouba*, *Koubek*, *Kubín*, *Kubík*, *Kubíček* . . .; atd.

Jiná jsou jména obecná, zúžením významu proměněná ve jména vlastní. Na př. *Krejčí*, *Pražák* atd.

Příjmení vznikala, když jméno křestní samo jako název osoby nepostačovalo. Tu přidávalo se ke jménu křestnímu jméno druhé, příjmení. To bylo voleno podle rozdílných okolností: podle otce (jméno otecké, patronymicum, na př. *Jetříšek Buzovic*), podle zaměstnání (*Kovář*, *Písař* . . .), podle některé vlastnosti tělesné nebo duševní,

skutečné nebo domnělé (*Bílý, Černý, Zubatý, Kudrnáč . . . , Láska, Svoboda, Pravda . . .*), podle rodiště a bydliště (*Pražák, Čelakovský* t. j. z Čelakovic pochodící, *Příbram, Podlipský* t. j. z domu pod lipou, *Zápotocký* t. j. z domu za potokem . . .; domy v městech měly štíty, na př. „u lva,“ „u pštrosa,“ a podle toho říkalo se i majetníkovi neb obyvateli) atd.; velmi často byly příjmením přezdívkou, mnohdy dosti potupné. Příjmení s počátku nebyla stálá a dědičná. Na př. *Štítný* byl ten, kdo byl právě majetníkem statku řečeného *Štítné*, a když statek prodal, jmenoval se *Štítný* jeho nástupce; syn *Jana* příjmením *Kováře* mohl býti *Havel* příjmením *Pisár*. Stálá a rodová t. j. v rodě dědičná stala se příjmení teprve v době pozdější.

350.

V. Jméno přídavné.

1. Jméno přídavné vyslovuje vlastnost předmětu, vyjádřeného jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), a to vlastnost ve smyslu nejširším. Na př. *zelená louka, pracovitý člověk, sedmiletá válka, nárožní dům, přítel selský* (= přítel sedlákův), *výprava římská* (= do Říma, proti Římu).

2. Jméno přídavné je schopno vyjadřovati trojí rod gramatický. Na př. mužsk. *zelený strom*, žensk. *zelená louka*, střed. *zelené pole*.

Touž schopnost mají také participia, na př. *nesa, nesouc; nesoucí, -í, -í; znám, -a, -o; známý, -á, -é; nes, nesší; nesl, -a, -o; padlý, -á, -é; nesen, -a, -o; nesený, -á, -é*; — zájmena rodová, na př. *ten, ta, to; jenž, jež, jež* a j.; — a některé číslovky, na př. *jeden, -a, -o; třetí; desaterý* atd. Slova druhá těchto podobají se touto schopností jménům přídavným vlastním a bývají i počítána ke jménům přídavným, když se mluví o těchto ve smyslu nejširším.

3. Ve skladbě promluvití jest při jméně přídavném A. o některých jménech přídavných zvláštních, B. o jméně přídavném v platnosti podstatného, C. o platnosti tvarů jeho jmenných a složených a D. o stupňování jeho srovnávacím.

351. A. Některá přídavná jména zvláštní.

1. V jazyce českém jsou některá přídavná jména zvláštní. Na př. „*zahradu sousedova*“ místo něm. *der Garten des Nachbars*, — „*výprava římská*“ místo „*výprava do Říma*“ nebo „*proti Římu*“.

Přídavná jména tato vznikla ze snahy, aby přívlastek býval podle možnosti souřadný. Touto snahou přetvořují se přívlastky podřadné v souřadné, t. j. ve jména přídavná.

2. Přídavná jména tato jsou významu dílem přivlastňovacího, dílem jiného.

a) Přídavná jména významu přivlastňovacího (n. přídavná jm. přivlastňovací, adiectiva possessiva).

Jsou většinou s koncovkou *-ův, -ova, -ovo* (v. §. 78 č. 5) a *-in, -ina, -ino* (§. 74 č. 7); na př. *bratrův, -ova, -ovo, sestřin, -ina, -ino*.

Pravidlo o nich v jazyku nynějším jest: je-li majetníkem osoba a možno-li utvořiti z jejího jména jméno přídavné s koncovkou *-ův, -ova, -ovo* (když je to osoba mužská) nebo *-in, -ina, -ino* (když je to osoba ženská), přivlastňuje se jí majetek tímto jménem přivlastňovacím, a nikoli způsobem jiným, zejména ne přivlastňovacím genitivem. Říkáme tedy: *sousedův dům, sousedova zahrada, sousedovo pole, sousedovy děti* atp., a nikoli „*dům souseda*“ atd.

Říká se: zahrada *Novotného, Krejčího* atp., poněvadž ze jmen *Novotný, Krejčí* atp. v jazyce spisovném jmen přivlastňovacích není; avšak v nářečích obecných proniklo pravidlo i zde, potřebná jména přivlastňovací se utvořila a říká se: zahrada *Novotnova, Krejčova* atd.

Říkáme a) zahrada *králova, zahrada Václavova*, a naproti tomu b) zahrada *krále Václava*. To jest: když majetník je vyjádřen slovem jedním (*král, nebo Václav* atd.), přivlastňujeme jménem přídavným přivlastňovacím (a); je-li však majetník vyjádřen slovy dvěma (*král Václav*), přivlastňujeme genitivem (b).

V době starší obmezení tohoto nebylo, nybrž mohlo se říci také: zahrada *krále Václavova, nebo zahrada králova Václava, nebo zahrada králova Václavova*. Do doby nové udržel se z toho jen archaismus: *dům kmotra Novákův, práce profesora Vocelova* atp.

Jiný archaismus jest ve rčeních: bratr *páně Jindřichův, sestra páně Jindřichova* atp. Stěeské *pán, páně, páně* bylo též jméno přídavné přivlastňovací (v. §. 156 č. 5). Rčení „*sestra páně Jindřichova*“ bylo jako „*sestra pánova Jindřichova*“, a byl tu tedy též způsob přivlastňování, jako ve rčení „*zahrada králova Václavova*“. Ale časem přestalo se *pán* náležitě skloňovati, výraz *páně* ustrnul pro všechny pády, čísla a rody, a tvarem přivlastňovacím jest nyní vlastně jen jméno druhé: nom. bratr *páně Jindřichův, gen. bratra páně Jindřichova, instr. bratrem páně Jindřichovým* atd.

b) Jiná přídavná jména zastupují předmět, nebo doplněk, nebo příslovečné určení, nebo podřadný přivlastek jiný, které by k významu jména podstatného náležely. Na př.:

Ve rčení *bázeň boží* zastupuje přídavné jméno *boží* předmět k významu *bázně* (*bátí se Boha*); podobně ve rčeních: *strach židovský, zlaté váhy* (*vážiti zlato*), *chudé vysvědčení* (*svědčiti o chudobě*) atp.

Ve stě. bylo takových rčení mnoho; říkalo se na př. také: *rubání dřevné* (rubati drva), *tesání kamenné*, *tesač kamenný* (= který tesal kámen), *vinný sběrač*, *zprávce koňský* atd.

Ve rčení *volba královská* zastupuje přídavné jméno *královská* doplněk k významu volby (zvoliti koho králem).

Ve rčení *rána bičová* zastupuje přídavné jméno *bičová* příslovecné určení k významu rány (raniti koho bičem, = příslovecné určení nástroje); podobně ve rčeniích: *výprava římská* (= do Říma, přísl. urč. místa), *krajina podřípská* atp.

Ve rčení *stará léta*, = léta *starosti*, *staroby*, zastupuje přídavné jméno *starý* přivlastkovy genitiv *starosti*, *staroby*; podobně ve rčení *člověk svěhlavý*, = člověk *své hlavy*, atd.

352. B. Jméno přídavné v platnosti podstatného.

1. V jazyku českém je snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná (v. §. 349 č. 2); ale vedle toho vyskytují se přece často také jména přídavná v platnosti podstatných.

2. Význačné toho příklady jsou:

Slabsko, *Hradecko*, *Rakousko* atp. (jm. krajin a zemí);

ráno, *parno*, *horko*, *sucho* atp.; *dobro* a *dobré* (= das Gute), *zlo* a *zlé* atp.;

hajný, *vrátný*, *mýtný*, *hlásný*, *ponocný* atp.;

vrchní, *důchodní*, *radní* atp.;

komorná, *králová* atp.;

zpropičné, *mýtné*, *školné* atp. (poplatky a dávky; v době starší též *hrnečné*, *chomátné*, *pokrčenné* a mn. j.);

ve rčeniích: to je *dobrá*, *možná*; přišel *s veselou*, *se smutnou*, *s nepořízenou*; vede pořád *stejnou*; má *dovolenou*; stavěti na *cizím*.

Vlastně patří sem také jména *Benešov*, *Hroznětín*, *Jaroměř* atp., t. j. jména místní utvořená z osobních; jsou to vlastně jména přídavná (přivlastňovací, v. §. 349 č. 5, a), vzatá v platnosti jmen podstatných.

353. C. Platnost tvarů jmenných a složených jména přídavného.

1. Jména přídavná mají sklonění dvoje, jmenné a složené (v. §. 154); na př. *dobr* gen. *dobra* . . ., a *dobrý* gen. *dobrého* . . . Mezi obojími pak tvary jest rozdíl také syntaktický: užívá se tu těch, tu oněch, a pro skladbu jest otázka, kdy kterých se užívá a má užívati, jaká je jejich platnost syntaktická.

2. Tvary jmenné vyskytují se dílem při přídavných jménech přivlastňovacích, dílem při jiných.

3. Přídavných jmen přivlastňovacích (-*ův*, -*in*) užívá se v tvaru jmenném vždycky, kde sklonění jejich (podané v §. 155 č. 4) tvary takové vůbec má, t. j. všude v čísle jedn., kromě instr. mužsk. a střed., a v nom., vok., akk. čísla množného. Tedy na př. *sousedův* dům, gen. *sousedova* domu . . . a nikoli *sousedový* dům, *sousedového* domu atd.; *sousedova* zahrada, gen. *sousedovy* zahrady . . ., a nikoli *sousedová* zahrada, *sousedové* zahrady atd.

4. Přídavných jmen jiných (kromě přivlastňovacích -*ův*, -*in*) užívá se v tvaru jmenném jenom měrou obmezenou a ustanovenou zvykem dílem dávným, dílem novočeským.

Zejména bývá tu tvaru jmenného:

- a) přídavné jméno rodu středního, když je v platnosti jména podstatného nebo ve výraze příslovečném; na př. nom. a akk. bylo veliké *sucho*, *mokro*, *horko*, *teple*, *chladno*, *studeno*; je krásné *ráno*; veřejné *blaho*, *dobro*, *zlo*; na *pravo*, na *levo*; blud vyšel *na jevo*; mluvíti na *prázino*, na *lich*, stříletí na *lepo*, ztratiti se na *dobro*; obarviti něco na *zeleno*, na *modro*; koupiti *draho*, *lacino*; trvati *dlouho*; — *více*, *méně*, *výše* atd.; — genit.: padnouti s *vysoka*; zbavili tu zemi každého *dobra*; za *tepla*, za *sucha*; velikého *horka*, krásného *rána*; *z-nova*, *z-čerstva*, *z-darma*, *z-volna*, *z-lehka*, *z-prudka*; *z čista jasn*a; *z-cela*, *do-cela*; *do-jista*, *do-za-jista*; *bez-mála*, *ode-dávna*, *od malička*; — *z-vláště*; — dat.: k *stáru*, po *levu*, po *nenáhl*u, po *česku*; — lok.: v tom *mokru*, *suchu*, *studenu*; blud jest na *jevě*; v *nově*; na *krátce*, *namnoze*, *na-mále*; *lze*, *nelze*; *dobře*, *zle*, *velice*; — instrum.: osení utrpělo *suchem*, *mokrem*, *parnem*, *studenem*; *mnohem*, *málem*; — množ. veliká *horka*, *studena*; atd. — V. §. 155 č. 5—6 a §. 156 č. 6.
- b) Dále mívá přídavné jméno tvar jmenný, když jest doplškem. Na př.:
- otec je *zdráv*, — matka je *zdráva*, — dítě je *zdrávo*, — bratři jsou *zdrávi* atd.; — jsem *chud*, jsem *bohat*, jsem *živ*, *vesel*, *rád* atd.;
- byti *živu*, byti *spasenu* atp.;
- činiš se *chud*, činiš mě *chuda* (akk.), nečiň mne *chuda* (gen.) atp.;
- dej se *vinen*, dám se za *vinna* atp.;
- narodil jsem se *slép* atp.;
- zdám se *chud*, *bohat*, zdáme se *chudi*, *bohati* atp.;
- ukáži se *spravedliv*, ukážeme se toho *hodni* atp.;
- dům stojí *prázden*, ležím *polomrtev*, vstanu *zdráv* atp.;
- jdou *bos*, děti chodí *bosy* atp.;

nalezen jsem *zdráv*, dítě nalezeno je *zdrávo*, — naleznu vás *zdrávý* atp.;

vidíš mě *nemocna* (akk. mužsk.), užříš matku *nemocnu* atp.;

cítím se *nemocen*, *sláb*, *zdráv*, *siln*, *povinen*, *nevinen*, — žena cítí se *nemocna*, *slába*, *zdráva*, *silna*, *povinna*, *nevinna*, — cítíme se *nemocni*, *slábi*, *zdrávi*, *silni*, *povinni*, *nevinni* atp.;

pracuji *rád*, chodím *vesel* atp.

Způsob tento byl v jazyce starém velice rozšířen (ve vazbách dvojho nominativu, dvojho akkusativu, dvojho genitivu, viz §. 381 č. 4, §. 385 a §. 291 č. 1), ale během času víc a více zaniká. V stě. pravilo se na př.: an jest *divok*, příklad jest *mál*, jsa *dláh*, *črstv*, *mrtnv*, člověk jest *brzek*, jazyk je *hladek*, *horek*, svět je *hořek*, život je *krátek*, mák jest *měkek*, chléb je *sladek*, člověk jest *truchel*, *mdel* n. *medl*, *rychel*, měsíc je *světel*, kdo je *zel*, jsa *kypr*, *dobr*, budu *příkr*, bývaj *štedr*, jsi-li *múdr*, an jest *pěken*, člověk je *dvoren*, svět jest *kratochviln*, jsem *opatren* n. *opateren*, chtě býti *škoden*, kdo bude *tížeben*, jsem *léň*, bývaj *rúč*, Kristus jest *příchoz* atd., — kdežto v češtině nové za to pravíme: an jest *divoký*, příklad jest *malý*, jsa *dlouhý*, *čerstvý*, *mrtnvý*, *brzký*, *hladký* atd., t. j. bývalé tvary jmenné vyšly na mnoze z užívání.

Co se jich zachovalo a co v jazyce spisovném zachovávati dlužno, učí usus (obyčej, způsob) dobrých spisovatelův. Toho se sluší držeti. Co jest přes tu míru, nejsou archaismy, nýbrž rčení strojená, kterých do jazyka spisovného uváděti nesluší. Nikdo nepíše, že strom jest *velik* nebo pole *veliko*, pročez nemá se také psáti, že zahrada je *velika* nebo stromy jsou *veliky* atp.

e) Přídavné jméno bývalo tvaru jmenného někdy také, když bylo přívlastkem. Toho zachovaly se zbytky ve rčenicích: na *bíle* dni, Hora *Kutna*, č. množ. Hory *Kutny* gen. Hor *Kuten* atd. (v. §. 155 č. 5).

5. V případech ostatních je pravidlem jméno přídavné tvaru složeného.

Poznam. O platnosti tvaru jmenného a složeného při participiích a číslovkách v. §. 448, §. 376 č. 3 a 4 a §. 377 č. 2.

354. D. Srovnávací stupňování jmen přídavných.

1. Význam jmen přídavných stupňuje se:

- stupňováním naprostým, na př. *bohatý* — *značně bohatý* — *velmi bohatý* — *náramně bohatý* . . . ; a
- stupňováním poměrným neb srovnávacím (komparací), na př. *bohatý* — *bohatší* — *nejbohatší*.

O stupňování naprostém v. §. 457.

Stupňování srovnávacího jsou schopna jenom jména přídavná [a příslovce, pokud pocházejí ze jmen přídavných]. Na př.

bohatý — *bohatší* (stč. *bohatější*) — *nejbohatší* (stč. *najbohatější*)
[*bohatě* — *bohatěji* (stč. *lohatějie*) — *nejbohatěji* (stč. *najbohatějie*)].

2. Mnohá přídavná jména, která vyslovují význam již prostě stupňovaný, nemohou míti také stupňování srovnávacího. Na př. *přendramný*, *staříčkový*, *malinký* atp. (nemohu říci: *přendramnější*, *staříčkovější* atd.).

3. Přídavná jména záporná mají stupňování srovnávací obvyčejné, když jsou významu opakokladného (v. §. 454). Na př. *nevěrný* (= zrádný, význam opakokladný) — *nevěrnější* — *nejnevěrnější*.

Když však nejsou významu opakokladného, mají stupňování srovnávací opsané (perifrastické, v. §. 457). Na př. *neveliký* — *méně veliký* — *nejméně veliký*.

4. Při stupňování srovnávacím rozeznávají se tři stupně:

positiv (stupeň základní), na př. *bohatý*;

komparativ (stupeň vyšší), na př. *bohatší*; a

superlativ (stupeň nejvyšší), na př. *nejbohatší*.

355.

Komparativ.

1. Komparativem se vyslovuje, že vlastnost, kterou jméno přídavné znamená, jest u větší míře při *A*, než při *B*. Na př. *A je bohatší než B*, — *stařec je moudřejší než jinoch*, — *dům sousedův je mnohem větší než náš*, jest *o polovici větší než náš*.

2. Ve skladbě jde o výklad: *aa*) jak se vyjadřuje *B*, nad něž *A* vyniká, a *bb*) jak se vyjadřuje míra, o kolik vyniká *A* nad *B*.

aa) Předmět *B*, nad něž ve rčení komparativním předmět *A* vyniká, vyjadřuje se:

a) Genitivem (gen. odluky, v. §. 390 č. 7); na př. *stařec jest moudřejší jinocha*, — *dům sousedův jest větší našeho* atp.

b) Pádem předložkovým; na př. *los je větší od koně* (slc.); — *soused je bohatší nad nás*, *člověk je dražší nad zlato*, slova *sladší nad med*; — *více přes ten počet jich tam nebylo*; — a j.

c) Spojkou *než*, *nežli* (vzniklou ze záporného příslovce *ne*); na př. *soused je bohatší než my*, *lhář je horší nežli zloděj*.

d) Spojkou *jako* (zřídka); na př. *soused je bohatší jak my* (ob.), — *jsem lepší jak ty*.

bb) Míra, o kolik *A* nad *B* vyniká, vyjadřuje se:

a) Instrumentalem; na př. *dům sousedův je mnohem větší* (= o mnoho) *než náš*, *málem* (= o málo); *čím jsme hrdosti prázdnější*, *tím jsme lásky plnější*.

- b) Akkusativem s předložkou *o*; na př. *dům sousedův jest o polovici větší než náš*, — věž je *o deset metrů* vyšší než kostel.
- c) Výrazem přísluvečným; na př. *jsem málo větší*, jiný je *mnoho lepší*, — věž je *dvakrát* vyšší než kostel (= dvakrát tak vysoká).

356.

Superlativ.

1. Superlativem se vyslovuje, že ve vlastnosti, kterou jméno přídavné znamená, předmět *A* vyniká nade všechny s ním srovnávané předměty *B, C, D . . .*. Na př. náš souseď je ze všech měšťanů *nejbohatší*.

2. Předměty *B, C, D . . .*, nad něž nade všechny *A* vyniká, vyjadřují se:

a) Genitivem (v. §. 390 č. 16); na př. *A* je nejbohatší *všech* (stč.).

b) Pádem předložkovým; na př. nejbohatší *ze všech*; největší *ze všech mých bolestí* bolest; — nejbohatší *mezi všemi*; vévoda nejlepší *mezi pohany*; — nejbohatší *nade všechny*; muž *nade všechny jiné* nejmoudřejší; — a j.

3. Míra, o kolik *A* nad *B, C, D . . .* vyniká, udává se při superlativu zřídka. Na př. Kristus je *bez počtu* nade všechny svaté nejsvětější (stč., míra vyjádřena výrazem přísluvečným). *Daleko* největší (z lat.).

357.

VI. Zájmeno (náměstka).

1. Zájmena jsou slova sklonná, která svým významem se tálmu ku předmětům, nazvaným a vyjádřeným jmény podstatnými (nebo jejich zástupci). Na př. podstatné jméno *strom* jest název předmětu, kdežto zájmena *ten, který* atd. názvy nejsou, ale ku předmětům názvy majícím ukazují a se vztahují.

2. Zájmena *já, ty*, množ. *my, vy*, a zvrtné *se* jsou bezrodá, t. j. nevyjadřují rodu grammatického. Naproti tomu zájmena ostatní jsou rodová a liší rod mužský, ženský a střední; na př. *ten, ta, to*, — *můj, má, mé*, — *kdo* (životné mužsk. a žensk.), *co* (ueživ. střed.), atd. Srov. §. 345 č. 6.

3. Zájmena *ten, kdo, který* a j. dávají svým významem a svým vztahem poznávaní předmět jistý, určitý, — jsou to tedy zájmena určitá. Naproti nim jsou zájmena neurčitá t. j. taková, která významem a vztahem svým nedávají poznání předmětu určitého; na př. *někdo, kdokoliv, ledakterý*.

358.

A. Zájmena určitá.

Jsou:

1. zájmeno osobní (pronomén personale): *já, ty* a zvrtné *se; on;*

2. zájm. přivlastňovací (pr. possessivum): *můj, tvůj; náš, váš; svůj; její; čí*;

3. zájm. ukazovací (pr. demonstrativum): *ten, onen* a j.;

4. zájm. tázací (pr. interrogativum): *kdo? co? čí?* a j.;

5. zájm. vztažné (pr. relativum): *kteřý, jenž* a j.

359. 1. Zájmena osobní.

1. Zájmena osobní jsou: a) pro osobu první jedn. *já*, množ. *my*; — b) pro osobu druhou jedn. *ty*, množ. *vy*; — c) pro osobu třetí nom. jedn. *on, ona, ono*, množ. *oni, ony, ona*; — a d) zájmeno osobní zvrtné *se*. — Srov. §. 347 č. 4.

2. Místo jednotného *já, ty* bývá množné *My, my, Vy*; o tom viz §. 344 č. 2, e.

Místo zájmen osoby druhé a třetí bývá v řeči uctivé některé čestné nebo titulové jméno podstatné, obyčejně s příslušným slovem přivlastňovacím. Na př.: místo *ty* je *Tvá Láska, Tvá Milost, Vašnost, Vaše Láska, Vaše Milost, Vaše Jasnost* . . .; — místo *vy* je *Vaše Lásky, Vaše Milosti* . . .; — místo *on, ona* je *Jeho Láska, Její Láska, Jeho Milost* . . ., *Jeho Jasnost* . . .; — místo *oni, ony* je *Jejich Lásky, Jejich Milosti* atd.

3. Zájmeno osoby třetí *on* . . ., gen. *jeho* . . ., je vlastně zájmeno ukazovací (v. §. 161 č. 6 a 364 č. 9).

4. O osobním zájmeně zvrtném *se* atd. viz také §. 362.

5. Některé tvary zájmen osobních jsou dvojité. Zejména jest: jedn. dat. silnější *mně, tobě, sobě* a slabší *mi, ti, si*; jedn. akk. silnější *mne, tebe, sebe* a slabší *mě, tě, se*; silnější *jeho, jemu, jej, jejich* a slabší *ho, mu, -ň, jich*. Srov. §. 160 a 161 č. 6.

Rozdílné tvary tyto mají také rozdílnou platnost syntaktickou. Zejména:

a) Tvarů silnějších užívá se též pod důrazem, tvarů slabších jen kromě důrazu. Na př. lidé děkují *mně (tobě, jemu)*, a bez důrazu: lidé *mi (ti, mu)* děkují; — volám *tebe*, a volám *tě*; — chválím *sebe*, hovím *sobě*, a chválím *se*, hovím *si*; — spoléhám na *něho*, a spoléhám na-ň.

Proto také po předložkách tvary silnější dílem ode dávna jsou, dílem víc a více se rozmáhají. Na př. do-*něho*, nikoli do-*ho*; — k-*tobě*, nikoli k-*ti*; pamatuj na-*sebe* (stč. na-*sě*).

b) Při tvarech genitivních silnějších *jeho, jejich* a slabších *ho, jich* proniká také ta snaha, aby se genitiv přivlastňovací vyjadřoval tvarem silnějším. Na př. dům *jeho* (nikoli: dům *ho*);

zahrada *jejich* (jen v jazyce spisovném udržel se také způsob archaistický a možno říci též: zahrada *jich*).

Takovým tvarem silnějším byl také stč. genitiv *jejie* (= nč. *její*), proti slabšímu *jie* (= nč. *jí*). Že pak býval významu z pravidla přivlastňovacího, bral se i za přivlastňovací jméno a skloňoval se, a tím obojím přetvořil se v přivlastňovací zájmeno. Říkalo se tedy dříve: *jejie* bratr, gen. ot *jejie* bratra, dat. řekl jsem *jejie* bratrovi . . ., a potom jest: *její* bratr, *jejího* bratra, *jejímu* bratrovi atd. Srov. §. 161 č. 6.

Stejná změna děje se také v dial. *jejich* dům, gen. *jejichho* domu, dat. *jejichmu* domu; ale jazyk spisovný zachovává neskloněné *jejich*.

360.

2. Zájmena přivlastňovací.

1. Zájmena přivlastňovací jsou: a) Pro grammatickou osobu první *můj* a *náš*; zájmenem *můj* přivlastňuje se osobě první jednotné, zájmenem *náš* osobě první množné. — b) Pro osobu druhou *tvůj* (jedn.) a *váš* (množ.). — c) Pro osobu třetí jest jen zájmeno *její*, jímž se přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, a *čí*, jež jest významu spolu tázacího. — Kromě toho jest d) zájmeno přivlastňovací zvrátané *svůj*.

2. Zájmeno přivlastňovací má se k osobnímu tak, jako jméno přídatné přivlastňovací ku příslušnému podstatnému. Na př.:

je-li majetník *bratr*, je dům *bratrův*, zahrada *bratrova* . . ., nebo je-li majetnice *sestra*, je dům *sestřin*, zahrada *sestřina* . . .;

a rovněž tak:

jsem-li majetník <i>já</i> ,	je dům <i>můj</i> ,	zahrada <i>má</i> . . .;
jsme-li majetníci <i>my</i> ,	„ „ <i>náš</i> ,	„ <i>naše</i> . . .;
jsi-li majetník <i>ty</i> ,	„ „ <i>tvůj</i> ,	„ <i>tvá</i> . . .;
jste-li majetníci <i>vy</i> ,	„ „ <i>váš</i> ,	„ <i>vaše</i> . . .;
je-li majetnice <i>ona</i> ,	„ „ <i>její</i> ,	„ <i>její</i> . . .

3. Kde se přivlastňovacího zájmena nedostává, tu přivlastňuje se příslušným genitivem (t. zv. genitivem přivlastňovacím).

Ten případ vyskytuje se, jak vysvítá z čísla předešlého, v osobě třetí jednotné rodu mužsk. a střed. a množné rodů všech; tedy:

když jest majetník *on* n. *ono*, je dům *jeho*, zahrada *jeho* . . .;

když jsou majetníci *oni*, *ony*, *ona*, je dům *jejich*, zahrada *jejich* . . ., atd.

Původně nedostávalo se zájmena přivlastňovacího také třetí osobě jednotné rodu ženského, — tedy třetí osobě vůbec a veskrze. Přivlastňovací *její*, které přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, jest jiného druhu a jiného původu, než *můj*, *tvůj* a *náš*, *váš*: tato jsou

přivlastňovací zájmena od pradávna, její pak bylo původně přivlastňovacím genitivem a stalo se přivlastňovacím zájmenem teprve později, když přijalo sklonění. V. §. 359 č. 5, b.

4. Pravíme: *prání nás všech* atp. Způsobem starším říkalo se také: *prání naše všech*.

5. Zájmeno přivlastňovací někdy zastupuje předmět, nebo příslovečné určení, které by k významu jména podstatného náležely. Na př. *naše spasení* (spasiti nás), — *přispěj ku pomoci naší* (pomoci nám), — *twoji přátelé* (kteří přejí tobě), — *ach světe, jak je tvůj příbytek* (trudný (přebývatí v-tobě t. ve-světě)); — *své poznání* (stě., poznati se), *svá libost* (stě., libiti se = milovati sebe, něm. Selbstliebe, Eigenliebe), odtud *svélibost*, a podle toho nově utvořeno: *svépomoc*, *svéprávnost*.

6. Zájmeno přivlastňovací bývá v platnosti jména podstatného. Na př. Když to užij *twoji* (= něm. die Deinigen). Co cizí (nepřátelé) nepobrali, to vše po nich *svoji* vzali. Co dělají *vaši*?

7. Zájmeno *můj* bývá při vokativě v řeči vroucí, bez významu přivlastňovacího. Na př. *můj milý pane!* ty *můj* Kriste! ty *mé* umučení!

361.

Zájmena zvratná.

Zájmena osobní a přivlastňovací mají zvláštní své tvary zvratné (reflexivní), osobní *se*, *sebe* atd., a přivlastňovací *srůj*.

O těch vyloženo něco v §§. předešlých, něco v následujících.

362.

Zvratné osobní *se*.

1. Tvary jeho viz v §. 160. Jsou jen čísla jednotného, ale platí také pro množné.

2. Zájmenem tímto vyjadřuje se předmět, který je spolu podmětem děje. Na př. *chválím se* (*já chválím se*, t. j. slovem *se* vyjadřuje se táž osoba, která je podmětem věty „*já chválím*“), — *člověk pracuje pro sebe* (= *člověk pracuje pro-sebe*), — *klamání sebe* (= *člověk klamá sebe*, když někdo klamá sebe . . .).

3. Ve větě „*vidím vás vedle sebe státí*“ může býti smysl dvoji: a) *vidím vás* a vy stojíte *vedle sebe*, anebo b) *vidím vás* a vy stojíte *vedle mne*. Dvojsmyslnost podobná a nezřetelnost bývá při zvratném *se* vždy, když ve větě jsou staženy děje dva s podměty různými (anebo i dějův více, — v příkladě našem dva: 1. *já* vidím a 2. *vy* stojíte) a zvratné *se* tedy vztahovati se může ku podmětu tomu neb onomu. Chceme-li se nezřetelnosti vyhnouti, volíme buď zájmeno zřetelné, třeba že od pravidla odchylné, a pravíme na př.: *vidím vás vedle mne státí*, — anebo volíme obrat jiný a pravíme na př.: *vidím, kterak stojíte vedle sebe* (a), nebo *vedle mne* (b).

4. Zvratné se bývá vynecháno:

- a) když sloveso jeho se opakuje; na př. koulelo se, koulelo; — směj se, směj! — mluvte si, mluvte!
- b) z podstatného jména slovesného, jež je utvořeno ze slovesa zvratného; na př. *modlení* (od *modliti se*), — *smání* (*smáti se*), — *rouhání*, — *narození* Páně (*narodil se*), — *zjevení* Páně (*zjevil se*) atp.; jen když pro zřetelnost toho třeba, zůstává se, na př. když chceme rozlišiti *trápení* (jakožto trápení někoho) a *trápení se*;
- c) také některá jména přídavná, utvořená z participií sloves zvratných, bývají bez se; na př. věc *událá* (*udáti se*), — *radovati se s radujícími*;
- d) ve rčeních jako „*učím se modliti*,“ „*bojím se přiblížiti*,“ „*král jal se toulati po lesích*“ atp., t. j. když k určitému slovesu zvratnému patří infinitiv opět zvratný a když by tedy mělo býti *se* dvakráte (*učím se modliti se . . .*), klade se jen jednou.

5. Zvratné se bývá ve výrazech vespolečnosti. Na př. *šeptati sobě* něco t. j. jeden druhému, *jedni druhým*; — *jsme sobě bratří* t. j. vespolek; — *hádali se mezi sebou*; — *žáci jdou za sebou* t. j. jeden za druhým; — *píšeme řádky pod sebe* t. j. řádek pod řádkem.

Poznam. Jiné výrazy vespolečnosti ukazují se na následujících příkladech:

spolu se radovali; — *milujte se vespolek*; —

ruka ruku myje; — *přítel přítele* nevypustí z obyčeje; — *přítel příteli* hrad staví, *nepřítel nepříteli* rakev teše; — *vrána vráně* oči nevykline; — *klín klínem* vyrážeti; —

z puchy to jest mezi vladyctvem a rytířstvem, že *druh druha* chce přetráviti; — prav to *druh druhu*; — *druh od druhu* se brali; — netupte *jeden druhého*; — *jeden na druhém* láká.

6. Některá rčení zvláštní se zvratným se:

Dativ *si, sobě*, bývá ve rčeních: *nařká si*, *stýská sobě* atp.; v. §. 398 č. 14.

s sebou. Užito je správně ve rčeních: *vezmi mě s sebou*, *vezměte nás s sebou* atp.; nesprávně: *půjdu s sebou* (m. s tebou, s vámi) atp.

za se jest = *za sebe*, *před se* = *před sebe*. Na př. *děťátko ohlédlo se za se* (stě., = nazpátek), *šli jsme před se* (stě., = ku předu). Z toho pak vyvinula se příslovce *zase* (= opět) a *přece* (m. *předse*, psáno též *predce*, = něm. *doch*).

o sobě, pro sebe. Znamená osamocenost, samostatnost. Na př. *dům stojí o sobě*, — *jsm pro sebe*.

při sobě, bez sebe, k sobě. Na př. *nemocný je při sobě* (= při paměti, při smyslech), — *je bez sebe* (= bez paměti, beze smyslův),

— přišel *k sobě* (= k paměti, ke smyslům); srov. jsem *při* penězích, jsem *bez* peněz a přišel jsem *k penězům* atp.

sám sebou, sám od sebe viz §. 364 č. 8, d.

7. Ze zvratného *si* (dat.) vyvinulo se příklonné *si*, *s'*: *kdo-si, co-si, jaký-si, kdy-si* . . . , *kdo-s* atd.

363. Zvratné přivlastňovací *svůj*.

1. Zájmenem tímto přivlastňuje se tomu, kdo je spolu podmětem děje. Na př. [já] mám *svůj* rozum (= já mám svůj rozum, t. j. slovem *svůj* přivlastňuje se rozum téže osobě, která je podmětem věty „já mám“), — král poslal *své* posly (král poslal své posly) atd.

Odchytkou bývá místo *svůj* zájmeno přivlastňovací jiné, často zvláště v jazyce starém vlivem latiny.

2. Ve větě „slyším tě zpívati *svou* oblíbenou píseň“ může býti smysl dvojí: a) slyším tě zpívati píseň, která je *má* oblíbená, a b) slyším tě zpívati píseň, která je *tvá* oblíbená. Podobná dvojmyslnost a nezřetelnost bývá při zájmeně *svůj* vždy, když jsou ve větě staženy děje dva nebo i více s podměty různými (v našem příkladě děje 1. *já* slyším a 2. *ty* zpíváš). V případech takových ustupujeme podle potřeby od pravidelného *svůj* a klademe přivlastňovací zájmeno jiné, zřetelné, anebo volíme obrat vůbec jiný. V příkladě uvedeném řekneme tedy buď a) *mou* nebo b) *tvou* píseň, anebo řekneme: slyším tě zpívati píseň, která je a) *má* — nebo b) *tvá* — oblíbená.

3. Zájm. *svůj* znamená také tolik co *vlastní* = ne cizí (něm. eigen), pak též = *příslušný, náležitý*. Na př. Mezi své přišel a *svoji* ho nepoznali. *Svoji* se psi hryzte a cizí nepřistupujte. Datlovi *svůj* nos nepřekáží. Dával jim pokrm *svým* čusem. Židé komonstvo na *svých* místech způsobili.

Sem patří také rčení: *svá* vůle, *svá* hlava; má *svou* vůli, *svou* hlavu; odtud: *svévolný, svéhlavý*. —

4. Zájm. *svůj* mívá význam vespolečně přivlastňovací (srov. §. 362 č. 5). Na př. Pilat a Herodes byli *svoji* nepřátelé (srov. nepřáli *si*, t. j. navzájem). Jsou *svoji* (ženich a nevěsta, po oddání).

5. Záporné *nesvůj* má význam opakokladný (= cizí); srov. §. 454 č. 4.

364.

3. Zájmena ukazovací.

1. Zájmena ukazovací jsou: *ten, onen; sen* (stč.); *sám*.

2. Zájm. *ten* má význam ukazovací vůbec; sesílené *ten-to, ten-hle* ukazuje na předmět přítomný, *onen* na vzdálenější a proti

jinému jsoucí. Na př. *ten* člověk. *Tento* svět a *onen* svět. Palacký i Šafařík, *tento* Slovák, *onen* Moravan, psali spisovným jazykem českým.

3. Staročeské zájm. *sen* (z býv. *sn-nъ*, jako *ten* z *tn-nъ*, v. §. 161 č. 5) vyhynulo. Jen zbytky se ho zachovaly v příslovcích *dnes* (z byv. akkusativu *dnъ-sъ* = *den-tento*) a *letos* (z býv. *létu-se* = *létu-toto* v. §. 282 č. 2, a) a v diaľ. *po-sou-dobu*.

Ukazovalo na předmět přítomný, na př. *sen* svět = tento svět.

Poměr prostorový mezi *sen*: *ten*: *onen* býval týž, jak se dosud zachoval v příslovcích odtud odvozených *sem*: *tam*: *onam*.

Když *sen* zaniklo, vstoupilo *ten-to* na jeho místo.

4. Zájm. *ten*, a zvláště střední *to*, vyskytuje se často s významem vytykávacím. Na př.:

- a) i *toho* života zdáli se nehodni; — vyplenění jsou, ano i *ty* jejich peleše zkaženy; — tu všecko všechněm společné, i *ta* duše; —
- b) radost, hezká *to* květina; — žalost, hořký *to* kořínek; — kdo *to* tu byl? — *to* bych se podíval! — poslechni, a *to* bez reptání.

5. Zájmeno sesílené *týž* a *tentýž* (v. §. 162 č. 2) vyslovuje identitu (jednostejnost, totožnost). Na př. *týž* jest Bůh, jako býval; — muka v očištcí jsou *táž* jako v pekle; — na *tentýž* způsob; — na *tomtéž* místě; — Bůh nemstí dvakrát *tohotož*.

Ve stč. bylo podobného významu také *ten-že*.

6. Zájm. *onen*, *ona*, *ono* (v. §. 161 č. 5 a 6).

V jedn. mužsk. *onen* je přívěsek sesilovací (*onъ-nъ*) jako v *ten* a *j*. V době staré bylo také jen *on* (bez přívěsku). Časem však ustálil se rozdíl, že *on* je v platnosti zájmena osoby třetí, a naproti tomu *onen* je významu ukazovacího.

Ukazovací *onen* sesilovalo se krom toho také slabikou *-no*; na př. *onenno* člověk, *onohono* člověka . . ., *onano* země atp. (způsob stč.).

7. Zájmenem *on* předjímá se někdy podmět věty. Na př. *oni* Poláci volili jsou sobě kníže (= Poláci volili); — *ona* nebožka matka říkávala. (Oblíbeno v řeči lidové).

8. Zájmeno *sám* není touž měrou ukazovací, jako *ten* a *onen*, nýbrž kloní se svým významem nanmnoze ke jménům přídavným.

Význam jeho jest několikerý.

- a) Spojeno s jinými zájmeny a jmény vytyká, vynáší jejich význam. Na př. *ty sám* jsi to řekl (proti: *ty* jsi to řekl); — moudrost jest dar *samého* Boha.

V tom případě mívá i význam stupňovací; na př. *na kraji* — stupňováno: na *samém* kraji atp. (v. §. 457 č. 4, o).

- b) Znamená tolik, co *samoten, jeden*. Na př. jsem *sám* doma; — jemu *samému* sloužiti. Odtud: *samovládce, samobydlný* (stč., = *solitarius*).
- c) Znamená = *pouhý*. Na př. chléb ze *samého* žita, — nádobí bylo *samé* stříbro, — stromy byly *samý* květ, — bylo všecko kolem *samá* voda (o povodni). Odtud: *samožitný* chléb.
- d) Jsouc doplňkem mívá význam spontannosti t. j. znamená, že děj se děje z vlastní síly (vlastní vůle atd.) podmínětu. Tu bývá při něm často také zvrtné *se*. Na př. býlí *samo* roste, — rána se *sama* zahojila, — sv. Augustin *sám od sebe* knihám rozuměl, — nic nemůžeme *sami sebou*. Odtud: *samouk, samotok* (= víno, jež z hroznu *samo* vytéká), *samostříl* (= nástroj tak nalíčený, že *sám* vystřelí), *samovrah*.

9. Bylo také ukazovací zájmeno *jb, ja, je* = ten, ta, to. Připojovalo se ke jménům přídavným a vytýkalo jejich platnost. Na př. říkalo se „*dobra voda,*“ „*dobro slovo*“ atd., a znamenalo to asi to, co nč. „*nějaká dobrá voda,*“ „*nějaké dobré slovo*“; vedle toho pak říkalo se též „*dobra-ja voda,*“ „*dobro-je slovo*“ s významem = *ta* dobrá voda, *to* dobré slovo. Časem stáhl se *dobra-ja* v *dobrá, dobro-je* v *dobré* atd., a tím způsobem vznikla tak zvaná jména přídavná určitá (*dobry, -á, -é, pěší, -í, -í* proti neurč. *dobr, -a, -o, pěš, -e, -e*; srov. §. 97).

365.

4. Zájmena tázací.

1. Zájmena tázací jsou: *kdo? co? který? či?*

2. Zájmenem *kdo?* tážeme se na osobu, zájmenem *co?* na věc, — a to v otázce samostatné i závislé.

Na př. *Kdo* to řekl? *Co* se stalo? Pověz mi, *kdo* to řekl . . . Pověz mi, *co* se stalo . . .

Tázací *co* běře se také místo *kolik*. Na př. aby věděl, *co* mám lidí.

Pravíme na př. *co* (= *kolik*) bylo dní, tolikrát přšlo. Z toho vyvinulo se rčení: přšlo *co den, den co den, rok co rok*.

3. Říkáme: *kdo jiný, kdo lepší . . ., koho jiného, koho lepšího . . .* atd., t. j. zájmeno tázací *kdo* mívá při sobě přídavné jméno souřadné.

Rovněž tak říkáme: *čeho jiného . . ., čemu jinému, čemu lepšímu . . .*, atd.; ale v nom. a akk.: *co jiného, co lepšího . . .*, t. j. v nom. a akk. je přídavné jméno jako přívlastek podřízený (v gen.).

Ve stč. bývalo tu přídavné jméno souřadné i v nom. a akk., říkalo se tedy: *ěso jiné, něšo jiné* atp.

4. Zájmeno tázací *kdo*, *co* jest povahy substantivní; naproti tomu je tázací *kteřý* povahy adjektivní. Na př. *Kdo to praví?* a *kteřý spisovatel to praví?* — *Čemu nerozumíš?* a *kteřému slovu nerozumíš?*

5. Tázací *čí* má význam spolu přivlastňovací (v. §. 360 č. 1).

366.

5. Zájmena vztažná.

1. Zájmena vztažná jsou: *kdo*, *co*; *kteřý*; *jenž*; *an*.

2. Úkolem jejich jest, připojovati věty vztažné ku příslušným větám řídicím, zejména ku příslušným jejich jménům podstatným (nebo jejich zástupcům). Na př. *Kůň, kteřý ovsu doboývá, nejméně ho jí* (spojení: *kůň, kteřý . . .*). *Povím, co se stalo* (*povím to, co . . .*).

3. Zájmena *kdo*, *co*, *kteřý* jsou tázací, vzata v platnosti vztažných.

4. Zájmeno *jenž* jest ukazovací *jen* (= *je-nž*, v. §. 161 č. 6 a 7 a §. 364 č. 9) s příklonným *-že*. Význam vztažný se v něm vyvinul teprve časem, s vývojem věty podřadné (v. §. 329 č. 2 a 3).

5. Tyž vývoj byl také při zájmeně *an*, *ana*, *ano*, množ. č. *ani*, *any*, *ana*; bylo původem svým (*an* = *a on*, v. §. 29 č. 9) významu ukazovacího a přijalo význam vztažný (v. §. 329 č. 3).

6. Zájmena vztažná shodují se (podle možnosti) v čísle a rodě se jménem, k němuž se vztahují, v pádě pak jsou podřízena slovesům vět svých. Viz §. 344 č. 2, *d*, a §. 346 č. 3, *c*. Na př. *květina, kterou jsem utrlh, zvadla* (zájmeno vztažné *kterou* je čísla jednotného a rodu ženského pro shodu se jménem *květina*, — a jest v akkusativě, poněvadž sloveso *utrhnouti* se váže s akk.).

Odchylkou odtud bývá zájmeno vztažné neshodné (nespojité, absolutivní). Tu pak rozeznávají jest dva případy:

a) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v nominativě. Na př. místo „*lidé, kteří to viděli . . . , již to viděli . . . , ani to viděli . . .*“, dílem se říkalo, dílem se říkalo: „*lidé, co to viděli . . . , lidé, jenž to viděli . . . , lidé, ještě to viděli . . . , lidé, an to viděli . . .*“ atp. To jest: místo zájmena vztažného náležitého, které vyjadřuje kromě vztažnosti také rod, číslo a pád (*kteří, již, ani* = nom. množ. mužsk.), je položeno slovo, kterým se vyjadřuje jenom vztažnost.

b) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v pádě některém jiném (mimo nom.). Na př. místo:

květina, kterou (nebo *již*) jsem utrlh, zvadla, —

člověk, kteřému (nebo *jemuž*) jsem pomohl, děkoval mi, —

dílem říká se, dílem se říkalo:

květina, co jsem *ji* utrlh . . . —, *člověk, co* jsem *mu* pomohl . . . —,

květina, jenž jsem *ji* utrlh . . . —, *člověk, jenž* jsem *mu* pomohl . . .

květina, *ješto* jsem *ji* utrhl . . . —, člověk, *ješto* jsem *mu* pomohl . . . atd.;

to jest: místo zájmena vztažného náležitého, které kromě vztažnosti vyjadřuje také rod, číslo a pád, je položeno slovo neskloněné *co*, *jenž*, *ješto*, které vyjadřuje jenom vztažnost, spojené s příslušnými skloněnými tvary zájmena osoby třetí.

Podobně tomu dleml říká se, dleml se říkalo: město, *co* jsem *tam* byl . . . (m. *kde*), — město, *co* jsem *tam* šel . . . (m. *kam*), atp.

V jazyku spisovném užíváme z pravidla jen vazeb shodných.

367.

B. Zájmena neurčitá.

1. Neurčitost může při zájmenech býti několikera. Na př. proti určitému *kdo* jest neurčité a) *někdo*, b) *kdokoliv* a c) *všelikdo*. Význam je zde v a) b) c) všude neurčitý, ale přece vždy patrně jiný.

2. Zájmena neurčitá (pronomina indefinita) pocházejí z tázacích (nebo ze vztažných, jež opět vznikla z tázacích).

3. Zájmena neurčitá vznikají způsobem několikerym.

a) Zbavením přízvuku. Na př. když *kdo* komu *co* slíbí (= někdo někomu něco). Tázací *kdo?* *komu?* *co?* mají přízvuk.

b) Rozmanitým skládáním. Zejména složením:

s příslušným (souvztažným) zájmenem ukazovacím; na př. *ten který* (stč. = někdo); *jaký taký* (= nějaký), jsme *jacíž taciž*;

s příklonným *-si*, *-s'*; na př. *kdosi* řekl *cosi*, *komusi* atd. (sr. §. 362 č. 7);

s *-koli*, *-kolivěk*; na př. *kdokoli(v)*, *kdokolivěk*, *cokoli* . . . *který-*

koli atd.;

s *ně-*; na př. *někdo*, *něco*, *některý* atd.;

s *leda-*, *lec-*; na př. *ledakdo*, *leckdo* atd.;

se *kde-*; na př. radil *kde kdo* (= každý);

se *všeli-*; na př. *všelikdo*, *všelico*;

s *málo-*; na př. *málokdo*, *máloco*.

V *leda-kdo-s'*, *leda-s-kdo*, *všeli-co-s'* atp. je složení dvojnásobné.

Také *každý* vzniklo ze složení podobného (totiž z *ka-ždo*, jež znamenalo = kdokoliv).

Nikdo a *nic* jsou zájmena neurčitá *kdo* a *co* spojená s *ni-*.

368. Jména a příslovce původu zájmenného.

1. Z kmenů zájmenných, zejména tázacích a ukazovacích, pocházejí mnohá slova, která mají povahu jmen přídavných a příslovcí, a při tom přece nějaký význam zájmenný.

Na př. *tak* je příslovce, *takový* je jméno přídavné; v obou pak je spolu význam ukazovací a tedy zájmenný.

2. Slova taková jsou na př.: *tako, tak*, — *taký, takový*; — *jako, jak*, — *jaký, jakový* (stč.); — *onako, onak*, — *onaký*; — *kolik, tolik*, — *koliký, toliký, -erý, -átý*; — *jiný, jinak, jinaký* a j.

Z některých jmen přídavných takto vzniklých tvoří se dále i jména podstatná; na př. *jaký* — *jakost*.

3. Sem patří také *tý, ký* a *každý*, vzniklé z *tě* (ten) a *kdo* (kdo) napodobením vzoru přídavného *dobrý, -á, -ě*.

4. *Tak, jak*, — *tolik, kolik*, — *tam, kam*, — *tu, kde* . . . jsou příslovce. Z nich jsou *tak, tolik, tam, tu* . . . původu a významu ukazovacího. Naproti tomu jsou *jak* (stč. též *kako, kak*), *kolik, kam, kde* . . . významu tázacího a vztažného. Podle významu vztažného jmenují se také příslovci vztažnými, — a nejčastěji jmenují se spojkami, poněvadž se jimi spojují členové vět a souvětí.

369.

Zájmena souvztažná.

1. Při zájmenech tázacích, ukazovacích, vztažných a neurčitých — a rovněž tak při slovíčích, která z nich pocházejí — vidí se jistá souměrnost a sounáležitost podle významu a na mnoze také podle tvaru. Tak na př.

k tázacímu:	patří ukazovací:	vztažné:	neurčité:
<i>kdo?</i>	<i>ten, onen</i> . . .	<i>jenž, který</i> . . .	<i>někdo</i> . . .
<i>jaký?</i>	<i>taký, takový</i> . . .	<i>jaký</i> . . .	<i>nějaký</i> . . .
<i>kolik?</i>	<i>tolik</i> . . .	<i>kolik</i> . . .	<i>několik</i> atd.

Zájmena takto k sobě patřící slovy souvztažná (korrelativa).

2. Obyčejně rozumějí se slovy souvztažnými jenom slovo vztažné s příslušným ukazovacím; tedy na př. *ten* — *který* . . ., *tolik* — *kolik* atd.

370.

VII. Číslovka.

1. Číslovka je jméno významu číselného.

2. Číslovky rozeznávají se:

A. určité, na př. *jeden, pět, pátý, paterý* . . . ; a

B. neurčité, na př. *mnoho, všichni, několikátý, několikterý* a j.

371.

A. Číslovky určité.

Jsou:

1. základní (cardinalia), na př. *dva, pět, sto* . . . ;

2. řadové (ordinalia), na př. *druhý, pátý, stý* . . . ;

3. druhové, na př. *dvojtý, paterý, sterý* . . . ;

4. jiné určité výrazy číslovkové, na př. *po dvou* (znamenající podílnost, distributivnost); *dvojitý, dvojný, dvojdruhý, dvojnásobný, dvakrát* (znam. násobnost); *dvojice* (číslové jm. podstatné).

372.

1. Číslovky základní.

1. Číslovky základní vyslovují číslo určité na otázku *kolik?*
Na př. *pět, deset, sto.*

2. Při číslovkách základních jde o to:

- jak se vyjadřují čísla (číselné pojmy) *1, 2, 3... 10, ... 100* atd.,
- jak se váže předmět počítaný s číslovkou, a
- jak se s číslovkou váže přívlastek a přísudek.

373.

a) *Jak se vyjadřují čísla 1, 2, 3 atd.*

1. Čísla *1 až 10* vyjadřují se číslovkami *jeden, dva* atd. až *deset*.
Z číslovek těch jsou *jeden, dva, tři, čtyři* číselná jména *přídavná*, ostatní pak číselná jména *podstatná*.

2. Čísla *11, 12 až 19* vyjadřují se číslovkami *jeden... složenými* s *-náct* nebo *-nácte*. Toto *-náct* je z býv. *-na-desěte* (v. §. 163 č. 6).
Znamená tedy na př. *třináct* = *tři-na-desěte* = $3 + 10$, *sedmnáct* = *sedm-na-desěte* = $7 + 10$, atd.

3. Čísla *20, 30... až 90* (t. j. desítky od 20 až do 90) vyjadřují se *spřežkami*, které vyslovují příslušný násobek desítkový. Na př. *dvacet* = *dva-desěti* = 2×10 , *třicet* = *tři-desěti* = 3×10 , *sedmdesát* = *sedm-desát* (desát, gen. množ., = desítek v. §. 163 č. 6) atd.

4. Čísla *21, 22... 31, 32... atd.* (t. j. čísla složená z jednotek a desítek od 21 do 99) vyjadřují se, jak ukazují příklady:

dvacet jeden... , třicet dva... , nebo *dvacet a jeden... , třicet a dva... ;* t. j. desítky kladou se před jednotkami a tyto připojují se k nim prostě nebo spojkou *a*; anebo

jedenadvacet... , dvaatřicet... , t. j. jednotky kladou se před desítkami a oboje spojují se spojkou *a* (celek pak píše se *dohromady*).

Čísla *21 až 29* vyjadřovala se stč. obyčejně *spřežkami jedenmezičtma* (= *jeden-mezi-desátma* = $10 + 1 + 10$, v. §. 14), *dvametečtma* atd., a týž způsob vyskytuje se jako archaismus i ve spisích některých nč.

5. Čísla *100, 200... , 1000, 2000...* vyjadřují se číselnými jmény *podstatnými* *sto, tisíc* a výrazy, které vyslovují jejich násobky: *dvě stě, tři sta, pět set... , dva tisíce, pět tisíc...*

Totéž platí o číslech *millionových* a vyšších.

6. Čísla *101, ... 132, ... 1200, ... 1246, ... 57318* atp. (t. j. kde při stech jsou jednotky nebo jednotky a desítky, — při tisících kde jsou sta, desítky a jednotky...) vyjadřují se, jak ukazují jejich složení. Na př.:

101, 102... vyslov *sto jeden* (nebo *sto a jeden*), *sto dva* atd.;
132 vyslov *sto třicet dva*, n. *sto dvaatřicet*;

1200 vyslov (*jeden*) tisíc dvě stě (při 1100—1900 je též obyčejem počítati na sta a vyslovují se tedy tato čísla též i *jedenáct set, dvanáct set . . .*);

1246 vyslov (*jeden*) tisíc dvě stě čtyřicet šest, n. . . *šestačtyřicet*;

57318 vyslov *padesát sedm tisíc* (neb *sedmapadesát tisíc*) *tři st. osmnáct*, atd.

7. Zlomky vyslovují se zvláštními jmény podstatnými: *půl* n. *polovice*; *třetina*, *čtvrt* n. *čtvrtina*, *pětina . . .*, *desetina* (lépe než *desítina*), . . . *dvacetina*, . . . *setina*, . . . *tisícina* atd.; nebo *třetí díl* atd.

Jména *třetina* atp. s koncovkou *-ina* utvořena jsou z příslušných číslovek řadových; podle nich ustrojen jest i novotvar *polovina*.

8. Číslo přibližné vyjadřuje se způsobem několikerým, jako na př.: bylo nás *na šest set*; ostrov má *na dva tisíce vesnic*; — bylo nás *ke stu*; — bylo nás *okolo sta*; — bylo nás *do sta*; na lodi jest komárek *do čtyřiceti*; lidí zabito *blízko do sta*; — bylo nás *asi sto*; — za *dva tři* dni (= asi dva nebo tři dni); před *pěti šesti* nedělemi.

Význam udání přibližného a spolu neurčitého jest ve sprežce *několikonáct* (= několika-na-deset, = deset a několik). Na př. každé to zrcadlo *několikonáct* zlatých stálo; — Hory (Kutny) nešly dobře za *několikonácte* let.

374. b) *Jak se váže předmět počítaný s číslovkou základní.*

1. Číslovky *jeden, dva, tři, čtyři* jsou číselná jména přídavná. S nimi spojuje se předmět počítaný jako s jiným jménem přídavným; t. j. číslovky tyto shodují se se jménem předmětu počítaného v pádě a dílem také v čísle a rodě. Na př. *jedna ruka* (*jedna* je jako *ruka* nominativ, čísla jedn., r. žensk.), — *dvě ruce*, — *tři synové, čtyři dcery*.

V češtině staré bývala tato shoda úplná: bylo *dvě rybě* (shoda také v čísle dvoj.) a *třie, čtyřie synové, tři čtyři dcery* (shoda také v rodě). V češtině nové shoda touž měrou úplná není; číslo dvojně většinou zaniklo (v. §. 93 č. 3 a 5) a při *tři* a *čtyři* přestal se lišiti rod (v. §. 163 č. 4), i jest tedy: *dvě ryby* (*dvě* čísla dvoj., *ryby* množ.), a *tři synové* i *tři dcery* (bez rozdlu rodu).

Jako s číslovkou *dva*, tak váže se předmět počítaný také s *oba*.

2. U číslovek *pět, šest, . . . deset*, které jsou jména podstatná, je předmět počítaný v genitivě množném (gen. partitivní, celkový). Na př. *pět hřiven, deset lidí*.

Když výraz takový se skloňuje, má se skloňovati podstatné jméno číselné (*pět, šest . . .*), předmět pak počítaný má zůstávati v genitivě. Tak bývalo a skloňovalo se na př.:

nom. *pět* hřiven (= *pětku* hřiven),
 akk. *pět* hřiven (= *pětku* hřiven),
 gen. *pěti* hřiven (= *pětky* hřiven),
 dat. *pěti* hřiven (= *pětce* hřiven)

atd. Ale to zůstalo jen v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje atrakce (v. §. 333 č. 2): skloňuje se totiž výraz počítaný, číslovka pak ustrnuje v tvaru s koncovkou *-i*, platnou pro všechny pády:

gen. *pěti hřiven*,
 dat. *pěti hřivnám*
 lok. v *pěti hřivnách*
 instr. *pěti hřivnami* atd. (Srov. §. 163 č. 5).

3. U číslovek *jedenáct* ... až ... *devatenáct*, a *dále dvacet*, *dvacet pět* a *pěťadvacet*, ... *třicet* ... až ... *devadesát* je způsob podobný jako při *pět* atd. Tedy na př.:

nom. akk. *jedenáct*, .. *dvacet*, .. *dvacet pět* n. *pěťadvacet* ... hřiven,
 gen. *jedenácti*, .. *dvaceti*, .. *dvaceti pěti* n. *pěťadvaceti* ... hřiven,
 dat. " .. " .. " " n. " .. *hřivnám*,
 lok. v " .. " .. " " n. " .. *hřivnách* atd.

4. U číslovek *sto*, *tisíc* bývá dle způsobu náležitý, dle atrakce. Na př.:

nom. akk. *sto* lidí, *tisíc* zlatých; —
 gen. *ze sta* lidí, *z tisíce* zlatých, attr.: *ze sto lidí*, *z tisíce zlatých* (ob.)...;
 dat. *ke stu* lidí, *k tisíci* zlatých, attr.: *ke sto lidem* n. *ke stu lidem* ...;
 instr. *se stem* lidí, *s tisícem* zlatých, attr.: *se sto lidmi*, *s tisíc zlatými*.

Podobně *million*, na př. instr. *s millionem* zlatých, atrakcí: *s million zlatými* (ob.).

5. U číslovek *21—24*, *31—34* ... je vazba předmětu počítaného rozdílná podle rozdílného jich vyslovení (v. §. 373 č. 4); praví se totiž: *dvacet jeden strom*, *třicet dva stromy*, ... *sto padesát čtyři stromy*, — anebo *jedenadvacet stromův*, *dvaačtyřicet stromův*, ... *sto čtyřiapadesát stromův*, — to jest: předmět počítaný váže se k té části výrazu číselného, která jest na místě posledním (*dvacet jeden strom*, *jeden-a-dvacet stromův*).

375. c) *Jak se s číslovkou základní váže přívlastek a přísudek.*

1. Přívlastek může míti jen ta číslovka, která je jméno podstatné. Na př. *pět*, ... *deset*, ... *sto*, ... *tisíc* ...

Při číslovkách *sto* a *tisíc* mívá přívlastek vazbu náležitou. Právíme na př. *dobré sto mil*, gen. *dobrého sta mil* . . . , *plný tisíc zlatých*, gen. *plného tisíce zlatých* atd.

Tak bývalo také při číslovkách *pět* atp. a říkalo se na př.: *všescka pět hřiven*, gen. *všie pěti hřiven* atd. Ale později, když tu pronikla atakce (v. §. 374 č. 2), přestává přívlastek shodovati se s číslovkou (*pět* . . .) váže se s předmětem počítaným (*hřivnu* . . .), i jest tedy (nom.) akk. *všech pět hřiven*, gen. *všech pěti hřiven*, dat. *všem pěti hřivnám* atd.

2. Pravíme na př., že

- a) *jeden bojovník jest raněn*, —
dva, tři, čtyři bojovníci jsou raněni; —
 b) *pět . . . , deset . . . , sto . . . bojovníkův jest raněno*; —
 c) *jedenadvacet, dvaadvacet . . . bojovníkův jest raněno*, nebo *dvacet jeden bojovník je raněn*, *dvacet dva bojovníci jsou raněni* atd.
 To jest:

- a) když jsou věci počítané *jedni až čtyři*, mluví se o nich větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem;
 b) když se mluví o předmětech počítaných *pěti* atd., mluví se o nich větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jedn. rodu středního;
 c) když se mluví o věcech 21—24, 31—34 atp. (t. o věcech, kterých jest *jedna až čtyři* přes dvacet, . . . přes třicet atd.), mluví se buď větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě posledním: *dvacet-dva* . . .), buď větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jednotném (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě prvním: *dva-a-dvacet* . . .).

376. 2. Číslovky řadové.

1. Jsou na otázku *kolikátý?* Na př. *druhý, pátý, stý*.

2. Jak se vyjadřují, ukazují následující příklady:

1. = *první*, nebo *prvý*;

2. atd. = *druhý, třetí, čtvrtý, pátý, . . . desátý*;

jedenáctý, dvanáctý, . . . dvacátý, třicátý, . . . padesátý . . .;

21. atp. = *dvacátý první* nebo *jedenadvacátý . . .*,

třicátý druhý nebo *dvaatřicátý . . .*;

100. atp. = *stý, dvoustý, třístý, čtyřstý, pětistý . . .*;

101. atp. = *stý první* neb *sto první*;

515. atp. = *pětistý patnáctý* nebo *pětset patnáctý*;

pětset padesátý šestý nebo *pětset šestapadesátý*;

1000. atp. = *tisící, dvoutisící, . . . pětitisící* n. *pěttisící . . .*;

milliontý atd.

Letopočet, na př. r. 1889, vyjadřuje se slovy takto:
rok tisící osmistý osmdesátý devátý, gen. roku tisícího osmistého
osmdesátého devátého; nebo

rok tisíc osm set osmdesátý devátý . . . ; nebo

rok tisíc osm set devětaosmdesátý

Stč. říkalo se také na př. *léto božie tisíc čtyři dcěti a pět* atp., t. j. letopočet byl vyjádřen cele číslovkou základní. Podobně v nč. ob.

3. Číslovka řadová jest ve výrazech *půldruhého, půltřetího, půlčtvrta, půlpáta* . . . , znamenajících $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{2}$, $3\frac{1}{2}$, $4\frac{1}{2}$ atd. (až do *půldevětaadesáta* = $98\frac{1}{2}$).

Tu pak bývá z pravidla tvaru jmenného: *půlčtvrta roku, půlpáta zlatého* atd.

Říkáme též: *půl druha* —, *půl třeta* —; to však jsou novotvary, nikoli zachovalé tvary staré, stč. říkalo se: *pól druhého* —, *pól třetího* —.

Výraz takový se i skloňuje: dat. k *půlpátu zlatému*, lok. po *půl čtvrtu roku*, po *půl pátu zlatém*; instr. před *půlpátým rokem*, s *půl pátým zlatým* (tvary sklonění složeného).

4. Číslovka řadová jest ve výrazech *sám druhý, sám třetí, sám čtvrtý, . . . sám desátý* atd.; na př. jsem *sám čtvrtý* (t. j. jsou tři a já k nim čtvrtý) atp.

Také tu bývaly v době starší číslovky *čtvrtý* a j. tvaru jmenného, na př. pan Albrecht jel na voze *sám čtvrt*, — král *sám šest* se toulal, — pohnaný má *sám sedm* přísahati, — aby tu *sám desát* za sto let mohl živ býti; — ale v nč. jsou za to tvary složené: pan Albrecht jel na voze *sám čtvrtý* atd.

5. Číslovka řadová bývá u výčtech. Na př. „(jedno, prvé) . . . , *druhé* pomněte na pokoru . . . , *třetí* ty napomínám . . . , *čtvrté* těm řku . . . , *páté* řku . . .“ atd. (Štítný). — „Tomu místa dáti nemůžeme z těchto příčin: *předně* . . . , *za druhé* . . . , *za třetí* . . .“ (Šafařík).

377. 3. Číslovky druhové.

1. Číslovky druhové jsou na otázku *kolikerý?* Na př. *dvoji, paterý, sterý*.

2. Číslovky ty jsou:

jeden (ve smyslu = jednoho druhu, na př. *ježno* víno = jeden druh vína, jsme *jedné* víry, *jednoho* smýšlení);

dvoji, troji;

čtvrtý, paterý, . . . desaterý, . . . tisícový atp.

Vedle *jeden, dvoji, troji* vyskytují se u významu druhovém také tvary *-aký: ježnaký, dvojaký, trojaký*.

Vedle *dvojí, trojí* bývá v nom. a akk. jedn. a množ. také *dvůj, tříj*, — vedle *čtverý, -á, -é* atp. také *čtver, -a, -o*; v. §. 163 č. 13 a 15. Stejného druhu jako *dvojí, dvůj* . . . jest také *obojí, obůj* (v. §. 163 č. 13 a 14).

Rozdíl mezi *dvůj* a *dvojí* atd. a mezi *čtver* (sklonění jmenného) a *čtverý* (sklonění složeného) jest jen časový: *dvůj* (stč. *dvój*) a *čtver* jsou tvary starší, *dvojí* a *čtverý* novější.

3. Číslovky druhové znamenají dílem druh — na př. *jedno* víno, *dvoje* víno, *čtvero* víno, — dílem pak vyslovují prostě jen číslo (jako číslovky základní), na př. *dvoje* vrata, *pateru* hodiny.

4. Číslovky druhové klademe více méně pravidelně:

- a) Když počítáme předměty podle druhu. Na př. *dvoje* sukno; — v Jerusalemě jsou *osmeři* křesťané (= osmerého vyznání).
- b) Když počítáme předměty abstraktní. Na př. *trojí* pokora; — máme *sedmeru* příčinu; — pravda jest *jedna* a ne *dvoje*.

Jména podstatná rodu středního na *-í* (vzoru *znamení*) mívají při sobě číslovku druhovou při významu abstraktním i konkrétním. Na př. *Dvoje* modlení, — *troje* mínění, — *pátero* kázání.

- c) Když počítáme předměty skupené a hromadné. Na př. Marta spravovala *trojí* oddíl (t. j. statek byl rozdělen ve tři díly, Marta spravovala všechny, spravovala *trojí* oddíl = skupení tří oddílův); — sv. Dominik *jedny* kacíře přehádal; — kažme *obojímu* vojsku s mírem státi (vojsko = jméno hromadné, nepravím tedy „*dvě* vojska“, „*tři* vojska“ . . ., nýbrž *dvoje* vojsko, *troje* vojsko atd.); — Bůh poslal Jeremiáše ku *paterému* lidu.
- d) Když počítáme předměty pomnožné. Na př. *jedny* kamna, — *dvoje* vrata, — *čtvery* dvěře, — *pateru* hodiny.
- e) Když vyjadřujeme číslo v povaze jména podstatného (slovem z podstatnělým). Na př. jedno ze *dvého* (= ze dvou věcí), — o tom *trém* chci řeč míti, — slyšte o každém z toho *čtvera* (stč.), z toho *čtverého* (nč.), — budem tím *čtverem* obdarováni (stč.), tím *čtverým* (nč.).

378. 4. Jiné určité výrazy číslovkové.

1. Kromě číslovek základních, řadových a druhových jsou ještě číslovkové výrazy jiné, a to výrazy, jimiž vyjadřuje se a) podílčnost a b) násobnost, anebo c) v nichž význam číslový jest pojat jako předmět samostatný a pojmenován jménem podstatným.

2. a) Podílčnost (distributivnost) vyjadřuje se výrazy:

po jednom, po dvou . . ., na př. ovce mají *po dvou* jehňatech,

po *dvém* jehňat, — usadily se posádky *po sto padesáti* mužích; — kus prodává se *po zlatém, po dvou zlatých*; — *dva a dva . . .*, na př. *sto a sto* mužů svázav poslal do Uher, — z hovad vezmeš *dvé a dvě*.

b) **Násobnost** (multiplicatio) vyjadřuje se:

Číslovkami druhovými: na př. *dvoje* sukno (ve smyslu = dvojnásobně složené sukno), — *čtvero* poschodí.

Číslovkami zvláštními, odvozenými z druhových koncovkou

-itý, -atý: dvojitý, trojitý; — dvojatý, trojatý; —

-ný: dvojný, trojný; čtverný, paterný, desaterný (stč.); —

-duchý: jednoduchý, dvojduchý, . . . (stč.) sedmeroduchý; —

-násobný: dvojnásobný . . ., pateronásobný . . .

Poznam. Tvary *dvouduchý* m. *dvojduchý*, *čtyrnásobný* m. *čtveronásobný* n. *čtvernásobný* jsou odchylné novotvary.

Výrazy příslovečnými:

jednou, kteréž jest instrumental (k nom. *jedna*), skleslý v příslovce;

jedenkrát, dvakrát, třikrát, . . . desetkrát, . . . stokrát atd., ve kterýchžto výrazech je sraženo podstatné jinéno *krát* s číslovkami základními: *jeden-krát, tři-krát* (m. tři kráty, kdež *kráty* by měl býti akk. množ.), . . . *pět-krát* (kdež *krát* je m. *krátiv*); srov. dial. *jeden ráz, dva rázy* atd.

Sem patří také rčení *ještě jednou tolik* (t. j. dvakrát tolik), začez se také říká „*jednou tolik*“.

Stč. říkalo se *dvé to*; na př. zloděj má *dvé to* navrátiti.

c) Jména podstatná z číslovek utvořená jsou na př. *jednice, jednuška, jednotka, — dvojice, dvojka, — trojice, trojka, — pětka*, n. *pítka, — desítka, — stovka* atd.

379.

B. Číslovky neurčité.

1. Ke všem téměř druhům číslovek určitých jsou také číslovky neurčité.

2. Zejména jsou číslovky neurčité:

a) Základní. Na př. *mnoho, málo, všechen, několik, několika-náct* (= několik na-deset).

Předmět počítaný je vedle *všechen* položen souřadně. Na př. *všechen lid*, gen. *všeho lidu* atd.

U ostatních z číslovek uvedených je předmět počítaný v gen. množ.; na př. *mnoho lidí, málo let, několik zlatých*.

Sklonění výrazu takového bylo původně náležité, ale časem dějí se odchylky atrakcí (jako při *pět hráven* atd. v. §. 374 č. 2—4 a §. 163 č. 18). Tedy na př.

nom. *několik, málo lidí*, —

dat. *k několiku, málu lidí* nebo *k několika, málo lidem*, —

instr. *s několikem, málem lidí* „ s „ „ „ lidmi atd.

b) Řadové: *několikátý, několikonáctý* (= *desátý a několikátý*) atp.

c) Druhové: *několikový, všeliký*.

d) Jiné. Na př. *několikonásobný, mnohonásobný, mnohokrát* atp.

380.

VIII. Pády prosté.

1. Pády jsou tvary skloňovaných jmen a zájmen: nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokal, instrumental a vokativ.

Jsou dílem prosté, t. j. bez předložek, na př. gen. *zahrady*, instr. *zahradou*; — dílem složené s předložkami nebo předložkově, na př. gen. *do zahrady*, instr. *za zahradou*.

2. Pády prosté časem ustupují předložkovým.

Dříve říkalo se na př. odstoupiti *někoho* (gen.), kloniti se *něčemu, zimě i létě* atd., — a nyní říká se za to: odstoupiti *od někoho*, kloniti se *k něčemu, v zimě i v létě* atd. Nejvíce pronikla tato změna v lokale; již ve stě. vyskytuje se lokal prostý *zřídka*, v nč. pak nikdy.

Pády předložkové jsou zřetelnější než pády prosté, a tato vlastnost podporovala jejich šíření.

3. Pád prostý týž (na př. nominativ, nebo akkusativ, nebo genitiv atd.) bývá druhův rozličných, — a druhy tyto rozeznávají se jednak podle větného členství, t. j. podle toho, jakým členem větným kdy pád jest (nebo, jinak řečeno, jaký člen větný jím kdy jest vyjádřen), jednak podle jiného významu, jež pád kdy mívá.

a) Podle větného členství rozeznávají se pády, kterými je vyjádřen podmět, nebo předmět, nebo doplňk, nebo příslovecné určení, nebo přívlástek.

Na př. ve větě „*chlapec* chodí *bos*“ jest nominativ *chlapec* podmětem, tedy nominativem podmětu; a nominativ *bos* doplňkem, tedy nominativem doplňku.

Ve větě „*vidím chlapce* choditi *bosa*“ jest akkusativ *chlapce* podmětem, tedy akkusativem předmětu; a akkusativ *bosa* doplňkem, tedy akkusativem doplňku.

Ve větě „*matka* plakala *smrti* svého syna“ jest genitiv *smrti* podmětem, tedy genitivem předmětu.

Ve rčení „choditi *lesem*“ jest instrumental *lesem* určením příslovečným, tedy instrumentalem příslovečným.

Pády přívlastkové patří vesměs ke jménům podstatným, a všeliký pád takový jest pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným, — nebo, jinak řečeno, tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Srov. §. 305 č. 1. Při tom bývá genitiv přívlastkový zároveň také větoslovního druhu jiného. Na př. ve rčeniích „žádost *peněz*“ a „stvořitel *světa*“ jsou genitivy *peněz* a *světa* přívlastky, poněvadž se jimi určují pojmy vyjádřené jmény podstatnými *žádost* a *stvořitel*; zároveň však jsou to předměty, vzhledem totiž k dějovým významům, obsaženým ve slovech *žádost* a *stvořitel* (jako jsou ve rčeniích „žádati *peněz*“, „stvořiti *svět*“ předměty *peněz* a *svět*, tak jsou předměty také ve rčeniích *žádost* *peněz*, *stvořitel* *světa* atp.). Podobně jest ve rčení „služba *modlám*“ dativ *modlám* přívlastkem, a zároveň předmětem (jako v sloužití *modlám*); ve rčení „zvolení *biskupem*“ jest instrumental *biskupem* přívlastkem, a zároveň doplňkem (jako ve zvoliti *biskupem*, za biskupa); ve rčení „chůze *lesem*“ jest instr. *lesem* přívlastkem, a zároveň příslovečným určením (jako v choditi *lesem*); atd.

b) Kromě toho se rozeznávají a příslušnými názvy se nazývají prosté pády mnohdy (nikoli vždycky) také podle zvláštního významu, jež ve spojení se svým slovem řídicím mají.

Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ nazývá se genitiv *smrti* genitivem příčinným, poněvadž ve významu jeho jest obsažena příčina, proč matka želela.

V přísloví „sám *sobě* hude, sám *sobě* vesel bude“ nazývá se dativ *sobě* prospěchovým, poněvadž znamená a vyslovuje, v čí prospěch kdo hude a vesel bude.

Ve rčení „cesta zavátá *sněhem*“ nazývá se instrumental *sněhem* látkovým, poněvadž znamená a vyslovuje, jakou látkou je cesta zavátá.

Podle známky a) přináleží každý pád ve kterékoli větě druhu jistému; podle známky b) pak lišíváme pády jen v případech některých. Výraz pádový, který se třídí podle a) i podle b), náleží tím samým do dvou druhů rozdílných a bývá podle toho i dvojím názvem nazýván. Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ jest genitiv *smrti* genitivem předmětu (podle a) a zároveň genitivem příčiny (podle b).

Při obojím tomto třídění (podle a) i podle b)) může někdy bývati rozdílné pojetí a podle toho i rozdílný výklad; sr. §. 304 č. 5 a 6.

381.

A. Nominativ.

1. Nominativ jest pád na otázku *kdo? co?*

2. Nominativ částečně zaniká a nahrazuje se akkusativem.

To se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzoru *dub a meč* (jmen neživotných), kde jazyk starší měl v nom. množném tvar vlastní *dubi a meči*, jazyk pak pozdější má tvary *duby a meče*, t. j. akkusativy vzaté za nominativy.

Táž změna stala se při jméně živočišném *kůň*: místo staršího *koní* je v nč. nominativem tvar akkusativní *koně*.

3. Nominativem jest ve větě vyjádřen podmět.

Na př. *Slunce vychází. Starý hřích činí novou hanbu.*

4. Nominativem bývá vyjádřen jmenný doplněk, který se táhne ku podmětu. Na př. strom je *zelený* (strom zelený), — Bůh jest *láska* (Bůh láska), — chlapec chodí *bos* (chlapec bos), — král zůstal *sám* (král sám), — jíme *rádi* ovoce (my rádi), — otec se cítí *zdráv* (otec zdráv), — *kleknouce* modliti se budeme (my kleknouce) atd. Srov. §. 303 č. 8.

V případech sem patřících je ve větě podmět v nominativě a doplněk v nominativě, — je to tedy vazba dvojího nominativu. Vazba tato bývá zvláště často při slovesích:

býti. Na př. jsem *chud*, — člověk je *smrtnelný*, — pýcha jest *kořen i počátek všech hříchův*.

činiti se, dělati se, . . . činěnu býti atd. Na př. učiněn jsem *smuten*, — ďábel chtěl se učiniti Bohu *roven*, — dělám se *starostliv*.

dávati se. Na př. dávám se *vinen*, — duše tvá dej se *vinna*.

mníti se . . . Na př. kdo se mní darů božích *nedůstojen*.

míti se, jmnú býti. Na př. bojovníci *hotovi* se měli, — abyste *hodni* jmáni byli.

cítiti se. Na př. cítím se *nevinnen*, — otec *cítí* se *zdráv*, — matka *cítí* se *zdráva*, — *cítíme* se *povinni*.

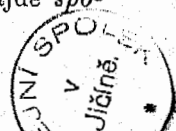
viděti se, zdáti se. Na př. vidím se *opuštěn*, — dům *zdá* se *nízký*.

ukázati se. Na př. mnohý *zdráv i vesel* se pokáže.

jíti, jeti, státi, ležeti, viseti, seděti atp. (t. při slovesích pohybu a stavu). Na př. Břetislav vyšel ze dvora *zdráv*, — chlapec chodí *bos*, — otec vrátil se z ciziny *churav*, — vrátil se sotva *živ*, — potok tři dni *kravý* tekl, — dům stojí *prázden*, — tělo leží v hrobě *mrtvo*, — Ježíš visel *umučen* na kříži, — měšťané v domích *zavřeni* seděli.

nújiti se, nalézti se, nalezenu býti. Na př. nikdo se nenajde *spokojen*, — žalovaný nalezen jest *nevinnen*.

nurodití se. Na př. dítětko *slepo* se narodilo.

slouti, nazývati se, psáti se, jmenovati se. Na př. člověk, když dobré miluje, slove *dobrý*, — řemeslníci psali se *slovutní*, — ti, kteří se jeho *učedníci* nazývali, — chtěli *správcové* světa býti jmenováni.

Když doplňkem tu je jméno přídavné, bývá podle možnosti tvaru jmenného. Na př. otec je *zdráv*, zdáme se *bohati* atd. Srov. §. 353 č. 4, b.

Při slovesích zvratných bývá doplňkové jméno přídavné odchylkou v akkusativě; na př. otec cítí se *zdráva* (m. *zdráv*), cítí se *povinna* atp. Odchylka vznikla mylným domněním, že doplněk se táhne k akkusativu *se* (se *zdráva*), kdežto v pravdě se táhne ku podmětu (otec *zdráv*).

Ěindy bývá tento doplněk v instrumentale; v. §. 408 č. 3.

5. Nominativem uvozuje se jméno, jakým kdo se nazývá. Nominativ ten nazýváme *jmenovací*.

Na př. Třetí tohoto světa strana (díl) *Asie* jest jmenována. Jméno jednomu bylo *Miloslav* a druhému *Koten*. Jízto (dceři) vzděješ jmě *Maria*. Vládař sobě jmě *Bořek* měl. Té hoře *Říp* převzděli. Jeho paní říkali *Aglæs*. Syn Albrechta, řečeného *Nedvěd*.

6. Napodobením latiny vyskytá se v jazyce spisovném také vazba nominativu s infinitivem. Na př. *Žalovaný* praví se *býti nevinen* (m. *žalovaný* praví se *nevinen*, t. j. stačí tu sám doplněk *nevinen*, infinitiv *býti* je přidán podle latiny). *Žádost* uznána jest *býti spravedliva*. *Jeroným* mnín jest *následovati* knih *Origenových* (rčení nečeské).

7. Nominativ bývá místo vokativu. Na př. pane *doktor* (i pane *doktore*)! — paní *kmotra*! (vok. *kmotro*! má smysl urážlivý).

382.

B. Akkusativ.

1. Akkusativ jest pád na otázku *koho? co?*

2. Akkusativ částečně zaniká a nahrazuje se genitivem. To se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzorů *chlap, oráč, Jiří* (t. jmen životných), kde jazyk starší měl tvary náležité *chlap, oráč* atd. (stejně s nominativem), jazyk pak pozdější má za akkusativ tvary genitivní *chlapa, oráče* atd.

Naopak vstupuje akkusativ zase na místo pádů jiných. Na př. místo *hledati něčeho* (gen.) jest v jazyce obecném a dílem i ve spisovném *hledati něco* (akk.), a podobně jest *rozuměti něco* m. *něčemu, klamati někoho* m. *někým* atd.

3. Druhy akkusativu rozeznáváme a třídíme jednak podle větného členství, jednak také podle zvláštního významu.

383. 1. Akkusativy tříděné podle větného členství.

Hledíce k větnému členství (v. §. 380 č. 3) nalézáme, že akkusativem bývají vyjádřeny a) předmět, b) doplněk, c) příslovecné určení.

384. a) *Akkusativem jest vyjádřen předmět.*

Tento akkusativ bývá:

1. Při slovesích přechodných kladných.

Na př. Bůh stvořil svět. Kain zabíjí *Abela*. Jezdec bojí *koně*.

Převedeme-li věty tyto z rodu činného do trpného, je v rodu trpném podmětem, co bylo v činném předmětem. Na př. Kain zabíjí *Abela* — *Abel* zabít jest od Kaina (n. Kainem).

2. Při slovesích *boleti*, *svěditi*, *svěbíti*, *zástít*, *mrzeti*.

Na př. Boli *mě* oko. Zlobou *mé* nohy. Zlý skutek *mrzí mě* v mém bližním, ale on *mě* proto *mrzeti* nemá.

3. Při slovese *stíti* = eemu mítí, na př. co *tě* stojí to [sukno?]

4. Ve věcních: *jest mě hanba*, *jest mě strach* (stě.) atp.

Na př. Skutek, o němž *mě* hanba mluvíti. Strach *mě* jest za krále (= bojím se o krále).

Rčení tato z jazyka spisovného se vytrácejí, nebo se mění jejich akkusativ v dativ: *jest mi hanba* atp.

5. Při jméně přídavném *dlužen*; na př. jsem dlužen *kůňu*, jsem dlužen *odporč*.

385. b) *Akkusativem jest vyjádřen doplněk.*

To bývá často tehdy, když doplněk se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př. Svatý Štěpán viděl nebesa *otevřena* (nebesa otevřena). Čtnost činí člověka *vzácnu* (člověka vzácnu). Toť smrtelné lidi nesmrtelnému Bohu *podobu* a téměř *rovné* činí (lidi podobné a rovné). Vždycky jsem Boha *pomočníka* měl (Boha pomočníka) atd. Srov. §. 303 č. 8.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v akkusativě a doplněk v akkusativě, — je to tedy vazba dvojjih o akkusativu.

Vazba tato bývá zvláště často při slovesích přechodných:

činiti, *dělati*. Na př. hřích činí člověka sobě *robotnu* (jméno přídavné je tvaru jmeného, podle pravidla stě.), n. *robotného* (jméno přídavné je tvaru složeného, podle obyčeje ně.); — syn boží učinil nás *účastny* svého božství; — udělám tě *šťastného*.

zřítí, *viděti*, *patřiti*, *hleděti* atp. Na př. král a králová dcern *zdrávu* uzřeli; — uzřeli jeho již *mrtra*; — Israelští viděli Egypťské *mrtry* na břehu; — pane, kdy jsme tě viděli *laěna* a *žizniva* a *nemoena* (stě.; ně. -ého); — abyste mistra viděli *živa*, jak jste jej dřive *zdrávu* vřdali; — když jsem kostel tak *pustý* spatřil; — v království našem všecko *spordálané* a *veselé* uhlédáš.

ukázati atp. Na př. já tobě svého boha řetězi *svázánu* ukáži.

mněti, *miniti*. Na př. mních oči zavřel a jeho bratří jej *umrlého* mněti.

míti. Na př. staří Čechové vše zboží *obecno* měli; — mám ruce *plny* práce; — máme to *napsáno*; — *svobodné* chce mítí pán Bůh dítky své.

nalezti, najíti. Na př. otec své dcery *pokřtěny* našel.

věděti, znáti atp. Na př. kteréhož víš *nerovného* k sobě; — nevím *vesela* nikoho (stč.), *veselého* (nč.); — kdo otroka pozná *neposlušného*.

zváti, nazývati, jmenovati. Na př. kteří píší věci ohavné, ty nazývají *dobré lidi*; — *nedbání* zboží jmenují tu šlechtu.

Při slovesch jiných. Na př. ostavím vám domy vaše *pusty* (stč.), *pusté* (nč.); — Saul jal jest krále *živa*; — přivedli sv. Pavla *svázána*; — sv. Kristinu otec *svázánu* kázal v žalář vsaditi; — měšťané posly kázali *živy* zahrabati; — synové zastoupili otce *nemocna* (stč.), *nemocného* (nč.); — to jim na listě *napsáno* dal; atd.

Jindy bývá tento doplněk v instrumentale; o tom v. §. 408 č. 3.

386. c) *Akkusativem jest vyjádřeno příslovečné určení.*

Akkusativem bývá vyjádřeno určení příslovečné, a to:

1. Určení místa na otázku *kam? kde?*

Na př. Šli jsme *konec* toho rybníka. Jenž slovatný byl až *kraj* světa. Nalezneš nás *prostřed* lesa.

Akkusativy v těchto příkladech *konec, kraj, prostřed* ustrnulý a zdají se nám býti příslovce. Stejného původu jsou také mnohá jiná příslovce místní. Na př. *ven* (= ustrnulý akkusativ k nominativu téhož znění; k němu patří i příslovce *vně* = ustrnulý lokal, v. §. 404 č. 2); *blízko, nízko, vysoko* ... (= ustrulé akkusativy podle vzoru *město*, srov. §. 282 č. 2); kompt. *blíže, dále, výše* ... (= ustrulé akkusativy podle vzoru *moře*, v. tamže).

2. Určení času na otázku *kdy?*

Na př. To bylo *tu sobotu* po sv. Jakubu. *Den sv. Gotharda* země se třásla. Host *první den* zlato, *druhý den* stříbro, *třetí den* měď, honem domů jeď. Aby zlí *den soudný* omluvy neměli.

Ustrnutím akkusativů takových vznikla zase mnohá příslovce časová. Na př. *dnes* (z *dně-se* = den tento, akk.), *letos* (z *léto-se* = léto toto, akk.); *ráno, večer; brzo; dříve* atp.

3. Určení způsobu na otázku *jak?* — vztahu na otázku *vzhledem k čemu?* a míry na otázku *kolik* (t. *kolik* místa, času, váhy, peněz atd.)?

Na př. Odfíkati něco *slovo* od slova (= *jak?*). Ten (kdo by proti nařízení jednal) má *deset hřiven* propadnouti (= propadnouti vzhledem k čemu?). Ten *hrdlo, čest i statek* propadl. Betlem jest od Jerusalema *pět mil* (= *kolik* místa ...?). Hrob je *zvyšší čtyři pídi*, zděli *devět* a zšfří *čtyři*. Dub *sto let* starý. Kámen *tři libry* těžký. Jsem *trochu* unaven, *noc* unaven.

Ustrnutím akkusativů takových vznikla opět mnohá příslovce znamenající způsob nebo míru. Na př. mluvíti *moudřeji* (stč. *múdrějie*, = ustrnulý akkusativ podle vzoru *znamení* stč. *znamenie*, v. §. 282 č. 2 a §. 63), pracovati *rychleji*; — *málo* kdo, *málo* se to líbí; *často*, *řídko* se přihodí; — *lbiti* se *více*, *méně* atp.

4. Určení příčinnosti vyjádřeno jest akkusativem ve rčení „mřítí *hlad*“ atp.

Na př. *Sám hlad* mra jiným jísti dával. *Chudým hlad* a *zimou* mřítí dopouštíš. *Hlad* a *žízeň* mřítí (stč.).

Akkusativy tyto nazývají se podle významu svého akk. místa, času, způsobu atd.

Poznamenání.

1. Při některých akkusativech příslovečných jest oblíbeno opakování slova, jako se vidí ve rčencích:

den ode dne, *den po dni* atp., na př. úřady kupujete *den ode dne*; — běháte *dám od domu*; — žena běhala *místo od místa*; — odříkávatí něco *slovo od slova*; — *den po dni* odpočinouti mi nedal; — a *víc a více* atp., na př. pracujeme *víc a více*; — vlak jede *rychleji a rychleji*.

2. Ve rčencích „co nemlčíš?“, „co se neučíš?“, „co by ses bál“ atp. zdá se býti *co* akkusativ příslovečný (= *proč?*). Původem je to akkusativ zájmena tázacího skleslý ve spojkou s významem *proč*.

387. 2. Akkusativy tříděné podle zvláštního významu.

Některé akkusativy třídí se a mají své názvy podle zvláštního významu, jež mají ve spojení se svým slovesem řídicím nebo s ostatkem své věty.

Akkusativy takové jsou uvedeny dílem v §. 386, t. akkusativ:

1. místa, na př. nalezněš nás *prostřed* lesa, v. §. 386 č. 1;
2. času, na př. to bylo *tu sobotu* po sv. Jakubu, v. §. týž č. 2;
3. způsobu, na př. odříkávatí něco *slovo od slova*, v. §. týž č. 3;
4. vztahu, na př. propadnouti *hrdlo i statek*, v. tamže;
5. míry, na př. dub *sto let* starý, v. tamže;
6. příčinnosti, na př. mřítí *hlad*, v. §. týž č. 4.

Krom toho je dále

7. akkusativ vnitřní, na př. *spravedlivý soud* *sudte*, — *bojuj* ten dobrý *boj* *víry*, — *mluviti řeč* (= *mluviti*).

Akkusativ tento bývá jméno podstatné, které je se slovesem téže věty soukmenné (na př. *souditi . . . soud*) nebo souznačné (na př. *mluviti . . . řeč*). Pojem, jež ten akkusativ znamená, je takofka z nitra

slovesa vyňat, a pak k němu opět připojen jakoby jeho předmět. Jest to ozdoba slohová, oblíbená zvláště některým spisovatelům doby starší.

Podobný k tomu je vnitřní instrum., v. §. 415 č. 13.

8. Akkusativ zvolací, kladený ve zvoláních; na př. *kyjho* (= kého) *časa!* — *kyjho výra!* — *kyjho šlaka!*

9. Napodobením latiny vyskytá se v jazyku spisovném doby starší někdy také vazba akkusativu s infinitivem. Na př. *Pravili se míti* veliký počet koní. Pod stínem smrkovým *sen chutný býti* pravili. *Poznávám rozkazy tvé býti pravé.* Atp. Vazba ta je nečeská.

388.

C. Genitiv.

1. Genitiv je pád na otázku *čí? koho? čeho?*

2. Druhy genitivu rozeznáváme a třídíme jednak podle větného členství, jednak také podle zvláštního významu.

389. 1. Genitiv vytržité podle větného členství.

Hledíce k větnému členství (v. §. 380 č. 3) nalézáme, že genitivem bývají vyjádřeny a) předmět, b) doplňk, c) příslovecné určení a d) přívlastek.

Ve větách, jako jsou „blažení jsou čistého srdce“, „Novotných mají pěknou zahradu“ atp., zdá se, jakoby genitivem vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jen přívlastek ku podmětu náležící, podmět pak sám (v příkladech našich: *lidé čistého srdce*, *členové rodu Novotných*) je vynechán a dlužno si jej domyslit. Srov. §. 299 č. 6.

390.

a) Genitivem jest vyjádřen předmět.

Tento genitiv bývá:

1. Při slovesích přechodných v záporu.

Na př. *Nečiiň toho* (kladně: *učiiň to*). *Chudoba cti netratí.* *Orel much nelapá.*

Pravíme „nemohu toho učiniti“, „nechei míti zbytečných starostí“ atp.; t. j. předmět bývá v genitivě také, když příslušné sloveso přechodné samo je kladné (*učiniti*, *míti*, . . .), ale je v infinitivě a závisí na slovese jiném záporném (*nemohu učiniti* . . ., *nechei míti* . . .).

Pravíme „nerad čítám cizí listy“ atp.; tu je předmět v akkusativě, poněvadž zápor *ne-* tyká se jenom doplňku *rád* (*nerad*), sloveso pak (*čítám*) je při tom a zůstává kladné.

Pravíme „neviděl jsem nikoho (gen.), jenom matku (akk.)“. Předmět první *nikoho* je v genitivě, poněvadž patří k slovesu zápornému *neviděl jsem*; předmět druhý *matku* je však v akkusativě, poněvadž

k němu jest domysliti sloveso kladné *viděl jsem*. Podobně ve větách: *nezvi k sobě neznabohův, ale lidi dobré a šlechetné*; — sv. Petr *neměl zboží velikého, než jen lodičku a síť*.

Genitiv tento nazývá se záporový. Časem ruší se vlivem jazyků cizích a nahrazuje se akkusativem. V jazyku spisovném zachovává se ještě velikou měrou a máme ho co možná šetřiti.

2. Při mnohých slovesích složených s *do-*. Na př. a) *dojiti města*, b) *dolíčiti pravdy*, c) *dopraviti koho ztráty*, d) *dobrati se pravdy*.

Jiné příklady.

K a) *dojiti města*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso významu podmětneho. Na př. *Dojiti odplaty*. *Posel dojel poutníkův*. *Dopadli jsme dna*. *Matka dobývala domácích potřeb*. Tak *cti i zboží dosáhneš*.

K b) *dolíčiti pravdy*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso přechodné a genitivem je vyjádřen jeho předmět. Na př. *Abyste uměli pravdy dolíčovatí*. *Kníže nebyl ještě kláštera dočinil*.

K c) *dopraviti koho ztráty*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso předmětné a přistupuje k němu genitiv žádaný složením s *do-* (způsob oblíbený ve stč.). Na př. *Zlé dílo dopraví člověka ztráty*. *Moudrost dovede tě toho cíle*. *Dopomoz mi zraku mého*.

K d) *dobrati se pravdy*, t. j. kde složenina s *do-* je sloveso zvrtné. Na př. *Dověděti se novin*. *Více se toho nedopustím*. *Chleba se nedospíš*. *Dokládám se svědkův*. *Domýšlím se, dovtipuji se toho*. *Člověk dopravuje se daru božihó*. *Dodělati se čeho*. *Dovolati se koho*.

V těchto složeninách je význam cílový a tak slove také tento genitiv. Naproti tomu jsou složeniny s *do-*, které významu toho nemají, a při těch také nebývá předmět v genitivě; na př. *dokonal jsem své dílo, dokončil jsem svůj úkol* atp.

Význam cílový se časem vytrácí a na místo genitivu vstupuje akkusativ. Na př. místo *dobýti města* nalézá se odchylka *dobýti město*, místo *dostati čeho* říká se většinou *dostati něco*. V jazyce spisovném šetříme genitivu, pokud jest v užívání.

3. Při některých slovesích složených s *po-*, *u-*, *za-*.

Na př. *Přítel poskytl mi pomoci*. *Poslechni mé rady*. *Požil jsem pokrmu*. *Pocítil jsem strachu*. *Poměl jsem strachu*. *Pomúhej vám pán Bůh práce*. *Ubrati včelám medu*. *Udělati chudému almužny*. *Bych svého nepřitele krve utočil*. Tak *užijete své práce*. *Joachym zaslechl hlasu*. *Když Jidaš těch peněz zahlédl*. *Zasloužili jsme trestu božihó*.

V stč. byvá genitiv při těchto složeninách mnohem hojněji. Říkalo se také na př.: *podati komu nového roucha*, — *pochváliti té řeči*, — *přijíti komu čeho*, — *povýšiti tichých*, — *posílití svého těla*, — *posvětití kostela*, — *polepšiti domu*, — *pokrmiti dítěte*, — *pobrousiti meče*,

— *pozvatí svých přátel*, — *potvrditi úmluvy* (gen.), — *pozdvihnouti pláště*; — *ukrátiti svého spaní*, — *unořiti slz*, — *utřati potu*; — *zapřítí víry*, — *zavolati svých synův* atp. Do češtiny nové zbyly z toho jen některé zbytky, bývalý tu genitiv je častěji nahrazen akkusativem.

Jako slovesa *poslechnouti*, *poslouchati* . . , tak má i přídavné jm. *poslušný* předmět v genitivě; na př. *jeho (krále)* bylo vše *poslušno*. — Vedle toho říká se též *poslušný komu*.

4. Při mnohých slovesích složených s *na-*. Na př. a) *natrhati jablek* (t. j. natrhati něco jablek, mnoho jablek . . .), b) *natrhati se jablek* (t. j. napracovati se trháním jablek); c) *napítí se vína*, d) *napojiti koho vína* (stč.).

Jiné příklady.

K a) *natrhati jablek*, t. j. kde s *na-* je složeno sloveso přechodné. Na př. *Daniel nadělal hrud. Napecte chleba. Nulejte vína. Navažte vody.*

K b) *natrhati se jablek*, t. j. kde složenina s *na-* je sloveso zvrátne. Na př. *Jeho řeči se napslouchati nemohu. Kdo se tebe důstojně natchváliti může. Pohané, nabivše se jeho, přikázali, aby více Krista nejmenoval.*

K c) a d). Jako je ve rčení *píti víno* akkusativ *víno* předmětem, tak je předmětem také genitiv *vína* ve rčeních c) *napítí se vína* a d) *napojiti koho vína*, jsem *napojen vína* atp. Na př.:

k c): *kdo se napije této vody*, — *najedli jsme se chleba* atp.;

k d): *napojil si nás vína* (stč.), — *nakrmíš nás chleba* (stč.).

Způsob d) *napojiti koho vína*, *nakrmiti koho chleba* atp. jest staročeský. Novočesky říká se za to: *napojiti vínem*, *nakrmiti chlebem* atp.; tu je spolu změna v pojetí, že místo genitivu předmětného (*vína, chleba* . . .) položen jest instrumental příslovečný (*vínem, chlebem* . . . , = příslovečně určení látky).

Jiného způsobu nežli zde připomenuté složeniny s *na-* jest *následovati*. Váže se s gen., na př. *synové následují otcův svých*. Odchylnou bývá též akk.

5. Při jiněně přídavném *plný* a slovese *naplniti*, a podobně při *sytý* a *nasytiti*.

Na př. *Ústa plná kleby. Naplníte ty kbely vody* (stč.). *Naplnila se svatba hostí* (stč.). *Pravice má naplněna jest darův* (stč.). — *Syt jsem chleba*. — *Nasyčení budete chleba* (stč.).

Při jménech přídavných *plný* a *sytý* stará vazba dosud zůstává.

Při slovesích *naplniti* a *nasytiti* vstoupil však instrumental na místo genitivu a stala se změna táž jako v d) v čísle předešlém: místo *naplniti, nasytiti koho čeho* říká se *naplniti, nasytiti koho čím*. Instrumental bývá pak také při *plniti, přeplniti* atp.

6. Při slovesích *dotknouti se, chopiti se, chytiti se, ujmouti se, přijmouti se, držeti se* atp.

Na př. *Dotknu se roucha jeho. Chopte se zbraně. Smůla chytá se rukou, drží se rukou.*

Stě. říkalo se také: *dotknouti čeho, dotýkati čeho* (vedle *dotknouti se čeho, dotýkati se čeho*), — *hoditi se koho* (= trefiti někoho), — lidé spíše *přijmou se zlého než dobrého obyčejě*, — *kdož se ručí svého přítele* (= ručí za přítele).

Jako sloveso *chopiti se*, tak má i přídavné jm. *schopný* předmět v genitivě; na př. je *schopen všeho zlého*. Vedle toho říká se též *schopný k čemu*, na př. *schopný ku práci*.

Genitiv tento nazývá se podle významu svého *dotykový*.

Sem patří také rčení *jemu se činí něčeho*, hojně zvláště ve stě. Na př. *Apoštolové jali se trhati klasův. Dívky jaly se stavěti hrudů.*

7. Při slovesích a jménech, znamenajících všeliké *odlučování* neb *odloučení*.

Na př. při slovesích. *Přítele (gen.) s takovou hlavou ubíhej. S ohněm nehraj, chceš-li ujíti škody. Okolo močidla (louže) choď neujdeš nádchy. Syt chleba neodcházej. Příтели k vůli pravdy neodstupuj. Děti na křtu odřikají se ďábla. Odpověz se bludu svého. Kdo se dobytka spouští, chleba se spouští. Chybili jsme se cíle. Celestin vzdal se papežství. Kdo chce zbýti škody. Štítiti se čeho. Varuj se zlého.*

Sem patří též slovesa *chrániti, brániti, hájiti*. Na př. *Syn má své matky brániti. Hospodin chrániti bude lidu svého. Člověk svého hrdla hájí.*

Při jménech přídavných. *Kdo je prázden světského hluku. Jsem prost slibu. Jsem toho dalek.*

Při jménech podstatných. *Zbavení statku* atp.

Genitiv tento nazývá se *odlukový*.

V jazyce starém býval mnohem hojnější. Říkalo se také na př.: *spravedlný běhá slova živého, — dívky mne (Šárky) svázaný odběhly, — utečeš dobrovolného hříchu, — osuda nelze utéci, — proč jste živého odjeli. — odtrhl se věci světských, — jsi odloučen božského líce, — rozliční rozličně se dají (vzdalují) světa, — biskup chtěl lid odvésti pohanských obyčejův, — Fridrich byl odsouzen vévodství českého, — mnozí odpadli svých mistrův, — Ježíš té řeči přestal, — ty svého boha ostaneš, — ostarve se všeho bludu, — Morava opustěla knížat, — osiřela jsem obou synův, — kdo bude křtem všech hříchův omyt, — tys nás zčistil našich hříchův, — aby se zléčil těch ran, — Svatopluk zhojil se toho úrazu, — sv. Prokop křyl se lidské chvály, — zlého 'dílá se chovejte, — proč bych se lidí liknoval (stranil), — čist niti, nahý všeho odění, — sirý vši vůle, — lichý vši cti* atp.

Časem vazeb těchto ubývá a genitiv jejich nahrazuje se namnoze pády jinými, nejčastěji genitivem s předložkou *od*.

8. Při slovesích a jménech, znamenajících *ptaní, tázání, prosení, žádání, potřebování, přání* atp.

Říká se:

ptáti se koho, na př. *pocestný ptá se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *ptáti čeho*, na př. když jsem *toho ptal* od mých rádcí; — a též *zpytovat čeho*, na př. jenž *zpytuje srdcí*; —

tázati se koho, na př. *pocestný táže se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *tázati koho, tázati čeho a tázati koho čeho*, na př. Ježíš *vztázal Marie*, — Ctirad na dívce *všeho vztázal*, — *toho tebe kmeté táží*; —

prositi koho, na př. *proste sousedův*; — *prositi čeho*, na př. *chudý prosí almužny*; — *prositi koho čeho*, na př. *přátelé moji prosí mne chleba* (stč.); — častěji praví se: *prositi čeho od koho* n. *na kom*, a *prositi koho* (gen., dle též akk.) *za něco* n. *o něco*;

žádati čeho, na př. *bojovná mysl vždy žádá vojny*. — *lakomec žádá peněz*; — v jaz. obecném odchylkou *žádati co* (akk.): *lakomec žádá peníze*; — *žádstiv čeho*, na př. *lakomec je žádstiv peněz*; — *žádst čeho*, na př. *žádst peněz*;

potřebovati čeho, na př. *nemocný potřebuje klidu*; — ve stč. bylo *potřebovati čeho* = *žádati čeho*, na př. *král počal na něm toho potřebovati*; — *třeba čeho, potřeba čeho, potřebí čeho, potřebný čeho*, na př. *nemocnému je třeba klidu*, — *jest potřeba klidu*, — *jest potřebí klidu*, — *nemocný jest potřeben klidu*;

přáti čeho komu, na př. *mně té cti přejte*;

chtivý čeho, na př. *zisku chtivý* (spřeženo v *ziskuchtivý*) atd.;

žiznivý čeho, lačný čeho, na př. *lačen a žizniv pravdy*.

9. Při slovesích *hleděti, hledati; stříci, ostříhati*. U sloves těchto genitiv dílem dosud se drží, dílem ustupuje akkusativu; v jazyce spisovném náleží přednost genitivu, pokud je v obyčeji.

Na př. *Hledím si svého. Hledím sobě pokoje. Stráž, pane, duše mé. Stráž se jména zlého. Ostříhati budu zákona tvého*.

Ve stč. byval genitiv také při slovesích *viděti, náviděti, navštíviti*, a říkalo se na př.: *vizte světa obludného*, — *hříšník své duše nenávidí*, — *abychom chudých navštěvovali*.

Také bylo *záviděti komu čeho*, což zachováno v přísloví: *žebrák žebráku mošny závidí*. Za to akk.: *žebrák žebrákovu chudobu závidí*.

10. Při slovesích *pomníti, -pomenouti* (*vzpomenouti, zapomenouti*...), *-pomínati* (*vzpomínati, zapomínati*...); *dbáti, šetřiti; všimati si; vážiti si; nechati*.

Na př. *Pomni mých slov. Vzpomínáme dobrých časův. Zapomenuli jsme dobrodiní tvého. Sv. Prokop nedbal žádné kratochvíle. Slušnosti více než přisnosti šetřiti jest. Na cestách všeho si všímejte.*

Ve stč. bylo též: *zapomníš své smrti atp., — a též znamenati čeho, na př. znamenej té řeči bludné.*

Rovněž tak pojí se s genitivem jména přídavná *dbalý a bedlivý*; na př. *člověk své cti dbalý, — svého hospodářství bedlivý.*

Sloveso *napomenouti, napomínati* váže se s akkusativem.

Slovesa *pomniti, vzpomenouti, zapomenouti* . . . váží se ode dávna též s akkusativem s předložkou *na*: *vzpomenouti, zapomenouti na koho* . . ., *pomniti* též s akkusativem pouhým: *pomniti něco.*

Sloveso *dbáti* má též vazby *dbáti nač, oč, o čem.*

Sloveso *nechati* je významem příbuzno s *nedbati*; podle toho jest i vazba jeho náležitá s gen.; na př. *dbej si svého a nechej cizího.*

11. Při slovesích *nadíti se, čekati.*

Na př. *lepšího jsem se nadál. Čekal jsem pozdravení tvého.*

Ve stč. bylo také *ždáti čeho, na př. Durink svého času ždal.*

12. Při slovesích *-kusiti (okusiti, pokusiti, zkusiti . . ., okoušeti . . .).*

Na př. *Okusím toho pítí. Chtěl jsem vaši víry pokusiti. Kdo toho zakusí. Chci zkusiti svého štěstí. Ohněm zkoušejí zlata (stč.). V nč. vniká sem akkusativ: okusiti nápoj, zkusiti své štěstí, zkoušeti zlato.*

Sem patří též přídavné jm. *zkušený* s gen.: *člověk světa zkušený.* Vedle toho též: *zkušený v čem.*

13. Při slovesích a jménech, znamenajících *litování, želení.*

Na př. *Nelituj života svého. Bylo mu líto života. Člověk pozdě zlého pyká. Želejte se mnou mého syna. Jest mi žel toho. Kajte se hříčavo. Člověk má se hříčhu pokáti. Škoda toho druhu dobrého!*

Genitiv tento nazývá se podle svého významu *příčinný.*

Téhož způsobu jest ve stč. genitiv při slovesích *plakati, žalostiti, žilovati, mstíti*, při jménu přídavném *vděčný* a ve zvoláních.

Na př. *Matka plakala smrti svého syna. Vizme, čeho žalostí Jeremiáš. Žalujte svých nehod. Bůh nehned mstí každé viny. Nejsi vděčen daru vzatého. Běda mně synáčka mého! Ach mého hoře!*

14. Při slovesích a jménech, znamenajících *bázeň a stud.*

Na př. *Bojte se trestu Božího. Strašný mnohým mnohých se strachuje. Všichni se užasli hlasu sv. Prokopa. Lekli jsme se té noviny. Stydím se lidské řeči. Dítě ostýchá se cizích lidí.*

15. Při mnohých jménech přídavných. Některá jména přídavná, která mívají při sobě předmět v genitivě, jsou uvedena v číslech předešlých (*plný, sytý, schopný, poslušný, prázdný, prostý,*

daleký, potřebný, žídnostivý, chtivý, lačný, žízňivý, dbalý, bedlivý, zkušený . . . čeho). Jiná ještě, která sem patří, jsou na př.:

účastný, na př. *té seči* mi dejte, *účastnu* býti; — genitiv jest i při odvozeném odtud slovese *účastniti se čeho*; —

mocný, snažný, na př. jenž jsi *všeho mocný*, — buďme toho *snažni*; — *týž* genitiv jest i při odvozeném *zmocniti se čeho*; —

bezpečný, jistý, na př. *budeš bezpečen sebe* (n. *sebou*), — *jsem toho jist* (n. *tím jist*); —

hodný čeho, na př. *hoden* jest dělník *mzdy své*; — stč. též *důstojný čeho* (= *hodný čeho*); —

vědom, svědom, povědom, pamětliv, na př. *nejsem toho vědom*, — buď *pamětliv svého slibu*; — *blízký čeho*; — *milovný čeho*. —

16. Při komparativech a superlativech. Na př. *soused je bohatší nás*, — *je nás všech nejbohatší* (v. §. 355 č. 2 a §. 356 č. 2).

17. Při supinu. Na př. *přijde soudit živých i mrtvých*; (§. 447, 2).

18. Ve větách bezpodmětých. Na př. *ubývá dne*; — *přibývá vody*; — *nedostává se vína* (srov. §. 300).

391. b) Genitivem jest vyjádřen doplněk.

1. To bývá tehdy, když doplněk se táhne ku předmětu, vyjádřenému genitivem.

Na př. *Úřady nečiní lidí svatých* (= *lidí svatých*, t. j. *úřady nečiní, aby lidé byli svatí*). Nic tak *zjevný* nečiní *pravdy*, jako upřímné *pravení* (= *zjevný pravdy*, stč., t. j. *aby pravdu byla zjevná*). Místo *svaté* nečiní *člověka svata* (stč.). Nemůžeš *jednoho vlásku bílého* učiniti ani *černého*. *Dobrého domu* nesluší *nechatí pustého*.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v genitivě a doplněk v genitivě, — je to tedy vazba dvojího genitivu.

2. Krom toho bývá doplňkem genitiv přivlastňovací, na př. *tato zahrada jest našeho souseda* (v. §. 394 č. 9), — a genitiv vlastnosti, na př. *můj přítel jest dobrého srdce* (v. §. 394 č. 12).

392. c) Genitivem jest vyjádřeno příslovečné určení.

Genitivem bývá vyjádřeno určení příslovečné, a to:

1. *Príslovečné určení času* na otázku *kdy?*

Na př. *Mluvili o přiběžích, které se těch dní* přihodily. *Svaté Anny* jest 26. *července*. *Komenský* narodil se *roku 1592*.

Genitiv tento podle významu svého nazývá se *časový*.

2. *Príslovečné určení míry prostorové a časové*, na otázky *jak veliký? jak starý? jak daleko?* atp. (*jak* v otázkách těchto je = *kolik*). Jest to podle významu genitiv *měrový* a vyskytá se v jazyce starším,

zřídka v novém. Na př. Pídimužkové jsou sotva *čtyř pídí*. Kdo nebyl *stár let pětidcát* nebo *šestidcát* (stč.). Nechali jsme ostrovy snad *paterých honův* po levé ruce (stč.).

3. Příslovečné určení látky, z níž co uděláno. Genitiv ten nazývá se *látkový* a doložen jest jen několika doklady staročeskými; na př. prsten *nebeského zlata*, — vlekouc s nich (se synův) roucho ctnosti i roucho *vlny*. Ně. výraz „zlatý *stříbra*“ je přeložen z němčiny.

393. d) Genitivem jest vyjádřen přívlastek.

Genitivem přívlastkovým je všeliký genitiv, který patří ke jménu podstatnému, a jest genitivem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. §. 380 č. 3, a.

Na př. *Žádost peněz*. *Stvořitel světa*. *Slavnost Božího těla*. *Bůh vína*. *Hodina obědu*. *Zahrada našeho souseda*. *Člověk dobrého srdce*. *Sklenice vody*. *Vyška desíti sáhův*. *Strom je vz-vyšší padesáti loket*.

394. 2. Genitivы tříděné podle zvláštního významu.

Mnohé genitivы třídí se a mají své názvy podle zvláštního významu, jež mají ve spojení se svým slovem řídícím.

Většinou byly připomenuty již v §§ předcházejících. Zejména genitiv:

1. záporový, na př. orel *much nelapá*; v. §. 390 č. 1; —
2. cílový, na př. *dojítí města*; v. §. 390 č. 2; —
3. dotkový, na př. *dotknu se roucha jeho*; v. §. 390 č. 6; —
4. odlukový (gen. separationis), na př. *syť chleba neodcházej*, prost *slibu*; v. §. 390 č. 7; —
5. příčinný (g. causae), na př. *kajte se hříchův*; v. §. 390 č. 13; —
6. časový, na př. *toho roku* bylo draho; v. §. 392 č. 1; —
7. měrový, na př. *pídimužkové* jsou sotva *čtyř pídí*; v. t. č. 2; —
8. látkový, na př. roucho *vlny* (stč.); v. §. 392 č. 3.

Kromě toho jsou a rozeznávají se podle významu svého ještě další druhy genitivů, zejména také:

9. Genitiv přívlastňovací (gen. possessivus). Jest na otázku *čí? čeho?* a znamená vlastníka. Na př. *Zahrada našeho souseda*. Tato zahrada jest *našeho souseda*. *Řečiště Vltavy*. *Pata hory*. *Konec roku*.

10. Genitiv dějového podmětu (gen. subiectivus), na př. *stvoření světa*, — a dějového předmětu (gen. obiectivus), na př. *stvořitel světa*.

Tyto genitivy bývají zvláště při jménech, jež jsou významu dějového a znamenají buď děj sám (nomina actionis), na př. *stvoření*, — buď toho, kdo při ději je činný (nomina agentis), na př. *stvořitel*. Ve výraze na př. „stvoření světa“ je také význam, jako ve větě „svět je stvořen“; ve větě této je svět podmětem, a podle toho nazývá se i genitiv světa ve výraze „stvoření světa“ genitivem podmětu. Naproti tomu ve výraze „stvořitel světa“ je také význam, jako ve rčení „stvořiti svět“; ve rčení tomto je svět předmětem, a proto nazývá se i genitiv světa ve výraze „stvořitel světa“ genitivem předmětu.

Jiné příklady:

Pro gen. podmětu. Příští *Krista pána* (= Kristus pán přijde). Řeč *Isaiáše proroka*. Běh *Vltavy*. Přání *rodičův*.

Pro genitiv předmětu. Aby jí (myslí soudcovou) nic nepohmulo, ani bázeň *ztráty*, ani naděje *zisku* (= báti se ztráty, nadíti se zisku). Viny (pokuty) jsou nalezeny pro strach *ztráty*. Aby pro *těch lidí* hrůzu neprotřel se nikdo k vozu (= hroziti se těch lidí). Pro lásku *svěleho dětátka*. Pečlivost *zemských věcí*.

Genitivy tyto mohou se bráti ve významu také jiném; v. §. 395.

11. Genitiv celkový (gen. partitivus). Znamená celek, z něhož se nějaký díl bere nebo jehož nějaký díl se rozumí. Na př. sklenice *vody*, — loket *sukna*, — kopa *grošův*, — tisíc *zlatých*, — několik *dní*; — nedostává se *vína*, — přibývá *vody*.

Díl, který se z celku bere nebo rozumí, vedle genitivu tohoto a) někdy vyjádřen jest, b) někdy není.

a) Díl vyjádřen jest. A to:

jménem podstatným; na př. *sklenice vody*, — *libra mouky*, *kus chleba*, — *hromada kamení*, — *hojnost ryb*; — lepší *hrst jístoty* nežli *pytel naděje*; —

číslovkou, která jest nebo se bere za jméno podstatné, tedy číslovkou základní počnouce od *pěti*, nebo druhovou a neurčitou v rodě středním; na př. *pět prstův*, — *šest neděl*, — *sto let*; — *dvě holoubátek*, — *čtvero evangelistův*, — *desatero přikázání*; — *mnoho práce*, — *málo času*, — *kolik hlav, tolik smyslův*; —

výrazem příslovečným významu měrového; na př. je *dostí času*, — máme *drahně dobytka*, — máme *hojně obilí*; — na *voze je místa pro čtyři lidi*; —

zájmenem *co* (*něco, nic*); na př. *co lidí* tu zahynulo, — máme *něco mouky*, — *nic toho*.

Ve stč. říkalo se také: *kdo vás má pravou žádost k nebesům*, — *kteřá nás nad čím může* (= která z nás, t. tříf bohyň, nad čím panuje), — *vás každý* div se tomu, — *slyš to vás všeliký*.

b) Díl vyjádřen není. Tu pak

buď dal by se díl vyjádřiti příslušným výrazem domyšleným, na př. sv. Alexius *svého statku* sobě vzav k moři se bral (t. j. *něco* svého statku, *část* statku . . .), — kázali mu dáti *octa* se žlučí;

buď se rozumí ze souvislosti, že to, co se praví, platí jen o dílu vyjádřeného celku, na př. nedostává se *vína*, — přibývá *vody*, — nabral jsem *vody*, — nalej sem *vody*, — podej mi *vody*, — pojedli jsme *chleba*, — voda vždycky *břehu* ubírá, — ubrati včelám *medu*, — lakomec vždy žádá *peněz*.

Místo „přibývá *vody*“ říká se též „*voda* přibývá“, t. j. místo způsobu bezpodmětého s genitivem celkovým volí se věta podmětá, v níž místo genitivu je nominativ.

Pravíme a) „přines *vodu*“ a b) „přines *vody*“. V a) je pověděno, že má býti přinesena voda a ne co jiného. V b) je pověděno totéž, ale spolu je vyčteno, že se má rozuměti vody jen díl.

12. Genitiv vlastnosti (gen. qualitatis). Znamená vlastnost na otázku *jaký?* Na př. Člověk *dobrého srdce*. Můj přítel jest *dobrého srdce*. Pokoj lidem *dobré vůle*.

13. Genitiv vysvětlovací (neb omezovací, gen. explicativus, determinativus). Omezuje širší pojem, jenž jest vyjádřen jménem podstatným, a tím jej i vysvětluje. Na př. *trest smrti* = *trest* (pojem širší), jenž záleží v *usmrčení* (omezení a vysvětlení), nebo = *trest*, a to *smrt*. Podobně: dar *výmluvnosti*; — apoštolové měli dar *juzykáv*; — slavnost *Božího těla*.

395. Rozdílnost při výkladech některých genitivův.

Někdy může se týž genitiv podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve větě „Bacchus byl bůh *vína*“ jest gen. *vína*. Týž může se bráti za gen. přivlastňovací, když se větě dané rozumí ve smyslu otázky „*čí* neb *čeho* bůh byl Bacchus“? — anebo za gen. vysvětlovací, když se mu rozumí ve smyslu: Bacchus byl „bůh, a to *vína*“; — anebo za genitiv zvaný zřetelový, když se to vykládá, že Bacchus byl bůh „vzhledem k *vínu*“.

Ve výraze „příští *Krista pána*“ může se gen. *Krista pána* bráti za gen. podmětu, a také za gen. přivlastňovací. Atd.

396. D. Dativ.

1. Dativ jest pád na otázku *komu?* *čemu?*

2. Druhy dativu rozeznáváme a třídíme jednak podle větného členství, jednak také podle zvláštního významu.

397. 1. *Dativy tříděné podle větného členství.*

Hledíce k větnému členství (v. §. 380 č. 3) nalézáme, že dativem bývají vyjádřeny *a)* předmět, *b)* doplněk, *c)* příslovečné určení a *d)* přívlastek.

398. *a) Dativem jest vyjádřen předmět.*

Dativ předmětný bývá:

1. Při slovesích, znamenajících pohyb nebo stav v prostoru, pak také pohyb nebo stav ve smyslu přeneseném.

Dativem při těchto slovesích je vyjádřen předmět, k němuž pohyb jakoby k cíli svému směřuje, na př. *donésti* něco *někomu* (pohyb kam, = k čemu?), — anebo podle něhož a jakoby směrem k němuž stav určujeme, na př. stč. člověk *přisedící domu vdovinu* (stav, klidné trvání kde = směrem k čemu?). Význam sloves těchto je tedy směrový.

Význam tento pak tkví někdy v slovese jednoduchém, na př. *nésti*, *vrátiti* . . . něco *někomu*; někdy v předložce slovesa složeného, na př. *náležeti*, *příležeti*, *přiseděti* (stč.) . . . *někomu*; — někdy v obém, na př. *nahoditi*, *předložiti* . . . něco *někomu*.

Význam směrový při některých slovesech, která sem patří, nejeví se již dosti zřetelně, ale byl v nich původně přece. Na př. *Josefovi připadl* třetí díl (srov. *padnouti*, sloveso pohybu, tedy s významem směrovým); — co se *mi přihodilo* (srov. *hoditi*).

Doklady toho všeho máme:

Při slovesích *nésti*, *státi*, *pustiti* (původně = poslati), *vrátiti* . . . a jejich složeninách. Na př. něco *ti nesu*; — Darius *poslal list Alexandrovi*; — otec *pustil synovi* živnost.

Při slovesích *státi* (praes. *stanu*), *státi* (praes. *stojím*), při některých jejich složeninách a při *-staviti*. Na př. *státi ráně* (stč.); — Soběslav *králově moci* nemohl *ostáti* (stč., = přemoci); — člověk *ostojí zlýjm žádostem* (stč.); — *dostáti slibu*; — *komu ty se dostaneš*; — král *postavil se nepříteli*; — opatrové *mnichům představeni* jsou.

Při složeninách *-ložiti*, *-lehnouti*, *-léhati*, *-ležeti*. Na př. *naložiti*, *přiložiti*, *uložiti* . . . *někomu* něco; — Alexander *pokoji se obložil* (stč.); — *podlehnouti ranám*, — zlý skutek *podléhá trestu*; — *dobrým* odplata *náleží*; — *Duchu svatému příleží* milost (stč.). — Podobně při jméně přídavném *náležitý*: opatrnost *křestanu náležitá*.

Při jiných s *do-*, *na-*, *nad-*, *pod-*, *před-*, *při-* složených slovesích. Na př. to *nám* otec *dochoval*; — co se *mu* *namátlo*; — *namítnouti*, *nahoditi*, *naháněti*, *nakloniti* . . . *někomu* něco; — *nahoditi* . . . *někomu* něco, — *nadjíti*, *nadběhnouti*, *nadjeti* . . . *někomu*; — *podříditi se* *někomu*, — *podrobiti se zákonu*; — chléb *krkavci předhoditi*; — *při-*

padnouti, přihoditi se . . . někomu; — ti dva sv. Petru se přikázali, — sladkosti přimíšena hořkost, — soused přisedící domu vdovinu (stč.).

Poznam. Význam směrový znamená se více méně také v dativech při slovesích zde dále uvozovaných.

2. Při slovesích a jménech, znamenajících *odpor a protivení.*

Na př. *Odporovati bludům.* Nemohouc se zepříti síle (stč.). Město chtělo se mu přičítiti. Kdo se pravdě protiví, Bohu se protiví. *Odporný, protivný komu (= proti komu).*

3. Při slovese *obcovati* a jm. přídavných *přítomný, blízký.*

Na př. Aby lidé službám božím obcovali. Byl jsem tomu přítomen. Vždy bližší jest nám den smrti.

4. Při slovesích, znamenajících *dávání* atp.

Na př. *Každému dán* bude peníz. *Jemu* nikdo kouska chleba nepodal. *Poddati se někomu.* *Nadali mu* lhářův. Město vzdalo se nepříteli. Podobně: *darovati, poskytnouti, udělit, zaplatiti, půjčiti, vručiti . . . komu* co nebo čeho.

5. Při slovesích, znamenajících *rčení, jevení, oznamování* atp.

Na př. *Pověz nám, kdo jsi.* *Nepřítel vám to našeptal.* *Ti lhali* jsou lidu svému. *Vladyka má své nehody králi toužiti* (stč.). *Přisáhl jsem Bohu.* *Klel jsi* žezlu jeho. *Dobrořečte jménu* jeho. Lidé budou mi zlořečiti. *Požehnáš člověku pravému* (stč.). *Ďábel ponukl židům, aby . . .* (stč.).

Podobně: *díti, praviti, vyprávěti, mluviti, děkovati, věstiti, prorokovati, vyznati, slíbiti, žalovati, stěžovati si, naříkati si, láti, kázati, veleti, poručiti, zapověděti, lichotiti, pochlebovati, kořiti se, klaněti se, rouhati se, hroziti, chlubit se, tykati, vykati, jeviti, psáti . . . komu.*

Sem patří také rčení „*říkají mi Václav*“ atp.

6. Při slovesích, znamenajících *dívání a divení.*

Na př. *Nero díval se ohni* (stč.). Lidé *divili se* té kráse. *Darius podivil se* tomu. (Chybně: *obdivovati něco*).

7. Při slovesích, znamenajících *projevy vůle, naděje, víry, přízně,* jako jsou *chtíti, nadíti se, věřiti, přát, záviděti* atp.

Na př. *Kdo chce pokoji,* hotov se k boji. *Nechci tomu.* *Tomu* jsem se nenadál (též: *toho* jsem se nenadál, v. §. 390 č. 11). *Nadějíce se velikým darům.* *Věřím svým učitelům.* *Císař nedůvěřoval* tomu, co bylo prosočeno. *Přej a bude ti přáno.* *Sokové závidí dobrým.*

Podobně: *příznivý komu, závistivý komu* (stč.).

Místo *chtíti čemu* vzniklo a ujal se i v jazyku spisovném *chtíti* co. Stč. říkalo se též *doufati komu;* na př. *nedoufám mému zasloužení.*

8. Při slovesích, znamenajících *vyknuť, učení a rozumění.*

Na př. *Zvykej dobrému.* *Odvykati hříchu* nejlepší pokán. *Sv. Prokop mnichy zákonu učil.* *Dobrotě a kázní nauč* mě. *Nerozumí každý všemu.*

Učíti něco, rozumětí něco (akk.) jsou odchylky, vzniklé vlivem jazyků cizích; jazyk spisovný jich nedopouští.

9. Při jm. příd. *rád* a slovesích *radovati se, těšiti se, smáti se*.

Na př. Kdo nic nového nevidal, ten i *starému rád*. Jsem *tomu nerad*. Lidé *radují se létu* a včelky *květu*. Nepřítel *těší se zlému mému*. Počali *se druh druhu smáti*. *Posmívali se jemu*.

Stč. říkalo se též *kojiti se čemu*, na př. *Saul okojil se řzci Jonathově* (= dal se upokojiti).

Co dativ v těchto rčeních vyslovuje, bývá často příčina, pro kterou se jest *radovati* atd.; proto bývá dativ tento nazýván příčinný (d. causae).

Místo *radovati se, těšiti se čemu* říká se také *z čeho*.

10. Při *rovnati se, podobati se a rovný, podobný*.

Na př. *Hrdý pyšnému se rovná*. Kdo jest *rovný mně*. *Nepodobna hvězda hvězdě* a *člověk člověku*.

Místo dativu prostělo bývá tu také dativ s předložkou *k*.

11. Při slovesích *líbiti se, slušeti, hověti, hoditi se, stačiti*, a podobně *v-hod býti, hodný, slušný, milý*.

Na př. *Tobě sluší chvála*. To je, králi, *tobě slušno*. *Hověj svému pánu*. *Muka hodná hříchům* (stč.). — Při *slušeti, hoditi se* a *hodný* bývá také dativ *s k*.

Ve stč. říkalo se též: já se *tobě nemílím* (= nelíbím), — kostečníci *mrzí* (= nelíbí se) *všem lidem*, — budou *vám mrzeti* nepravosti vaše.

12. Při slovese *býti*:

a) jest *mi* něco (= mám něco),

b) někdo jest *mi* něco n. něčím. Sloveso (*býti*) je tu někdy vynecháno.

Na př. *Chci vám něco dobrého říci, z čehož vám všem bude radost* a *pohanům* v srdci žalost. *Bude konec tvým řečem*. *Jest mi dvacet let*. *Není ještě všem dním večer*. *Starý vlk psům zábava*.

Sem patří také rčení „*jest mi jméno Jan*“ atp. Z něho vynechává se někdy „*jméno*“ a říká se „*jest mi Jan*“. Na př. jednomu (z obou lotrův) bylo *Dizmas* (stč.); — vdova měla dvě dcery, té jedné bylo *Františka* a té druhé *Tonička* (mor.).

Dativ ve rčení „*jest mi něco*“ (= mám něco) atp. bývá nazýván *přivlastňovací* (dat. possessivus).

13. Při jiných slovesích a jménech přídavných, jako jsou ve rčeních následujících:

pomoci, prospěti . . . škoditi, křivditi, ublížiti . . . komu; —

stč. bylo též *viniti se komu*, na př. *hříšník vlní se Bohu*; —

pomocný, prospěšný, užitečný, škodný, škodlivý . . . komu; —

křivý, pravý, vinný, povinný, dlužný; na př. sám *sobě* křiv jest, kdo se dluhy zasypá, — budu *vám* práv, — Kain nedal se vinen *Bohu*, — dluh, jímž *nám* někdo povinen jest, — jsme *vám* dlužni; — *dovoliti . . . , brdniti, překážeti . . . komu*; —

sloužiti, raditi . . . komu; —

odolati komu; na př. odolej vždy *zlobě*; —

panovati, vévoditi . . . komu; peníze *jedněm panují*, druhým slouží; — tělo v rozkoši chodí, když *mu* duše *nevěvodí*; —

ve stě. bylo též *vládnouti komu*, na př. aby *nám* zde žádný nevládl, — aby Kristus *tobě* sám vládl; — a *tušiti komu* (= těšiti koho), na př. přátelé počali *jemu* (nemocnému) tušiti; —

věrný, štědrý, vděčný . . . komu.

14. Dativem bývá vyjádřen předmět nepřímý, t. j. předmět, jehož se děj netýká přímo a neprostředně, nýbrž nepřímo a taková prostřednictvím něčeho jiného.

Na př. Petr uťal ucho *Malchovi* (= Petr uťal *ucho*, a to stalo se *Malchovi*; — *ucho* = předmět přímý, *Malchovi* = předmět nepřímý). Vypadl meč z ruky *Boleslavovi* (= z ruky, a to Boleslavovi). Dítě sedí *matce* na klíně. Kovář okoval *jezdci* koně. *Darovanému* koni na zuby nehleď. Shořel *nám* dům (= dům, ten byl náš, shořel tedy nám).

Předměty nepřímé jsou také předměty, jež vyslovujeme dativem tak zvaným zřetelovým, dativem prospěchovým a dativem mravním.

Dativem zřetelovým vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), pro nějž nebo vzhledem k němuž platí, co se ostatkem věty vyslovuje.

Na př. *Hladovému* vždy poledne. *Tomuto* opilstvím, co *onomu* lékařstvím bylo. *Jiným* je Vratislav syn Oldřicha markrabí Brněnského (= podle mínění jiných). *Sobě* vlk ostronos, *sobě* ježek kadeřav. Ovoce krásné *zraku*. Budeš silen *nepřátelům*. Ostrov *nám* zůstal po pravé straně. Oděv je *mi* malý. Byt je *nám* veliký. Jdeš *mi* rychle.

Dativem prospěchovým (dat. commodi, incommodi) vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), *jemuž* na prospěch nebo nepospěch se děje nebo jest, co ostatek věty vyslovuje.

Na př. Bojím se *zemi* zlého. *Všem* se jest urodil Kristus.

Sem patří dativ *sobě, si* ve rčeních: co *si* počnu, — co *sobě* stýskáš, — mluv *si*, — krkavci *sobě* lítají a holubi v léčkách vážnou, — sám *sobě* huče, sám *sobě* vesel bude, — pták *si* staví hnízdo atp. Význam prospěchu bývá tu vybledlý a nevystupuje dosti zřetelně.

Dativem mravním (n. d. sdílnosti, d. ethicus) vyjadřuje se osoba, a to osoba grammaticky první nebo druhá, k níž se obsah ostatek věty vyslovený jen ve smyslu mravní sdílnosti vztahuje.

Na př. Nechoď *mi* nikam! Pane, jak *mi* nevesele vzhledáš! To *ti* je krása! To *vám* byl mráz!

V čísle jedn. jsou tu vždy tvary slabší *mi*, *ti*, nikdy *mně*, *tobě*.

15. Dativ předmětný bývá při infinitivě, místo nominativu, který je při slovese finitním.

Vazba tato nazývá se vazba dativu s infinitivem (dat. cum infinitivo) a byla v jazyku starém. Říkalo se na př.: biskup ustanovil, dva korce obilí *dávati každému oráči* (t. j. ustanovil, aby *každý oráč dával* dva korce obilí). Bylo by nelze, *oráči chleba kupovati* (t. j. ne snadno by se přihodilo, aby *oráč kupoval* chléb). Každ, *oleji tuto státi*.

16. Dativ předmětný bývá ve větách bezpodmětých.

Na př. Jest *mi* žel tebe. Nebude *vám* do smíchu. *Dobrému* všude dobře. Zželelo se *matce* milých dítek. *Komu* se nelení, tomu se zelení. Dobře se *nám* tu sedí. Běží *nám* o životy. Ubylo *mi* starosti.

399. b) *Dativem jest vyjádřen doplněk.*

To bývá:

1. Když doplněk se táhne ku předmětu, vyjádřenému dativem.

Na př. Není dobré *člověku* býti *samotnému*. Bůh *mně* ráčil popřáti naroditi se *živému*. Lépe jest *tobě* do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*, nežli dvě ruce a dvě nohy *majícímu* uvrženu býti do ohně věčného. Nelze *mi* býti *veselu*.

Tu jest ve větě předmět v dativě a doplněk v dativě, — jest to tedy vazba dvojího dativu.

Vazba tato je zbytek vazby (stč.) dat. s infinitivem; sr. §. 398 č. 15.

Ve rčeních „býti *veselu*“, „býti *živu*“ atp. byl doplňkový dativ *živu*, *veselu* atd. právem jen tam, kde se táhl ku předmětu čísla jednotného a rodu mužského nebo středního; tedy na př. ve větách: *člověku* nelze býti vždy *veselu*, — *zvířeti* nelze bez vody býti *živu* atp. Byl-li předmět rodu ženského nebo čísla množného, měl se doplněk s ním shodovati a mělo býti na př.: *rybě* nelze bez vody býti *živě*, — *ptákům* nelze býti *živým* atd. Ale v té věci odchýlil se jazyk záhy od pravidla a dativní doplněk s koncovkou *-u* ustrnul a kladl se pro všechny rody a čísla, říkalo se tedy též: *rybě* nelze býti *živu*, — *ptákům* nelze býti *živu* atd.

2. Ve rčeních, jako jsou „tento dar jest *rodičům*“, „toto psaní je *bratrovi*“ atp., když se jim rozumí ve smyslu otázek „*jaký* je to dar“, „*jaké* je to psaní?“ (Srov. §. 303 č. 9).

400. c) *Dativem jest vyjádřeno příslovečné určení.*

Dativem bývá vyjádřeno určení příslovečné, a to určení účelu, — dativ zvaný účelový.

Vyskytuje se ve stč., a nejčastěji to bývá dativ *čemu*. Na př. *Čemu* jsou mi hrdá roucha? — *Čemu* postíme se? — Viz, *čemu* jest taková skoupost! — V češtině nové je za to *lc čemu* a *nač*.

401. d) *Dativem je vyjádřen přívlastek.*

Dativem přívlastkovým je všeliký dativ, který patří ke jménu podstatnému, a jest dativem přívlastkovým právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. §. 380 č. 3, a.

Na př. Služba *modlám*. Polehčení *bolestem*. Smrt je konec *všemu*. Prázdnota (zahálka) jest máti *hříchům* a macecha *šlechetnostíem*.

402. 2. *Dativy tříděné podle zvláštního významu.*

Hledíce ke zvláštnímu významu, jež dativ v některých vazbách a rčeních má, rozeznáváme dativ:

1. směrový n. cílový, na př. poslati list *někomu*; v. §. 398 č. 1 a násl; —

2. příčinný, na př. radovati se *čemu*; v. §. týž č. 9; —

3. přívlastňovací, na př. jest *mi* dvacet let; v. §. týž č. 12; —

4. zřetelový, na př. oděv je *mi* malý; v. §. týž č. 14; —

5. prospěchový, na př. bojím se *zemi* zlého; v. tamže; —

6. mravní (n. sdílnosti), na př. nechod *mi* nikam; v. tamže; —

7. účelový, na př. *čemu* jsou mi hrdá roucha; v. §. 400.

O všech těchto dativech byla řeč již na místech udaných.

403. Rozdílnost při výkladech některých dativův.

Někdy může se týž dativ podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům. Na př. ve větě „ztratila se *mi* kniha“ je dativem *mi* vyjádřen předmět t. zv. nepřímý (§. 398 č. 14, = ztratila se *knihou*, a tím stala se ztráta *mně*); ale týž dativ *mi* může se podle pojetí a zdání jiného bráti také za prospěchový (dat. incommodi), anebo též za přívlastňovací. Atd.

404. E. Lokal.

1. Lokal jest pád na otázku *v kom? v čem? o kom?* atp.

Bývá obyčejně s předložkami. Prostý, t. j. bez předložky, vyskytuje se jen v jazyce starém, a i tu velmi zřídka.

2. Lokalem prostým vyjadřuje se příslovečné určení, a to:

a) Určení místa.

Doklady toho jsou jen v češtině staré: na př. *Ploškovících* (= v Ploškovicích), — na mostě *Praze* (= v Praze).

Původem svým patří sem příslovce (a předložky) významu místního *vně, kromě, mezi, zádu, dole* a slc. *hore*, jež jsou lokaly ustrnulé v platnosti pouhých příslovčí. Příslušné k nim nominativy, dletem zaniklé, jsou: *ven* (= venek, srov. §. 386 č. 1), *kroma* (= kraj), *meze, zad, dňl, hora*.

b) Určení času.

Dokladů toho jest několik v češtině staré pro lokaly: *zimě, létě* (= v zimě, v létě); *dne, noci* (= ve dne, v noci, v této noci) a j.

Původem svým patří sem některé příslovce významu časového, na př. *pozdě*, jež jest ustrnulý lokal (k nom. *pozdo* = pozdní).

c) Určení způsobu.

Doklad toho je starý lokal *latině*; na př. Pilát kázal to řecky, židovsky a *latině* napsati.

Původem svým pak patří sem hojná příslovce významu způsobového, na př. *tvrdě, dobře, zle, draze* atd., jež jsou ustrnulé lokaly (k nom. *tvrdó, dobro* atd.; tedy *dobře* pův. = v dobrém).

405.

F. Instrumental.

1. Instrumental jest pád na otázku *kým? čím?*

2. Druhy instrumentalu rozeznáváme a třídíme jednak podle větného členství, jednak také podle zvláštního významu.

406. 1. Instrumentaly tříděné podle větného členství.

Hledíce k větnému členství (v. §. 380 č. 3) nalézáme, že instrumentalem bývají vyjádřeny a) předmět, b) doplněk, c) příslovečné určení a d) přívlastek.

407. a) Instrumentalem jest vyjádřen předmět.

Tento instrumental bývá:

1. Při slovesích *hoditi, hnouti, hýbati, točiti, klátiti, trásti* atp. a při jménech s nimi příbuzných.

Na př. *Hoditi kamenem. Vlny metaly korábem. Anděl tou vodou hýbal. Točiti kolem. Trásti stromem. — Hnutí okem, třesení stromem.*

2. Při slovese *vládnouti* a při jménech s ním příbuzných.

Na př. *Chyba vládne člověkem. — Vláda rozumem.*

3. Při slovesích *hrdati, pýchat* atp. a při jménech příbuzných.

Na př. *Nehrdejte jeden druhým. Pyšní pokornými pohrdají. — Pohrdání světem.*

4. Stě. říkalo se též: *klamati, spileti* (= žertovati), *louditi, pohrávati, lháti, mentiti* (= lháti), *lstíti, smáti se, smích pobíjeti* (= posmívati se), *smích váleti* (též) . . . *kým*.

Instrumentaly, jež zde jsou uvedeny jako předmětné, jsou původem svým příslovečné; viz o tom §. 416. Podobně brávají se za předmětné také příslovečné instrumentaly některých rčení jiných.

408. b) *Instrumentalem jest vyjádřen doplněk.*

To bývá:

1. Když za doplněk je vzat instrumental původně příslovečný.

Na př. Tato rána je *bičem* (za doplněk je tu vzat týž instr. *bičem*, který je příslovečným určením ve rčení „raniti *bičem*“). Cesta od nás do města je *lesem, polem* (podle „jíti *lesem, polem*“).

2. Když je doplněkem instrumental vlastnosti (v. §. 415 č. 12). Na př. Přemysl byl *životem hrdinským* (stě., = těla hrdinského).

3. Nejčastěji bývá instrumentalem vyjádřen doplněk, který se táhne někdy ku podmětu vyslovenému nominativem, někdy ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př. *kůň jest jednou hřibětem*, člověk dvakrát *dítětem* (kůň *hřibětem*, člověk *dítětem*); — bych já sloul *vaším králem* (já *vaším králem*); — nikdo se nenarodil *mudrcem* (nikdo *mudrcem*); — bratr se stal *učitelem* (bratr *učitelem*); — mniši zvolili kněze Vitoše *opatem* (Vitoše *opatem*); — Boleslav Strachkvasa *mničem* učinil (Strachkvasa *mničem*).

Vazba tato bývá zvláště při slovesích:

býti. Na př. nebrzo kdo bude *trhovcem*, by nebyl *lichevníkem*; — kdo nikdy nebyl *poddaným*, zřídka bývá *dobrým pánem*.

činiti, dělati. Na př. nejsem *spravedlivým* učiněn; — když se chudý *bohatým* činí; — ten *tlumočnickem* *mým* se udělal.

voliti, potvrditi, světiti, korunovati. Na př. sv. Matěj *apoštolem* zvolen; — Mlada *abatyš* stvrzena jest; — jeho (Prokopa) *hospodářem* potvrdili a *opatem* světili; — císař Václava *králem* korunoval.

naroditi se. Na př. člověk se narodil *holoplíšičtem nestatečným*.

stíti se, ostati, staviti, -stanoviti. Na př. ať kamení toto *chlebem* se stane; — kdo pravdu zastává, *vítězem* ostává; — kdo mne ustavil *soudcem*; — jsem ustanoven *dozorcem*; — stavěls Boha *svělkem*.

míti. Na př. mám v srdci Boha *hostem*.

viděti, zdáti se. Na př. pravý pokorný nechce býti *viděn pokorným*; — sově soumrak *svítáním* a tma *noční polednem* se zdá.

jeviti, ukazovati. Na př. Kristus se zjevil *člověkem i Bohem* (stě.); — kdo odpovídá nedoslyše, *bláznem* se ukazuje.

jmenovati, zvatí, praviti, dítí, sloutí. Na př. ten jmenoval se *králem Šalomounem*; — písmo Krista nazývá *sluncem*, Marii *měsícem* a Jana *dennicí*; — byt se kdo pravil i *andělem*; — již vás nedřm *svými sluhami*, ale *přáteli*; — císař jej (Vratislava) *králem českým* provolal; — chcěš-li *dobřým* slouti.

psáti. Na př. *mistrem* sedměra umění se psáti.

věděti, znáti, čísti, pokládati, mřiti, souditi atp. Na př. dábel ho (Krista) *člověkem* věděl (stč.); — lotr sám se *hřišným* poznal; — ten se čte *šlechticem* (stč., = počítá se, pokládá se); — pokládá jej *ne-mocným* (stč.); — nemni se *moudřejším*, než jiní byli; — blázen jest, kdo nepřítel *dobřým* soudí (stč.).

učiti. Na př. učím se *kloboučníkem*.

Jindy bývá tento doplněk v nominativě (když se tálne ku podmětu, na př. otec cítí se *zdráv*, srov. §. 381 č. 4), — nebo v akkusativě (když se tálne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, na př. viděl jsem otce *zdráva*, n. *zdravého*, srov. §. 385). Kdy tu má bývati instrumentál, a kdy nominativ neb akkusativ, o tom zachovává se většinou pravidlo následující:

I. když doplňkem je jméno přídavné (ve smyslu širším) a

a) tálne se ku podmětu, je z pravidla v nominativě (a pokud možná tvaru jmenného); tedy na př. souseď jest *bohat*, — souseď stal se *bohat*, — souseď učiněn jest *bohat*, — otec cítí se *zdráv*, — jsem *cizí* v této zemi, — žák byl *pochválen*, — činiš se *nevěďa* (stč.), — jsem *první*, *druhý* . . . , — jdu sám *desátý* (stč. sám *desát*);

b) když téhož druhu doplněk se tálne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, bývá často též v akkusativě (a pokud možná tvaru jmenného), na př. viděl jsem otce *zdráva* n. *zdravého*, — učíň mě té cti *hodna*, — hřích čini člověka sobě *robotného*; — ale často také v instrumentale, na př. učíň mě té cti *hodným*, — hřích čini člověka sobě *robotným*, — některé hřichy nazýváme *smrtebnými* atd.

II. Když doplňkem je jméno podstatné (nebo zpodstatnělé), bývá

a) v instrumentale, jestliže se jím vyslovuje vlastnost nějaká jakožto přijatá nebo proměnná, nebo jestliže příslušné sloveso znamená nějakou přeměnu, na př. bratr jest *učitelem*, — Jozafat byl *zemským písařem*, — souseď stal se *boháčem*, — ten *tlumočnickem mým* se udělal, — kdo mne ustanovil *soudcem*, — císař Vratislava *králem českým* provolal; — a bývá

b) v nominativě neb akkusativě v případech jiných, na př. *soused jest boháč*, — máme souseda *boháče*.

Pravidlo toto jeví se zřetelně ve spisích starších.

Během času pronikají v něm některé změny, zvláště v jazyku novočeském spisovném. Tu totiž v případě I. (když doplňkem je jméno přídavné) šíří se instrumental na újmu akkusativu a nominativu víc a více; v případě II. (když doplňkem je jméno podstatné) zůstává celkem způsob starý.

V jazyku obecném zachovává se pravidlo staré měrou mnohem větší, než ve spisovném, a nikde nevyskytují se v něm rčení jako na př. byl jsem *zvědavým*, zástupcové byli příliš *povolnými*, náš soused je *boháčem*, král stavěl se *rozhněvaným* atp. Rčení taková čtou se ve spisích, zvláště v době nejnovější, velmi často, ale jsou ovšem chybná; dlužno se jich vystříhati a držeti se v té příčině způsobu, zachovaného v jazyku obecném.

Místo instrumentalu bývá tu také *za* s akk. v. §. 426 č. 33, a.

Napodobením latiny přidával se k doplňkovému instrumentalu infinitiv *býti*, a tím vznikla spisovatelům pozdějším oblíbená vazba instrumentalu s infinitivem. Na př. Kterýž se *viným býti* zná (m. který se zná *vinen*). Pak-li co *překážkou býti* viděli. Privil jej *býti* písařem. Císařovna *křestankou* se *býti* vyznala.

409. c) *Instrumentalem jest vyjádřeno příslovečné určení.*

Instrumentalem bývá vyjádřeno určení příslovečné; a podle toho, jaké to určení jest (§. 304 č. 3), rozeznáváme instr. 1. místa, 2. času, 3. způsobu, vztahu a míry, a 4. příčinnosti.

410. 1. Instrumental místa.

Ten bývá:

1. Při slovesích pohybu, na otázku *kudy?*

Na př. *Lesem* šel a stromů neviděl. Oheň vyrazí *dveřmi* neb *okny*.

Pravíme „dívati se *oknem*“ atp.; tu děj *dívati se* atd. pojat jest jako pohyb, který se děje *oknem*.

Pravíme „zpívali jsme *cestou*“, „zpívali jsme *lesem*“ atp.; tu pohyb není vyjádřen, ale rozumí se z ostatku věty (= zpívali jsme *jdouce*, zpívali jsme *jdouce lesem*).

2. Některé instrumentaly místa jsou na otázku *kde?*

Zejména jsou to instr. *místem*, *místy*, *krajem*, *stranou*, *polem*. Na př. osení je *místem* řídké, — potok byl *krajem* hluboký, — státi *stranou*, — ležeti *polem*.

411.

2. Instrumental času.

Vyskytuje se jenom ve rčeních jistých, více méně ustálených. Na př. *Vojsko táhlo dnem i noci. Člověk časem se mění. Nebe zemi déšť dalo časem svým. Včera tím časem, . . . těmi časy. Včera tou dobou. Byl tu mžikem. Každým rokem, . . . každým dnem.*

Původem svým patří sem příslovce *jednou*.

412. 3. Instrumental způsobu, vztahu a míry.

1. Instrumental způsobový vyslovuje, *jak* (= *jakým způsobem*) se co děje nebo jest. Bývá nejčastěji při slovesích pohybu, ale často také při jiných.

Na př. Bezpečněji *krokem* než *skokem*. Běžeti *honem, úprkem*. Jeti *klusem, tryskem, cvalem*. Krev teče *valem*. Nemocný leží *pádem*, oči mu stojí *sloupem*. Pole leží *úhorem, ladem*. To se stalo *tím způsobem* (stč. *tím činem, tím obyčejem*). Kdo *dobřím úmyslem* čistotu drží. Proste boha *plnou žádostí*. Bojovník musí patřiti, *kterým řádem* chce bojovati. Zřídlo objeveno *náhodou*.

Druhem tohoto instrumentalu jest instr. t. zv. srovnávací.

Na př. Krev *potůčkem* (= jako potůček) teče. Jason *zběhem* (= jako zběh) zašel jest (stč.). Odešel jest *tulákem* na cestu (stč.).

2. Instrumental vztahový vyslovuje, k čemu se vztahuje a vzhledem k čemu má se rozuměti a vykládati, co ostatek věty vyslovuje.

Na př. Jsem *rodem* z Prahy, *bytem* v Plzni. Josef byl *tělem* v Egyptě, ale *myslí* ve svaté zemi. Kdo odpovídá *tělem*, odpovídá i *auchem*. Čech *smýšlením*. Prospíváti *věkem i moudrostí*. Sedláci nemají se rovnati *rouchem, stravou a čeledí* vladykám. Člověk nemá meškati *pokáním*. Císař jej *hrdlem i zdracím* ubezpečil. Ten jest jist *nebeským královstvím*. Malý *postavou*. Někteří jsou nám příbuzní *rodem*. Podobný *hlasem*. Buďte věrni *srdcem, ústy i skutkem*. Chudý *duchem*.

3. Instrumental měrový bývá nejčastěji ve rčeních komparativních a vyslovuje *jakou měrou* (= *o kolik . . .*) vyniká A nad B (v. §. 355 č. 3, a). Komparativ jest ve větě buď výslovně, buď aspoň podle smyslu obsažen.

Na př. Což méně *lotem* desíti hřiven (stč., = *co jest o lot méně než deset hřiven*). Počet apoštolský umenšil se *jedním apoštolem* (stč., = *stal se menší o jednoho apoštola*). Čím více kdo má, *tím více žádá* (vlastně = *o kolik . . . o tolik . . .*). Čím dále, *tím huře*.

Sem patří původem svým příslovce *málem, mnohem*. Na př. *mnohem* více, *málem* dále atp.

Krom toho jest instrumental měrový také v příslovci *dílem* atp.; na př. *dílem* máš pravdu, *dílem* se mýlíš.

413. 4. Instrumental příčinnosti.

Druhy příčinnosti rozeznávají se rozmanitě (v. §. 304 č. 4, d) a podle toho jest několikery také tento instrumental. Zejména jest:

1. Instr. původu, na otázku *kým* . . . (= *kdo byl původce*)?

Na př. *Jmění otcem* nabyté. *Zákonem Newtonem* nalezený.

2. Instrumental nástroje a prostředku, na otázku *kým* neb *čím* (= *jakým nástrojem* n. *prostředkem*) . . . ?

Instrumental tento bývá při přemnohých slovesech, která vyslovují děj, při němž něčeho nebo někoho se užívá jako nástroje (nebo jakoby nástroje) anebo jako prostředku nebo prostředníka. Na př.: *Bo-dati* koho *jehlou*. *Slyš* *uchem*, *viz* *rozumem*. *Chci* to dokazati *svědkem*. *Zpravujeme* se *zákonem*. *Říkáme* se *příkladem* jiných. *Posty* jsou usta-noveny *jedny příkazaním*, druhé *obvyčejem*. *Starého* vrabce *plerami* ne-ošidíš. *Přítel* ručil za přítele *svým jméním* i *životem*. *Zidé* umořili krále svého *smrtí tvrdou* (stě.). *Cestovatelé* trpěli *hladem* a *žízní*. *Buřiči* po-trestání jsou *vyhnanostím*. *Strašiti* koho *hrozbami*. *Hroziti*, mstíti se komu *čím*. *Zaklínám* tě *žijm Bohem*. *Nahého rovenem* obmysliti třeba. *Čím* kdo *zachází*, *tím* i *schází*. *Tělo* se *kochalo pitím*. *Baviti* se *něčím*.

Instrumentalem prostředku jest také tak zvaný instrumental ceny; *cena* je prostředek, kterým se *kupuje*, *platí*, *odměňuje* atd.

Na př. *Vykoupiti* se *darem*. *Almužnou* nemůžete koupiti *království* nebeského. *Platíme pokáním* a *statky* *dobrymi*.

3. Instrumental látky, na otázku *čím* neb *kým* (= *jakou látkou*) . . . ?

Instrumentalem tímto znamená se látka (hmotná i nehmotná, a abstraktní), kterou některý předmět je vnitřně naplněn, napuštěn, — nebo na povrchu svém obložen, ozdoben nebo poskvrněn, — nebo kterou předmět oplývá, páchnutím atp. ze sebe vydává.

Na př. *Řeka* *naplněna* jest *vodami*. *Kněžími* jest *pln* svět (stě.). *Loď* naložená *obilím*. *Rozum* nasycen bude *poznáním*. *Cesta* *zavátá sněhem*. *Chodník* zarostl *ořeším*. *Kámen* *mechem* se obalí. *Knihy* *zlatem* okované a *drahými kameny* posázené. *Pomazán olejem*. *Adamu* *vinil* *Evu* *hříchem*. *Kdo* byli *vinni* *smrtí* sv. *Václava*. *Kdo štěstím* *oplývá*, na mnoho se *nepamatuje*. *Oplývati* *zbožím*. *Plytvati* *slavou*. *Saň* počala *jedem* *stříkati*. *Kristus* *krvavým potem* se *potil*. *Hospodář* má *páchnouti větrem* a *hospodyně dýmem*. *Cizí* *vino* má *vůni kořením*. *Jazyk* náš *nebeskou* *dýše* *svobodou*. *Rytíři* se *zlatem* *blyštěli*. *Vůz* *hořel zlatem*. *Máme* *pláti láskou* *k Bohu*. *Město* *rozléhalo* se *jásáním*.

Stě. říkalo se také „*dělati* něco *zlatem*“ atp. (= *ně. ze zlata*).

4. Instrumental příčiny, totiž důvodu (ve větě kladné) a překážky (ve větě záporné), na otázku *proč* (= *z jaké příčiny*, *jakou příčinou*) . . . ?

Na př. Biskup *hněvy* rozedřel na sobě roucho. Poustevník *strachem* se třásl. Lakomec *závistí* chřadne. Srdce *žalem* se rozskočí. Kdo se *mnou* stydětí bude před lidmi (stě.; nč.: stydětí se za koho). Nechlub se *pradědy*. Čím by měl člověk truchliti, tím se veselí. Abys nebyl hrd *tou pokorou*. Nemáme čím pyšni býti.

414. d) *Instrumentalem jest vyjádřen přívlastek.*

Instrumental přívlastkový je všeliký instrumental, který patří ke jménu podstatnému, a jest instrumentalem přívlastkovým právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Sr. §. 380 č. 3, a.

Na př. Cesta *lesem*. Chyba *nedopatřením*. Člověk *vysokou postavou* (stě., = vysoké postavy). Čech *rodem*. Pohrdání *almužnou*.

415. 2. *Instrumentaly tříděné podle zvláštního významu.*

Mnohé instrumentaly třídí se a mají své názvy podle zvláštního významu, jež mají ve spojení se svým slovem řídicím. Většinou byly připomenuty již v §§. předcházejících. Zejména instrumental

1. místa, na př. jíti *lesem*; v. §. 410; —
 2. času, na př. včera *tou dobou*; v. §. 411; —
 3. způsobu, na př. běžeti *honem*; v. §. 412 č. 1; —
 4. srovnávací, na př. krev *potůčkem* teče; v. tamže; —
 5. vztahu, na př. Čech *rodem*; v. §. týž č. 2; —
 6. míry, na př. *mnohem* více; v. §. týž č. 3; —
 7. původu, na př. jmění *otcem* nabyté; v. §. 413 č. 1; —
 8. nástroje a prostředku, na př. bodati *jehlou*, trestati *vyhnanstvím*; v. §. týž č. 2; —
 9. ceny, na př. vykoupiti se *darem*; tamže; —
 10. látky, na př. desky okované *zlatem*; v. §. týž č. 3; —
 11. příčiny, na př. třásti se *strachem*; v. §. týž č. 4.
- Kromě toho jsou a rozeznávají se podle významu svého ještě:
12. Instrumental vlastnosti (kvalitativní).

Týž má doklady skoro jen stě. Na př. Sv. Prokop byl jest člověk *urozením vysokým* (= nč. byl *těla vysokého*). Přemysl (Otakar) byl *životem hrdinským* (= *těla hrdinského*). Těm, již jsou *čistým srdcem*.

V nč. podobají se tomu instrumentaly způsobové, jako jsou na př.: zajíc spí *otevřenýma očima*, — choditi *bosýma nohama* atp.

13. Přísluvečné určení, nejčastěji způsobové, bývá mnohdy vyjádřeno instrumentalem jména podstatného, které je s přísudkem

věty příbuzno kmenem nebo významem, — tedy instrumentalem jména soukmenného (*běžeti během . . .*) nebo souznačného (*hořeti ohněm . . .*). Tento instrumental nazýváme vnitřním. Je to většinou ozdoba slohová, oblíbená zvláště u některých spisovatelů starých.

Na př. Slunce vždy svým *během* běží. Pravým *snem* usnouti. Krutým *soudem* souditi. Jeremiáš *plakal* srdečným *pláčem* zboření jeruzalémského. Chci to *řici* obecnou *řečí*. Kniže počal velikou *prosbou* *prositi*. Člověk *hřeší* mnohými *hříchy*. Ten velikou *ctí* *ctěn* bude. Spravedlivý *životem* bude *živ* a neumře. Když by kdo *kvěl* takovým *květem*. Keř *hořel* *ohněm*. *Letěti* *pádem*.

Podobný k tomu je vnitřní akkusativ, o němž v. §. 387. č. 6.

416. Rozdílnost při výkladech některých instrumentalův.

Někdy může se týž instrumental podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve větě „nepřítel dobyl města *zradou*“ může se instr. *zradou* bráti a) za instr. prostředku (= čím, jakým prostředkem dobyl nepřítel města?), a b) také za instr. způsobu (= jak, jakým způsobem dobyl . . .?). Vlastní je tu pojetí a). V pojetí b) jest položen prostředek na místě způsobu: jsem tázán, jakým způsobem dobyl nepřítel města, a odpovídám za to, jakým prostředkem ho dobyl.

Ve větě „země hynula *nepokoji domácními*“ může se bráti instr. *nepokoji domácními* za instr. příčiny, a též za instr. prostředku.

Instrumentaly, jež se berou obyčejně za předmětné — „točiti *kolem*“, „hoditi *kamenem*“, „vládnouti *rukou*“ atd. (v. §. 407) —, mohou se bráti také za příslovečné, a to prostředkové, jimiž původně i byly. Znamenaly totiž původně prostředky, jimiž se koná, co věty vyslovují; ale časem berou se za předměty týchž dějův. Na př. ve rčení „točiti *kolem*“ vyslovoval a rozuměl se instrumentalem *kolem* původně prostředek, kterým se *točení* konalo; později pak rozumí se jím předmět. Podobně ve rčení „hoditi *kamenem*“, ve „vládnouti *rukou*“ atp. Tím i stalo se, že tu časem vstupuje akkusativ na místo instrumentalu a praví se na př. *točiti kolo*, *hoditi kámen* (ob.).

417.

G. Vokativ.

1. Vokativ jest pád, kterým voláme nebo oslovujeme. Na př. *bratře!* *příteli!*

2. Vokativ neváže se s větou, jako pády ostatní, nýbrž vkládá se jen do ní jako zvolání neb oslovení; tím liší se od pádův ostatních, — není pádem téhož řádu, jako jsou ostatní.

3. Zvláštních tvarův vokativních, pokud jaké jsou, užíváme jen pro grammatickou osobu druhou, nikoli též pro první a třetí. Na př. o *ty* nešťastný člověče! — a naproti tomu: o *já* nešťastný člověk, — o *ten* nešťastný člověk!

4. Místo vokativu bývá nominativ; v. §. 381 č. 7.

418. IX. Předložky a pády předložkové.

1. O tvaroslovném původu předložek v. §. 283.

2. Předložky rozeznávají se prvotné (n. pravé, vlastní) a podružené (n. nepravé, nevlastní).

Podružené jsou, které vznikly z výrazů příslovečných a jmenných; tedy *místo*, *kolem*, *kromě*, *vedle* a j.

Na př. ve větě „ježek má ostny *místo* srsti“ je předložka *místo*. Táž je vlastně akkusativ jména podstatného *místo* (= něm. Ort, Stelle). Akkusativ tento byl původně ve větě příslovečným určením, a v tomto významu ustrnul a bral se za příslovce. Pak setřel se s téhož slova i význam příslovečný a bývalé příslovce běře se za předložku. Vývoj a postup byl tu tedy: byl akkusativ jm. podst. *místo*, z něho stalo se příslovce *místo*, a z tohoto předložka *místo*.

Podobně vznikly: předložka *kolem* z příslovce *kolem*, kteréž jest instrumental jména podst. *kolů*; — předložka *kromě* z přísl. *kromě*, kteréž jest lokal zaniklého jména podst. *kroma* (= kraj); — předložka *vedle* z výrazu příslovečného *ve-dle* (= v-délku); atd.

Naproti tomu nazývány bývají prvotnými předložky ostatní, tedy na př. *do*, *na*, *od*, *po*, *s*, *v*, *z* a j.

Pravdě se ovšem podobá, že také předložky t. zv. prvotné z výrazů předtím příslovečných vznikly.

Předložky prvotné a podružené liší se také stářím: prvotné jsou vesměs starožitné, podružené pak jsou původu pozdějšího.

3. Předložky vyskytují se dílem ve složení se slovesy a jmény, dílem ve spojení s pády.

a) Ve složení se slovesy a jmény omezují a určují význam týchž sloves a jmen (utvořených na mnoze ze sloves, jež byla s předložkou složena). Na př. *volati*, — *přivolati*; *hoditi* — *odhoditi*, *nahoditi*, *nahoditi*, *předhoditi*, *shoditi*; *kročiti* — *nakročiti*, *přikročiti*, *obkročiti*, *vkročiti* atd.; — *zahrada*, *ohrada*; *odchod*, *příchod*; *spád*, *nápad*, *západ* atd.

Ve složení tomto bývají jenom předložky prvotné.

b) Ve spojení s pády omezují a určují význam pádový. Na př. v genitivech s předložkou *do*-hradu, *s*-hradu, *z*-hradu, *u*-hradu, *vedle*-

hradu, *kromě-hradu*, *bez-hradu* je význam omezený a mnohem určitější, nežli v genitivě bez předložky *hradu*.

4. Pády s předložkou spojené nazývají se předložkové (na-proti pádům prostým n. bez předložky, v. §. 380 č. 1).

S předložkou bývá spojen akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumental, — nikoli též nominativ a vokativ.

Každý z pádů těchto s předložkami několika se spojuje; při tom ovšem i význam při každé předložce jinak se obměňuje, jak viděti na příkladě uvedeném: *do-hradu*, *s-hradu*, *z-hradu*, *u-hradu*, *vedle-hradu*, *kromě-hradu*, *bez-hradu*.

Předložky pak jednotlivé pojí se: některé s pádem jen jedním, na př. *do* (jen s gen.), *k* (jen s dat.), *pro* (jen s akk.), *při* (jen s lok.); — jiné s pády dvěma, na př. *na* (s akk. a lok.), *nad* (s akk. a instr.); — a jiné s pády třemi, na př. *po* (s akk., dat. a lok.), *za* (s akk., gen. a instr.).

5. Předložky kladou se před pádem. Na př. *do-školy*, *dle-Boha*, *místo-sebe*.

Ve stč. kladly se některé předložky také za pádem; na př. *Boha-dle* (= *pro Boha*), *sebe-místo* (= *místo sebe*). V nč. je toho zbytek ustrnulý v příslovci *mmedle* n. *medle* (= *mne-dle*).

6. Předložky spojují se z pravidla jen s příslušnými pády (jmén podstatných, přídavných a zájmen); na př. *do-hradu* (*do* spojeno s gen. *hradu*), *ve-všem* (*ve* spojeno s lok. *všem*) atd.

Někdy však spojují se také s výrazy jinými. Zejména:

- a) S příslovci, která se ovšem neskloňují. Na př. *dnes* — *ode-dnes*, *do-dnes*, *po-dnes*; *vždy* — *ode-vždy*, *na-vždy*, *po-vždy* atp. Výrazy tyto mají význam opět příslovečný.
- b) S pády předložkovými. Výraz takto vzniklý má pak význam a tvar toho pádu, jaké mu slušejí podle předložky nově přibylé. Na př. *za-jisto* (stč.) a *do-za-jista* (koncovka *jista* je genitivní, jako v gen. *města*, a význam výrazu celého je též genitivní; obé proto, poněvadž *do* se pojí s gen.); — *ponenáhlu* a *z-po-nenáhla*; — *z-paměti* a *na-z-pamět* (chybně *napamět!*); — měl jsem šátek *pod-hlavou*, a někdo mi šátek *z-pod-hlavy* vzal; — *pod-tím-stromem* a *z-pod-toho* stromu; *o-pravdu* a *do-o-pravdy*.

7. Když pád je výraz dvojjmenný, opakuje se někdy předložka a klade se před každým členem jeho. Na př. *na hoře vysoké* — a *na hoře na vysoké*; *na hrad ten* — a *na hrad na ten*; *za života zdravého* — a *za života za zdravého* atp.

Tím způsobem opakují se předložky jenom prvotné.

Opakování pak toto bylo a jest v některých případech více méně oblíbeno, v jiných pak bývalo pravidlem. Zbytek pravidla toho zachovává se dosud, když ve složitém výrazu pádovém jsou slova *ten* a *všechen*; na př. gen. z toho *ze* všeho, dat. *k* tomu *ke* všemu, akk. *pro to pro* vše, lok. *při tom při* všem, instr. *s* tím *se* vším, množ. č. *od těch ode* všech, *v těch ve* všech atd.

Ve stč. opakována předložka někdy též, když pád měl členů více než dva.

Zřídka vyskytuje se předložka zdvojená před výrazem jednoduchým; na př. *se-s-hora*, dial. *ze-z-Plzně*. Tu byla dříve předložka jen jedna; ta splynula s výrazem a časem nebyla již dosti zřetelná; proto položena sem znovu: *z-Plzně*, — *zPlzně*, — *ze-zPlzně*.

8. Druhy pádů předložkových rozeznáváme a třídíme jednak podle větného členství t. j. podle toho, jakými členy větnými jsou (nebo, jinak řečeno, jaký člen větný jimi kdy jest vyjádřen), jednak podle zvláštního významu, jež mají od svých předložek.

419. 1. Pády předložkové tříděné podle větného členství.

Hledíce k větnému členství (v. §. 418 č. 8) nalézáme, že pádem předložkovým bývají vyjádřeny a) předmět, b) doplněk, c) příslovečné určení a d) přívlastek.

Ve větách, jako jest „*od Kamene s Míšňany se slili*“ atp., zdá se, jakoby pádem předložkovým vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jenom přívlastek ku podmětu *nálezci*, podmět pak sám (t. *členové rodu*, který se nazýval „*od Kamene*“) dlužno si domyslit. Srov. §. 299 č. 6.

420. a) Pádem předložkovým jest vyjádřen předmět.

To bývá (srov. §. 302 č. 12):

1. Při mnohých slovesích.

Na př.: *mluviti* . . . , *rovnati se*, *podobati se* . . . *k někomu*; — *mysliti*, *dbáti* . . . , *míniti*, *pomníti*, *zpomenouti*, *zapomenouti* . . . *na koho* neb *nač*; — *volati*, *lžířeti* . . . , *žalovati*, *sočiti* . . . , *hněvati se*, *zlobiti se* . . . *na koho* neb *nač*; — *zříti*, *hleděti*, *patřiti*, *dívati se* . . . *na koho* nebo *nač*; — *mysliti*, *starati se*, *věděti*, *mluviti* . . . *o kom* neb *o čem*; — *věřiti*, *doufati* . . . *v koho* nebo *več*; atd.

2. Při některých jménech přídavných.

Na př. *podobný*, *vládný* . . . *k někomu*, — *laskavý* *na koho* atd.

3. Při některých jménech podstatných (tu pak je pád předložkový zároveň významu přívlastkového).

Na př. *zpomínka na domov*, — *starost o živobytl* atd.

421. b) *Pádem předložkovým jest vyjádřen doplněk.*

Ten táhne se buď ku podmětu, na př. nemocný jest *bez sebe* (nemocný bez-sebe), — buď ku předmětu, na př. beru vás *za svědky* (vás za-svědky), nechci míti pochlebníkův *za soudce* (pochlebníkův za-soudce).

Jiné příklady v. v §. 304 č. 9.

422. c) *Pádem předložkovým jest vyjádřeno příslovečné určení.*

Pádem předložkovým bývá vyjádřeno určení příslovečné, a to:

1. Příslovečné určení místa (u významu místním, vlastním i přeneseném), na otázku *kde? kam? kudy? odkud?*

Na př. Sedím *na koni*. Byl jsem *na poli*, *na Vyšehradě*. Byl jsem *na pouti*, *na mši*, *na kázání*. Jsi *na omylu*. Stůj *na svém*. Přestaň *na tom*. Sedám *na koně*. Jdu *na Vyšehrad*. Ruth chodila *na žně*. Jdu *na jahody*, *na pout*, *na mši*, *na kázání*. Jsem pozván *na hody*. Padl *mezi lotry*. Přivedli knížete *k jedné lípě*. Šli jsme *skrze les*. Kůň běžel *podle řeky*. Jak se *do lesa* volá, tak se *z lesa* ozývá. Boleslav vši země až *do Krakova* dobyl.

Někdy žádáme předložkového pádu s významem *kde?* a je na jeho místě předložkový pád s významem *kam?* — a naopak; dvoje tyto výrazy se zastupují. Na př. stě. se pravilo: „Ruben byl položen *v rovu*“ (*kde?*), začej bychom řekli ně.: „byl položen *v rov n. do rovu*“ (*kam?*); — stě.: „ta obě města byla *pod jednoho purkmistra*“ (*kam?*) ně.: „byla *pod jedním purkmistrem*“ (*kde?*).

2. Příslovečné určení času, na otázku *kdy? jak dávno (= od které doby)? dokud (= do které doby)? jak dlouho (po jaký čas)?*

Na př. Bylo to *z jara*, *v létě*, *v zimě*; *ve středu*, *ve čtvrtek*; — bylo to *na jaře*, *na podzim*, *na vánoce*; — *na sv. Annu*; — stalo se to *mezi vánocemi a hromnicemi*; — přišel jsem *k ránu*, *k večeru* (= *k večeru*, v. §. 282 č. 2), *pod večer*, *za dne*, *přede dnem*. Zůstal jsem *v městě přes zimu*, *do jara*. Kdo křivě svědčí, nebude živ *do roka*.

3. Příslovečné určení způsobu, vztahu a míry, na otázky *jak? (= jakým způsobem)? vzhledem k čemu? jakou měrou?*

Na př. Stříletí *na slepo*, mluvití *na prázno* (urč. způsobu). Zpívati *na hlas*. Kupovati *za hotové*, prodávati *na dluh*. Smrt sbírá lidi *na přeskáčku*. To se stalo *bez práva*, *proti právu*.

Chromý *na obě ruce* (urč. vztahu). Slabý *na plíce*. Nebuď skoupý *na zboží*. Země bohatá *na ovoce*. Kdo byl *na vzrůstu* delší než meč. *Na duši* starý, *na těle* nedorostlý. Ta rozsedlina má tři lokte *na délku*.

Řeka hluboká *do pasu*, *po pás* (urč. míry). Přítel až *do peněz*. Raněn *do smrti*. Jedli *do sytosti*, pili *do vůle*. Zaplatiti *do krejcaru*. Každý den *kromě neděle* (míra určena omezením). Všichni *mimo jednoho*. —

Přebývalo jich na poušti *do sta* (míra určena přibližně). Jest na lodi komůrek *do čtyřiceti*. Je nás *ke stu*. Měl s sebou *okolo sta* koní. Ten ostrov má *na dva tisíce* vsí.

4. Příslowechné určení příčinnosti (t. j. původce a původu, prostředku a nástroje, látky, důvodu a překážky, účelu a cíle, podmínky; srov. §. 304 č. 4, d).

Na př. *Z jiskry* oheň bývá (původ). Země *od Kolumba* objevená. — Jsme přemoženi *skrze kouzlo* (prostředek, nástroj). Víra naše vznikla *skrze sprostné lidi*, *skrze apoštoly*. — Nádoba *z hlíny* učiněná (látka). *Z cizích ostřížkův* krejčí kabát si šije. *Dům od kamene*. — *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají (důvod). Učiniti něco *ku prosbě*, *ku přání*, *k vůli*. Učiniti něco *z lásky*, *z přátelství*. — *Pro hluk* není slyšeti (překážka). — Přispěti někomu *ku pomoci* (účel, cíl). Voda *k pití*. Počali mu *na hanbu* mluvit. Mně *na radost*. *Nač*, *k čemu* je to? — *Při dobré vůli* vše jde do hůry (podmínka).

423. d) Pádem předložkovým jest vyjádřen příclustek.

Přívlastkový je všeliký pád předložkový, který patří ke jménu podstatnému, a je pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. §. 380 č. 3 a §. 305 č. 6, b.

Na př. *Cesta do Říma*. *Pobyt v Egyptě*. *Most přes Vltavu*. *Posel od bratra*. *Dům od kamene*. *Obilí od lonska*. *Bytost bez proměny*. *Člověk bez srdce*, *bez citu*. *Člověk po nemoci*. *Hrad na skále*. *Vyhlička na jezero*. *Dům na spudnutí*. *Spor o dědictví*. *Sázka o sto zlatých*. *Dům o třech patrech*. *Kolín nad Labem*. *Kníže nad loupežníky*. *Krajina pod Řípem*. *Čtení pro zábavu*. *Voda k pití*. *Shoda se sousedy*. *Pole mezi lesy*. *Boj mezi Řeky a Peršany*. *Domy vedle kostela*. *Hádání v slovích*. *Nádoba z hlíny*. *Ucho u hrnku*. *Bitva u Lipska*.

424. Rozdílnost při výkladech pádů předložkových.

Někdy může se též pád předložkový podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve rčení „pracovati přes čas“ může přes čas býti někdy určením času (= *pracovati jak dlouho?*), někdy určením míry (*kolik?*).

Ve větě „musíš přebývati kromě lidí“ může se *kromě lidí* bráti za určením místa (*kde?*), a také za určením způsobu (*kromě lidí* t. j. o samotě, *jak?*).

Podobně ve větě „sv. Augustin praví *mezi jiným*“.

Jindy může týž pád předložkový býti tu příslovečným určením, tu předmětem. — Srov. s tím se vším §. 304 ř. 5 a 6.

425. 2. Pády předložkové podle jednotlivých předložek.

1. Hledíce k významu pádů předložkových nalézáme, že je rozdílný hlavně podle předložek. Vidíme to zřetelně, když vzhledem k významu srovnáváme pády stejné, ale s předložkami rozdílnými, na př. instr. *nad vodou* a *pod vodou*, — lokaly *na ruce* a *v ruce* atd. Každá předložka má svůj nějaký význam zvláštní, a ten proniká i ve spojení předložky s příslušným pádem.

2. Dále nalézáme, že mnohdy i táž předložka při témž pádě mívá význam rozdílný; na př. předložka *na* spojená s lokalem má patrně jiný smysl ve větě *a) „knihy leží na stole,*“ jiný ve větě *b) „přijdu k vám na jaře,*“ a jiný ve rčení *c) „pověděti na krátko“* (= zkrátka, bez okolkův).

V těchto případech jest některý význam původní, vlastní, — ostatní pak vyvinuly se z něho přenesením, jsou významy přenesené. Význam vlastní jest většinou místní. V příkladech právě uvedených je předložka *na* v *a)* významu vlastního (a to místního), v *b)* a *c)* významu přeneseného (místní *na* přeneseno a užito v *b)* pro výraz časový, v *c)* pro výraz způsobový).

3. Mnohé pády předložkové ustrnuly ve výrazy příslovečné. Na př. z předložkového instrumentálu *za tím* vzniklo příslovce *zatím*; *ze za jisté* stalo se příslovce *zajisté*; *z o všem* — *ovšem*; *z na-vz-chválu* — *naschvál* atd. Stejného původu jsou také spojky (vztažná příslovce) *nač, zač, proč . . .* = *na č* (na co) atd.

426. *Předložky jednotlivé* (pořádkem abecedním) a jejich pády jsou:

1. *bez*. Pojí se s genitivem; na př. *bez ruky*.

Genitiv *s bez* znamená, od čeho jest co odloučeno; čeho je zbaveno. Na př. *člověk bez ruky*, — *knihy bez ceny*.

Některá rčení:

bez Boha, bez děky, bez péče; odtud odvozeno *bezbožný, bezděčný, bezpečný*; — *u-bezpečiti, při-bezděčiti* (= přinutiti);

bez sebe; na př. *nemocný je bez sebe* (= bez vědomí; srov.: *nemocný není při sobě*).

Stě. říkalo se ve smyslu stejném také: *bude beze mne* pro strach, — *bylo málem bez města* (= město bylo by málem padlo a zahynulo).

2. *dle*. Pojí se s genitivem; na př. *dle Boha, dle zákona*.

Stč. bylo *dle* = pro (něm. wegen, lat. propter), ně. jest = podle; *dle Boha* bylo ve stč. = pro Boha, ně. = podle Boha.

Původem svým patří sem přísl. *medle* (ze *mne-dle*, v. §. 418 č. 5).

3. *-dle: po-dle a ve-dle.*

V *podle* a *vedle* (stč. *podlé, vedlé*) je *-dle* rozdílné od předložky *dle* (č. 2) a souvisí se jménem podst. *děle* (stč., = délka).

Oba tyto výrazy jsou vlastně významu příslovečného. Ten vidí se v příkladech: *podle* jest den ztracení (stč.), — bydlím *vedle*.

Oba berou se dále za předložky a pojí se s genitivem.

Genitiv s *podle* a *vedle* vyslovuje, podle nebo vedle kterého předmětu (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př. pluli jsme *podle ostrova*, — louka jest *vedle lesa*. Z významu tohoto (místního), vyvinuly se další jiné (přenesené), na př. souditi *podle práva* (*jak?*), — staň se *podle vůle tvé*, — *vedle obyčeje pohanského*.

Místo *podle* a *vedle* rozšířilo se v ně. spisovné *dle*; sr. nahoře č. 2.

4. *do.* Pojí se s genitivem.

Genitiv s *do* vyslovuje:

a) Ke kterému předmětu (*kam?*) děj směřuje. Na př. jdu *do města* (vlastně = směrem k městu; v. doleji c).

b) Ke kterému až předmětu (*až kam?*) děj dosahuje. Na př. Boleslav vši země *až do Krakova* dobyl (= až ke Krakovu); — Přemysl Otakar II. od Rakous *do moře* všecky země držel (= až k moři); — všeho *do času*, pán Bůh na věky.

Z toho vyvinul se význam míry. Na př. Řeka jim byla *do pasu* (= po pás); — přftel *až do peněz*; — poraněn *do smrti*; — jedli *do sytosti*, pili *do vůle*; — vrata otevřená *do kořen, dokořán* (v. §. 144 č. 5).

c) Předmět, do jehož nitra děj se nese. Na př. vkročiti *do školy*, — hoditi kámen *do jámy*, — upadnouti *do vody*.

Význam tento je původu pozdějšího; stč. bylo za to *v* s akkusativem. Na př. u Dalimila čte se: Břetislav jel *do kláštera* (t. j. směrem ke klášteru), a když Čechové *v klášter* (t. j. do nitra kláštera) šli, skryla se Jitka za oltářem.

Některá rčení:

vím, vidím, znamenám, mám, jest mi . . ., pravím . . ., domnívám se, naději se, doufám . . . zdá se mi, líbí se mi . . ., jest mi divno . . . něco *do něho*. Na př.: nevím *do něho* nic zlého; — nejsem svědom *do sebe* nic zlého; — vidíte-li *do sebe* které dobré skutky; — znamenej *do sebe*, chceš-li světa nedbati; — které máš *do sebe* činy; — není mi nic *do toho*; — také to *do něho* pravili, že . . .; — *do tebe* jest mi se víry nadíti; — ztratě obec nedoufej *do hradu*; — co se vám zdá *do člověka toho*; — to jest mi divné *do něho*; — líbí se mi to *do něho*.

něco jest . . . do koho (= někdo je takový . . .). Na př. znameněj, co je *do ní* (t. do masti, = jaká jest, stč.). To rčení zachováno v nč.: *co do toho!* — není nic *do toho*.

jest komu . . . do čeho. Na př. nebylo mu *do smíchu*, — je mi *do pláče* atp.

dáti se, pustiti se . . . do čeho. Na př. žena dala se *do práce*, — pustil se *do nás*.

Původem svým patří sem též příslovce: *docela, dokonce* atp.

5. *k, ke*, (n. *ku*; sr. §. 25 č. 3). Pojí se s dativem.

Dativ s *k* znamená směr, t. j. vyslovuje, ke kterému předmětu (*kam?*) děj jakoby *k* cíli svému směřuje, anebo podle něhož a jakoby směrem *k* němuž něco určujeme. Na př.: přivedli knížete *k jedné lípě*; — řekl Čech *k svému sboru*; — chtěl *k lidem* býti bez viny; — ten má naději *k věčnému utěšení*; — láska *k Bohu*; — nemějte závisť *k sobě*; — Diogenes jednoho dne *k slunci* seděl; — rovnati se *k někomu*, podoben *k někomu*; atp.

Z významu směrového vyvinul se význam účelový; na př. Kristus ostavil své tělo *k vezdejší oběti*, — voda *k pití*.

Některá rčení:

k vůli. Na př. to se děje *k vůli* tobě. Rčení tohoto užívá se vlastně jen o bytostech osobních, které skutečně *vůli* mají.

k rozkazu, ku prosbě, ku přání . . . někomu něco učiniti. —

Nemocný přišel *k sobě* (srov. byl *bez sebe*, je *při sobě*).

6. *kolo, okolo; kolem*.

Kolem jest instrumental jména podst. *kolo*; — *o-kolo* pak jest akk. téhož jména s předložkou *o*.

Kolem i *okolo* jsou vlastně výrazy příslovečné, a význam jejich příslovečný vidí se v příkladech: šel jsem *okolo* (= mimo), — když půjdu *kolem* atp.

Obé však běže se dále za předložku a pojí se s genitivem.

Genitiv s *okolo, kolem* má význam místní; na př. hrad má *okolo sebe* zeď, *kolem sebe*. Z významu místního vyvinuly se jiné.

Některá rčení:

připluli jsme k místu *okolo Benátek* (= v okolí Benátek); —

měl *okolo sta koní* (míra přibližná), — přijdu *okolo nového roku*.

7. *kromě*.

Je vlastně lokal k nom. *kroma* = kraj (v. §. 283 č. 2) a významu původně příslovečného. Ten vidí se v příkladech: chudý neměl nic, *kromě* jednu ovečku; — nedávěřuji nikomu, *kromě* tobě.

Dále běže se však také za předložku a pojí se s genitivem.

Genitiv s *kromě* vyslovuje, od čeho je co odloučeno, z čeho je vyloučeno atp. Na př.: musíš *kromě lidí* přebývat; — každý den *kromě neděle*.

8. mezi.

Je vlastně lokal k nom. *meze* (v. §. 283 č. 2); běře se však za předložku a pojí se s akkusativem a s instrumentalem.

- a) Akkusativ s *mezi* vyslovuje, mezi které předměty (*kam?*) se děj nese. Na př.: padl *mezi lotry*, — *mezi své* přišel a svoji ho nepřijali, — rozdál zboží *mezi chudé*.
- b) Instrumental s *mezi* vyslovuje, mezi kterými předměty (*kde?*) se co děje nebo jest. Na př.: na poušti *mezi Egyptem a svatou zemí*, — byl boj *mezi Řeky a Peršany*, — sv. Augustin *mezi jinou řečí* praví, — *mezi vánočními a hvornicemi*; — jest rozdíl *mezi jedlím a smrkem* atd.

Některá rčení:

nejlepší *mezi všemi* atp. (při superlativu, v. §. 356 č. 2, b); — hádali se *mezi sebou* atp. (výraz vespolečnosti, v. §. 362 č. 5); — jeden *mecítma* (stč., t. j. jeden *mezi-desítma*, = 21; v. §. 373 č. 4). Sem patří též příslovce *mezitím*, = *mezi tím*.

9. místo.

Je vlastně akkusativ jména podst. *místo*, ustrnulý v příslovce; význam příslovečný vidí se dosud u příkladech: řekl jsem to sestře *místo* bratrovi, — šel do lesa *místo* do školy atp.

Příslovce *místo* vzato dále za předložku. Srov. §. 418 č. 2.

Pojí se s genitivem. Na př. Přišel syn *místo otce*.

10. mimo.

Je vlastně příslovce, původem přibuzné se slovesem *minouti*. Význam příslovečný vidí se dosud ve rčení: jíti *mimo*. Příslovce *mimo* vzato pak za předložku.

Pojí se s akkusativem. Na př.: *mimo něj* nic nebylo; — *mimo právo* dary bera (= bez práva, proti právu); — *mimo rozkaz* to jsou učinili; — byl krásný *mimo jiné* (stč., = nad jiné).

Odchylnou bývá genitiv, na př. *mimo těch užitekův* (podle: *kromě těch užitekův* atp.); jazyk spisovný zachovává akk.

11. *na*. Pojí se s akkusativem a s lokalem; na př. *na strom* a *na stromě*.

- a) Akkusativ s *na* vyslovuje, na který předmět (*kam?*) děj nějaký se nese, a zvláště na jehož vrchní stranu se nese; na př.: pták vyletěl *na strom*, — položil jsem knihu *na stůl*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné, přenesené.

Některá rčení:

jdu na Vyšehrad, jedu na pole . . ., a podle toho také *jdu na mši, na kázání, na pout . . ., jedu na trh, dáme se na pochod, nepřítel dal se na útěk*; —

jíti na koho (= proti, nepřátelsky), *hnáti na nepřítel*; — *sahati na knihu . . .*, a podle toho též *sahati komu na čest*; — *hleděti, zříti, dívati se . . . nač*; — *dej pozor na zadní kola*; — *volati, žalovati, sočiti na koho*; — *počali na něho lstivě mluvit*; — *nařikati na koho*; — *kvílet, plakati nač* (stč.), na př. *plačte na své hříchy*; —

myslit, dbáti nač; na př. *mysli často na přítele a častěji na nepřítel*; — *nedbej na řeči lidské*; —

pomníti, zpomenouti, zapomenouti . . . nač; na př. *abych nepomněl na tu křivdu*, — *zpomeň na mě*, — *zapomněl jsem na to*; —

ptáti se, tázati se . . . nač;

hráti na housle . . .;

stonati na hlavu . . ., stonati, umřít na červenou nemoc; —

bylo to *na podzim (kdy?)*, *na vánoce, na sv. Lidmilu*; —

střílet na slepo; položit ruce *na kříž* (= křížem); *prodávati na dluh*; *rozřezati něco na kusy*; — *tři lokte na délku*; —

mluviti někomu na hanbu, na škodu.

Sem patří též příslovce *nahlas* (= *na hlas*), *nazpamět* (= *na z-paměti*, v. §. 418 č. 6, b), *naopak atp.*

b) Lokal s *na* vyslovuje, na kterém předmětě (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště na jehož vrchní straně to jest nebo se to děje; na př. *ovoce roste na stromě*, — *knihy leží na stole*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené. Některá rčení:

bíti na poli . . ., a podle toho také *bíti na mši, na kázání, na pouti, na trhu, na pochodu, na útěku atp.*; —

státi na zemi . . ., a podle toho *státi na svém, přestat na čem*; —

míti něco na srdci, na paměti, na mysl, na svědomí; —

prositi, žádati, louditi, zvidati, ptáti, tázati . . . na kom; na př. *co matka na svém synu prosí*, — *toho na něm žádali*, — *co na lidech vyloúdíš*, — *páni na chlapu zvěděl*, — *když na babě kouzla* (gen.) *ptají* (stč.), — *Vlasta na dívkách práva* (gen.) *potázala* (stč.); —

dobýti, získati, vydělati, vykrati . . . na kom; na př. *Polané na Čechách všech tvrzi dobyli*; —

činiti dobře n. zle, blouditi, škodu vzíti . . . na čem; —

nemocný jest na umření, dům je na spadnutí; —

bylo to *na jaře (kdy?)*; —

pověděti na krátce, žiti na mále; příslovce *namnoze* = *na-mnoze*. —

12. *nad*. Pojí se s akkusativem a s instrumentalem; na př. *nad horu* a *nad horou*.

a) Akkusativ s *nad* vyslovuje, *nad* který předmět směrem vzhůru (*kam?*) děj se nese, a zvláště *nad* jehož povrch se nese; na př. slunce vystoupilo *nad horu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení:

býti nad jiného; na př. není učedník *nad mistra*; —

milovati, ctíti . . . koho *nad jiné* (= více než jiné); —

div nad divy (stupňuje se význam jména podstatného), — o *radosti nad radost!* — *hoře nad hoře!*

vtipný *nad míru* (stupňuje se význam jména přídavného v pozitivu), — vzácný *nade všechny věci*, — moudrý *nad jiné*; —

při komparativech a superlativech: dražší *nad zlato*, — nejbohatší *nade všechny* (v. §. 355 č. 2, b a §. 356 č. 2, b).

b) Instrumental s *nad* vyslovuje, *nad* kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště *nad* jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př. slunce stojí *nad horou*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

býti nad kým . . . , *ustaviti, ustanoviti* koho *nad kým* . . . , *míti* koho *nad sebou*; na př. ne páni ustanoveni jsou *nad právem*, ale právo je *nad nimi*, — máte *nad sebou* zákon; —

panovati, vládnouti, vévoditi, vítěziti . . . *nad kým*; —

pán nade vsí zemí, — *kníže nad loupežníky* (stč.); —

činiti, kutiti, páchat . . . něco *nad kým*; na př. učíte *nade mnou*, co chcete, — co se *nad námi* skutí, — co jsi spáchal *nad nevinným*; —

smilovati se, mstíti se . . . *nad kým*; na př. smiluj se *nade mnou*, — by se *nad ním* slitovali, — já se *nad vámi* pomstím (stč.); —

zoufati . . . *nad kým*; — *radovati se, rmoutiti se, naříkati, býti teskliv* . . . *nad čím*; —

krásný nad syny člověčími (stč.); — *král nad králi*.

13. *o*. Pojí se s akkusativem a s lokalem; na př. *o stůl* a *o stole*.

a) Akkusativ s *o* vyslovuje, *o* který předmět (t. j. *kam*, okolo kterého předmětu, — nebo *kam*, do styku se kterým předmětem) děj se nese, nebo děj klademe; na př. posaditi hosti *o stůl* (= okolo stolu), — uhoditi se *o stůl* (= nárazem do stolu). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

mluviti, hádati se, příti se, souditi se, vaditi se . . . *o něco*;

pracovati, jednati, starati se . . . o něco; —

státi, dbáti o něco, na př. každý rád o pokoj stojí; —

hráti, saditi se . . . o něco; —

běží, jde . . . o něco; na př. jim o život běží, — jde mi o pravdu; —

bylo hostí o tři stoly (= kolik by se jich posadilo okolo třech stolův); —

při komparat.: *větší o loket, — starší o rok* (v. §. 355 č. 3, b).

Sem patří též příslovce *opravdu, = o pravdu*.

- b) Lokal s *o* vyslovuje, o kterém předměť (t. j. *kde*, okolo kterého předmětu) něco se děje nebo jest; na př. rytířstvo shrnulo se *o Alexandrovi* (stč., = okolo Alexandra). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

pracovati o čem, na př. lidé pracují o pokrmu a o oděvu (stč.); —

choditi o čem, na př. jali se o tom choditi, aby Konrad byl

knížetem; —

mysliti, věděti, mluviti, slyšeti, čísti, učiti . . . o něčem; —

ukládati, lest klásti . . . o kom; na př. kladl lest o svém pánu; —

býti, živu býti . . . o čem; na př. byti o hladu, — ne o samém chlebě živ jest člověk; —

choditi o holi; —

učiniti něco o své moci, o svém umě (stč.; z toho neporozuměním nč. *o své újmě*, sr. §. 469); —

bylo to o poledni, o polednách; — o vánocích; — o sv. Havle; —

koráb o šesti veslích, — dům o třech patrech. —

Sem patří původem svým též příslovce *ovšem, = o všem*.

14. *ob*. Pojí se s akkusativem; na př. *ob den*.

Akusativ s *ob* vyskytá se nyní jen v některých rčeních s významem střídavosti; na př. *ob den* (= každého druhého dne), — *ob noc, — ob rok, — ob dům*.

Stč. bylo *ob den* = za den, během dne, ve dne atd., a říkalo se také *ob onu stranu* (= na druhou stranu n. na druhé straně, na př. řeky), *ob tu stranu, ob vánoce* atp.

15. *od*. Pojí se s genitivem; na př. *od města, — od bratra*.

Genitiv s *od* vyslovuje, od kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese, nebo odkud něco odvozujeme; na př. vůz přijíždí *od města*, — tento dar jest *od bratra*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

zbav nás od zlého, místo zbav nás zlého, t. j. na místo prostého genitivu odluky vstoupil genitiv s od; stejná změna pronikla ve

rčeniích: *odstoupiti . . . od čeho*, — *chrániti se, stříci se . . . od čeho*, — *čistý, daleký . . . od čeho*, — los je větší *od koně* (slc., v. §. 355 č. 2, b); — *slýchal jsem od mladosti* (přeneseno na čas, odekdy); —

od tebe všechno dobré pochodí (místo, odkud děj vychází, = původ děje), — *stěny se stkvěly od drahého kamení*, — *od malé jiskry les polehl*, — *matka od veliké žalosti omdlela*, — *rána se zahojila od masti*, — *opat dal od sebe promluvíti*, — *pan Bohuslav válku vedl od krále Zikmunda* (= původem, návodem Zikmundovým); —

zaplatiti od štítu, od práce; — *platiti od kusu*; —

dřím od kamene (látka), — *klenoty od zlata a stříbra*; —

přinesli dary od klenotův (stč.), — *dali mu něco od šatstva*; —

klíč od pokoje; — *zámek od trubky*; —

býti od čeho (= býti ustanovenu k něčemu); na př.: *duchové, kteří byli od toho pokladu*; — *od toho byli střelci*, aby nedali nikomu vystoupiti na zeď; — *naopak znamená nejsem od toho* = nejsem proti tomu; —

člověk od stavu, — *pán od pera*, — *muž od slova*; —

den ode dne, — *dům od domu*, — *slovo od slova* (v. §. 386 pozn.).

16. *po*. Pojí se s akkusativem, dativem a lokalem; na př. císař poslal *po krále* (stč., = pro krále), — *měštěnin má dáti po třem halířům* (stč., = po třech halířích), — *je známo po všem světě*.

a) Akkusativ s *po* máme ve výrazích příslovečných, na př. *po všechny časy*, — *po celý rok*; — *po dnešní den*, — *po krk, po pás*; — *po prvé, podruhé . . . , po každé*.

Stč. bývalo *po co* při slovesích pohybu = pro co; na př. *žena přišla po vodu* (= pro vodu), císař poslal *po krále* (= pro krále).

b) Dativ s *po* máme ve rčeních, jako jsou na př. *mluviti po česku, po latinsku . . . , po tichu*; — *jíti po-malu*, — *po-nenáhlu*; — *býti po-hostinu*; — *po-řídku*.

Stč. říkalo se též: každému vře srdce *po jazyku svému* (= podle národnosti své); — *měštěnin má dáti po třem halířům* (= po třech halířích).

c) Lokal s *po* vyslovuje, *po kom* (ve smyslu = *kde, kudy, podle koho, za kým . . . ?*) *co se děje nebo jest*; na př. *je známo po všem světě*, — *toulati se po lesích*; — *táhli po cestě*, ještě vede k brodům jordanským; — *jíti po stopě*, — *jděte po mého koně vodu* (stč., = podle vedení mého koně, jak vás kůň povede); — sv. Pavel obrátil lidi *po Bohu* (stč., = za Bohem, odtud *pobožný*), — *zlý obyčej táhne člověka po sobě*.
Některá rčení:

udeřiti někoho po hlavě, po líci; odtud *pohlavek, políček*; —

toužiti po někom; stýská se mi po někom; —

státi po dobrých skutcích (stč.); —

vyjíti po schodech; — vzkázati něco po poslu; —

poznati koho po čem (ptáka po peří, člověka po řeči); —

stane se po tvé vůli, po právu . . . ; býti komu po vůli; odtud povolný; —

dal každému po skývě chleba a po kusu pečeně (podílnost, v. §. 378 č. 2, a); ovce mají po dvou jehňatech, po dvěma jehňat.

Původem svým patří sem též příslovce potom.

17. pod. Pojí se s akkusativem a s instrumentalem; na př. *pod strom a pod stromem.*

- a) Akkusativ s *pod* vyslovuje, pod který předmět směrem dolů (*kam?*) děj se nese, a zvláště pod jehož povrch se nese; na př. unavený pocestný sedl si *pod strom*, — plavec ponořil se *pod vodu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

řeka teče pod klášter, — trn vnikl pod kůži; —

neprátele pod svou moc se poddají, — Olomouc slušela pod biskupa Českého, — obě města byla pod jednoho purkmistra (stč.); — co bylo pod deset hriven (= méně než . . .), — pod deset let; — chodívám na procházku pod večer.

- b) Instrumental s *pod* vyslovuje, pod kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště pod jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př. unavený pocestný odpočívá *pod stromem*, — plavec je *pod vodou*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

řeka teče pod klášterem, — trn je pod kůží; —

celý svět byl pod jeho mocí, — člověk hrdý nechce pod žádným býti, — sv. Kateřinu chovali pod silnou stráží; —

pod zpovědi nemá býti jiného rozmlouvání (stč.), = nč. pod zámkou zpovědi . . . ; —

zákon nedopouští toho pod pokutou, — příměří máme držeti pode ctí a pod věrou, — to učiníte pod šíjí (stč.), = nč. pod trestem smrti; —

Kristus pán trpěl pod Pontským Pilatem.

18. podle v. dle (nahore č. 3).

19. před. Pojí se s akkusativem a s instrumentalem; na př. *před dím a před domem.*

- a) Akkusativ s *před* vyslovuje, před který předmět (*kam?*) děj se nese; na př. vyjítí *před dům*.

Některá rčení:

hrabě šel *před císaře*; — pohnati koho *před soud*; —

jíti *před se*; — vzítí něco *před se* n. *před sebe*; odtud *předsevzetí*.

Původem svým patří sem též přísl. *přece*, = *před-se* (v. §. 362 č. 6).

- b) Instrumental s *před* vyslovuje, před kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př. státi *před domem*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

kdo mě vyzná *před lidmi*, také jej vyznám *před otcem svým*; —

poslušenství je vzácné *před Bohem*; — chci to máti *před očima*; —

kníže jal se na to *před papežem* žalovati; — *před soudem* býti;

poustevníci *předčili před jinými* v náboženství; —

jedovaté žížaly *kryly se před hromem*, — *utíkati před bouřkou*

(za býv. genitiv odluky).

20. *přes*. Pojí se s akkusativem; na př. *přes řeku*.

Akusativ s *přes* vyslovuje, přes který předmět (*kam?*) děj se nese; na př. břístí *přes řeku*, skočiti *přes příkop*.

Významy přenesené jsou ve rčeních:

ostati *přes noc*, *přes zimu*; — *přes celý den* se modlili; —

byl *přes devadesát let* věku svého; — pracovati *přes moc*, *přes čas*; — byl varován a *přes to* si nedal pozor; — *přes to přese všechno*.

21. *při*. Pojí se s lokalem; na př. *při břehu*.

Lokal s *při* vyslovuje, při kterém předměti (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př. loď stála *při břehu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

bylo to *při mši*, *při obědě*; — býti *při tom*; odtud *přítomný*;

chceš-li býti *při pokojí*, — kdo chce zůstatí *při cti*, — pracuj *při zdraví* (dokud jsi zdrav), — i *při velikém jmění* bývá nedostatek;

nejsem *při penězích*; — nemám *při sobě* peněz; —

nemocný není *při paměti*, není *při sobě* (srov. je *bez sebe*); —

při dobré vůli vše jde do hůry, — *při zlém návyku* ctnost nemá vzniku; —

přisahati *při živém Bohu*.

22. *pro*. Pojí se s akkusativem; na př. *pro přítele*.

Akusativ s *pro* vyslovuje, pro koho nebo proč něco se děje nebo jest; na př. *pro přítele* vše rádi činíme.

Některá rčení:

lidé chodí *pro kupectví* do cizích zemí; — to se stalo *pro naše spasení*; —

plakati, truchleti . . . *pro někoho*; —

Boleslav *pro křtiny* učinil kvas; — *pro mě* jste v této nouzi, *pro mě* se to stalo; — *pro ten sen* bojím se zlého; —

pro mdlobu nemohu státi; — *pro bolest*, — *pro strach*; —

prosím tě *pro tvou dobrotu*, — *pro Bohu*.

Sem patří původem svým též příslovce *proto* a spojka *proč*.

23. *proti*. Pojí se s dativem; na př. *proti nepříteli*.

Dativ s *proti* vyslovuje, proti kterému předmětu (*kam?*) děj se nese nebo něco jest; na př. táhnouti *proti nepříteli*, státi *proti nepříteli*. Význam vlastní je tedy místní; z něho vyvinuly se přenesením jiné.

Některá rčení:

Děvín stál *proti Vyšehradu* (= naproti), — kněžna vyjela *proti otci*; — plavati *proti proudu*; — kníže Zlický vytáhl *proti Václavovi* (s úmyslem nepřátelským); —

stalo se to *proti mé vůli*, — to jste učinili *proti rozkazu*; —

jako zrno písku, tak jest tisíc let *proti věčnosti* (přirovnáním); — úroda letošní je dobrá *proti lonské*.

24. *s, se*. Pojí se s akkusativem, genitivem a instrumentalem; na př. jsem *s to*, — jdu *s pole*, — jdu *s přítelem*.

a) Akkusativ se *s* vyslovuje, s koho nebo seč kdo jest t. j. komu nebo čemu se vyrovnává. Zachovává se jen v několika rčeních; na př. jsem *s to* (t. j. stačím tomu), nejsem *s to*; — pracuji *seč* jsem (= kolik mohu); — kdo *s koho* (t. j. kdo se komu vyrovnává silou nebo jinak, nebo kdo koho může takorčka zápasem podstoupiti).

V stč. vyskytují se rčení taková hojněji; říkalo se na př. též: máme *se-ň* dosti moci, — bylo cesty *se tři dni*, — lépe mítí *s hrst* s pokojem, než obě ruce plny s úsilím, — *stolik* (= *s toliko*).

b) Genitiv se *s* vyslovuje, se kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese. Na př. jíti *s pole*, — sestoupiti *s nebes* atd. Z významu tohoto (místního) — vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

jdi mi *s očí*, — pust to *s myslí*; —

rozmlouvali *s večera* do rána (stč.), — *s neděle* bude trh.

Sem patří původem svým též příslovce *svrchu*, *shora* atp.

Poznam. Od genitivu se *s* je třeba lišiti gen. se *z*; v. §. 427 č. 2.

c) Instrumental se *s* vyslovuje, s kým nebo s čím něco se děje nebo jest; na př. jdu *s přítelem*. Význam vlastní je tedy

význam společnosti n. spojenosti, a z něho vyvinuly se další jiné, přenesené.

Některá rčení:

mluviti, smluviti se, . . . vaditi se, bojovati . . . s kým; —

věžňové vyšli ze žaláře *s okovami*, — císař sotva *s životem* ušel; —

v tu válku Kochan *s pokojem* seděl, — císař *s velikou ctí* proti Václavovi vstal, — co může *se ctí* býti, — dívka *s pláčem* jala se prositi, — *se slzami* se modliti; —

to je *s právem*; — to je nám *s podivením*; —

smrt nás *se vším* rozloučí, — smrt rozděčila *duši s tělem*.

25. *skrze*. Pojí se s akkusativem; na př. *skrze les*, — *skrze proroka*.

Bývá též ve významu příslovečném; na př. Kochan probodl Jaromíra *skrze a skrze*.

Akusativem se *skrze* vyslovuje se, *skrze* který předmět (*kudy?* = význam místní) děj se nese, anebo *skrze* který (t. j. jehož prostřednictvím) něco se děje nebo jest; na př. šel jsem *skrze les*, — Bůh řekl *skrze proroka*.

Některá rčení:

kníže jel *skrze Milán*, — voda sákle *skrze obuv*; —

víra naše vznikla *skrze sprostné, chudé lidi, skrze apoštoly*; —

skrze to jsme rozumní tvorové (stč., = tím); —

skrze hlad a mor veliká v té zemi škoda se stala; —

prositi, zaklínati . . . koho skrze co (stč.).

26. *stran*. Pojí se s genitivem; na př. mluvili jsme *stran te cesty* (= o té cestě), — *stran dědictví*.

Je to vlastně výraz příslovečný, vzatý ze jména podstatného *strana*. Místo *stran* bývá také *strany, s-strany* a *stranu*.

27. *u* (rozdílné od *u* = ve, o kterém v. č. 28). Pojí se s genitivem; na př. *u lesa*, — *u bratra*.

Genitiv *s u* vyslovuje, u kterého předmětu (*kde?*) se co děje nebo jest; na př. kníže Václav *u bratra* přebýval, — Oldřich *u císaře* dvořil. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení:

ucho *u hrnku*, — límec *u kabátu*; —

dům *u hvězdy*; — škola, kostel *u sv. Tomáše*; —

něco *jest u mne* (= mám), na př. oči *u něho* byly krvavé (stč.); —

králová *u papeže* dobyla míru (= od papeže).

28. *v, ve* (před retnicemi *u*, v. §. 25 č. 4). Pojí se s akkusativem a s lokalem; na př. *v jámu, u vodu, a v jámě, u vodě*.

- a) Akkusativ s v vyslovuje, ve který předmět (t. j. v nitro kterého předmětu, *kam?*) děj se nese; na př. hoditi kámen v jámu, upadnouti u vodu (stč.; za to je nč. genitiv s *do*: hoditi kámen *do jámy*, upadnouti *do vody*, viz nahoře č. 4, c). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

upadnouti . . . več, na př. v *nepřízeň*, v *nemoc*; —

uvázati se več, na př. aby se někdo v *sepsání kroniky* uvázal; —

věřiti v Boha, — *doufati v přítele*; —

dáti, přijmouti něco v *dar*; —

Ježíš *obrátil*, *proměnil vodu u víno*; —

vzít si něco v ošklivost; — *vejíti v posměch*, v *příslaví*; —

přijíti v zapomenutí; —

hráti v šachy, v *kostky . . .*; —

bohatý v zlato a stříbro, — *tvrdý v nohy*, — *šťastný v koně* (stč.); —

dva lokte v děli (= v délku, na délku), — *pět let v stáří*; —

v pravo, v *levo* (*kam?* i *kde?*); —

v ten čas (= *kdy?* příslovečné určení času), — *v ty časy*, — *v tu dobu*; — *v neděli*, *v pondělí*, *v úterý*, *ve středu . . .*, — *ve svátek*, —

ve všední den, — *v den soudný*; — *v jednu*, *ve dvě hodiny*; —

napsal list v tato slova. —

Původem svým patří sem též příslovce *vůbec* (= *v-óbec*, v *obec*), *vůkol* (*v-ókol*, v *okol*), *vůči* (= *v-óči*, v *oči*), *vstříc* (m. *v-střici*, stč. v *střiecu* = v *ústrety*), *vesměš* (= *ve směš*), *vespolek*, *vhod*, *vděk*.

- b) Lokal s v vyslovuje, ve kterém předmětě uvnitř (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př. kámen leží v *jámě*, ryba je *ve vodě* (n. u *vodě*). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

v zemi, — *v moři* n. u *moři*; —

ve válce, — *v boji*, — *ve sporu . . .*;

v křesťanské víře, — *v jednotě*, — *ve ctnosti*, — *v nepravu*; —

obilí je *v ceně* (= má cenu), — dítě bylo *v sedmi letech*, — *zajatí stáli v smutném líci* (stč., = majíce smutné líce, jsouce smutni);

král vyjel se svými lidmi ve třech stech koních (stč., = maje tři sta koňův, tři sta jízdných); —

kdo chtí v čistotě přebývati, — *dohodnouti se v dobrotě*; —

bloulíš u víře, — *mám naději v Bohu* (stč.); —

mocný v přátelích, — *silný v dobrých skutcích*, — *mdlý v těle*, — *nemocný v nohách*; —

v tom čase (kdy?), — v noci, ve dne, — ve třech dnech chrám vystavím, — *dvakrát v roce*, — *ten v krátkce* života zbyl; — *v nebytí biskupa* (= když není biskupa, když biskupství je uprázdněno).

29. *vedle* v. *dle* (nahore č. 3).

30. *vně* a *vnitř*.

Jsou vlastně příslovce (*vně* = lokal, v. §. 386 č. 1, *vnitř* = akk.), ale berou se též za předložky. Pojí se s genitivem; na př. *vně města*, — *vnitř mne* (stč.).

31. *vz* (někdy odsutím jen *z m. vz*, v. §. 39 č. 5). Pojí se s akkusativem; na př. *vz vodu* (= proti vodě, proti proudu).

Akkusativ se *vz (z)* máme nyní jen v některých výrazech.

Zejména: ve *z-výši*, *z-dáli*, *z-děli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi*, (m. *vz-výši* atd.; za to bývá též *z-výš* a *z-výši* atd., v. §. 129 č. 1); na př. oltář desíti loket *z-výši* (stč. *vz-výši*, = na výšku); — město odtad za mlí *z-dáli* jest (stč. *vz-dáli*, = na dálku; odtud *vzdáliti*); — koráb tři sta loket *z-děli* (= na délku); — kámen jako pěst *z-víci* (= na velikost); — v příslovci *vzhůru* (= *vz-hóru*), *povzdál* (= *po-vz-dáli*).

Ve stč. vyskytalo se *vz* také jindy, jak ukazují příklady: úsilno (těžko) se *vz vodu* bráti, — sluha je *vz hospodu* (= proti pánovi) a j.

32. *z, ze*. Pojí se s genitivem; na př. *z jámy*, — *z vody*.

Genitiv se *z* vyslovuje, ze kterého předmětu (a zvláště z nitra kterého předmětu, *odkud?*) se děj nese, něco se vyvozuje nebo jest; na př. vytáhnouti kámen *z jámy* n. *z vody*. Směr opačný vyslovuje se akkusativem s *v* (stč.) nebo genitivem s *do*, na př. *v jámu*, *do jámy* (v. nahore č. 4, c a č. 28, a). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

z hory teče pramen; — *řeka* vystoupila *z břehův*; —

abych *ze zlého* neupadl v horší, — vyšlo mi to *z paměti*; —

jeden *z tvých příbuzných*, (celek, z něhož se část vyjímá), — nejlepší *ze všech* (srov. §. 356 č. 2, b); —

ten obyčej je *z-dávna* ustaven (*odekdy?* = ze kterého času), — to jsem slychal *z mladosti* (*odekdy, kdy?*); —

Leva byl *z Vlastislavova rodu* (původ), — *z žaludu* bude dub; —

jeho oděv byl *ze žíní* (látko), — nádoba *z hlíny*; —

Polané *z násilí* na Čechy žalovali (příčina, důvod), — bratr přišel upomínat *z těch peněz* (stč.), — aby *z toho* děkovali, — sám lidi *z toho* trestal, — kníže kázal *z jednoho slova* se Sasy boj vzíti (stč., = pro jediné slovo), — smáti se budou *z vašeho zalynutí*; —

Boha milovati *ze vší duše* (míra, způsob), — město vyvráceno *z kořene*. —

Původem svým patří sem též příslovce *zítra* (= *z-jítřa*), *zcela*, *zúplna*, *zhusta*, *zčerstva*, *zdlouha*, *zticha* atp.

33. *za*. Pojí se s akkusativem, s instrumentalem a s genitivem; na př. *za stůl*, — *za stolem*, — *za věku mladého*.

a) Akkusativ se *za* vyslovuje, za který předmět (*kam?*) děj se nese; na př. posadili jsme se *za stůl*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce zašlo *za horu*, — kupec odejel *za moře*; —

sousedova dcera *vdala se za mého přítele*, — *jíti za muž* (stč. = za muže, vdáti se); —

okován *za nohy*; — vola *za rohy*, člověka *za jazyk* lapají; — bítí někoho *za šíji*, *za hlavu*; odtud *zásijek*, *záhlavek*; —

kmotrové odpovídají *za dítě* (= místo dítěte); — *umřítí*, *duši položití*, *trpěti*, *pracovati*, *dosti učiniti*, *zaplatiti*, *přimlouvati se*, *prositi*, *modliti se . . . za koho* (= místo koho, ve prospěch koho); —

kámen *za podušku* si kladli (= místo podušky, jako podušku), — dali jí něco peněz *za věno*, — Děpolt vzal Zlicko *za svůj díl*; —

koupiti něco *za peníze* (= výměnou); — Boleslav *za svou vinu* syna svého mnichem učinil; —

něco *za něco*, nic *za nic*; — oko *za oko*, zub *za zub*; — nestojí to *za řeč*, *za mák*; — děkuji *za to*; —

nechci býti *za lháře* (v doplňku, = lhářem), — ten bude mně *za syna* a já jemu *za otce*, — Božej a Mutyně ostali v zemi *za starosty*, — někdy (při soudu) křivý zůstane *za pravého*, — svého nepřítel zvolili sobě *za kníže*, — Bálh mi tebe *za průvodčího* dal, — chceme muže *za pána* míti, — mám ti to *za zlé*, — mně by se to zdálo *za veliké štěstí* (stč.), — co se vám *za pravé vidí*, — to vám *za pravdu* říci mohu, — to jsme slyšeli *za jistou pravdu*; —

kostel byl odtud bezmála *za dvě míle* (= míra prostorová, stč.), — šli jsme dále od břehu *za tři míle*; — dívky plakaly deery Jeftovy *za tři dni* (míra časová), — potravý měly *za šest měsícův*; — vrátím se *za měsíc* (*kdy?*), — *za týden* bude tomu rok; —

styděti se, *hanbiti se . . . za něco*; — nemohu *za to*.

Původem svým patří sem příslovce *zase* (= *za se*, sr. §. 362 č. 6), *zajisté*, *zároveň* a j.

Místo doplňkového akk. se *za* bývá nominativ neb akkusativ pouhy nebo instrumental; v. §. 381 č. 4, §. 385 a §. 408 č. 3.

- b) Instrumental se za vyslovuje, za kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př. sedíme *za stolem*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce je *za horou*, — snadno *za křovím* střílet; — péro *za kloboukem*, — nůž *za pasem*; —

Evdosia *byla za Valentinianem* (= provdána); — král Moravský cisařovu sestru *za sebou měl* (= za manželku); —

šli jsme *za svým vůdcem*; — kupec jde *za ziskem*; —

matka pláče *za synem*; —

byl jsem v městě *za pilnou příčinou*; —

dívky *za průměrným* pozvaly mužův (stč., = průměří předstírajíce), — kníže *za pravým mírem* kázal vyloupiti oči jeho; —

za tou řečí uviděli jsme havrana (= mezi tou řečí), — mnozí nedbají na Boha *za tímto světem* (stč., = zaneprázdnění světem).

Sem patří i příslovce *zatím*, = za tím; na př. spi, já *zatím* budu bdíti. Odtud *pro-zatím*, *zatímná*, *prozatímná*.

- c) Genitiv se za vyslovuje, za trvání koho neb čeho (*kdy?*) se něco děje nebo jest; na př. Spytihněv umřel *za věku mladého*.

Jiné příklady;

za Otty Brandeburského bylo zle v Čechách; — *za onoho času* řekl pán Ježíš . . .; — tak bývalo *za starodávna*; —

za jasného dne; — *za krásného jitra*; — vyšli jsme *za tmy*; —

země *za živa* je pohltila; —

učinili pořizeni *za dobré paměti*; — *za tepla*, *za studena*.

427. Protikladný význam některých pádů předložkových.

1. Některé předložkové pády staví se významem svým proti sobě, dílem vůbec, dílem v některých vazbách a významech.

Zejména:

do s genitivem a *od* s genitivem ve významu směrovém = směrem *kam?* a *odkud?* na př. jedu *do Prahy* (= směrem ku Praze, stč.) — a jedu *od Prahy*; —

do s gen. (*kam?*), *v* s lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př. hodím kámen *do jámy* (stč. *v jámu*), — kámen je *v jámě*, — vytáhnou kámen *z jámy*; —

ke s dat. a *od* s gen. ve významu směrovém; na př. jedu *ku Praze* (= směrem ku Praze, stč. *do Prahy*) — a jedu *od Prahy*; — *na* s akk. (*kam?*) a s lok. (*kde?*) a *s* s gen. (*odkud?*); na př. položil jsem knihu *na stůl*, kniha leží *na stole*, a kniha spadla *se stolu*; —

šel jsem *na pole*, byl jsem *na poli*, přišel jsem *s pole*; — šel jsem *na pout*, byl jsem *na pouti*, přišel jsem *s pouti*; — šel jsem *na trh*, byl jsem *na trhu*, přišel jsem *s trhu*; — něco mi přišlo *na mysl*, mám to *na mysli*, pustil jsem to *s mysli*; —

nad a *pod* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př. pták vzletěl *nad vodu*, jest *nad vodou*; — a potopil se *pod vodu*, jest *pod vodou*; — vrchnost jest *nad poddaným*, poddaný je *pod vrchností*; —

před a *za* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př. kdo se staví *přede mne*, je *přede mnou*, a kdo se staví *za mne*, je *za mnou*; —

při s lok. a *bez* s gen.; na př. nemocný není *při sobě*, je *bez sebe*; —

s s instr. (ve významu spojenosti) a *bez* s gen. (význ. odloučenosti); na př. práce *s užitekem*, — a práce *bez užitku*; —

v s akk. (*kam?*) a lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př. hodím kámen *v jámu* (stč.), kámen je *v jámě*, vytáhnou kámen *z jámy*; — upadl jsem *v nenávisť*, jsem *v nenávisti*, vyjdu *z nenávisti*.

2. Někdy zdá se nezřetelno, má-li býti *z* s gen. či *s* s gen.; tu poučujeme se z příslušných pádů, které jsou proti *z* s gen. a proti *s* s gen. Na př. byl jsem *v kostele*, jdu tedy *z kostela*; — střecha byla *na kostele* a vichřice ji shodila *s kostela*; — šel jsem *na Vyšehrad*, byl jsem *na Vyšehradě*, jdu tedy *s Vyšehradu*; — boj byl tuhý *na obou stranách*, *s obou stran*; — mám něco *na srdci*, spadl mi kámen *se srdce*; — jsi mi *na očích*, jdi mi *s očí*; — *na počátku*, *s počátku*.

Někdy může podle toho bývati i *z* s gen. i *s* s gen. Na př. přicházím *s pole*, byl-li jsem *na poli*, a vrácím se *z poli*, jestliže jsem chodil *v polích*; — šel jsem *na trh*, byl jsem *na trhu*, vrátil jsem se tedy *s trhu*; ale říká se též: šel jsem *do trhu*, byl jsem *v trhu*, a tedy vrátil jsem se *z trhu*; — pustil jsem *s mysli*, co jsem měl *na mysli*, a pustil jsem *z mysli*, co jsem měl *v mysli*.

Když vyslovujeme původ (*odkud?*), bývá *z* i proti *na*, na př. kdo bydlí *na Vyšehradě*, je *z Vyšehradu* atp.

428.

X. Sloveso.

1. Slovesa jsou významu dějového. Na př. *v nesu* je význam dějový „nesení“, *v kupovati* „kupování“ atd.

Dějový jest význam sloves všech, — nejen tak zvaných předmětných (t. j. takových, která mívají při sobě předmět, na př. *nésti něco*, *sloužiti někomu* . . .), nýbrž i všelikých jiných, tedy na př. i sloves *ležeti*, *mlčeti*, *býti* atd.

2. Mnohá slovesa jsou původu příbuzného, na př. *nesu, nosím, přinesu, přináším*. Ta pak mívají ovšem i význam příbuzný, jak se to vidí v příkladech právě uvedených. Příbuznost tato záleží v tom, že vyslovují děj jakosti a podstaty stejné („nesení“), třeba že s některými rozdílly vedlejšími.

3. Sloveso totéž vyskytuje se v podobě několikeré, t. j. jako slovesný výraz několikerý, tu jako indikativ, tu jako infinitiv, nebo jako participium, nebo perfektum atd. (v. §. 168 č. 2—8).

4. Z výrazů těchto a) některé vyjadřují (vedle významu dějového) také grammatickou osobu dějového podmětu, b) jiné jí nevyjadřují (srov. §. 168 č. 4).

a) Prvé slovou určité (finitní) a jsou to:

indikativ, na př. *nesu* (já), *nesl jest* (on), *budou nesení* (oni);

imperativ, na př. *nes* (ty), *buďtež nesení* (vy);

kondicional, na př. *nesl bych* (já), *byli byste nesení* (vy).

b) Druhé slovou neurčité (infinitní) a jsou to:

infinitiv, na př. *nésti, nesenu býti*;

supinum, na př. *spat, soudit*;

participia, na př. *nesa, trpě; vědom; nes, trpěv; nesl, trpěl; nesen, trpěn*;

slovesné jméno podstatné, na př. *nesení, trpění*.

Slovesem jsou vlastně jenom výrazy jeho určité; ale ve smyslu širším berou se k němu také výrazy neurčité.

Výrazy tyto, když jsou utvořeny ze slovesa téhož, mají dějový význam v základě stejný, ale při tom přece rozdílný podle rozdílnosti druhu, kterému který výraz patří. Na př. v indikativě *nesu*, v inf. *nésti*, v part. *nesa*, v passivu *jsem nesen*, ve futuru *budu nesen* ... je všude význam dějový „nesení“; — ale při tom je tu význam přece jiný v indikativě (*nesu* ...), jiný v infinitivě (*nésti* ...), jiný v participiu (*nesa* ...), jiný v passivu (*jsem nesen* ...) atd., a to tím, že v těchto výrazech vedle stejného základního významu „nesení“ proniká a ku platnosti přichází také význam zvláštní tu indikativní, tu infinitivní, tu participiální, tu passivní atd.

5. Z toho ze všeho vyplývá toto roztržení výkladův o slovese: pojednati jest

A. o významu slovesa vůbec, a

B. o významu slovesných výrazů jednotlivých.

429.

A. Význam slovesa vůbec.

1. Význam sloves vůbec je dějový (v. §. 428 č. 1).

Jest rozdílný podle jakosti (kvality) děje; na př. v *nésti* je vysloven děj jakosti jiné než v *kupovati* atd.

Význam sloves je rozdílný dále podle kolikosti (kvantity) děje; na př. v *nésti* a *nositi* je vysloven děj jakosti stejné („nesení“), ale v *nositi* rozumí se téhož děje více, nežli v *nésti*.

Význam sloves je rozdílný také podle toho, že některá znamenají děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak jen děj, na př. *nesu*.

Význam sloves je konečně rozdílný podle rodu činného nebo trpného atd., na př. *nesu* a *jsem nesen*.

2. O významu sloves podle jakosti děje poučuje slovník.

Ve skladbě náleží promluvit o významu sloves 1. podle kolikosti děje, 2. podle jeho dokonavosti a 3. podle dějového rodu.

430. 1. Význam sloves podle kolikosti děje.

1. Srovnajme vzhledem k ději slovesa *kradu* a *ukradnu*. Nalezneme, že děj je v nich jakosti stejné („kradba“), že však je nestejný podle kolikosti:

v *ukradnu* je děje taková jen za okamžik [a kolikost jeho můžeme znázornit jedinou tečkou .], —

v *kradu* naproti tomu je děje téhož za netržitou chvíli delší [a kolikost jeho můžeme znázornit čarou —].

Kolikost děje tak rozdílná, jako se jeví ve významech jakosti stejné *ukradnu* a *kradu* [. a —], nalézá se ovšem též ve slovesích jakosti různé; na př. ve slovesích *seknu*, *padnu*, *hodím* . . . je v každém děje též jen za okamžik [.] , — a v *nesu*, *volám*, *kupuji* . . . je ho za chvíli delší [—].

Slovesa, která mají děje jen za okamžik, slovou jednodobá [.] , na př. *ukradnu*, *seknu*, *hodím* . . . ; — naproti tomu slovesa, která mají děje za chvíli delší, slovou trvací (durativa) [—], na př. *kradu*, *nesu*, *kupuji*

2. Srovnajme dále kolikost děje ve slovesích *seknu* a *sekám*, — *nesu* a *nosím* . . . atp. Nalezneme:

že v *seknu* rozumí se „sek“ jen jeden [.] , — v *sekám* pak několik a taková řada „sekův“ [. . . .]; a

že podobně v *nesu* rozumí se „nesení“ ve chvíli jen jedné [—], — v *nosím* pak týchž dějů několik [— — —].

Podle toho rozeznáváme:

slovesa s dějem násobeným, na př. *seknu* [.] , *nesu* [—]; a

slovesa s dějem násobeným, na př. *sekám* [. . . .], *nosím* [— — —].

Slovesa s dějem násobeným nazývají se opětovací (iterativa); rozeznávají se:

opětovací z jednodobých, na př. *sekám* [. . .], a opětovací z trvacích, na př. *nosím* [— — —].

Z obojích vznikají dále slovesa opakovací (frequentativa), tvořená slabikou *-va-*, někdy opakovanou; na př. *sekávám, sekávám* [. . . , . . . , . . .], — *nosívám, nosívám* [— — —, — — —] atp.

431. 2. Význam sloves podle dokonavosti děje.

1. Některá slovesa vyslovují děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak vyslovují jen děj, na př. *nesu*.

- a) Slovesa, která vyslovují jen děj a ne spolu jeho dokonání, slovou nedokonavá (imperfektivní); taková jsou: *nesu* [—], *sekám* [. . .], *nosím, nosívám, sekávám* atp.
- b) Slovesa, která vyslovují děj a spolu jeho dokonání, slovou dokonavá (perfektivní), na př. *seknu, přinesu* atp.

2. Významu dokonavého jsou:

- a) Slovesa jednodobá (v. §. 430 č. 1), na př. *seknu, padnu, hodím* . . . [.]. Děj těchto sloves všecek obnáší okamžik jen jeden; nemůže se tedy ani mysliti s nějakým trváním; s vyslovením děje vyslovuje se samo sebou i jeho netrvání, jeho dokonání, — slovesa jednodobá jsou tedy spolu dokonavá.

- b) Krom toho jsou významu dokonavého slovesa, při kterých si myslíme děj ovšem delší, ale

buď vytýkáme z něho jen konečný okamžik, na př. *přinesu, dodělám* . . . [—•]; —

anebo sražíme jeho trvání v ohraničenou dobovou jednotku, na př. *ponesu* [⊖], *rozsekám* [⊙], *vyňosím* [⊖—]; tímto sražením je význam trvání takorčka potlačen, děj slovesem takovým vyjádřený vytčen jest jako jednotka, při kteréž nehledíme k tomu, že děj v ní sražený má své trvání.

Ve slovesích *ponesu, povedu, ponosím* atp. (složených s *po-*) proniká však význam trvání i vedle významu dokonavosti.

432. Roztřídění sloves podle kolikosti a dokonavosti děje.

1. Hledíme-li i ke kolikosti i k dokonavosti děje, dostáváme toto roztřídění sloves:

A. slovesa nedokonavá (imperfektiva):

I. trvací (durativa), na př. *nesu, blednu* [—];

II. slovesa s dějem násobeným:

a) opětovací (iterativa)

1. z jednodobých, na př. *sekám* [. . . .];
2. z trvacích, na př. *nosím* [— — —];

b) opakovací (frequentativa, se slab. -va-)

1. z jednodobých, na př. *sekávám* [. . . . , ,];
2. z trvacích, na př. *nosívám* [— — — , — — — , — — —];

B. slovesa dokonavá (perfektiva):

α) jednodobá (dokonavá původní), na př. *seknu* [.];

β) dokonavá odvozená

I. z trvacích, na př. *přinesu* [—●], *ponesu* [⊕];

II. z opětovacích (nikoli též z opakovacích),
na př. *rozsekám* [⊙⊙⊙], *vydosím* [⊖ — ⊖].

2. Kromě toho a podle jiných méně důležitých známek významových rozeznávají se ještě jiné druhy sloves, mezi nimi zejména slovesa počínavá (inchoativa), na př. *blednouti*, *chudnouti*, *bohatěti* a j.; podle rozřídění v č. 1. jsou to slovesa trvací.

3. Slovesa téhož kořene jsou druhu rozdílného jednak podle rozdílného tvaru, jednak podle toho, jsou-li složena s předložkami či nejsou.

a) Podle rozdílného tvaru. Na př. *nesu*, *vezu*, *vedu* (v třídě I.) jsou trvací, *nosím*, *vozím*, *vodím* (v tř. IV.) opětovací; — rovněž tak *čtu* (I.) a *čítám* (V.); — *hodím* (IV.) je jednodobé, *házím* (V.) opětovací; — rovněž tak *vrátím* a *vracím*; atd.

b) Složením s předložkou, jednou nebo i dvěma, měnívá se význam nedokonavý v dokonavý. Na př. *nesu* — *vynesu*, *povynesu*; *chudnu* — *zchudnu*; *mluvím* — *promluwím*; *volám* — *zavolám*; *házím* — *vyházím*; *kácím* — *pokácím*; *panuji* — *dopanuji*.

Mnohdy však je sloveso s předložkou složené významu nedokonavého; na př. *pouštím* — *připouštím*, *vracím* — *převracím*, *kupuji* — *vykupuji*. Zejména slovesa opakovací (s -va-) jsou vždy nedokonavá; na př. *dávám* — *prodávám*, *vyprodávám* atd.

Jakého významu které sloveso české vzhledem ke kolikosti a dokonavosti děje jest a jak tento význam bývá rozdílný podle tvaru a podle složení s předložkami, poznáváme dosti snadně; pravidlem nějakým krátkým věci té však vyložití nelze.

433. Pravidla o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje.

Jakého slovesa ve větě kdy má býti užito, kdy nedokonavého a kdy dokonavého, kdy jednodobého, nebo trvacího atd., o tom rozhoduje smysl. Chci-li na př. říci, že pták ze zahrady vyletěl

(= děj dokonavý), vyslovím to slovesem (dokonavým) „vyletěl“ a nikoli snad slovesem (nedokonavým) „vylétal“ n. p.

Vedle tohoto pravidla všeobecného jsou ještě některá zvláštní.

1. Sloveso dokonavé bývá v příslovích a rčeních podobných. Na př. Pomalu dál *ujdeš*. I starý tkadlec někdy přizí *zmate*. Když někdo *vejde*, *smekne* a *dá* pozdravení.

2. Sloveso nedokonavé bývá, když se chce vytknouti jakost děje, kdežto sloveso dokonavé vytýká jeho kolikost. Pravím na př. tomu, kdo leží, buď *a) vstávej!* nebo *b) vstaň!* on pak odpovídá mi též buď *a) budu vstávati*, nebo *b) vstanu*; v *a)* je vytčena jakost, v *b)* kolikost děje.

3. Sloveso nedokonavé vyslovuje děj, který jest obyčejem nebo vlastností podmětu. Na př. *Nekouřím* (ve smyslu = nejsem kuřák). Pes *plave* ve vodě (= je schopen, umí plavati). *Divizna roste* v půdě žulové.

4. Sloveso nedokonavé bývá ve větách záporných (v ně. v imperativě a kondicionale, v stč. též jindy). Na př. pravím kladně: *řekni to! zavři! střel!*. . . prosím tě, abys to *řekl*, abys *zavřel* okno, abys *střelil* . . ., — a naproti tomu záporně: *neříkej* toho! *nezavírej!* *nestřílej* . . ., prosil jsem tě, abys toho *neříkal*, abys *nezavíral*, abys *nestřílel*. —

5. Sloveso nedokonavé bývá ve významu snahovém. Na př. *Kupuji* od souseda zahradu (= snažím se, hodlám ji koupiti, jedním o to). Přátelé *nazývali* to dítě Zachariáš, ale matka odpověděla: nikterak to nebude, ale bude mu jméno Jan (*nazývali* = dávali mu jméno . . ., chtěli, aby dostal jméno . . .).

6. Slovesem nedokonavým vyslovuje se původství (autorství). Na př. Pán Ježíš *řekl* učenníkům svým (*řekl* od slovesa třídy I. *řici*, *řku*, jež jest nedokonavé). Příslaví *praví*, že —. Aristoteles *učil*, že —. Tento obraz *maloval* Skreta. Toto psaní jsem já *psal*, *nepsal*.

7. Sloveso nedokonavé bývalo v supinu (srov. §. 177 č. 4). Zbytky toho máme: *jdu spat*, — přijde *soudit* živých i mrtvých.

8. Slovesem opětovacím nebo odvozeným z něho jiným bývá vysloven děj jeden, když jest úhrnem dějův několika. Případy takové jsou dvojí:

a) Podmět jest jeden a vykoná dějův několik, jež se shrnují v jedno. Na př. Měl jsem hrst hrachu a *vyházel* jsem jej oknem (t. j. vyhazoval jsem zrna po zruu . . .; dokonavé „*vyhodil* jsem hrách oknem“ znamenalo by, že jsem všecek vyhodil jedním vržením). Šalomoun *rozstavěl* jezdce po městech. Mikuláš *zjímal* posly. Pán Ježíš *zvracel* stoly peněžníkův.

b) Podmětův jest několik, každý z nich vykoná děj jeden nebo i dějů několik, a všechny ty děje shrnují se v jedno. Na př. Polekaní poutníci *zaházeli* pláště a utřkali (o poutníku jednom řeklo by se: *zahodil* plášť). *Vsedejte* na koně. Rovové se *zotvírali*. Ten den jsou *stínáni* tři mládenci (o jednom bylo by: byl *stat*). Všecka čeleď jest *stínána* (čeleď významu hromadného, platí za číslo množné).

434. 3. Význam sloves podle dějového rodu.

1. Ve větě a) „učitel chválí žáka“ vychází děj činného „chválení“ z podmětu (*učitel*) a nese se na předmět (*žáka*), — podmět je tu vychodištěm a předmět cilem děje.

Naproti tomu ve větě b) „žák je chválen od učitele“ je podmět (*žák*) cilem téhož činného děje „chválení“. Atd.

Význam výrazů slovesných bývá tedy rozdílný také podle toho, v jakém poměru podmět a předmět k ději činnému bývají, a poměr tento při slovese nazývá se rodem.

2. Podle rodu rozeznáváme především sloveso činné (*activum*), na př. *chválím, soudím . . .*, — a trpné (*passivum*), na př. *jsem chválen, jsem souzen* atd.

I. Aktiva jsou slovesa, při kterých je podmět ději vychodištěm. Na př. *chválím, soudím*.

Děj z podmětu aktivního vycházející

a) buď se nenese dále, nýbrž zůstává takofka při podmětu, na př. *ležím, umírám . . .*; slovesa tohoto druhu nazývají se podmětňá (verba *subiectiva*);

b) nebo děj z podmětu aktivního vycházející nese se dále a zastihuje nějaký předmět. Předmětem tímto jest

aa) buď podmět sám, když děj z podmětu vycházející se zase k němu vrací, na př. *myji se*, — každý *přeje sobě* nejvíce, — přítel *mluvil o sobě* . . .; slovesa taková nazýváme zvratná (verba *reflexiva*);

bb) nebo je předmět od podmětu rozdílný, na př. učitel *chválí žáka*, — pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* . . .; slovesa taková pak slovou předmětňá (verba *obiectiva*) a rozeznávají se:

přechodná (*transitiva*), která mají předmět v akkusativě, jenž v rodě trpném se objevuje jako podmět, na př. učitel *chválí žáka* (žák je chválen od učitele, neb učitelem), — Kain *zabil Abele* (Abel jest zabit . . .), — a

nepřechodná (*intransitiva*) ostatní, na př. pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* atd.

II. Passiva jsou slovesa, při kterých podmět obyčejně cílem příslušného děje činného jest, na př. *žák je chválen* od učitele (učitel chválí → žáka), — *Abel jest zabit* od Kaina.

Věty passivní jako „*žádáno bylo* peněz“ atp. podmětu vůbec nemají, jsou bezpodměté.

Uhrnem dělí se tedy slovesa podle dějového rodu takto:

I. aktiva (činná)

a) podměttná, na př. *ležím, umírám*;

b) 1. zvrtná, na př. *myji se, přeji sobě*;

2. předměttná:

přechodná (s předm. v akk.), na př. *chváliti někoho*;

nepřechodná, na př. *sloužiti někomu*;

II. passiva (trpná), na př. *jsem chválen*.

3. Ze sloves zvrtných mohou a) některá bývati též předměttná, na př. vedle zvrtného *myji se, přeji si* . . . vyskytá se též předměttné *mýjí někoho, přáti někomu* atd.; — b) jiná pak vyskytují se vždy a jenom v podobě zvrtné, na př. *modliti se, smáti se, blýštěti se* . . ., a slovesa zvrtná druhu tohoto nazývají se střední (media).

Pravíme a) *myji se*, a též *myji sebe*; — *přeji si*, a též *přeji sobě*. Naproti tomu je b) jen *modliti se* atd. To jest: slovesa střední mívají při sobě jen *se* (zvrtného zájmena akk. tvaru slabšího), kdežto slovesa zvrtná ostatní také jiné pády zájmena zvrtného při sobě mívají a také tvary jejich silnější.

4. Sloveso přechodné *točiti* (na př. víno) znamená = činiti, aby teklo; podobně *věsiti* = činiti, aby něco viselo; *položiti* = učiniti, aby leželo; *rozplakati, rozesmáti* někoho = učiniti, aby plakal, aby se smál; atd. Slovesa druhu tohoto slovou faktitiva (účinná, n. kausativa); jsou utvořena ze sloves jiných a znamenají vůbec učiniti, aby se dělo, co vyslovuje sloveso jejich základní.

435. B. Význam slovesných výrazů jednotlivých.

Výrazy slovesné které jsou, o tom v. §. 168 č. 2—8.

Výrazy tyto na mnoze podléhají pravidlům o shodě v grammatickém čísle, grammatickém rodě a grammatické osobě; o tom v. §§. 344, 346 a 348.

Zde promluvíti jest o výrazech těchto se syntaktických stránek ostatních, zejména o výrazech určitých (finitních) vzhledem 1. k času, 2. ke způsobu a 3. k rodu dějovému, a 4. o výrazech slovesných neurčitých (infinitních) nebo jmenných.

436.

1. Čas a jeho výrazy slovesné.

1. Čas je přítomný, minulý a budoucí.

2. Pro vyjádření času máme slovesné výrazy a) praesens, b) perfektum a plusquamperfektum, a c) futurum.

437.

a) Praesens.

1. Praesens (t. j. výraz tvaru praesentního) slovesa nedokonavého znamená děj přítomný, a to děj v čase přítomném trvajícím. Na př. *nesu, sekám, nosím, vysekávám, roznáším.*2. Praesens slovesa dokonavého znamená děj budoucí, a to děj v budoucnosti se končící. Na př. *přinesu, rozsekám, vynosím.*Děj v čase budoucím trvajícím vyjadřuje se futurem; o tom v. §. 439 č. 2. — Slovesa *ponesu, ponosím* atp. (složená s *po-*) znamenají děj dokonavý (tedy budoucí) a při tom přece též trvají (v. §. 431).3. V živém vypravování klade se praesens někdy za čas minulý (t. zv. praesens historicum). Na př. Když poslové byli v králově dvoře, *střetnou se* s její (Kateřininou) mateří, *ana jde* s dcerou. Jason a Herkules do toho města *vešli*; a když *se* po ulicích *berou*, *diví se* lid jejich kráse a *táží se*, *jačí to jsou* lidé.4. Někdy, zvláště v jazyku obecném, bývá praesens místo futura. Na př. *Zítří máme* zeměpis. *Za týden jsem* doma.

438. b) Perfektum a plusquamperfektum

(a stč. imperfektum a aorist).

1. Perfektum je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *jsem* a přičestí minulého činného; na př. *nesl jsem, přinesl jsem* (v. §. 276).Plusquamperfektum je slovesný výraz složitý, utvořený z perfekta *byl jsem* a přičestí minulého činného; na př. *byl jsem nesl, byl jsem přinesl* (v. §. 277).2. Perfektum sloves nedokonavých znamená děj v čase minulém trvajícím. Na př. *Trpěli jsme* hlad a žízeň. Přibyslava *byla* sestra svatého Václava.Perfektum sloves dokonavých znamená děj v minulosti ukončený. Na př. *Jidáš stal se* zrádцем. *Kain zabí*l Abele.3. Plusquamperfektum znamená děj předminulý, t. j. děj minulý A, který se udál dříve než spolu uvedený děj minulý jiný B. Děj A a jeho sloveso mohou při tom opět býti buď nedokonavé, buď dokonavé. Na př. *Mluvili* o těch příbězích (B), které *se byly* těch dní *přihodily* (A). Jakož *byli učinili* (A), takovou od-

platu vzali (B). Maria *těšila se* slovy, jež od mistra *slyšela byla*. Jitka, ježto za krále Uherského Petra *byla se vdala, umřela jest*.

Plusquamperfekta užívá se v češtině nové jen v jazyku spisovném, a i tu zřídka; na místě jeho bývá častěji perfektum.

5. Stará čeština měla pro vyjádření minulosti ještě také imperfektum a aorist. Oboje tyto výrazy však vyhynuly a nahrazují se perfektem; jenom v jazyku biblickém zachoval se aorist *vece* (= řekl jest, pravil jest, v. §. 279).

439.

c) Futurum.

1. Futurem je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *budu* a infinitivu slovesa nedokonavého; srov. §. 278.

2. Futurum znamená děj v čase budoucím trvajícím. Na př. *budu nésti* (stč.), — *budu nositi*, — *budu roznášeti*.

Děj v čase budoucím se končící vyjadřuje se praesentem sloves dokonavých; v. §. 437 č. 2.

440. 2. Způsoby děje slovesného a jejich výrazy.

1. Způsoby děje slovesného jsou oznamovací, rozkazovací a podmínčovací; na př. *píši*, — *piš*, — *psal bych*.

2. Pro vyjádření jich máme indikativ, imperativ a kondicional.

441.

a) Indikativ.

1. Indikativem vyslovuje se děj jako jistý, s ujištěním tvrzený. Na př. *Píši*. Přítel mi *poskytl* pomoci.

2. Indikativ mívá význam imperativu. To zejména:

a) Indikativ času budoucího, t. j. indikativ praesentní sloves dokonavých (*nepokradeš . . .*) a indikativ futura (*klaněti se budeš . . .*). Na př. *Nezabiješ! Nepokradeš! Nepromluvíš* křivého svědectví! Pánu Bohu svému *klaněti se budeš! Nebudeš mít* bohů jiných mimo mne! *Milovati budeš* Boha nade všecko . . . ! Způsobem tímto vyslovuje se rozkaz velebněji, než příslušným imperativem.

b) Indikativ perfekta. To bývá v řeči obecné, důvěrné a lichotné; na př. *mlčel!* (= mlč, spolu s odchylkou v osobě grammatické) — *mlčela!* — *vzal to das!* — *zdrávi půjčovali!* (praví se s poděkováním, když se vrací věc vypůjčená) — *zdrávi užili!* (bývá odpověď k těmž poděkování).

3. Indikativ s *nech* (stč. *nechaj*), *ať*, *nechať . . .* má význam vybízející nebo nepřímě rozkazovací a klade se místo imperativu

nejčastěji v těch osobách, které imperativu nemají nebo kde imperativ není v obyčeji. Na př. *Nechat říku* o tom, což mohu. *At žije* náš přítel! *Nechť* přijdou!

Někdy má tento výraz význam připouštěcí. Na př. *Nechť* mě had i *uštne*, doufám v Boha, že se zhojím.

442.

b) Imperativ.

1. Imperativem vyslovuje se děj jako přikázaný. Příkaz může býti tu přísný, tu mírný; příkazem mírným je také prosba. Na př. *Jdi* mi s očí! *Podej* mi vody! *Varuj se* lidí nepravdomluvných! Příteli, *poskytni* mi pomoci! *Odpusť* nám, Pane!

2. Pro 1. osobu jedn. a 3. množnou imperativu není (v. §. 185 č. 2); tu nahrazuje se výrazy jinými, v. §. 441 č. 3.

3. Imperativ klade se ve významu podmíněčném a připouštěcím. Na př. Peklem jim *hroz* nebo pěkně *pros*, nic při nich nezpraviš. *Mluvte* o válce kdo co chtí, všechny rady jsou daremné. *Volej* ve dne v noci, mne se nedovoláš.

Sem patří rčení a) *stůj co stůj*, t. j. kde imperativ kladný je položen dvakrát a spojen slovem významu vztažného, — a b) *chtěj* neb *nechtěj*, t. j. kde k imperativu kladnému je spojkou *nebo* připojen stejný záporný.

Na př. *Čiň co čiň*, jen když je k platnosti. *Pomoz co pomoz*. *Buď jak buď*. Již *obrat se kam obrat*, neuslyšíš než žalobu. *Vezmi kde vezmi*. *Chťej* kdo *neb nechtěj*, vždy v těle ostane nepřítel. Všichni *chtějme* nebo *nechtějme*, musíme umřít. *Buď* užitek nebo *nebuď*. To bys *vol* neb *nevol* učiniti musil.

4. Imperativ bývá na místě indikativu, v. §. 301 č. 5.

5. Na místě imperativu bývají výrazy jiné. Zejména:

indikativ prostý; na př. *nezabiješ!* — *nebudeš mít* bohů jiných mimo mne! atd. (v. §. 441 č. 2, a — b); —

indikativ s *nech*, *at* atd. (v. §. týž č. 3); —

infinitiv, na př. *mlč*! (m. mlč, mlčte! v. 446 č. 6); —

citoslovce významu pobízejícího, na př. *na!* (= tu máš a vezmi), *kyš!* a j.; slovece tato pojata jsouce za imperativy přijímají i koncovku čísla množného *-te*: *nate!* *kyšte!*

6. Imperativ se sesiluje příklonným *-ž*. Na př. *nesiž!* *jdětež!*

7. Imperativ bývá vynechán ve rčenicích, jako jsou na př.: Pán Bůh s námi a zlé pryč! — Chvála Bohu! — Bohužel! Bohudě! — Pryč odtud! — Král pokřikl na své, řka: za mnou! i jel do vody. —

8. Některé imperativy ustrnuly a sklesly ve význam příslovci, spojek nebo i citoslovci. Na př. *bodejť* (z impt. stč. *Bóh dať*); —

buď já buď vy; — *cos buď* (stč., = něco); — *necht, nechžt*, ob. *nešt* (stč. *nechajžt* atd.); — *arci, arciže* (= *a rci*, s významem potahovacím); — *nastojte!* (v. §. 285 č. 2); — *hle!* (z impt. *hled*).

443.

c) Kondicional.

1. Kondicionalem vyslovuje se děj jakožto přáním žádaný nebo jako nějak podmíněný, anebo jako nejistý, od mluvčího nezaručený. Na př. děj „poskytnutí pomoci“ ve větách: *kéž by mi přítel poskytl pomoci!* — *kdy-by mi přítel poskytl pomoci...*, — *nevím, zda-li by mi přítel poskytl pomoci*, atp.

2. Kondicional klademe ve větách, které děj tohoto způsobu (t. j. jak v č. 1. vyloženo) vyslovují, a když máme nebo chceme vytknouti, že je to děj způsobu takového. Bývá to zejména:

a) Ve větách přacích. Na př. *kéž by mi přítel poskytl pomoci!*

b) V souvětí podmínečném t. j. ve složené větě podmiňující a podmíněné. Tu bývá kondicional podle rozdílného smyslu buď ve větách obou, na př. *pane, kdybys chtěl, mohl bys mě uzdraviti*, — *kdybychom byli chodili po cestách pravých, byli bychom bydlili u pokoji*; —

anebo jen ve větě podmiňující, na př. *by* (= *kdybys*) *osla vedl do Paříže, komoň z něho nebude*; věta podmiňující má v tomto spojení spolu význam připouštěcí (podmínka přijímá se, jako by se o vyplnění jejím nepochybovalo, = připouští se).

Pravíme a) „*kdo chce*, může se přesvědčiti“, „*bude-li pršet*, nepřijedu“ atp., — a b) „*kdo by chtěl*, může (n. mohl by) se přesvědčiti“, „*kdyby pršelo*, nepřijedu (n. nepřijel bych)“ atd. Ve větách b) jest kondicionalem vytčeno, že smysl jejich je nějak podmíněn, ve větách a) pak to vytčeno není.

c) Ve větách vyslovujících účel, úmysl, povinnost atp. Na př.: Proto vlčka bijí, *aby se starý vtípil*. Nemám nikoho, komu *bych si postěžoval*. Nestůj o to, *aby tě lidé chválili*. Dělal, *jako by spal*. Slušné jest, *aby silný slabého podporoval*.

d) Ve větách záporných, závislých na výrazech *bázně, strachu* atp. a vyslovujících (záporem *ne-*) opak toho, čeho jest *se báti* atd. Na př. Čechové obávali se, *aby kníže neumřel*. Strach mě jest, *bys jeho nebyla snad urazila*.

e) Ve větách uvozených t. j. ve větách, závislých na větách jiných t. zv. uvozovacích. Tu dlužno hleděti k tomu, jaká by byla věta uvozená sama o sobě, kdyby se totiž vyslovovala bez uvození. Byla by buď oznamovací, nebo tázací, nebo podmiňovací, nebo rozkazovací.

a) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest oznamovací. Mám na př. před sebou cestu a někdo mi praví: „tuto cestu *vykonáš* za den“ (= věta oznamovací, s indikativem). Týž výrok potom uvozuji a pravím:

a) „ty jsi řekl, že tuto cestu *vykonám* za den“, nebo „ty míníš, že *vykonám* . . .“, anebo b) „ty míníš, že *bych vykonal* . . .“, „nemyslím, že *bych vykonal* . . .“ atp. To jest: za indikativ věty samostatné (*vykonáš*) jest ve větě uvozené někdy a) opět indikativ (že *vykonám*), někdy b) kondicional (že *bych vykonal*).

Rozdíl mezi obojím tímto způsobem jest ve vytčení nebo nevytčení té okolnosti, že věta uvozená obsahuje výrok cizí nebo mínění cizí, jehož pravdivost nebo správnost se nezaručuje:

kondicional tuto okolnost vytýká, — v souvětí „ty míníš, že *bych* tuto cestu za den *vykonal*“ jest vytčeno a zřetelně vyjádřeno, že za správnost mínění uvozeného nestojím a neručím;

indikativ pak téže okolnosti nevytýká, — v souvětí „ty míníš, že tuto cestu za den *vykonám*“ není správnost mínění uvozeného ani zaručena, ani v pochybnost vzata.

Nověji odporoučí se způsob, aby se volil a) indikativ, když obsah věty uvozené je nepochybný nebo předkládá se jako nepochybný, a b) kondicional, když obsah věty uvozené jest nebo předkládá se jako pochybný nebo nepravdivý. Na př. a) „nepochybují, že tu cestu za den *vykonám*“, „posel pravil, že náš přítel *jest* nemocen“ . . ., a b) „pochybují, že *bych* tu cestu za den *vykonal*“, „posel nepravil, že *by* náš přítel *byl* nemocen“ atd.

β) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest tázací. Jsem na př. tázán a) „*vykonáš* tuto cestu za den?“ (= větou tázací s indikativem), nebo b) „*vykonal* *bys* tuto cestu za den?“ (větou tázací s kondicionalem). Týtéž otázky potom uvozuji a pravím: a) „tážeš se mne, zda-li *vykonám* tuto cestu za den“, anebo b) „tážeš se mne, zda-li *bych vykonal* tuto cestu za den“. To jest: v otázce uvozené (nepřímé) zůstává týž způsob, jaký jest v otázce samostatné (přímé).

Mnohdy však má otázka uvozená kondicional proti indikativu otázky samostatné; na př. „co *mám* učiniti?“ — a „pověz mi, co *mám* učiniti“ nebo „pověz mi, co *bych měl* učiniti“.

γ) Uvozujeme větu, která sama o sobě je podmiňovací. Pravím na př.: „tuto cestu *vykonal* *bych* za den“ (= věta podmiňovací, s kondicionalem). Touž větu pak uvozuji a pravím: „myslím, že *bych vykonal* . . .“ atp. To jest: ve větě podmiňovací uvozené kondicional zůstává.

δ) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest rozkazovací. Někdo mi na př. poroučí (nebo radí atd.) větou „*vykonej* tuto cestu za den“

(= věta rozkazovací, s imperativem), nebo větou „*nechť vykonáš . . .*“ (= *vykonej . . .*). Touž větu pak uvozují a pravím: „poroučíš (nebo radíš atd.) mi, *abych tuto cestu vykonal za den*“. To jest: za imperativ věty samostatné rozkazovací je ve větě uvozené kondicional.

Sem patří též věty závislé na výrazích *rozkazu, bránění* atp.

3. Pravíme: „já *bych věděl*, co by bylo učiniti“ atp. Tu jest položen kondicional místo indikativu, a výrok tím učiněný je skromnější než ve větě „já *vím . . .*“.

444. 3. Rod děje slovesného a jeho výrazy.

1. Podle dějového rodu rozeznáváme slovesa činná (aktiva), mezi nimi také zvrtná (reflexiva), — a trpná (passiva); v. §. 434 č. 2.

2. Rod činný a zvrtný mají slovesné výrazy své, dílem jednoduché, dílem složité; na př. *chválím*, — *chválil jsem*, — *chválím se*, — *chválil jsem se* atd.

3. Rod trpný n. passivum má výrazy jenom složené, a to z přičestí minulého trpného a slovesa *býti* (n. *bývati*); srov. §. 286.

4. Místo náležitého passiva klade se:

- a) Často reflexivum. Na př. pán Ježíš *křtil se jest* od Jana (stě.), — *roucha ozdobují se* zlatem, — *květina po vůni se poznává*. Způsob tento rozšířen jest v jazyku novém více, než ve starém.
- b) Někdy obrat *aktivní*. Na př. když lidé *tebe posuzují* (stě., překlad latinského cum indicaris = když jsi souzen), — *nechoď, ještě nás nevolají* atp.

5. Proti výrazu činnému „*dali poklad schovati*“ je trpný „*poklad jest dán schovati*“ atp.

Stě. řkalo se též: (daň) *počata byla vybírati*, — *neděle od Boha byla světití přikázána* atd.

445. 4. Slovesné výrazy jmenné.

Slovesné výrazy jmenné jsou infinitiv, supinum, participia a slovesné jméno podstatné.

446. a) Infinitiv.

1. O tvaru a původu infinitivu v. §. 176.

2. Infinitiv *bývá*:

- a) Při slovese *býti*. Řčení to znamená možnost, nutnost, nebo povinnost: *je znamenati* = je znamenati možno, nebo nutno, nebo dlužno.

Na př. Od Kolína *jest viděti* Sněžku, Krkonoše. Hudbu *bylo* dobře *slyšeti*. Každému člověku *jest umříti*. Kterak *jest* Boha *milovati*.

Při infinitivě přechodném je předmět v akkusativě: jest viděti *Sněžku, Krkonoše* atp. Věta taková jest bezpodmětá. Měňvá se však ve větu podmětňou a říká se (ob.): *Sněžka jest viděti, Krkonoše jsou viděti, hudba byla slyšeti* atd.; nesprávně.

Sloveso *jest* bývá tu někdy vynecháno; na př. *co učiniti?*

- b) Při mnohých slovesích jiných, na př. *začínám psáti*. Výrazem takto složeným rozumí se děj jeden; infinitivem vyjadřuje se jeho jádro (jakost, *psáti . . .*), slovesem pak určitým některá stránka jiná (*začínám . . .*).

Jiné příklady: *Kdo může pracovati, pracuj. Nestačím jiti. Učím se psáti. Umím psáti. Kdo nezná mlčeti, nezná i mluvíti. Co se ti jednou líbilo, nemá se potom nelíbiti. Každý musí o sebe se starati. Musil bych přísahu zrušiti. Nesmíš odporovati. Račte slyšeti. Neroďte hrěšiti* (stě., = nechtějte). *Kdo chcete slyšeti. Žádejte tam se dostati. Moudří hledají Bohu se líbiti. Hodlám odjeti. Nemeškejme tak učiniti. Dobrého jsme následovati se nezdráhali. Nerozpakujte se pravdy rozšiřovati. Stydím se toho i pomyslíti. Nebojím se umříti. Diomedes přisahal pokoj zachovati. Řekové slíbili to učiniti. Každému se postiti a systému mlátiti. Libuše jala se hanby žalovati.*

Sem patří též *dáti, nedati, nechati* s infinitivem. Význam výrazů těch vidí se ve větách a) *dej mi zapomenouti* = učíň, abych zapomenul . . ., nebo též — nepřekážeš mi v zapominání . . .; b) *nedej mi zapomenouti* = nedopusť, abych . . .; c) *nech n. nechej mne zapomenouti* = nepřekážeš mi v zapominání.

Na př. a) *Báň dal pěti městům se propadnouti. Dej se lidem znáti. Dán si udělati nový oblek. — Dali se oklamati, Dej se jim (svým rádcům) tázati, což chtí. — b) Nedej jiskře uhlem býti. Nedej nám zahynouti. — c) Báň nechá vás zde na světě bujeti* (stě., = bujně si věsti). *Nechte mne s pokojem pracovati.*

Dále sem patří také rčení *mám co dělati, nemám co dáti . . ., vím co učiniti, nevím co si počíti* atp.

Původu podobného jest také opsaný (perifrastický) výraz pro čas budoucí: *budu nésti, — budu nositi, — budu roznášeti.*

Ve stě. znamenaly budoucnost také výrazy téhož. způsobu a původu *chci nésti a mám nésti.*

- c) Při některých jménech podstatných, vlastněji řečeno: při výrazích, složených ze slovesa a jména podstatného, kde však jádro významu jest ve jméně podstatném.

Na př. *Apoštolové měli moc, hříchy odpouštěti. Prokop neměl práca, zapsati toho zboží. Mám obyčej ráno pracovati. Král měl úmysl,*

toho města *se zmocniti*. Jest *hanba* o tom *mluviti*. Člověku je *třeba* na uzdě *se míti*. Je *čas* *vstávati*.

- d) Při některých jménech přídavných, t. j. opět (jako v c) při výrazích, kde jádro významu jest ve jméně přídavném. Případy, které sem patří, jsou troje, a rozdíl jejich vidí se ve větách: a) jsem *hotov*, *nésti* cizí břemeno; b) cizí břemeno je *těžké nésti*; a c) jest *těžko*, *nésti* cizí břemeno. (V a) a b) jsou věty podmíněné, v c) bezpodmětá; v a) a c) je „cizí břemeno“ předmětem k inf. *nésti*, v b) je podmětem, k němuž se jméno přídavné táhne jako doplněk).

Na př. a) Kdo jest *hotov*, za svého jazyka čest umříti. Abychom byli *silni trpěti*. Co jsme slíbili, jsme *dlužni držeti*. Každý je *povinen pravdu mluviti*. Nebyl bych *hoden*, po této zemi *choditi*. Svět *prohlédnouti* žádostiv jsem. Buď *snažen*, *střící se* zlého. Abychom nebyli *lenivi pracovati*. *Mocen* jest Hospodin, od tebe mne *zprostiti*. — b) Čbán byl lišce *těžký nésti*. Muky jsou *trudné trpěti*. Koroptev je *snadná chytiti*. Hrad byl *nesnaden dobýti* (stě.). Věci tyto jsou křesťanu *potřebny rozuměti*. Jako jest ječný chléb *tvrdý jísti*, tak jsou knihy Mojžíšovy *tvrdé rozuměti*. Což je ta cesta *tvrdá orat*. Moudrá slova jsou bláznům *slyšeti protivná*. Ovoce to bylo *nechutné jísti*. Ovoce rajske bylo *dobré jísti* a *krásné patřiti*. Oheň je *dobrý se zahřátí*. Ze zlého dluhu *dobrá* i sláma *vzítí*. V tom sklepe jest voda *dobrá pítí*. — c) Jest *těžko*, z kamene olej *vytlačiti*. Kterak jest *mílo*, *dívati se* řádu světa. *Slyšeti* tuto řeč jest *ohyzdno a břídko* (stě.).

V c) bývá místo jména přídavného výraz složený z téhož jména přídavného a jm. podst. *věc*. Na př. Jest věru *věc těžká* (= *těžko*), *pěstí zabiti* ježka. Je *hrozná věc* zlým, *vstáti* z mrtvých.

- e) Při některých příslovcích, t. j. opět — jako v c) a d) — při výrazích, kde jádro významu je v příslovci.

Na př. *Dobře* (jest) jazyk za zuby *míti*. *Lépe* jest doma *zůstati*. Zvířeti není *lze mluviti*.

3. V mezích vyčtených (v č. 2, a — e) vyskytují se ve spojení nejrozmanitějším infinitivy *jísti* a *pítí*. Říkáme na př. a) kdy *jest jísti*, *pítí* . . . ; b) *začínám jísti*, *pítí* . . . , *mám co jísti*, *pítí* . . . , *nesu někomu jísti*, *pítí* . . . , *koupím*, *dám někomu jísti*, *pítí* . . . ; c) *mám chut jísti*, *pítí* . . . , je čas *jísti*, *pítí* . . . ; d) jsem *žádostiv jísti*, *pítí* . . . ; ovoce jest *dobré jísti* . . . , voda je *chutná pítí* . . . ; nemocnému je *těžko jísti*, *pítí* . . . ; e) není mi *lze jísti*, *pítí*.

4. Infinitiv vstoupil na místo zaniklého supina; na př. *šli loviti* ryby (za stě.: *šli lovit* ryb; v. §. 447 č. 3).

5. Infinitiv lze často nahraditi slovesem určitým. Na př. místo „Diomedes přísahal pokoj *zachovati*“ lze říci „Diomedes přísahal že pokoj *zachová*“; — a podobně „je čas, *abychom vstávali*“ místo „je čas *vstávat*“ atd. Proto říká se někdy výrazům, jež takový infinitiv mají, že jsou to zkrácené věty infinitivní (t. j. infinitivem zkrácené). Tomu však nemá se rozuměti v tom smyslu, jakoby každý takový výraz infinitivní vznikal a teprve se tvořil z příslušné věty nezkrácené.

6. Infinitiv klade se někdy absolutivně, t. j. bez závislosti od kterého výrazu jiného. Na př. Do kostela *jíti* a *se nemodliti*, raději doma *zůstati*.

Někdy bývá infinitiv tento na místě slovesného výrazu určitého; zejména místo imperativu, na př. *sedět!* — *mlčet!* — *nesvěřovati* vesla těm, kteří na vodách nebývali! — nebo místo kondicionalu, na př. já *mít* peníze, koupil bych ten dům (ob., = kdybych měl peníze), — já *být* blesků pánem, atp.

7. Za podmětný a doplňkový nominativ slovesa určitého bývá při infinitivě dativ. Vazba tato nazývá se vazba dativu s infinitivem (v. §. 398 č. 15 a §. 399 č. 1). Na př.: nelze by bylo, *oráči* chleba kupovati (stě., = aby *oráč* chleba kupoval), — nelze mi býti *veselu* (= abych byl *vesel*).

Vazba tato je vlastní. Naproti tomu t. zv. akkusativ s infinitivem při slovesích myšlení a jevení, na př. mněl jsem *nás vázati* snopy (m. že *my vážeme* . . ., v. §. 387 č. 9), — a nominativ s infinitivem, na př. *Jeroným* mnín jest *následovati* knih Origenových (m. mní se, že *Jeroným následoval* . . ., v. §. 381 č. 6) jsou vazby vzniklé napodobením jazyka cizího.

8. Pravíme: a) *pták lítá*, *pták zpívá* . . ., a b) *vidím ptáka lítati*, *slyším ptáka zpívati*. To jest: Když větu samostatnou (a) měníme ve výraz, závislý na slovesích *viděti*, *slyšeti* atp. (b), měníme nominativ (podmět) v akkusativ (předmět) a sloveso určité v infinitiv.

Ve výraze tomto (b) jest akkusativ s infinitivem, a tak bývá výraz ten někdy i nazýván; ale dlužno jej lišiti od výrazu téhož názvu, který bývá při slovesích myšlení a jevení a o kterémž v. v. č. 7.

9. Pád předmětný, se kterým které sloveso z pravidla se pojí, zůstává i při infinitivě. Na př. nauč mě *činiti dobré skutky* (*dobré skutky* = akk., jako při indikativním *činím dobré skutky* atd.), — slíbil jsem *příteli pomoci* (*příteli* = dat., jako při indik. *pomohu příteli*) atd.

Ve stě. však bývá tu při infinitivě sloves přechodných někdy atrakce: měl by tu býti akkusativ, patřící k infinitivu slovesa přechodného, podřízeného slovesu jinému, a za to bývá pád jiný, takový, s jakým se pojí sloveso řídící. Na př. místo „nauč mě *činiti*

dobré skutky“ (s předmětem *dobré skutky* v akkusativě, závislém na inf. *činiti*) bývá „*nauč mě činiti dobrým skutkům*“ (s předmětem *dobrym skutkům* v dativě, závislém na slovese řídícím *nauč*); — místo „*bojím se ztratiti tu odplatu*“ (= *ztratiti odplatu*) bývá „*bojím se ztratiti té odplaty*“ (s předmětem *té odplaty* v genitivě, podle slovesa řídícího *bojím se*); — místo „*budou mi přátí drobtý sebrati*“ bývá „*budou mi přátí drobtův sebrati*“; atp.

10. Vzhledem k větnému členství bývá infinitiv:

- a) podmětem, na př. *loupiti* není *koupiti*; —
- b) předmětem, na př. viděl jsem *mlátiti*; — slíbil jsem to *učiniti*; —
- c) doplňkem, na př. *loupiti* není *koupiti* (doplňk *koupiti* táhne se ku podmětu *loupiti*, *loupiti koupiti*), — jest *viděti* Sněžku (ve větě bezpodměté, doplňk *viděti* táhne se ku podmětu jen přimyšlenému); —
- d) přívlastkem, na př. moc hříchy *odpouštěti*, — možnost *zvíťěziti*, — žádost *zbohatnouti*.

Mnohdy však bývá infinitiv původu jiného, než se nám nyní zdá, a v těch případech bývá větoslovné třídění infinitivů nejisté.

Pravíme na př. „*nepřestanu cestovati*“ a běřeme inf. *cestovati* za předmět. Stč. řikalo se za to „*nepřestanu cestuje*“; tu bylo místo nč. inf. *cestovati* participium *cestuje*, místo nč. předmětu byl doplňk (patřící ku podmětu, *jú cestuje* . . .).

Pravíme „*matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech ležeti*“. Stč. řikalo se za to „*matka viděla syna ležic* (= *ležícího*)“, t. j. bylo tu opět participium doplňkové místo nč. infinitivu (doplňk táhl se ku předmětu, *syna ležic* = *syna ležícího*).

Případy takové, kde nč. infinitiv jest na místě bývalého doplňku, byly hojně a rozmanité. Když se pak způsob starý měnil v nový, nestala se změna s tím takoiřka vědomím a úmyslem, aby byl zrušen nějaký větný člen jiný, nýbrž změna stala se tím, že se na místo (doplňkového) participia, které podléhalo pravidlům o shodě, položil infinitiv jakožto výraz absolutní, t. j. pravidlům o shodě nepodrobený.

Změna stala se analogií: řikalo se a) *budu cestovati*, a b) *nepřestanu cestuje* atp. Napodobením rčení a) přijat jest infinitiv také do rčení b), místo „*nepřestanu cestuje*“ řiká se pak „*nepřestanu cestovati*“.

Předmětem stává se takový infinitiv („*nepřestanu cestovati*“, „*vidím ležeti*“ . . .) teprve, když jej třídíme podle pojetí a takoiřka podle formule, v níž při týchže slovesích, která zde mají při sobě infinitiv, jindy bývá předmět: na př. ve větě „*vidím ptáka*“ je akk.

ptáka předmětem při slovese *viděti*, — proto béřeme za předměty také infinitivy při témže slovese „*vidím mlítiti*“, „*vidím ptáka lítati*“, „*matka viděla syna ležeti*“ atp.

Podobně bývá v případech jiných. Tu pak všude bývá třídění infinitivu nejisté, poněvadž vznik svědčí jinak a nynější pojetí opět jinak.

447.

b) Supinum.

1. O tvaru supina v. §. 177.

2. Pravidla syntaktická o supinu jsou:

- a) tvořilo se z pravidla jen ze sloves nedokonavých; na př. spáti — *spat*, souditi — *soudit*; —
- b) kladlo se při slovesích významu pohybového; na př. král šel *spat*, — Kristus *přijde soudit*, — *pojďte obědvat*; —
- c) supinum děje přechodného mělo při sobě předmět v genitivě (srov. §. 390 č. 17); na př. Kristus přijde *soudit živých i mrtvých* (naproti akkusativu ve rčení: bude *souditi živé i mrtvé*), — Maria přišla *vidět hrobu* (proti: *viděti hrob*).

3. Supinum časem zaniká a nahrazuje se infinitivem. V ně. jsou ho jen zbytky ve rčenicích: *jdu spat* a *přijde soudit živých i mrtvých*. Krom toho vyskytuje se někdy napodobením jazyka starého.

448.

c) Participia.

1. Participia jsou: I. přechodník přítomný, na př. *nesa*, *trpě* (o tvaru jeho v. §. 186); — II. přičestí přítomné, na př. *vědom*, *držím* (stč.; o tvaru v. §. 187); — III. přechodník minulý, na př. *nes*, *trpěv* (o tvaru v. §. 178); — IV. přičestí minulé činné, na př. *nesl*, *trpěl* (o tvaru v. §. 179); — V. přičestí minulé trpné, na př. *nesen*, *trpěn*, *kryt* (o tvaru v. §. 180).

Krom toho uvozuje se také přechodník tak zvaný budoucí *přinesa* a *buda nésti*. Prvý z nich, *přinesa* atp., je vlastně přechodník přítomný sloves dokonavých (o němž v. doleji §. 449, I. b), — druhý pak, *buda nésti* atp., není v užívání.

2. Participia jsou jména přídavná, utvořená z kmenů slovesných; jsou tedy:

schopna měniti se podle grammatického rodu: na př. *nesa* (= rodu mužsk., jedn.), *nesouc* (= rodu žensk. a střed.), *nesen*, *-a*, *-o* atd.; — a jsou dále

schopna tvaru jednak neurčitého (sklonění jmenného), jednak určitého (sklonění složeného); na př. ke jmennému neb neurčitému tvaru *nesa*, *nesouc*- je tvar určitý *nesoucí*, a podobně je *trpící* k *trpě*, *vědomý* k *vědom*, *padlý* k *padl* atd.

O tom, kdy se kladou tvary tyto určité a kdy neurčité, je pravidlo stejné, jako o platnosti tvarů jmenných a složených při jménech přídavných vůbec (v. §. 353). V mluvnicí, když mluvíme o participiích, míníme z pravidla tvary jejich neurčité (jmenné).

3. Významem participií je vlastnost, utvořená (v naší mysli) z děje slovesného, tedy vlastnost významu dějového. Na př. v participiích *nesa*, *nesl*, *nesen* ... je významem vlastnost, utvořená z dějového významu „nesení“.

4. Význam participií jest dále:

dílem činný, a to v přechodníku přítomném, na př. *nesa*, *trpě* ... , v přechodníku minulém, na př. *nes*, *trpěv* ... , a v příčestí minulém činném, na př. *nesl*, *trpěl* ... ; —

dílem trpný, a to v příčestí přítomném a příčestí minulém trpném, na př. *vědom* ... , *nesen*, *kryt*.

5. Krom toho pak proniká v některých participiích nějaké omezení a určení časové, v jiných nikoliv. Na př. v part. *nesl* je spolu a stále se drží význam minulosti, — kdežto v part. *nesen* není vyjádřen čas nijaký, nýbrž může se podle souvislosti obsahu rozuměti čas někdy minulý, někdy přítomný, někdy budoucí.

449.

Participia jednotlivá.

I. Přechodník přítomný (sloves nedokonavých i dokonavých) jest významu činného; na př. *nesa* = (jenž) nese, *přinesa* = (jenž) přinese.

a) Přechodník přítomný sloves nedokonavých znamená přítomnost při ději slovesa řídicího, nebo-li současnost s dějem slovesa řídicího. Na př. ve větě a) „stařec *nesa* břemeno klesal“ rozuměti jest při přechodníku *nesa* současnost s dějem minulým *klesal*, — v b) „stařec *nesa* břemeno klesá“ současnost s dějem přítomným *klesá* — a v c) „stařec *nesa* břemeno bude klesati“ současnost s dějem budoucím *bude klesati*.

b) Přechodník přítomný sloves dokonavých znamená budoucnost, předcházející před dějem budoucím slovesa řídicího. Na př. „vojsko *vytáhnouc* do pole zažene nepřítele“, „vojsko *vytáhnouc* do pole bude zaháněti nepřítele“ (= vojsko dříve vytáhne, potom zažene n. bude zaháněti ...).

Pro tento svůj význam bývá tento přechodník také nazýván kratěji přechodníkem budoucím.

II. Příčestí přítomné je významu vlastně trpného; na př. *vědom*, *znám*.

Krom toho vyvinuly se zde významy ještě jiné; na př. stč. *vidom* bylo = viditelný, a ně. *vidomýj* běže se = vidoucí.

Jazyk český má tvarů tohoto způsobu jen několik (v. §. 187) a není schopen, tvořiti toto přičestí ze slovesa kteréhokoliv a užívati ho, jako tvoří participia ostatní z pravidla ze slovesa každého a v mezech pravidel volně jich užívá.

III. Přechodník minulý (sloves dokonavých i nedokonavých) je významu činného; na př. *nes* = (jenž) nesl, *přines* = (jenž) přinesl, *trpěv* = (jenž) trpěl atd.

Týž přechodník dále znamená minulost, předcházející před dějem a) minulým, nebo b) přítomným, nebo c) budoucím slovesa řídicího. Na př. a) „vojsko *vytáhši* do pole zahánělo nepřítele“, „vojsko *vytáhši* do pole zahalo nepřítele“, — b) „vojsko *vytáhši* do pole zahání nepřítele“, — c) „vojsko *vytáhši* do pole bude zaháněti nepřítele“, „vojsko *vytáhši* do pole zažene nepřítele“ (tu všude rozumí se, že vojsko dříve vytáhlo, potom že . . .); — nebo a) „*pracovavše* odpočívali jsme“, b) „*pracovavše* odpočíváme“, c) „*pracovavše* budeme odpočívati“ (= dříve jsme pracovali, potom . . .).

IV. Přičestí minulé činné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu činného; na př. *nesl*, *přinesl* . . . = (jenž) byl činný při nesení atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*, na př. *padlý* = jenž padl, *minulý* = jenž minul atd. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech: člověk *opilý* = který se opil (tvar *opilý* je ze slovesa zvrátěného); podobně: *otužilý*, člověk *prohřešilý* (stč.), skutek *zběhlý*, věc *stalá* (stč.) atp.; —

hřích *dopustilý* (stč.) = kterého jsem se dopustil; podobně: *nenadálá* příhoda; —

hřích *navyklý* (stč.) = kterému jsem navykl; —

hřích *zapomenný* (stč.) = kterého (na který) jsem zapomnul; podobně: *vystálé* muky, *přestálý* trest, *zadrželé* úroky; —

rozum *neobsáhlý* = jehož nelze obsáhnouti; *jedlé* ovoce.

b) Přičestí minulé činné znamená spolu minulost; na př. *nesl*, *přinesl* . . . = (jenž) v minulosti nesl, přinesl atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*; na př. *padlý*, *minulý* atd. Odchytkou odtud je *dbalý*, *nedbalý* (= kdo dbá, nedbá) a stč. *obmeškálý* (= kdo koho obmeškává, zanedbává).

c) Přičestí min. činné je členem (doplňkem) mnohých slovesných výrazů složitých: zejména perfekta *nesl* jsem,

byl jsem nesen . . . , plusquamperf. *byl* jsem *nesl* . . . , kondicionalu *nesl* bych, *byl* bych *nesl*, *byl* bych nesen atd.

V. Přičestí minulé trpné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu trpného; na př. *nesen*, *přinesen*, *kryt*.

Týž význam je také v tvaru určitém *-ý*, na př. *nesený*, *krytý*. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech:

dopuštěný hřích (stč.) = hřích, kterého jsem se dopustil; —

proviněný člověk (stč.) = který se provinil; —

minutá zima (stč. a dial.) = která minula; *padané* ovoce; —

nenabytá škoda (stč.) = škoda, způsobená ztrátou toho, čeho nelze nabýti zase; *nepohmutý* (stč.) = nepohnutelný, stál *nepohmutě*.

b) Co do času jest význam tohoto přičestí neobmezený a neurčitý.

„Minulým“ nazývá se toto přičestí tedy nevlastně, ale názvu toho užívá se obecně.

c) Přičestí min. trpné je členem (doplňkem) slovesných výrazů složitých pro passivum; na př. jsem *chválen*, budu *chválen*, buď *chválen*, byl bych *chválen* atd. (v. §. 280 č. 2).

450.

Vazby přechodníkové.

1. Participia vyskytují se jako členové ve větách, a vazby takové nazývají se vazbami participialními.

V nejširším smyslu je vazbou participialní každý větný výraz, který nějaké participium obsahuje; na př. také „*řekl jsem*“, — „*byl jsem tázán*“ atd. Obyčejně však míníme vazbu participialní ve smyslu užším a máme při tom na mysli ty případy, kde výraz participialní může se proměnit ve sloveso určité s příslušnou spojkou. Na př. stařec *nesa* břemeno *klesal* = stařec *nesl* (*jest*) břemeno *a* *klesal* . . . , nebo: *když nesl* břemeno . . . ; — žák *jsa tázán* odpovídá = *když jest tázán* . . . atp.

2. Věta a) „stařec *nesa* břemeno *klesal*“ znamená totéž, co věta b) „stařec *nesl* (*jest*) břemeno *a* *klesal*“ nebo „stařec *klesal*, *když* (*jest*) *nesl* břemeno“; podobně jest a) „žák *jsa tázán* odpovídá“ = b) „žák *odpovídá*, *když jest tázán*“ atd. Tu máme v a) a b) věty významem stejnoplatné, ale výrazem rozdílné: v a) jsou participia, v b) jsou za to slovesa určitá s příslušnými spojkami. Při tom je způsob a) kratší než b); proto říká se, že v a) máme věty

participiemi zkrácené a že participii užíváme ke zkracování vět.

Větu zkrácenou lišíme od věty kusé (o níž v. §. 812).

Výraz „zkracování vět participiemi“ (nebo též „stahování“) jest v obyčeji, ale ovšem nerozumí se jím, že by každá věta zkrácená vznikala a takofka teprve se tvořila z příslušné věty nezkrácené.

3. Z vazeb participialních jsou zvláště důležité vazby přechodníkové, t. j. vazby přechodníku přítomného a minulého.

Vyskytují se skoro jen v jazyku spisovném a jsou dvojce, spojitě a nespojitě.

Ve vazbách přechodníkových spojitých je přechodník souřadným doplňkem své věty a v grammatické shodě s jejím podmětem. Na př. „stařec *nesa* břemeno klesal“ (= stařec *nesa*, přechodník *nesa* je doplňkem věty, táhne se ku podmětu jejímu „stařec“ a je v nominativě čísla jednotného a rodu mužského jako týž podmět; — „vojsko *vytáhši* do pole zahrnalo nepřítele“ (vojsko *vytáhši* . . .); — „žák *jsa* *tázán* odpovídá“ (= žák *jsa* *tázán* . . .) atp.

Ve stě. byly vazby tyto hojnější a rozmanitější. Zejména mohl bývati přechodník také souřadným doplňkem ku předmětu; na př. matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech *ležíc* (= syna *ležíc* = ně. syna *ležícího*; přechodník *ležíc* byl tu doplňkem věty, táhl se k jejímu předmětu „syna“ a byl v akk. jedn. a rodu mužsk. jako týž předmět).

Ve vazbách přechodníkových nespojitých vytčené shody mezi přechodníkem a podmětem věty řídicí není. Na př.: Cestovatelé všichni, *vyjma* (n. *vyjmouc*) jednoho, šťastně se vrátili. *Hledíc* ku počtu jsme slabší než naši protivníci. Česká knížata *počnouc* od Přemysla.

Ve vazbách těchto je výraz přechodníkový vložen do věty absolutivně t. j. bez náležitého spojení syntaktického, a klesá tu často ve výraz příslovečný, stává se příslovcem, jako na př. *takřka* (z *takofka*), *vážihledě* (z *v-óči-hledě*).

V době starší bylo vazeb těchto (s přechodníkem přítomným i minulým) mnoho, zvláště u stilistů méně umělých, a v některých případech i jakási pravidelnost v nich se vyvinula; říkalo se na př. příteli jest i *bolejíc* chovati, — třeba nám prositi *vstávajíc* *lehajíc*, — tu *jdouc* do kostela na levé ruce je kaple, — *byvše* živu umřítí jest, — Pilat kázal Ježíše *obnaživše* k sloupu přivázati atp. V ně. upuštěno od vazeb takových a zůstávají jich jenom některé zbytky, jako jsou v příkladech nahoře položených.

451. Pravidla o zkracování vět přechodníkem vazbou spojitou jsou:

1. Přechodníkem krátíme jenom takové věty, které mají společný podmět. Na př. „*stařec nesl břemeno a (stařec) klesal*“, nebo „*stařec klesal, když (stařec) nesl břemeno*“ . . ., zkráceně: „*stařec nesa břemeno klesal*.“

Spojka (*a, když . . .*) zkrácením odpadá.

Někdy však nelze krátiti ani vět s podmětem společným, když totiž smysl tomu brání. Na př. *a) „modlí se a pracuj“* nelze zkrátiti v *b) „modle se pracuj“* nebo „*modlí se pracuje*“, poněvadž smysl v *b)* byl by jiný, než jest v *a)*.

2. Dále hledíme k tomu, jsou-li děje vět současné či nesoučasné.

A. Když jsou **děje současné**, zkracujeme přechodníkem přítomným slovesa nedokonavého, nechť jsou oba děje současné *a)* v minulosti, nebo *b)* v přítomnosti, nebo *c)* v budoucnosti. Na př.: děje jsou

a) současné v minulosti: *stařec nesl břemeno a klesal . . .*,
stařec klesal, když nesl břemeno . . .,
 = zkrác.: *stařec nesa břemeno klesal*; —

b) současné v přítomnosti: *stařec nese břemeno a klesá . . .*,
stařec klesá, když nese břemeno . . .,
 = zkrác.: *stařec nesa břemeno klesá*;

c) současné v budoucnosti:

stařec ponese břemeno a bude klesati . . .,
stařec bude klesati, když ponese břemeno . . .,
 = zkrác.: *stařec nesa břemeno bude klesati*.

Do přechodníku přichází v tomto případě ten z obou dějův, který běříme za vedlejší. Strany té věci může bývati pojetí rozdílné: někdy mohu za vedlejší bráti děj ten a jindy onen, a mohu říci jednou „*stařec nesa břemeno klesá*“, a jindy „*stařec nese břemeno klesaje*“ atd.

B. Když jsou **děje nesoučasné**, rozeznáváme patero případův.

Dejme tomu, že děje takové jsou „vytažení vojska do pole“ = děj *M*, — a „zahnání nepřítelů“ = děj *N*, — a jmenujme dále okamžik naší přítomnosti *A*. Děje *M* a *N* jsou povahou svou patrně nesoučasné — *M* se děje nutně dříve než *N* —, a případy, jak za sebou se sbíhati mohou, lze znázorniti takto:

(minulost)	←	<i>A</i>	→	(budoucnost)
I. <i>M</i> <i>N</i>		⋮		
II. <i>M</i>		⋮	 <i>N</i>
III. <i>M</i>		⋮	 <i>N</i>
IV.		⋮	 <i>N</i>
V.		⋮	 <i>M</i> <i>N</i>

To jest:

I. Děje oba jsou v minulosti: „vojsko *vytáhlo* do pole *a zahrno* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem minulým: „vojsko *vytáhši* do pole zahrno nepřítele“.

II. Děj *M* jest minulý, *N* přítomný: „vojsko *vytáhlo* do pole *a zahání* nepřítele“. Tu klademe *M* ve větě zkrácené též do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole zahání nepřítele“.

III. Děj *M* jest minulý, *N* budoucí: vojsko *vytáhlo* do pole *a zažene* nepřítele“. Také tu klademe *M* ve větě zkrácené do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole zažene nepřítele“.

IV. Děj *M* je přítomný, *N* budoucí: „vojsko *táhne* do pole *a zažene* nepřítele“. Tu nezkracujeme.

V. Děje oba jsou v budoucnosti: „vojsko *vytáhne* do pole *a zažene* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem přítomným slovesa dokonavého: „vojsko *vytáhnouc* do pole zažene nepřítele“.

V jiném příkladě bylo by, dejme tomu, *M* = „pracovati“ a *N* = „po práci odpočívati“. Tu měli bychom věty:

I. „*pracovali jsme a po práci jsme odpočívali*“, zkrác.: *pracovavše odpočívali jsme*“;

II. „*pracovali jsme a po práci odpočíváme*“, zkrác.: *pracovavše odpočíváme*“;

III. „*pracovali jsme a po práci budeme odpočívati*“, zkrác.: *pracovavše budeme odpočívati*“;

IV. „*pracujeme a po práci budeme odpočívati*“, — tu nezkracujeme;

V. „*budeme pracovati a po práci budeme odpočívati*“, zkrác.: „*popracujíce* (n. *práci vykonávajíce*) budeme odpočívati“.

Kdykoli se tedy v těchto případech zkracuje, přichází do přechodníku vždycky děj *M*, t. j. děj předcházející. Děj tento bývá

dokonavý nebo nedokonavý. V případech I., II., III. je vždy v přechodníku minulém. V případě IV. je vždy nedokonavý (poněvadž je přítomný), a tu nezkracujeme. V případě pak V. přichází *M* dokonavé do svého přechodníku budoucího (t. j. přítomného s významem budoucnosti, *vytáhnouc . . .*), a za *M* nedokonavé (*budeme pracovati . . .*) volí se příslušné *M'* dokonavé (*popracujeme, vykonáme práci . . .*) a to se vyjádří přechodníkem budoucím (*popracujíce, vykonajíce . . .*).

Poznam. 1. Vyložené zde pravidlo o přechodníkové vazbě spojitě zachovává se v jazyku spisovném nč. dosti přísně. Odchytky některé vyskytují se jenom při přechodníku přítomném sloves dokonavých, jež se klade někdy i při dějích minulých (na př. vojsko *vytáhnouc* zahnal . . . místo: *vytáhši . . .*), a odchylek těchto lze brániti podobnými příklady z jazyka staršího. Naproti tomu však je připomenouti: 1. že přechodníkové vazby staročeské byly rozmanitější, než nč.; 2. že vazby zdánlivě podobné k vazbě „vojsko *vytáhnouc* zahnal . . .“ mají na mnoze příčiny své jiné (na př. mnichové *přinesouce* své pokrmy chudým rozdávali, — tu vyslovuje se přechodníkem *přinesouce* děj z obyčeje opakovaný, a děj takový vyjadřoval se v jistých případech slovesem dokonavým); a 3. že přes to přese všecko právě nejlepší vzory jazyka staršího přece rozhodně svědčí pro to, aby se přechodník přítomný sloves dokonavých kladl z pravidla jenom v nahoře vytčeném případě pátém (vojsko *vytáhnouc* zažene . . .).

2. Na místo přechodníku může se položit sloveso určité se spojkou. Na př. „*utéci moha neutekl*“ = „*když mohl . . .*“ nebo „*ačkoliv mohl . . .*“. Podle významu, jaký se tímto rozvedením v přechodníku objevuje, praví se, že přechodník jest významu časového (jestliže *moha . . .* = *když mohl . . .*), nebo připouštěcího (*moha . . .* = *ačkoliv mohl . . .*), jindy příčinného, nebo podmíněčného atd. V třídění tomto je však mnoho nespolehlivého, poněvadž týž přechodník často způsobem několikerým ztlumočiti lze.

452. d) Slovesné jméno podstatné.

1. O tvaru jména tohoto v. §. 181.

2. Jméno toto vyslovuje děj slovesný ve způsobě jména podstatného; na př. *nésti* — *nesení*.

Z významu slovesného utvořen je v mysli význam děje jako věci abstraktní (§. 349 č. 3), a tento děj vyslovujeme pak slovesným jménem podstatným.

3. Význam slovesného jména podstatného je někdy činný, na př. *příští* Kristovo (= Kristus přijde), *lákání* ďáblovo (= ďábel

láká), — někdy trpný, na př. *stvoření světa* (= svět je stvořen), *vzkříšení mrtvého* (= mrtvý je vzkříšen).

Někdy může zde býti rozdílné pojetí. Na př. ve rčeních *a*) „*oslepení* ďáblovo“ (stě.) a *b*) „*oslepení* hříšnickovo“ je slovesné jméno podstatné *oslepení*; totéž jest v *a*) činné, v *b*) trpné (obě podle věty: ďábel oslepil hříšnicka).

4. Slovesné jméno podstatné je významu z pravidla odtažitěho (abstraktního; srov. č. 2). Přenesením však dostávají se jména tato také za názvy věcem hmotným; na př. *vězení* (vlastně = něm. *Gefangenschaft*, pak též *Gefängniss*), *pítí*, *jmění*, *psaní* a j.

5. Když jména tato pocházejí ze sloves zvratných, jsou bez zájmena zvratného. Na př. *modliti se* — *modlení* (nikoliv *modlení se*), *rouhati se* — *rouhání*, *učiti se* — *učení*, *hověti si* — *hovění* atp. Jenom když má býti vytčeno, že zájmenem zvratným je vysloven předmět děje, připojuje se zájmeno toto také ke jménu slovesnému; na př. *drážditi se* — *dráždění sebe* n. *dráždění se* (s vytčením předmětu) a *dráždění* (bez toho vytčení), *trápiti se* — *trápení sebe* n. *se* a *trápení*. Srov. §. 362 č. 4, b.

6. Co u slovesa bylo předmětem, mění se při slovesném jméně podstatném v přívlastek. Na př. v *a*) „*žádati peněz*, *sloužiti modlám*, *čísti knihu* . . .“ jsou předměty *peněz*, *modlám*, *knihu* . . .; v *b*) „*žádání peněz*, *sloužení modlám*, *čtení knihy* . . .“ jsou tytéž výrazy také předměty, ale zároveň přívlastky, poněvadž určují jméno podstatné (sr. 305).

Předmět slovesa přechodného přechází při slovesném jméně podstatném z akkusativu do genitivu; na př. *čísti knihu* — *čtení knihy*.

Odhylkou odtud zůstává někdy akkusativ; na př. k uvítání *jej* (m. *jeho*, Kolumba) dal král postavit trůn svůj na náměstí.

7. O rčení „*nemocný jest na umření*“ atp. v. §. 426 č. 11, b.

8. Podstatné jméno slovesné je velice důležitý druh našich jmen podstatných; proto užíváno ho vždycky měrou náležitou a hojně, v jazyce spisovném i v obecném.

V době novější šíří se jakási k němu nechut; neprávem.

453. XI. Příslovce.

1. Příslovečné určení (§. 304) bývá někdy výraz jednoslovný, na př. *odjedu zítra*, — někdy víceslovný, na př. *odjedu za čtrnácte dní*.

Příslovečný výraz jednoslovný zase někdy je zřetelný tvar ohnutý, někdy není. Na př.:

ve větě „*půjdu lesem*“ je příslovečný výraz *lesem* zřetelný tvar ohnutý, poznáváme v něm totiž instrumental jednotný jména podstatného *les*, a poznáváme to hned a zřetelně, poněvadž podstatné jméno *les* a jeho pády v jazyce se drží a odtud nám jsou dobře známy; —

také ve větě „půjdu *dolem*“ poznáváme ve výrazu *dolem* zřetelný instrumental jména podstatného *děl*; —

naproti tomu ve větách „půjdu *horem*“ a „půjdu *tudy*“ výrazy *horem* a *tudy* nejsou tvary ohnuté; —

a ve větách „půjdu *rychle*“ a „půjdu *rychleji*“ jsou *rychle* a *rychleji* výrazy ovšem původně ohnuté, ale ohnutí jejich není již — ze samého jazyka nynějšího — zřetelné.

Ve větách „bylo *tma*“, „bylo *zima*“ zdá se, že *tma* a *zima* jsou nominativy a snad podměty; v skutku však jsou to nominativy stlačené ve význam příslovce.

Výrazy příslovečné jednoslovné, které nejsou tvary ve větě ohnuté (t. j. které nejsou ohnuty v té větě, ve které se vyskytují, a tak, jak toho táž věta žádá) —, nazýváme příslovce.

2. Příslovce jest jednoslovné

dřím od původu; na př. *prý*, *rychle*, *loni*, *zde*, *tehdy* . . .; —

dřím stalo se výrazem jednoslovným tím, že výraz původně více-slovný se spřáhl ve slovo jedno; na př. příslovečný výraz více-slovný *na vz chválu* spřáhl a změnil se v příslovce *naschvál*, — a podobně spřáhllo a změnilo se *z jitra* v *zítra*, — *z vláště* ve *zvláště* (sr. §. 155 č. 6 a §. 467), — *do konce* v *dokonce*, — *před se* v *přece*, — *v obec* ve *vůbec*, — *o všem* v *ovšem*, — *léto se* (= léto toto) v *letos*, — *dně se* (= den tento) v *dněs* = č. *dnes* (v. §. 364 č. 3), — *a rci* v *arci*, — *nech(ej) že ti* v *nechť* a *neš* (ob.), — *bólh daj že* v *bodejž*, atd.

3. Z čeho příslovce vznikla a jakého jsou původu tvaroslovného, je dřím v §. 282 vyloženo, dřím na jiných místech připomínáno.

Důležitou při vznikání tom okolností bývalo, že slovo, jež se přetvořovalo v příslovce, vypadalo ze svého druhu vlastního. Odloučeno pak od slov sobě přibuzných (osamoceno, izolováno) propadalo jednak změnám mimořádným, jednak nebylo účastno proměn pravidelných; a tím stalo se, že tvar mnohých příslovce je nám dřím nezřetelný, dřím naprosto nevysvětlitelný. O tom v. §. 467.

Při tom měnil se mimořádně a rychle také význam. Vidíme to, když na př. srovnáme významy *do-konce* ve větě a) „setrval jsem až *do konce*“ a b) „nevím *dokonce* nic“; v a) jest „*do konce*“ příslovečné určení s významem svým náležitým, naproti tomu v b) je *do-konce* příslovce s významem skleslým v pouhé seslení významu *nic*. Jiný poučný příklad je v příslovci *prý* (o němž v. §§. 282 a 330 č. 5).

4. Mnohá příslovce jsou utvořena z kmenů zájmených, jednak z tázacích a vztažných, jednak z ukazovacích, — a v těch drží se i význam zájmený, jednak tázací a vztažný, jednak ukazovací.

Příslovce taková jsou na př.: *kam, sem, tam, onam . . .*, stč. též *jam* (= *kam*), *všamo*; — *kudy, sudy* (stč.), *tudy, onudy . . .*, *všudy*; — *odkud, odsud, odtud, odonud . . .*; — *pokud, posud, potud*; — *kde, zde* (m. *sde*), *teď, onde . . .*, *všude*; — *kdy, tdy* (stč., = *tehdy*), *ondy . . .*, *vždy*; — *kak* (stč., = *jak*), *tak, onak . . .*, *jak, však*; — *kolik, tolik, jelikož . . .*; — *proč, zač, nač, več*; — *proto, zatím, mezitím*; a j.

Příslovce, která jsou původu a významu zájmeného, mívají zároveň úkol spojek (v. §. 455 č. 4 — 7).

5. Příslovce, která jsou utvořena ze jmen přídavných, mají vedle pozitivu také komparativ a superlativ. Na př. *rychle* — *rychleji* — *nejrychleji*; *vysoko* — *výše* — *nejvýše*; atd.

Stupňováno je zde vlastně přídavné jméno (nikoli příslovce), a to příd. jméno rodu středního jedn. tvaru jmenného; na př. pozitiv nom. *rychlo*, kompt. stč. *rychlejie*, superl. *najrychlejie*. V pozitivě ustrnul jedn. lokal *rychle* ve významu příslovčném a tudy stal se příslovcem; v komparativě pak a superlativě stalo se to s jedn. akkusativem.

Z příslovců, která jsou původu jiného, mají komparativ a superlativ jenom *tma* a *zima*. Na př. bylo *tma*, *zima*, — kompt. bylo *tměji*, *ziměji*, — superl. *nejtměji*, *nejziměji*.

6. Příslovce mají svůj význam věčný. Vidíme to zřetelně v příkladech: mám se *dobře*, mám se *zle*; jdu *rychle*, jdu *zvolna*; atp.

Z některých však význam věčný časem se vytratil. Příslovce taková přestávají pak býti slovy samostatnými a stávají se dílem předložkami, dílem slovcí příklonnými.

Že z příslovců vznikají předložky, o tom viz §. 418 č. 2.

Jindy stávají se z příslovců slovec příklonná (enklitická), t. j. slovec, která se přikloňují ku příslušným slovům jiným a význam jejich vytýkají nebo obměňují. Příkladem toho zřetelným je bývalé příslovce *koli*; znamenalo = někdy, ale ztratilo tento svůj význam věčný, nevyskytá se již jako slovo samostatné, nýbrž jest jen slovcem příklonným ve *kdo-koli*, *kdy-koli*, *jak-koli*, *ač-koli* atp.

Jiná slovec příklonná jsou:

-t (stč. též *-ti* a *-tě*). Vzniklo z dativu mravního *ti* (v. §. 398 č. 14) a klade se, když něco s důrazem vytýkáme. Na př. *vím-t já*, — *vždy-t vím*, — *nebo-t vím* atp.

-si, *-s'*. Vzniklo ze zvrtného zájmena *si* (dat.) a připojuje se k zájmenům *kdo* a *co* a výrazům odtud odvozeným; význam slov těchto mění se tím v neurčitý (srov. §. 367 č. 3, b). Na př. *kdo-si* a *kdo-s*; — *co* a *co-si*, *co-s*; a podobně *který-si*, *kdy-si*, *čí-si* atd.

-ž (stč. též *-že*). Klade se pro důraz a sesílení významu, na př. *vizi-ž*, *kdo-ž*, *taký-ž*, *tak-ž* atp. Při zájmeně vztažném *jen-ž*, *jeho-ž*,

jemu-ž atd. je stále, a tím liší se tvary zájmena tohoto od tvarů zájmena třetí osoby *jeho*, *jemu* atd. Rovněž tak liší se spojka podřazovací *kdy-ž* od tázací *kdy*.

7. Druhy příslovci třídíme podle významu a rozeznáváme:

- a) Příslovce místa. Na př. *kde*, *zde*, *tu*, *jinde*, *všude*; *nikde*; *kam*, *sem*, *tam*, *onam*, *jinam*, *nikam*; *kudy*, *tudy* atd.; *odkud*, *odtud* atd.; *pokud*, *posud* atd.; *doma*; *domů*, *dolů*; *vzhůru* atd.
- b) Příslovce času. Na př. *kdy*, *tehdy*, *jindy*, *vždy*, *druhdy* (= časem); *nikdy*; *dosud*, *dosavad*; *loni*, *letos*, *dnes*, *včera*, *zítra*; *ráno*, *večer*, *časně*, *brzo*, *dávno*, *minule*, *příště* atd.
- c) Příslovce způsobu: na př. *jak*, *terak*, *tak*, *onak* ...; *dobře*, *zle*, *rychle* ...; *zvolna*, *zticha* ...; *kořmo*, *pěšky* ...; *česky*, *latinsky* ...; — a míry: na př. *kolik*, *tolik*; *jednou*, *dvakrát* ...; *dvojnásobně* ...; *mnoho*, *málo*; *velmi*, *příliš* atd.
- d) Příslovce příčinnosti; na př. *proto*. (Srov. §. 304 č. 3 a 4).

Totéž příslovce může v rozdílném spojení nebo při rozdílném pojetí mívatí význam rozdílný. Na př. ve větě „jedeme *nazpět*“ může *nazpět* míti význam místní (jedeme *nazpět* = tam, odkud jsme vyjeli), — anebo význam způsobový (jedeme *nazpět* = směrem zpátečním).

454. Příslovce záporová *ne* a *ni*.

1. Jest vysloveno tvrzení: „*člověk je v pravdě blažen*“. Tvrzení toto mohu dvojím způsobem popřítí. Buď totiž

- a) pravím: „*člověk není v pravdě blažen*“; — nebo
- b) ohledávám, je-li někdo (= některý člověk) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikdo*; — ohledávám, je-li člověk někdy (= v některém čase) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikdy*; — ohledávám, je-li člověk někde (= na některém místě) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikde*; atd.

Týmže způsobem může se každé tvrzení popřítí, totiž jednak slovcem *ne*, jednak slovcem *ni*.

Slovce *ne* a *ni* jsou záporová příslovce.

2. V každém tvrzení lze rozeznávati obsah a rozsah.

- a) Za obsah (nebo kvalitu) tvrzení pokládá se to, co je takofka myšlenkovým jádrem jeho; v příkladě našem je tedy obsah: „*blaženu býti* ...“
- b) Rozsah (nebo kvantum) pak jest úhrn jednotlivých případův, které se tvrzením rozumějí; kdo na př. tvrdí, že *člověk je v pravdě blažen*, tvrdí tím zároveň, že *blažen je člověk A, B, C* ...; že *člověk je blažen v čase a, b, c* ...; na místech α, β, γ ... atd.

3. a) Příslovcem *ne* popíráme obsah (kvale) a samo jádro jeho, a proto nazýváme zápor ten kvalitativním; na př. „člověk není v pravdě blažen“.
- b) Příslovcem *ni* popíráme rozsah (kvantum), a proto nazýváme zápor tento kvantitativním; na př. proti *kdo* a *někdo* klademe *nikdo*, proti *kdy* a *někdy* — *nikdy*, atd.
4. a) Význam příslovce *ne* je záporný a spolu opakokladný. Na př. pravím-li o někom, že je *nevěrný*, tedy tím pravím, nejen že neosvědčil věrnosti, nýbrž i že je zrádný (= opak věrného); — slovy „neradím k tomuto skutku“ není řečeno, že se rady zdržují, nýbrž že od téhož skutku zrazují; — podobně je *nepokoj* = bouře atd.
- b) Význam příslovce *ni* jest jen záporný, nikoli též opakokladný. Na př. *kdo*, *někdo* — *nikdo* atd.

Rozdíl tento vidí se zvláště zřetelně v *ne-jeden* a *ni-jeden*: *ne-jeden* je = nikoliv jeden, nýbrž několik, mnozí . . . (význ. opakokl.); *ni-jeden* je = ani jediný . . . (význam jen záporný).

5. V záporné větě bývá zápor někdy jen kvalitativní, na př. „člověk není v pravdě blažen“, — někdy kvalitativní a kvantitativní zároveň, na př. „člověk není nikdy v pravdě blažen“.

Zápor kvantitativní vedle kvalitativního bývá, když ve větě je slovo významu kvantitativního (rozsahového, jako jsou na př. *kdo*, *kdy*, *kde* . . ., *co* . . ., *někdo*, *někdy*, *někde* . . ., *něco* . . .). Na př. proti kladnému „*kdo* to řekl“, „*někdo* to řekl“ je záporné „*nikdo* to neřekl“.

Když slov takových je ve větě několik, popírá se každé. Na př. proti kladnému „*někdo někdy někomu něco* řekl“ je záporné „*nikdo nikdy nikomu nic* neřekl“.

Když slov významu kvantitativního ve větě není, je zápor jen kvalitativní. Na př. proti kladnému „*on to řekl*“, „*člověk je blažen*“ . . . je záporné „*on to neřekl*“, „*člověk není blažen*“.

6. Výrazy záporné se ruší, když se obsáhají. Na př. „*ne-jsem nespokojen*“ = *ne*-[*nespokojen*] = *jsem spokojen*.

Když se neobsáhají, neruší se. Na př. ve větě „*nikdo to neřekl*“ popírá *ni* ve smyslu jiném (popírá totiž rozsah), a popírá *ne* ve smyslu opět jiném (popírá obsah), záporů tyto neobsáhají se, a tedy se neruší. Ve větě „*nikdo nikdy nikomu nic* neřekl“ neruší se *ni* (v *nikdo nikdy* atd.) a *ne* (v *neřekl*) z příčiny právě vyložené; a neruší se také násobené *ni*- v „*nikdo nikdy nikomu nic* . . .“, poněvadž v *nikdo* se popírá podmět, v *nikdy* čas, v *nikomu* předmět osobní a *nic* předmět věcný, záporů tyto jsou tedy každý jiného smyslu, proto se neobsáhají, a proto se neruší.

1. Spojky jsou slova neohebná, jimiž některé části větné podle potřeby spojujeme v jednotky.

Na př. ve větě „otec *a* syn šli do města“ je spojka *a*, spojující dvě části podmětu „otec“ a „syn“ v podmětnou jednotku „otec *a* syn“; — v souvětí „přej *a* bude ti přáno“ je táž spojka *a*, a tu spojuje větu prvou „přej“ s větou druhou „bude ti přáno“ v jednotku souvětí „přej *a* bude ti přáno“.

2. O tvaroslovném původu spojek v. §. 284.

3. Mnohé spojky jsou zároveň slova druhu jiného.

Na př. slova *napřed* a *potom* jsou příslovce ve větách a) „jdi *napřed*“, „já přijdu *potom*“; — taktéž vlastně příslovci jsou v souvětí b) „*napřed* se mlátí (A), *potom* se platí (B)“; ale zde mají také úkol, aby spojovaly věty A a B v souvětí, jsou zde tedy zároveň spojkami.

V souvětí „*dilem* máš pravdu (A), *dilem* se mýlíš (B)“ jsou slova *dilem* — *dilem* instrumentaly jména podstatného *díl*; jsou zde vlastně u významu příslovečném (= příslovečné určení míry, jak = jakou měrou . . .? srov. §. 412 č. 3); ale spojují zároveň věty A a B, a podle té vlastnosti jsou i spojkami.

V souvětí „*jestliže* vody průtoku nemají, dmou se“ je spojka *jestliže*. Ta je patrně = *jest-li, že* . . ., je v ní tedy sražena věta *jest-li* a spojka věty následující *že* ve slovo jedno.

4. Spojky jsou výrazy z pravidla jednoslovné.

Když spojka vznikla ze slov několika, sráží se obyčejně v jedno. Píše se tedy na př. *jestli, jestliže, buďto, jakmile* atp.

Někdy však nechává se výraz spojkový v písmě nestažený, když je složení jeho zvláště zjevné; na př. *za druhé, — za třetí* atp.

5. Spojky rozeznáváme souřadící a podřadící.

Spojky souřadící jsou slova neohebná, která spojují členy řádu stejného, na př. podmět a podmět (t. j. souřadné části některého podmětu složitého, jako v příkladě uvedeném „otec *a* syn šli do města“), nebo větu hlavní s jinou též hlavní, nebo věty souřadné vedlejší.

Spojky tyto jsou částečně příslovce ukazovací, t. j. příslovce utvořená ze kmenů zájmen ukazovacích; na př. *tedy, tu — tu a j.*

Spojky tyto dále dělí se stejně jako souvětí souřadná, ve kterých se vyskytují (v. §§. 315—318); rozeznávají se totiž spojky:

- a) slučovací: *a, i, též* . . ., *i — i, tu — tu, nejen — ale i*, atd.;
- b) odporovací: *ale, však, než* . . ., *buď — buď* . . ., *ne — vyjbrž* atd.;
- c) příčinné: *neboť, vždyť* atp.;
- d) výsledné: *proto, tedy, tudy* atp.

Úplnější výčet spojek těchto a doklady k nim v. v §§. 315—318.

6. Spojky podřadící jsou slova neohybná, kterými se připojuje věta podřízená k své větě řídicí. Na př. *kde* tě nezvou, nelrň se; — snadno býti štedrým, *když* je z čeho; — já jsem neviděl, *aby* kdo zlost vylouval.

Spojky tyto jsou většinou příslovce vztažná t. j. příslovce, utvořená ze kmenů zájmen vztažných; na př. *kde*, *kam*, *kudy*, *odkud*, *pokud*, *kdy*, *když*, *jak*, *proč*, *zač*, *poněvadž* atp.; — dle pak jsou to slova jiná, stišťená ve význam spojkový podřazovací, na př. *an* (srov. §. 329 č. 3), *jestli* a *jestliže* (srov. nahoře č. 3), *bych* a *abych* (srov. §. 279 č. 4).

Spojky tyto dále rozeznávají se a mívají zvláštní názvy podle toho, jakého druhu jsou věty vedlejší, jež se jimi k svým větám řídicím připojují. Podle toho jsou na př. spojky místní: *kde*, *kam* . . .; časové: *když*, *dokud*, *jakmile*, *sotva že* . . .; způsobové: *jak* . . .; měrové: *kolik*, *pokud* . . .; důvodové: *poněvadž* . . .; účelové: *aby*, *ať* . . .; podmínkové: *jestli*, *kdyby* . . .; přípustkové: *ačkoliv* atd. (srov. §. 325). Avšak třídění toto nemá dosti pevného základu, poněvadž mnohé spojky vyskytují se ve vedlejších větách několikerych; na př. *aby* bývá ve větě účelové, a také v podmětne, — *když* bývá v časové, a také v podmínkové, atd.

7. Naproti spojee podřadící (věty podřízené) mívá věta řídicí často příslušné příslovce ukazovací. Dvoje tato slovece táhnou se k sobě a tvoří spolu spojení souvztažné (korrelativní, srov. §. 328 č. 3, *f*). Na př. *kam* vítr, *tam* plášť; — *kde* péče, *tu* starost; — *jak* si kdo ustele, *tak* si lehne; — *kolik* hlav, *tolik* smyslův.

Také v souvětí „*proto* vlčka bijí, *aby* se starý vtípil“ atp. je spojení souvztažné: věta hlavní má člen jeho ukazovací v *proto* (= *pro to*), ve větě vedlejší pak stiskuje se *aby* ve význam spojky vztažné.

456. XIII. Citoslovce (mezislovce).

1. O tvarovém původu citoslovecí v. §. 285.

2. Citoslovce jsou dílem vlastní, na př. *ach!* *aj!* *ó!*, — dílem nevlastní, t. j. tvary vlastně ohnuté, ale ve zvolání kladené a namnoze rozličně obměněné, na př. *běda!* *hle* (z impt. *hled!*)! *vid!* (ze slovesa stě. *vědě* = vím)!

3. Citoslovce vlastní jsou slabiky, které při jistých hnutích duševních pronáseti jsme si zvykli; na př. při pocitu radosti *hej!* při žalosti *ach!* při podivení *aj!* *oh!* při ošklivosti *fuj!* atd. Slabiky ty nemají významu etymologického, t. j. v tom smyslu, v jakém mluvíme

o významu slov jiných; nýbrž jsou jen známkou, že ten, kdo je vyslovuje, má právě nějaký pocit radosti, nebo žalosti atd.

Citoslovce nevlastní měla původně svůj význam etymologický, na př. *hle* (= *hled!*) *vid'* (= *vím!*) *běda* (= *bída!*) Ale jsouce kladena v platnosti citoslovcí stírají se sebe tíž význam víc a více a mění se namnoze i na stránce své hláskové.

4. Citoslovce vkládají se do vět nespojitě, t. j. nespojují se s ostatkem věty nijakou vazbou syntaktickou.

457. XIV. Stupňování významu.

1. Význam některých slov může se stupňovati. Na př.:
boháč — *značný boháč* — *veliký boháč* — *největší boháč*; —
bohatý — *velmi bohatý* — *náramně bohatý* — *nejbohatší*; —
bohatě — *velmi bohatě* — *bohatěji* — *nejbohatěji*; —
bohatnouti — *velmi bohatnouti* — *více, nejvíce bohatnouti*. —

Stupňovati se může význam ovšem také ve smyslu zmenšujícím. Na př. *boháč*, *neveliký boháč*; — *bohatnouti*, *málo bohatnouti*, *nejméně bohatnouti*; — *modrý*, *trochu modrý*, *namodralý*; atd.

Naproti tomu významu slov jiných stupňovati nelze. Na př. *který*, *deset*, *aby* atp.; nemohu říci: *velmi který*, ani *kteřejší* atp.

2. Stupňování významu (gradace) může býti poměrné (relativní), anebo naprosté (absolutní).

3. Při stupňování poměrném vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře větší než při B, nebo že je mezi A, B, C, D ... při A u míře největší. Na př. *A* je *bohatší* než *B*, *A* je *větší boháč* než *B*, *A* *více bohatne* než *B*, *A* je *nejbohatší* mezi *A*, *B*, *C*, *D* ...

Při stupňování tomto srovnává se jistý význam při A s téhož druhu významem při B, C, D ... , proto nazývá se také stupňováním srovnávacím (komparací). Jest jenom při jménech přídavných (a při příslovcích, pokud pocházejí ze jmen přídavných). Když slova druhů jiných podobně stupňovati chceme, činíme to opisem, t. j. za pomoci jmen přídavných a příslovcí; na př.:

boháč — *větší boháč* — *největší boháč*, —
bohatnouti — *více bohatnouti* — *nejvíce bohatnouti*.

O stupňování tomto viz §§. 354—356.

4. Při stupňování naprostém vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře nějaké, značné, veliké, náramně ..., nebo naopak skrovné ..., nehledíc při tom k nijakému B, C, D ... Na př.:

A je *boháč*; — *A* je *značný boháč*; — *A* je *veliký boháč*; — *A* je *neveliký boháč*; atd.

5. Stupňování toto vyjadřuje se způsobem několikerým. Zejména též:

- a) některým přidaným slovem významu stupňovacího; na př. *veliký* boháč, *neveliký* boháč, — *náramný* ukrutník, — *velmi* dobrý, — *tuze* dobrý, — *moc* dobrý, — *málo* dobrý, — *hrozně* zlý, — *velmi* špatně, — *hrozně* zle; —
- b) složením s *pra-* (nebo též *prach-*, v. §. 43 č. 5), na př. *pramalý*, *pranikdo*, *pranic*, *prachnic*; *praděd*, *pravnuček*; *prapravník*; —
- c) složením s *pře-*, na př. *přeběda*, ach škoda *přeškoda*, ach Bože *přebože*; — *přeblažený*, *předobry*, *přehořký*, *přechudý*, *přenešlechtný*; *přenejmilejší*, *přemáj-milý* rozmarýne; —
- d) složením s *při-*, na př. *příhluchlý* (= trochu hluchý); —
- e) složením s *na-*, na př. *náčerný*, *náhluchlý* (= trochu . . .); —
- f) složením s *po-*, na př. *pomalý*; *prositi-poprositi*, *jísti-pojísti*; —
- g) složením s *roz-*, na př. *rozmilý*; *ach* Bože *rozbože*; —
- h) složením se *vše-*, na př. *všedobry*, *všemožný*, *všesvatý*; —
- i) tvary významu zhrubělého, na př. *chlapisko*, *babisko*, — *chlapák*, — *hrozitánský* měsíc, *dlouhatánský* stůl, *velikánský*, *velikanánský*;
- k) tvary zdrobněnými, na př. nebylo tam ani *človíčka*, neřekl jsem ani *slovíčka*, na *krajičku*; — *staříček*, *maliček*; *bělouček*, *hezouček*, *malouček*; *malouněk*, *sladouněk*; *jedínek*, *samotínek*; *všecínko*; *každíček*; *brzo brzičko*, *ráno raničko*, *hnedle hnedličko*, *hnedlínek*; *sovička* zase okřál; *zrovnička* jsem přišel; —
- l) tvarem *-úci*, *-účky* (stč.), na př. *věcnúcie* čest (je stupňováno, proti *věčná* čest), *čistúcie* tělo, *bělúcie* mléko; —
- m) přidáním jména přibuzného, na př. plakati *pláčem* velikým, *pravá* pravda, na *věčný* věk, *srdčným* srdcem, *necita* *necitelná*, *trapič* *trapičská*, všeho *všudy*; — *pravda* *pravdoucí*, *hanba* *hanboucí*, *div* *divoucí*, pro svět *světoucí*, *nic* *nicoucí*; —
- n) opakováním, na př. *jsem tu sám a sám*; *dárno a dávno*; *dále a dále*, *víc a více* (stč. *viecež viecež*, *dálež dálež* atp.); *jazyk již již* vymřel; *prohledal* jsem les *křížem a křížem*; *mlč mlč!*
- o) přidáním slova *sám*, na př. na *samém* kraji, na *samičkém* kraji;
- p) složením se kmenem vlastním, na př. *širošířý*, *věkověčný*; —
- q) výrazem rozvíjecím ze kmene vlastního, na př. *věky věkův*, *konec koncův*; — *ničehož nic*; — *král nad králi*; — *div ot diva* (stč.).
- s) Stupňování významu je také ve slovesích, která vyslovují děj násobený (*nesu* — *nosím* — *nosívám*, *vynesu* — *vynosím* — *vy-náším*, *seku* — *sekám* — *sekávám* atp., v. §. 430 č. 2).

Výklady všeobecné

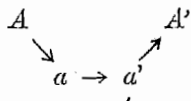
pro hlubší poznání jazyka a mluvnice.

458. Sdělování myšlenek; řeč a jazyk.

Myslíme a myšlenky své projevujeme sobě vespolek.

Způsob, kterým se toto projevoování děje, může býti rozličný.

Mám na př. myšlenku, že se země otáčí okolo slunce, a chci ji projevit přítomnému druhovi. K tomu konci promluví k němu slova, která tuto myšlenku znamenají, totiž větu „země otáčí se okolo slunce“. Druh uslyší má slova a jimi probudí se také v jeho mysli myšlenka, že se země otáčí okolo slunce. A tak děje se vůbec, když někdo jakoukoli svou myšlenku A slovy projevit chce: vysloví náležitou větu a , která onu myšlenku znamená; tím učiní v nervy posluchačovy dojem a' ; a tímto dojmem vzbudí se v duši posluchačově náležitá myšlenka A' (v. obrazec).

V příkladě uvedeném projevím jsem myšlenku svou promluvenými slovy. Jindy se to může státi písmem, nebo posunkem (na př. v „řeči hluchoněmých“), nebo i způsobem jiným. Vždycky však jest a , jímž myšlenku svou vyjadřujeme, prostředek nějaký smyslný; ten způsobuje v příslušných nervech dojem a' , a tento dále vzbuzuje myšlenku A' . Jest tedy sdělování myšlenek vlastně vzbuzování jich nějakým prostředníkem smyslným (a), který nervy dojíhá a skrze ně v duši myšlenky takové budí, jaké týmž prostředníkem byly projeveny.

Při každém sdělování myšlenek, ať se děje prostředníkem smyslným jakýmkoli, jest potřebí, aby obě strany, mezi nimiž se sdělování děje, voleným k tomu prostředníkům smyslným dobře a stejně rozuměly; českému řečníkovi porozumí jen ten, kdo rozumí českým

slovům a větám, hluchoněmému jen ten, komu je povědomo, jaké myšlenky tíž kterými posunky vyjadřuje, atd.

Nejlépe projevujeme myšlenky své slovy a větami mluvenými, řečí. Řeč jest nejdůmyslnější umění, které člověk k tomu konci má a zná; jest oporou pro myšlení samo; a jest vlastností, která člověka nade všechna ostatní stvoření vysoko povznáší.

Často a zejména v mluvnici bývá potřeba činiti rozdíl mezi řečí a jazykem. Řeč máme všichni, kdo mluvíme, Čech, Němec, Francouz atd. Ale touž myšlenku vyjádří jinak Čech, jinak Němec, jinak Francouz atd., každý totiž mluví svou řečí národní, svým jazykem. Jazyk je podle toho úhrn vět jednotlivého národa, jazyk český jest úhrn vět českých.

459.

Slovo a věta.

Myšlenky naše jsou dílem jednotlivé pojmy, na př. pojem „les“ (= to, co si myslím „lesem“), pojem „zelený les“ (= to, co si myslím „zeleným lesem“), — dílem úsudky, na př. „les je zelený“, „les se zelená“ atp.

V úsudku přikládáme jistému podmětu jistý přisudek; na př. v úsudku „les je zelený“ přikládáme podmětu „les“ přisudek „zelenosti“, v úsudku „les se zelená“ přikládáme „lesu“ přisudek „zelenání“.

Pojmy vyjadřujeme slovy; na př. pojem „les“ vyjadřujeme slovem „les“, pojem „zelený les“ vyjadřujeme slovy „zelený les“.

Úsudky vyjadřujeme větami; na př. úsudek „les je zelený“ vyjadřujeme větou „les je zelený“ atp.

Pojmy a úsudky jsou v naší mysli; slova a věty jsou v jazyce.

Pojmy a úsudky jsou věci vlastní, o které nám při projevování a sdělování myšlenek běží; slova a věty jsou jejich pouhá znamení. Slova a věty jsou výrazy, pojmy a úsudky jsou jejich významy.

V řeči jsou slova a věty znamení slyšitelná; v písmě jsou za to znamení viditelná. V mluvnici, když o slovích a větách mluvíme, máme na mysli z pravidla slova a věty mluvené a hlasitě vyslovované, tedy jasně slyšitelné; máme-li na mysli projevování myšlenek jiné (na př. šeptem, nebo písmem, nebo posunky), připomínáme to zvláště.

460. Nauka o jazyku; slovník a mluvnice; rozdělení mluvnice.

Jazyk jest úhrn vět, věty skládají se ze slov.

Při slově i při větě je stránka výrazová (to, co vyslovujeme a slyšíme), a stránka významová (to, co tím rozumíme). Nauka o jazyku obsahuje všeliká poučení s obou těchto stránek.

Nauku tuto celou obsahuje slovník a mluvnice.

Slovník podává výklady o významech jednotlivých slov a rčení, jež v jazyku máme.

Mluvnice podává výklady se stránky výrazové, ale spolu také mnohé výklady se stránky významové; učí na př., jak se genitiv tvoří (v tvarosloví), ale spolu také, co znamená (ve skladbě).

Mluvnice dělí se v části menší, a to tak, jak toho žádá a dopouští její předmět, jazyk. Jazyk skládá se z vět, a věta ze slov; podle toho dělí se i mluvnice především v nauku o slově a ve skladbu.

A) Nauka o slově. Tato dělí se dále podle rozdílných stránek, které při slově máme a vykládáme.

Každé slovo má stránku hláskovou a stránku tvarovou.

Se stránky hláskové je slovo řada hlásek s jistým přízvukem a jistou kvantitou (časomírou) slabikovou, na př. stránku hláskovou slova *starý* činí řada hlásek *s-t-a-r-ý* ve dvou slabikách, první krátké a přízvukné, druhé dlouhé a bez přízvuku (srov. §. 2 č. 2).

Se stránky tvarové je slovo buď ohnuté anebo slovece neohebné.

Tvary ohnutými (flektovanými, flexivními) nazývají se tvary skloněné (pády, casus) a tvary časované (tvary slovesa určitého, tvary finitní); na př. *ramenem* je instrumental jednotný, tedy tvar skloněný, a *nesete* je 2. osoba množná přítomného času, tedy tvar časovaný. Skloňování a časování zahrnuje se také jménem jedním a nazývá se ohýbáním (flexí). Srov. §. 92.

Slovece neohebná jsou, která se ani nesklonují, ani nečasují, na př. *tuze*, *abych*, *když*, *vedle*, *pro* a j. I to jsou z veliké části původem svým tvary ohnuté. Na př. *tuze* jest lokal k nominativu *tuho*; *abych* jest *a + bych*, kdež *bych* jest aorist (jednoduchý čas minulý) slovesa *býti*; *vedle* jest složenina z *ve + dle = v-délku*, atd. (srov. §§. 282—284). Ale při slovích těchto již neznaménáme a necítíme jejich původu flexivního, význam flexivní se nám z nich ztratil a zůstal jen ustrnulý tvar; ve výraze „v-délku“ znaménáme a cítíme, že je tu předložka *v* a akkus. *délku*, ve výraze „ve-dle“ však toho již neznaménáme a necítíme, výraz ten ustrnul nám ve slovece neohebné *vedle*.

Tvary ohnuté utvořeny jsou příponami (suffixy), jež nazýváme ohýbacími. Na př. tvary *ramene*, *mateře* jsou genitivy jednotné a jsou utvořeny příponou genitivní *-e*: *ramen-e*, *mateř-e*; tvary *neseme*, *tešeme*, *nosíme* jsou 1. osoby množ. přítomného času a utvořeny jsou příponou osobní *-me*: *nese-me*, *teše-me*, *nosí-me*.

Když se od tvaru ohnutého přípona ohýbací odepne, zůstane jeho kmen (thema); v příkladech právě uvedených jsou tedy kmény *ramen-*, *mater-* a *nese-*, *teše-*, *nosí-*.

Kmeny jsou jednoduché, na př. *nese-*, *vládce-*, — a složené, na př. *hromo-vládce-*.

Kmeny jednoduché bývají utvořeny příponami, jež se jmenují kmenotvornými (nebo též odvozovacími); když také ty odpneme, dostáváme kmen základní. Na př. kmen *teše-* jest = *tes-je-* a je tedy utvořen z kmene základního *tes-* příponou kmenotvornou *-je*; kmen *tesa-* (v *tesati*, *tesal* atd.) jest utvořen z téhož kmene základního *tes-* příponou *-a*; kmen *nese-* jest utvořen ze kmene základního *nes-* (který je také v *nésti*, *nesl* atd.) příponou *-e*; atd.

Kromě přípon tvoří se kmeny také stupňováním samohlásek, anebo změnou kvantity. Na př. kmen *nosí-* utvořen je z *nes-* stupňováním samohlásky (*nes-* — *nos-*) a spolu příponou *-í*; kmen *nůše-* = *nös-ja-* utvořen je z *nos-* prodloužením samohlásky a spolu příponou *ja-*.

Když vezmeme slovo jednoduché (nesložené) a odopneme od něho všechny přípony, zbývá nám z něho slabika jediná; a když v této slabice zrušíme stupňování a zdloužení (je-li tu jaké), dostáváme kmen základní, jehož dále rozbíratí již nelze, a ten nazýváme kořenem. Na př. v *nes-e-me*, *nos-í-me*, *nos-í-vá-me* nalézáme kořen *nes-*, a týž kořen jest ovšem nejen v těchto tvarech právě uvedených, nýbrž ve všech tvarech sloves *nésti*, *nositi*, *nosívati* a ve všech dalších jejich odvozeninách i složeninách, tedy i v *přiněsti*, *vynositi*, *odnáseti*, *nůše*, *snáška*, *zbrojnoš* atd.

Kořeny a kmeny jsou grammatiké abstrakce (odtaženiny); nemáme jich v jazyce obyčejném, nýbrž dobýváme jich grammatickým rozbořem.

Při tom rozboru máme na mysli buď jazyk jednotlivý, anebo úhrn jazyků příbuzných. Na př. českého substantiva *meze* kmen jest novočeský *meze-*, stč. *meža-*; ale slovo *meze* nevzniklo teprve na půdě české, nýbrž bylo již v době praslovanské; proto hledáme, jak zněl jeho kmen praslovanský, a nalézáme *medja-*; hledáním ještě dalším nalézáme, že týž kmen v době ještě starší (praindoevropské) zněl *medhjā-*; v slovanském *medja-* je *med-* kořen a *-ja* přípona, v starším *medhjā-* zněl kořen *medh-* a přípona *-jā*. Původní (praindoevropský) kmen *medhjā-* měnil se během času: postupem na půdu slovanskou změnil se v *medja-*, a dalším postupem na půdu českou změnil se v *meža-*.

B. Skladba. Ta dělí se opět podle dvou rozdílných stránek, které při větě máme a vykládáme: jde totiž jednak o větu, její složená a její druhy (= větoslovi), — jednak o platnost (funkci) druhův

a tvarův slovních, o shodu (kongruenci) a o vazby (regimen, constructio) jednotlivých slov a tvarů ve větě (= skladba ve smyslu užším). —

Z toho ze všeho vyplývá nám toto rozdělení mluvnice:

A) nauka o slově, kteráž obsahuje:

1. hláskosloví, t. j. nauku o hláskové stránce slova;
2. kmenosloví, t. j. nauku o tvoření kmenův;
3. tvarosloví, t. j. nauku o slovních tvarech skloňovaných a časovaných, neb nauku o skloňování a časování (tvaroslovný výklad slovcí neohebných, pokud je znám, podává se dílem v tvarosloví, dílem ve skladbě);

B) skladba (syntaxis) ve smyslu širším; ta obsahuje

1. větosloví, t. j. nauku o větě, jejím složení a jejích družích; a
2. skladbu ve smyslu užším, t. j. nauku o platnosti slovních druhův a tvarův, o shodě a o vazbách ve větě.

461. Mluvidla a článkování hlásek.

Věty skládají se ze slov, slova z hlásek; slova i věty jsou vyslovené řady hlásek.

Když mluvíme, pracuje jistá část našeho ústrojí tělesného. Ústrojí tělesné, které při mluvení je činné, nazýváme mluvidly.

Můžeme si je rozložití ve dvě části: částí první jsou plíce a průdušnice se svazy hlasovými, částí pak druhou jsou dutina ústní a nosní a mluvidla v dutině ústní.

I. V části první jsou plíce při mluvení činné tím, že nabírají vzduch a vytiskují, vydychují jej zase ven. Proud vzduchu do plic nabíraného i proud vydychovaný chodí skrze průdušnici. Průdušnice je trubice chruplavkovitá a končí se v té výši, kde máme na krku tak zvaný ohryzek. Uvnitř je potažena blanou a blána tato vyběhá přes konec průdušnice a tvoří zde dva blanové svazy. Otvor na konci průdušnice můžeme zvláštními svaly porozšířiti nebo zúžiti. Rozšíříme-li jej, napnou se oba svazy více méně a zakryjí otvor trubice se dvou stran, nechávajíce mezi sebou jen úzkou štěrbinu; v tomto stavu podobají se svazy bláně na bubínku napaté a v polou rozříznuté. A zúžíme-li zase ústí průdušnice, přestane i napětí svazův.

Mluvíme za proudu výdechového. Proud tiskne se z plic a prochází skrze průdušnici a mezi svazy.

Jsou-li svazy napaty, tedy rozechvějí se, s nimi rozechvěje se i proud dechový a tím chvěním vzniká zvuk, proud stává se zvukným. Zvuk tento je základem hlasu lidského; svazy nazývají se proto svazy hlasovými (Stimmbänder) a štěrbinu mezi nimi štěrbinou hlasovou (Stimmritze).

Jsou-li svazy nenapaty, tedy ovšem se nerozechvějí a proud vychází bezezvuký*). Také proud bezezvuký můžeme slyšeti; ale co tu slyšíme, není zvuk od svazů hlasových pocházející, nýbrž šum, jenž vzniká třením proudu, na př. při hláse *s*, *c*, *š*, *č*.

Proud může býti rozdlílný podle sly, prudší nebo mírnější; oboje máme ve své moci svalstvem, kterým se plíce stahují, když vydychujeme.

Úkolem této části mluvidel — od plic až ke svazům hlasovým — jest, aby způsobovaly a udržovaly proud; a to proud rozdlílný podle jakosti (zvučný nebo bezezvuký), a rozdlílný také podle sly (mírný nebo prudký).

II. Dutina ústní a nosní je souvislá a proud (zvučný nebo šumný) vzbuzuje v ní resonanci (ozvuk); jest to dutina rezonanční. Rozdlílná podoba její činí rozdlílnou resonanci, a rozdlílná resonance činí rozdlílné hlásky. Každé hláse přísluší jistá zvláštní podoba dutiny rezonanční. Nastrojiti dutinu rezonanční v té podobě, jak při které hláse býti má, jest úkolem té části mluvidel, která je v dutině ústní.

Když proud vystoupí z průdušnice, může se dále bráti ústy, nebo nosem, nebo ústy i nosem zároveň.

Má-li proud jíti ústy, zahrazuje se mu vstup do dutiny nosní tak zvaným čípkem; na př. při *a*, *i*, *z*, *l* atd.

Má-li jíti nosem, zahrazuje se mu průchod na některém místě v ústech; na př. při *n*, *m*.

Má-li jíti ústy i nosem zároveň, nezahrazuje se ani vstup do dutiny nosní ani průchod v dutině ústní; to bývá při tak zvaných nosovkách t. j. samohláskách nosových, při jichž vyslovení část proudu jde ústy, ale jiná část jde nosem a budí zde nosový přihlas, jehož při samohláskách čistých není, na př. *on* ve franc. *bon* a polském *mąka* (mouka), *en* ve franc. *fin* a pol. *ręka* (ruka).

* Chvějí-li se svazy nebo nechvějí a je-li tedy proud zvučný nebo bezezvuký, o tom můžeme se snadno přesvědčiti. Zavřeme si uši (vetknouce do nich prsty) a vyslovujeme *zzz* . . . a pak *sss* . . .; při onom uslyšíme dunění v hlavě, pocházející od proudu zvučného, při tomto nikoliv. Neb opoložme si prst na tak zvaný ohryzek a vyslovujeme *aaa* . . . nahlas, a potom šeptané *aaa* . . .; při hlasitém *aaa* . . . ucítíme chvění v prstu, při šeptaném neucítíme ničeho, při onom tedy svazy se chvějí a proud je zvučný, při tomto nikoliv. Anebo vyslovujeme *zzz* . . . a pak *sss* . . ., obé hlasitě; při onom ucítíme prstem opět chvění, při tomto nic.

Podoba dutiny nosní nemění se. Ale dutina ústní rozličně se přestřouje: jednak se více méně zužuje, jednak se i přehrazuje.

Zúžení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *j* jest zúžení mezi středním jazykem a podnebí, při *z* mezi předním jazykem a předním patrem, při *v* mezi rtem a protějšními zuby, atd.

Také přehrazení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *d* a při *n* je utvořeno přimknutím přední části jazyka k horní dásni, při *b* a při *m* sevřením obou rtův, atd. Při *d* a *b* atp. je přehrazení jen okamžité: mluvidla se náhle semknou a tím proud přerýjí (= semčení, sražení, kompose), a proud hned na to přehradu prorazí a rozemkne (= rozemčení, rozražení, explose); na př. *voda*, *oba*, *potom*, *oko* atd. Hláska zní jen v okamžicích semčení a rozemčení a nemůže se prodloužiti; kdybychom je úmyslně prodlužovali, dostali bychom mezi semčením a rozemčením němou pauzu: *vod-da*, *ok-ko*. Naproti tomu při *n* a *m* proud přehradu neprotrhuje, vychází nosem, znění trvá tak dlouho, jak trvá zatarasení, a může se i prodloužiti: *nnn...*, *mmm...*

Všecko to vykonávají mluvidla ústní a práci jejich nazýváme článkováním (artikulací). Hlásky mluvené slovou proto také článkované, naproti nečlánkovaným zvukům jiným.

Mluvidla ústní jsou od hrdla až ke rtům: šípek, patro zadní (měkké), střední (tvrdé, n. podnebí) a přední (s horní dásní), zuby, rty, jazyk. Pracují vždy párem, jedna část zdola a druhá shora; na př. při *n* je přední jazyk přimčen k horní dásni, učlánkování je vykonáno přední částí jazyka zdola a dásní shora. Každá část mluvidel těchto jest důležitá a nevyhnutelná pro vyslovování správné; ale přece nejdůležitější jest jazyk, poněvadž jemu jest vykonávati největší část práce článkovací.

462.

Roztřídění hlásek.

Hlásek jest veliké množství, ale nejsou všechny v jazyce každém. Obyčejně máme na mysli jen hlásky jazyka svého.

Hlásky třídíme (rozvrhujeme v druhy), a nejbezpečnější třídění je podle znamek, které pozorujeme při vyslovování hlásek jednotlivých. Znamky ty jsou několikeré a podle toho jest i třídění hlásek několikeré.

- a) Rozeznávají se samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes). Při samohláskách je dutina ústní tak nastrojena, že proud v ní nevzbuzuje šumu a jest tedy čistě zvučný; na př. *a*, *i* atd. Naproti tomu při souhláskách je dutina ústní nastrojena tak, že proud, který se jí prodírá, vzbuzuje šum; na př. *z*, *s*.
- b) Jiné roztřídění jest podle místa, kde v mluvidlech ústních nastrojení a učlánkování hlavní se děje, kde totiž pralína, skrze

kteřou proud prochází, se zužuje nebo zahrazuje. Místo to jest buď 1. nad hrdlem, neb 2. na podnebí, nebo 3. na předním patře a horní dásni, nebo 4. mezi rtem a protějšími zuby, anebo 5. mezi oběma rty; a podle toho rozeznáváme hlásky :

1. hrdelné (gutturales) *a, h, ch, g, k*;
2. podnebné (palatales) *i, j; ň, d, t; ž, š, č*;
3. předopatrové a dásňové (alveolares) *d, t, n; z, s, c; ř; l, r*; z těch nazývají se *d, t, n* zubnými (dentales, podle místa článkovacího); *z, s, c* a *ř* sykavými (sibilantes, podle sykavého způsobu znění); a *l, r* jazýčnými (linguales);
4. retozubné (labiodentales) *v, f*;
5. retné (labiales) *u, b, p, m*.

Samohláska *e* jest podle tohoto roztrždění hrdelněpodnebná, leží totiž mezi hrdelným *a* a podnebným *i*; když zvolna vyslovujeme *ai*, tu přecházíme od hlásky první k druhé přestrojujeme mluvidla od *a* na *i*, a když jsme takorča v polovici tohoto přestrojování, zazní nám mimovolně *e*, místo *ai* slyšíme *aei*. Samohláska *o* leží zase mezi hrdelným *a* a retným *u*, vyslovujeme zvolna *au* a uslyšíme *aou*; je to tedy hláska hrdelněretná. A podobně nalézáme samohlásku *y* mezi retným *u* a podnebným *i*, když vyslovujeme zvolna *ui* a uslyšíme *uyi*, a je to tedy podle známek těchto hláska retněpodnebná. Hlásky *e, o, y* vzhledem k tomuto svému učlankování bývají nazývány lomenými.

c) Další roztrždění hlásek je podle proudu, za jakého se člankují. Proud jest, jak nahoře vyloženo (v. §. 461), zvučný nebo bezzvuký, a podle toho jsou i hlásky zvučné a bezzvuké.

Do nastrojení stejného může vstoupiti proud zvučný i proud bezzvuký. Tím vznikají hlásky stejné nastrojením, ale rozdílné zvukem; hlásek takových je vždycky po dvou, každá zvučná má k sobě příslušnou bezzvukou; na př. proti zvučnému *z* je bezzvuké *s*, proti zvučnému (hlasitému) *a* je bezzvuké (šeptané) *a*.

Hlásky bezzvuké vyskytují se dletem v řeči hlasité, dletem jen při šeptání.

V řeči šeptané jsou všechny hlásky bezzvuké.

V řeči hlasité jsou

1. hlásky bezzvuké: *ch, k; t, t; p; s, c; š, č; f* (co při nich slyšíme, není zvuk ze svazů hlasových, nýbrž jenom šum; viz §. 461);

2. hlásky zvučné: všechny ostatní. —

Hlásky bezzvuké

ch, k, t, t, p, s, c, š, č, f

nazývají se také hláskami temnými (tenues); jejich zvučné střídnice jsou
h, g, d, d̄, b, z, dz, ž, dž, v,
 a nazývají se jasnými (mediae).

Při hláskách jasných a temných bývá rozdíl spolu také v síle proudu; proud (zvučný) při hláskách jasných je mírnější, proud (bezezvuký) při hláskách temných naproti tomu je prudší.

d) Opět jiné rozřídění jest podle trvání, a podle toho rozeznáváme hlásky trvací a hlásky okamžité.

1. Při hláskách trvacích je nastojení stálé a nemění se mezi vyslovováním jejich, na př. při *a, l, z*; proto můžeme trvání těchto hlásek i prodlužovati a můžeme vyslovovati a protahovati *aaa . . . , ll . . . , zzz . . .*, pokud dech stačí.

2. Naproti tomu při hláskách okamžitých uclánkování záleží v tom, že se průlina zahradí a hned zase otevře, a proud se tím na okamžik přerýje, na př. při *d* (ve slově *voda*), *t* (ve slově *proto*); hlásek těchto prodlužovati nelze.

Hlásky okamžité jsou *g, k, d, d̄, t, t̄, b, p*; trvací jsou všechny ostatní.

Hlásky trvací, při kterých je důležitou známkou šum vzbuzený třením proudu v průlině ústní, bývají nazývány třené (frikativy); jsou to *z, s, c, ř, ž, š, č, j, f, h* a dle též *ch*. Hlásky okamžité můžeme naproti tomu nazývati raženými (plosivními; implosivy, explosivy).

e) Dále máme rozřídění podle toho, kudy proud vychází; tu rozeznáváme:

1. souhlásky nosové *m, n*, při nichžto proud vychází nosem;

2. hlásky ústní, v češtině všechny ostatní kromě *m, n*; proud vychází ústy;

3. samohlásky nosové neb nosovky, při nichž proud i ústy i nosem vychází, na př. *on* ve franc. *bon* a polském *mąka*, *en* ve franc. *fin* a pol. *ręka*.

f) Konečně jest rozřídění podle složitosti. V souhláscce *c* je spojeno *t + s*, na př. *bohactví* vzniklo z *bohaství*. Podobně je v *č* spojeno *t + š*, na př. většina vyslovuje se *věčina*. Rovněž tak je spojeno *d + z* v hlásku jednu *dz*, na př. ve slově *ledzge* (psaném *lečde*, ale vyslovovaném *ledzge*), a *d + ž* v *dž*, na př. ve slově *džbán* (ps. *čbán*). Souhlásky *c, č, dz, dž* jsou tedy složené, ostatní pak souhlásky české jsou jednoduché.

Druhý člen v souhláskách českých složených je sykavka (sibilans): $c = t + s$; $č = t + š$; $dz = d + z$; $dž = d + ž$. Proto jmenují se tyto hlásky assibily.

V jiných jazycích jsou též složeniny s druhým členem vanutým (spirans) a nazývané odtud aspiraty, na př. *kh*, *pf* v něm. *bekommen* (vysl. *be/kommen*), *empfangen*.

Aspiraty a assibilyaty dohromady bývají nazývány affrikaty. —

Všecka tato rozřídění mají za dělidla jisté zvláštnosti a rozdíly, zjevné při článkování. Vedle toho mají některé hlásky jména, jež se jim dostala podle zvláštního znění jejich anebo i podle některé vlastnosti domnělé nebo nedobře pojaté. Jména ta dost často se vyskytují a proto je také zde klademe; nazývají se totiž:

c, *z*, *s*, *ř*, *č*, *ž*, *š* hláskami sykavými (sibilantes); —

l, *r* hláskami jazycnými (linguales); —

l, *r*, a někdy spolu *n* a též *m* hláskami plynými (liquidæ); a

h, *ch*, *j*, *v*, *f* hláskami vanutými neb dyšnými (spirantes).

Hlásky též může podle několika různých dělidel patřiti do několika různých tříd a míti podle toho několik různých jmen; na př. souhláska *n* jest zubná, nosová, trvací, jasná, tvrdá a plynná.

463.

Jazyk se mění.

Každý jazyk časem se mění. Za změnu jazyka pokládati jest i to, když z něho něco vyhynulo, co v něm bývalo, anebo naopak když přibýlo, co v něm nebývalo.

Proměny jeví se v jazyce na všech stranách, v slovníku, ve skladbě, v tvarech i v hláskách. Ukážeme to na několika příkladech z jazyka českého.

Proměna jazyka se jeví ve významu slov a rčení, v slovníku. Slovo *kněz* znamenalo původně tolik, co nynější *kníže* (princeps, Fürst); ale význam jeho se změnil a znamená později duchovního (sacerdos, Priester). Slovo *kníže*, ve znění starším *kniežě*, znamenalo původně syna knězova (Fürstenson); později pak znamená to, co staré *kněz* znamenalo (Fürst). V době staré bylo *králová* = Königin (regina) a *královna* = Königstochter (regis filia); později jest *královna* = Königin. Věta *jsem ovšem chud* znamenala v češtině staré = jsem docela chud (gänzlich arm); nyní znamená = jsem arcí chud (freilich, zwar). Stě. *žádný* bylo = žádoucí; nyní je to = nikdo (keiner). V kronice Dalimilově čte se, že *Ľubuše snem valný zapovědě*, a znamená to, že nařídila, aby se sněm sešel; podle nynějšího jazyka znamenala by též slova nařízením, aby se sněm nesešel. V češtině staré byla slova *tšičicě*, jinak *čičice*, *čticě* a *šticě* (= tesknost), *hčicě* (= vlasy), *panost* (= píť, opilství), *zelva* (= Schwiegertochter), *test* a *svekr* (= tchán), *ctě* a *svekra* i *svekrva* (= tchýně); ale časem slova ta a kromě nich mnohá jiná z jazyka vymizela. Byla rčení *smiech kjm váleti* (= ně. posmívati se komu),

smiech kým pobíjėti (těž), *nemocný netáhl toho dořeci až zemřel* (= sotva dořekl, hned zemřel; jakmile dořekl, hned zemřel); ale, rčení ta a mnohá jiná vymizela, V staré češtině nebylo slov *zvěřinec*, *směnka*, *pokladník*, *účetní* a j., a nebylo rčení *učiniti návrh*, *svolati valnou hromadu*, *vysloviti soustrast* a j.; to vše přibýlo teprve v češtině nové.

Proměna jeví se ve skladbě. Tak na př. *an* vzniklo z *a on* a znamenalo původně tolik, co *a on*, nyní pak ve smyslu spojky některé podřadné se pojímá. Souvětím „poznán bude Hospodin, *an* súdy činí“ praví se tedy podle pojetí původního: „*a on* súdy činí“, kdežto podle pojetí pozdějšího se tím praví: „*když* súdy činí“; souvětí bylo původně souřadné, později pojalo se za podřadné. Jiný téhož druhu příklad jest: „Ježíš nalezl apoštoly, *ani* spali“; původně souřadné: „*a oni* spali“, potom podřadné: „*když* spali“. Staročesky říkalo se *klamati kým*, *lháti kým*; v češtině nové je za to *klamati koho*, *obelhávati koho*. Říkalo se *což méne lotem*, *což bliže jedniem dnem*; v češtině nové je za to: méně *o lot*, bliže *o jeden den*. Staročesky říkalo se *každý nevie*, *nikto vie* a *nikto nevie*, vše to ve významu stejném; novočesky máme z toho jen *nikdo neví*, dvě druhé vazby vymizely. Staročesky říkalo se: *nepřestanu cestujě* (= nepřestanu cestovati, až . .), *stojíš o to chtě jmieti sbožie* (= abys měl zboží), *mníš se uteka* (= že utečeš), *činiš se věda*, *neviem co učině* (= co bych učinil) atd.; v jazyku novočeském vazeb těch již není.

Proměna jeví se v kmenosloví a tvarosloví. Na př. genitiv množný byl prve *chlap* a potom *chlapov*; gen. jedn. starší *sudí* a novější *sudího*; participium starší *vzem* a později *vzav*; vedle čísla jednotného a množného bylo též dvojné a říkalo se na př. (*dva*) *orly letíta*, ale tvary dvojného čísla skoro vesměs vyhynuly; ku pozitivu sklonění jmenného jedn. (jsem) *chud*, *chuda*, *chudo*, *bohat*, *-a*, *-o*, množ. (jsme) *chudi*, *chudy*, *chuda*, *bohati*, *-y*, *-a* byl komparativ jmenný jedn. (jsem) *chuzí* (mužsk.), *chuzši* (žensk.), *chuzše* (střed. rodu), *bohatěji*, *bohatější*, *bohatějše*, množ. (jsme) *chuzše*, *bohatějše* (pro všechny rody), ale časem tvary ty vyhynuly, jazyk nynější nemá z nich nic.

Proměna jeví se v hláskách. Bylo *duša*, a z toho se stalo *dušě* a ně. *duše*; bylo *čúša*, a z toho stalo se *čiešě* a potom *číše*; *hývalé ščúr* změnilo se ve *štír*; *sbožie* ve *zboží*; *tresktati* v *trestati*; *šepieti* ve *čpíti*; *chlapov* ve *chlapuov*, *chlapuv* a *chlapů*; *oko* ve *voko*; *po-sřěčl* ve *prostřed*; *inheď* ve *hneď*; *mhla* ve *mha* a *míha*; atd.

Proměn jazykových shledává se druhdy při těžce věci celá řada. Na př. gen. množný zněl *chlap*, pak *chlapov*, pak dále *chlapuov* a *chlapuv* a vedle toho také *chlapó*, *chlapuo*, *chlapů*. Nejstarší tvar *chlap*, ježž na začátku těchto proměn nalézáme, nazýváme původním; ale

to je jen relativně, t. j. jen vzhledem ke známým obměněným tvarům pozdějším míněno, a zajisté i náš tak zvaný „původní“ tvar vznikl proměnou nějakou z tvaru staršího, který zase z tvaru ještě staršího se vyvinul, atd. až do nedohledného prvopočátku jazyka. Jazyk běře se tedy proudem proměn, z kteréhožto proudu při jazyce bez písemných památek starších jen dobu přítomnou, při jazyce pak s památkami písemnými starými jenom malý dílec vidíme a pozorujeme, třeba by to byl dílec tisíc let obsáhající. Tento dílec nazýváme historickou dobou jazyka. Proměny, které v této době se v něm vykonaly, slovou historické; naproti předhistorickým, které se staly v době starší.

Začátek svůj běře jazyková proměna v nářečí, v jazyce jednotlivcově anebo i několika jednotlivcův. Tu vzniká jako odchylka a novota, odtud pak šíří se a často všeobecně se ujímá a pravidlem se stává.

464. Příčiny proměn jazykových.

Příčiny proměn jazykových nemohou se hledati v jazyku samém, neboť sám sebou by se jazyk neměnil; příčiny ty jsou na straně toho, kdo jazyka užívá, tedy na straně mluvícího člověka.

Člověk pak dovoluje si vědomě a úmyslně jazyk měniti velmi zřídka a jenom v případech jistých, když totiž pro nově vyskytlou věc potřebuje také výrazu nového; tím způsobem vznikly výrazy *směnka*, *nádraží*, *těsnopis*, *okresní školdozorce* a j. Všeliké změny jiné dějí se v jazyku bez úmyslu člověka, ano bez vědomí jeho. Příčiny jejich jsou ovšem při člověku, ale jsou mimo úmysl a mimo vědomí jeho.

Příčiny takové jsou mechanika našich mluvidel, chybná analogie (obdoba), osamocení vyrazův (isolace), vliv jazyků cizích, žádoucí zřetelnost (s t. zv. differencováním a etymologií prstonárodní) a změna života duševního.

Chceme o těchto příčinách jednotlivých promluvíti a některé příklady jejich účinkův pozorovati.

465. A. Příčinou změny jazykové jest *mechanika mluvidel.*

Mluvidla naše skládají se ze mnohých částek, které při mluvení stále spolupůsobí; tím podobají se mechanickému stroji a práce jejich jest mechanická. Při práci této má každá částka úkol svůj, a práce celku vykonává se náležitě, když každá částka úkol svůj vykonává náležitě; jestliže některá částka úkolu svého náležitě neplní a od něho se uchyluje, vyplývá z toho změna i ve výsledku práce celkové.

Příležitostí ke změnám takovým je tím více, čím složitější a podajnější je mechanismus. Je jich zejména při mluvidlech velice mnoho, zde však pro příklad a poučení jen trojích si zvláště všimneme.

a) Místo proudu zvučného a mírného pouští se proud bezezvuký a prudký, anebo naopak (v. §. 461).

Mám na př. vysloviti slovo *lebka*. Hlásky *l*, *e*, *b*, *k*, a jednotlivé a o sobě vyslovím správně a snadně. Také slabiky *leb-* a *-ka* vyslovím správně a snadně. Ale obtížno je mi vysloviti skupení souhlásek *bk*, *lebka*, vyslovuji za to *lepka*. Odchyluji se tedy od úkolu náležitého, měním *lebka* v *lepka*, a příčina té změny je v mluvidlech: *b* je hláska jasná a článkuje se za proud zvučného a mírného, *k* pak je hláska temná a článkuje se za proud bezezvukého a prudšího (v. §. 462, c); mám tedy proud mezi *b* a *k* (*leb-ka*) náhle změnití ze zvučného mírného v bezezvuký prudký; změna tato je v plynné, netržitě řeči téměř nemožná; proto odchyluji se od úkolu náležitého a proud prudký bezezvuký, který teprv po *b-* a před *-k* (*leb-ka*) nastoupiti by měl, pustím hned při *b*; tu však místo *b* zazní *p*, neboť *b* a *p* mají nastojení stejné a právě jen proudem se liší; místo *lebka* zazní mi tedy *lepka*, — *lebka* změnilo se v *lepka*.

Rovněž tak děje se v nesčíslných případech jiných, kde souhláska jasná a temná bezprostředně vedle sebe vysloviti se mají, buď jasná na prvním místě a temná na druhém, jako na př. v *lebka*, buď temná na prvním a jasná na druhém místě, jako na př. v *kladba*. Tu vždy měl by se proud na rozlzaní obou souhlásek náhle změnití; ale neděje se tak, nýbrž pustí se proud, který by teprve při souhlásce druhé nastati měl, hned pro souhlásku první a vyslovuje se *lepka* (celé skupení *pk* temné, s proudem bezezvukým a prudkým), *kladba* (celé skupení *db* jasné, s proudem zvučným a mírným).

Rovněž tak děje se, když se setká ve skupení jednom souhlásek více. Na př. místo *lecdly* vyslovujeme *ledzgly*.

V příkladech dosud uvedených měnila se souhláska předcházející, a tak děje se většinou. Ale někdy mění se souhláska následující, na př. místo *sháněti*, *neschoda* (s temným *s* a jasným *h*) vyslovuje se v Čechách *scháněti*, *neschoda*; proud bezezvuký a prudký, který byl při *s-*, nechává se také pro následující *-h*, a místo tohoto zazní pak *ch*.

V některých případech vyskytuje se změna oboje; na př. *neschoda* vyslovuje se místy *neschoda*, jinde *nezhoda* (mor.).

Změny tohoto způsobu nazývají se v mluvnici spodobou souhlásek (v. §. 29). Souhlásky temné a jasné stýkají se a mění se tak, aby vznikala skupení veskrze jasná (*kladba*, *nezhoda*, *ledzgly*), nebo veskrze temná (*lepka*, *neschoda*). Změna ta děje se bez úmyslu, ano

bez vědomí mluvčícího; vyvíjí se v mechanice mluvidel sama sebou: proud měl by se uprostřed skupeniny souhláskové náhle měniti, místo toho pouští se pro skupeninu celou proud stejný. Tak ulehčují si práci mluvidla každá; proto nalézáme příklady této změny u všech národův a ve všech jazycích. Podléhají pak změně té souhlásky skupené nejen uvnitř slova téhož, nýbrž i slov různých, když v řeči se stykají; na př. *pod-strom* vyslov *potstrom*, *s-děti* vysl. *zděti*, *náš-dům* vysl. *náždům*. Ale není to změna nevyhnutelná, není ve všech případech stejně nutná; na př. před jasným *v* dovedeme vysloviti souhlásku jinou jasnou i temnou, vyslovujeme a lišíme *dvoje* a *tvoje*, *zvrhnouti* a *svrhnouti* atd.

Jiné příklady této změny viz v §. 29.

b) Na přechodu od hlásky jedné k druhé vyvinuje se a přibývá hláska mimovolná.

Toho příklad máme v *zábsti*. Infinitiv tento měl by zníti *záb-ti*, anebo (spodobením) *záp-ti*, neboť je utvořen koncovkou *-ti* jako *př-ti*, *véz-ti* atd., a nikoli koncovkou *-sti*. Hláska *-s-*, která tu přibyla, jest mimovolná. Když zvolna vyslovuji *-pt-*, přecházím po *p* na *t*, t. j. ruším nastrojení, které bylo pro *p*, a připravuji nastrojení, které má býti pro *t*; při tom přechodu přicházejí však mluvidla ústní (zejména konec jazyka) do položení takového, jaké bývá při *s*, přicházejí v nastrojení *s-ové*; proud jde od předcházejícího *p* dále a to proud bezezvuký a prudký, vstupuje do tohoto nastrojení *s-ového*, hláska *s* zazní a *-pt-* je změněno v *-pst-*, *záb-ti* je proměněno v *zápsti* (psané *zábsti*), bez mého úmyslu a mimovolně. Týmž způsobem změnilo se *skúb-ti* ve stč. *skúbsti* (= skubati). Podobně kdysi ze *hřeb-ti* vzniklo *hřebsti*, z čehož změnou další stalo se *hřésti* (= pohřbovati). Nutná ovšem změna *pt* v *pst* není, sic říkali bychom také *opstati* místo *optati* atd.; při vyslovování bedlivějším nenecháváme na přechodu *-p-t-* dost možnosti, aby hláska mimovolná pronikla.

Jiný příklad je v inf. *plésti*. Vznikl z *plet-ti* tím způsobem, že mezi prvním a druhým *t*, když nastrojení po prvním *t* se rušilo a nastrojení pro druhé *t* se připravovalo, mluvidla ústní (zejména konec jazyka) přišla opět do položení *s-ového*; vzniklo zde mimovolné *-s-*, místo *plét-ti* zaznělo *pléstti*, — *plét-ti* změnilo se v *pléstti*, z tohoto pak ztrátou prvního *t* stalo se *plésti*. Rovněž tak z *véd-ti*, spodobeného ve *vét-ti*, vzniklo *vétsti* a dále *vésti*, atd.

Jiný příklad máme ve změnách *au* — *ou*, *aj* (*ai*) — *ej* (*ei*), jako je v *saud* — *soud*, *daj* — *dej* atp. V *au* vyvinulo se mimovolné *o* a bylo *aou* (v. §. 462, b); toto pak *o* pronikalo víc a více, až hlásku *a* docela vytisklo, ze *saud* stalo se *soud*. Rovněž tak v *aj* vyvinulo se mimovolné *e* a bylo *aei* a z toho *ei*, *ej*, z *daj* stalo se *dej*.

: Hlásky mimovolné a proniklé jsou dále ve zdralý m. zralý, straka, středa, Jindra, Jindřich atp.

Když srovnáváme původní skúb-ti a všešlé z toho skústi, a podobně plét-ti a plésti, saud a soud atd., zdá se nám na pohled, jakoby se *bt* měnilo v *st*, *tt* v *st*, *au* v *ou*, a tak se pro stručnost také říká; ale nesmíme tomu tak rozuměti, jako by se tu bylo *b* změnilo v *s* (skúbti — skústi), *t* v *s* (plétti — plésti), *a* v *o* (saud — soud), nýbrž tak, jak to výklad zde právě podaný vysvětluje.

c) V jiných případech vidíme, že změna se stala proto, že skupení souhlásek bylo mluvidlům nesnadné.

Na př. vysloviti *mha* jednou slabikou není nemožno, ale zajisté nikoli snadno. Mluvidla si práci ulehčila jednak přesmyknutím v dvojslabičné *mha*, jednak vynecháním souhlásky *l*, *mha*.

Tkadlec má genitiv *tkadlce* (dvojslabičný); skupenina souhlásek v *-dlce* (jednoslabičném) je obtížná, usnadní se vynecháním *d*, *tkalce*.

Podobně v *tresktati* — *trestati*, *deščka* — *deška* atd.

Změny tyto, jež mají příčinu svou v mechanice mluvidel, týkají se jenom hlásek, jsou změny hláskoslovné.

Změny hláskoslovné dějí se ve svých mezích časových. Na př. *aj* se proměnilo v *ej*: *daj* — *dej*, *najdále* — *nejdále*. Změna ta dala se v XV. a XVI. stol. V době pozdější se již neděje; obecné tvary 3. os. množné, jako (oni) *daj'*, *volaj'*, *dělej'* atd. (místo *dají* atd.), vznikají až v době novější, když pravidlo *o* změně *aj* — *ej* již nepůsobí, a zůstávají tedy nezměněny.

Změny hláskoslovné dějí se dále ve svých mezích místních. Na př. táž změna *aj* — *ej* vykonala se jen v Čechách a v Moravě západní; v nářečích východomoravských, slovenských a na dalším území slovanském se neprovedla.

Změny hláskoslovné dějí se ve svých časových a místních mezích důsledně a bez výjimky. To se očekává samo sebou (a priori) a potvrzuje historickou mluvnici (a posteriori).

Samo sebou ukazuje se nám, že změny hláskoslovné mají býti důsledné a bez výjimky, když považíme, že mluvidla jsou mechanismus, který za stejných okolností stejně pracuje; změnil-li též mechanismus v superlativech *najdále*, *najbliže*, *najvýše*, *najnižě* atd. *naj-* v *nej-*, není příčiny, proč by totéž *naj-* v některém nebo několika superlativech jiných bylo mělo zůstatí nezměněno.

Historickou mluvnici pak potvrzuje se, že změny hláskoslovné jsou důsledné a bez výjimky, když se snesenými doklady ukazuje, že výjimka nikde žádná skutečně se nevyskytuje; na př. když se všechny

české superlativy stol. XVII — XIX snesou a všude se vidí *nej-* a nikde výjimkou *naj-*.

Výjimky vyskytují se namnoze zdánlivé. Na př. změnou *aj* — *ej* změnilo se také *vajce* ve *vejce*. Ale v gen. množ. *vajec* a ve slovích *vajíčko*, *vaječný* atp. zůstává *-aj-*, a to zdá se býti výjimkou; výjimka ta jest jen zdánlivá, neboť změna *aj* — *ej* vykonala se jen tehdy, když hlásky *-aj-* byly ve slabice společné; tak bylo ve *vaj-ce* a proto se zde změna ve *vej-ce* vykonala; ale v gen. množ. *vajec*; ve *va-jíčko*, *va-ječný* atp. patří *-aj-* do slabik různých, a proto změna v *-ej-* se nevykonala (srov. §. 11 č. 3).

Jestliže někdy přece výjimky skutečné se vyskytují, nejsou libovolné a svědectvím proti důslednosti pravidla hláskoslovného, nýbrž mají zase příčinu svou, příčinu, která se stavěla pravidlu na přič a způsobila v něm nějaké zmatení (turbaci). Na př. vedle imperativů vzoru *volaj*, *volajte* (třídy V. 1^a) byly imperativy vzoru *kaj*, *kajte* (třídy V. 4); když začalo působiti pravidlo o změně *aj* — *ej*, měnilo se *volaj*, *volajte* ve *volej*, *volejte*, a měnilo se rovněž tak *kaj*, *kajte* v *kej*, *kejte*; v imperativech vzoru *volaj*, *volajte* dala se změna v *-ej* bez překážky a vykonala se bez výjimky; naproti tomu při imperativech vzoru *kaj*, *kajte* nastala turbace: v indik. praes. bylo *kaji*, *kaješ*, *kaje* atd. *-aj-* právem nezměněné (poněvadž tu *-aj-* patří do slabik různých), a toto praesentní *-aj-* bylo příčinou, aby se *-aj-* zachovalo také v imperativě a aby nepodléhalo změně v *ej*, které podle pravidla obecného podlehnouti mělo a které by jinak zajisté bylo podlehlo. Slovesa *zráti* a *hráti* mají dvojí praesens: *zrám*, *zráš*... *hrám*, *hráš*... a *zrají*, *zraješ*... *hrají*, *hraješ*... , a podle toho také dvojí imperativ: *zraj*, *hrej*... a *zraj*, *hraj*....

466. B. Příčinou změny jazykové jest *analogie*.

Myšlenky pojí se v duši naší k sobě podle rozmanitých známek příbuznosti, spojují se v řady příbuzné, v drůhy (kategorie), sdružují se.

Na př. pády podstatného jména *ryba* — jedn. nom. *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě*, akk. *rybu*, vok. *rybo*... , množ. nom. *ryby*, gen. *ryb*, dat. *rybám*... — mají společnou slabiku *ryb-* a vůbec společný kmen a jeho význam, jsou tím spolu příbuzny a tou známkou příbuznosti jsou v naší paměti spojeny v jednu řadu, jsou sdruženy. Rovněž tak sdruženy jsou tvary nom. *hora*, gen. *hory*, dat. *hoře*... ; tvary nom. *hvězda*, gen. *hvězdy*, dat. *hvězdě*,... ; atd.

Řady *ryba*, *ryby*, *rybě*... , *hora*, *hory*, *hoře*... , *hvězda*, *hvězdy*, *hvězdě*... mají opět vespolek něco stejného, totiž v jedn. nom. kon-

covku *-a*, v gen. *-y*, v dat. *-ě* (*e*) atd., a tato známka příbuznosti sdružuje je opět vespolek.

Řady *ryba, ryby, rybě* . . . , *hora, hory, hoře* . . . , *hvězda, hvězdy, hvězdě* . . . atd. jsou tedy sdruženy jednak každá v sobě (stejným kmenem), jednak vespolek (stejnými koncovkami pádovými). Rovněž tak sdruženy jsou řady jedn. nom. *chlap, gen. chlapa, dat. chlapu* . . . , nom. *had, gen. hada, dat. hadu* . . . atd.; řady *oráč, oráče, oráči* . . . , *vítěz, vítěze, vítězi* . . . atd.; řady *město, města, městu* . . . , *okno, okna, oknu* . . . atd.; řady *kost, kosti, kosti* . . . , *smrt, smrti, smrti* . . . atd.; řady *kuře, kuřete, kuřeti* . . . , *hřibě, hřiběte, hřiběti* . . . atd. Ve všech pak řadách tuto vyčtených a jiných sem patřících nalézá se opět známka, která je všechny spojuje: ve všech je jednotný nominativ, je jedn. gen., jedn. dat. atd., — ve všech je sklonění, a tato známka příbuznosti zase je všechny vespolek sdružuje.

A tak jde sdružování dále a je téměř bez konce. Druží se k sobě tvary jména přídatného nom. *dobrý, dobrá, dobré, gen. dobrého, dobré, dobrého, dat. dobrému, dobré, dobrému* . . . , *silný, silného, silnému* . . . , *dnešní, dnešního, dnešnímu* . . . atd. Sdružují se tvary slovesné *nesu, neseš, nese* . . . , *vezu, vezeš, veze* . . . , *kupuji, kupuješ, kupuje* . . . , *trpím, trpíš, trpí* . . . ; tvary *nesu, nes, nesl, nesen, nésti* . . . , *vezu, vez, vezl, vezen, vézti* . . . , *kupuji, kupuj, kupoval, kupován, kupovati* . . . , *trpím, trp, trpěl, trpěn, trpěti* . . . atd. Sdružují se tvary podle kmenů stejně tvořených: *dobrák, chudák, silák* . . . ; *mudřec, slepec, lakomec* . . . ; *hánce, správce, škádce, strážce, zhaubce* . . . ; *kazatel, skladatel, vychovatel, vykupitel* . . . ; *rodička, hlavička, husička* . . . ; *káštka, libůstka, ratolístka* . . . ; *slůvko, okénko, kolénko* . . . ; *silný, silnější, nejsilnější* . . . , *zdravý, zdravější, nejzdravější* . . . , *bílý, bělejší, nejbělejší* . . . ; *vodovod, krevtok, ohňostroj* . . . ; *přinesu, přivezu, přivedu* . . . ; *přináším, přivádím, přivádím* . . . ; atd. Sdružují se slova a věty podle znamek syntaktických: jména podstatná *chlap, město, ryba, paní, kost, máti* . . . ; jména přídatná *dobrý, dnešní* . . . ; příslovce *dobře, špatně, stále* . . . , *mnoho, málo, vysoko, daleko* . . . , *česky, latinsky* . . . ; nominativy, akkusativy, dativy . . . ; podmínky, přívlastky . . . ; věty tázací; věty rozkazovací; atd. Sdružují se slova a rčení podle významu podobného nebo rozdílného, na př. *láska, milost* . . . , *lítý, krutý* . . . , *radovati se, těšiti se* . . . , *dobrý, zlý* . . . , *chudý, bohatý* . . . , *umřítí, zesnouti v Pánu, sjíti se světa, ztratiti život* . . . ; atd.

Sdružené tyto řady článků grammatických a slovníkových mají důležitý úkol, když se jazyku učíme a když mluvíme.

Když se jazyku učíme, neučíme se každému a každíčkému výrazu zvláště. Neučíme se na př. skloňovati každé jméno zvláště: *ryba,*

gen. *ryby*, dat. *rybě* . . . , a potom *hora*, *hory*, *hoře* . . . atd., nýbrž když jsme se naučili skloňovati jedno jméno tohoto druhu, dovedeme skloňovati také jména ostatní; a kdyby se nám vyskytlo jméno dosud neznámé a bylo druhu tohoto, dovedeme je hned skloňovati. Na př. dejme tomu, že slyšíme poprvé slovo „ofěra“ a že ze souvislosti poznáváme, že je to jméno podstatné rodu ženského; ihned vystoupí nám v povědomí našem řada příbuzná *hora*, *ryba*, *hvězda* . . . ; slovo nové „ofěra“ přidruží se k řadě té, a připojí se tu zvláště ke členu, který má koncovku *-ra*, tedy k *hora*; a hned umíme také skloňovati: *ofěra*, *ofěry*, *ofěře* . . . , podle *hora*, *hory*, *hoře* Soudíme při tom tak: slovo „ofěra“ je jméno podstatné, rodu ženského, s koncovkou v nom. jedn. *-ra*; v tom ve všem shoduje se se slovem *hora*; tedy mu náleží také pro genitiv jedn. táž koncovka *-ry*, jako je v gen. *hory*, pro dat. jedn. táž koncovka *-ře*, jako je v dat. *hoře*, atd. Soud tohoto způsobu nazývá se soudem analogickým nebo krátce analogií. Děje se rychle, okamžikem, a děje se v duši naší takořka, sám, t. j. bez jasného povědomí a přemýšlení našeho.

Když pak mluvíme, z pravidla neodřikáváme řeči a věty naučené, nýbrž tvoříme věty a tvary slovné znova a znova; a také toto naše tvoření zakládá se na analogii.

Analogie vede většinou k tvarům a vazbám správným a přispívá k zachování pravidel jazykových; na př. když nás vede k tomu, abychom podle *hora*, *hory*, *hoře* . . . skloňovali také *ofěra*, *ofěry*, *ofěře* . . . , nebo abychom podle *nelze mi živu býti* . . . řkali také *jest nesnadno šťastnu býti* . . . atd.

Avšak analogie přispívá také k rušení a měnění toho, co v jazyku po právu bylo, a jest tedy příčinou odchylek a změn jazykových, když se jí dáváme vésti a sváděti přes meze její oprávněnosti. Analogii, která tyto meze překračuje, nazýváme analogií chybnou, mylnou; a tvary, které tím způsobem vznikají, jmenují se analogické novotvary.

Na př. k jedn. nom. *uhlí* je správný gen. *uhlí* a dat. též *uhlí*; vedle toho je k nom. *dnešní* genitiv *dnešního* a dat. *dnešnímu*; místy běže si jazyk obecný z toho vzor a tvoří chybnou analogií také gen. *uhlého* a dat. *uhlému*, tvary chybné.

K *trpím*, *prosím* je správná 3. osoba množná (oni) *trpí*, (oni) *prosí*; vedle toho jest k *umím*, *sázím* 3. os. množ. *umějí*, *sázejí*, v nářecích obecných též (oni) *uměj*, (oni) *sázej*; a podle toho utvořily se chybné tvary analogické *trpějí*, *prosejí* a *trpěj*, *prosej*.

Sloveso *učiti* váže se správně s dativem, na př. *učím počtům*; v hojných jiných větách vyskytuje se předmět podobný v akkusativě,

na př. *vykládám počty, vysvětluji počty* atd.; a podle toho vytvořila se také chybná vazba *učím počty*.

V příkladech tuto ukázaných, a podobně ve mnohých jiných, drží se vedle analogického novotvaru také náležitý tvar starší; tento pokládá se za správný, onen jest proti němu odchylkou a chybou. Ale často stalo se, že novotvar všeobecně se ujal a opanoval, tvar starý pak že zanikl; v těch případech novotvar, který na počátku byl odchylkou a chybou, během času povznesl se za tvar správný.

Na př. byly kdysi genitivy jedn. chlapa, duba a synu, domu; ale analogií vytvořil se gen. syna (podle chlapa) a dubu (podle domu), a novotvary tyto ujal se a jsou pravidlem.

Byly genitivy množné *chlap, dub* a *synův, domův*; ale časem přibylly a staly se pravidlem novotvary *chlapův, dubův*.

Byl jednotný nom. *čas*, gen. *časa* atd., a k tomu vokativ *čese*, lok. jed. v *česě*, nom. množ. *česi* a lok. množ. v *česiech*; ale podle *čas, časa, času* . . . vyvinul se pak také vok. *čase*, lok. jedn. v *čase*, nom. množ. *časi* a lok. množ. v *česiech*, a novotvary tyto staly se pravidlem.

Byl nom. množný *přítelé* a lok. *příteléch*, a naproti tomu gen. *přátel*, dat. *přátelóm*, akk. a instr. *přátely*; podle těchto tvarů s *-á* vyvinuly se časem také nom. *přátelé* a lok. *přátelích*, a novotvary tyto jsou nyní pravidlem.

Rovněž tak za bývalý nom. množ. *zeměné* a lok. *zeměnech* vyvinuly se a opanovaly novotvary *zemané* a *zemanech*, ustrojené podle gen. *zeman(ův)*, dat. *zemanóm* a akk. instr. *zemany*. Týmž způsobem vyvinulo se také novočeské číslo jednotné nom. *zeman*, gen. *zemana* atd. na místě stč. *zeměnin*, *zeměnina* atd.

Staročesky říkalo se v čísle jedn. *vzal, vzala, vzalo*, v množ. *vzěli, vzaly, vzala*, a podobně počal a počěli, přijal a přijěli, stal a stěli atd.; ale časem vznikly novotvary s *-a* též pro množ. číslo mužské, *vzali, počali, přijali, stali* atd., a tvary ty jsou pak pravidlem. Rovněž tak bylo stč. jedn. *vzat, počat, přijat, stat* atd. a k tomu v množném čísle *vzěti, počěti, přijěti, stěti* atd., ale potom vznikly a nyní jsou pravidlem analogické novotvary *vzati, počati, přijati, stati* atd.

Staročesky říkalo se *běžal, slyšal, mlčal, sázal, smúcal, krájal, smýšlal* atd. a vedle toho v čísle množném *běžěli, slyšěli, mlčěli, sázěli, smúčěli, krájěli, smýšleli* atd.; později také *beželi, slyšeli* atd.; časem vyvinuly se podle množných tvarů s *-eli* také pro jednotné číslo tvary s *-el*, a novotvary tyto opanovaly a jsou nyní pravidlem.

V přítomném čase zněla 1. os. jedn. skoro všech sloves *-u*, říkalo se tedy nejen *nesu*, *zdvihnu* atd., jako se říká dosud, nýbrž také *vizu*, *prošu*, *uměju*, *volaju*, *sázěju*, s přehláskou *vizi*, *proši*, *uměji*, *volaji*, *sázěji*, a to nejen u těchto sloves jednotlivých, nýbrž ve všech slovesích, která jsou ze stejných s nimi vzorů časovacích. Jenom slovesa *jsem*, *dám*, *jmám* (nč. mám), *jiem* (nč. jím), *viem* (nč. vím) měla koncovku *-m*. Těchto pět tvarů stalo se příčinou, že velická část přehojných sloves ostatních přijala též koncovku *-m*. Byly totiž řady *voláš*, *volá*, *voláme* atd. a *dáš*, *dá*, *dáme* . . . *jmáš*, *jmá* atd.; k řadám *dáš* . . ., *jmáš* . . . byla 1. os. jedn. *dám*, *jmám*, vyvinul se tedy také k řadě *voláš* . . . pro 1. os. jedn. tvar *volám*. Byly dále řady *vieš*, *vie* . . ., *jieš*, *jie* . . ., *umieš*, *umie* . . ., *sázieš*, *sázie* . . .; k řadám *vieš*, *jieš* . . . byla 1. os. jedn. *viem*, *jiem*, vyvinul se tedy také k řadám *umieš*, *sázieš* . . . pro touž osobu tvar *umiem*, *sázziem* . . . A podobně k řadám *vidíš*, *vidí* . . ., *prošíš*, *proší* . . . přiděly se analogií pro 1. os. jedn. tvary *vidím*, *proším*. Tvary *vidím*, *proším*, *umím*, *volám*, *sázím* byly s počátku odchylné novotvary; ale během času šířily se, vytiskovaly oprávněné tvary staré, až konečně opanovaly a samy pravidlem se staly. V češtině zůstalo *-u* nebo přehlášené z něho *-i* jen u sloves třídy I. (*nesu*, *vedu* atd.), II. (*tisknu*), VI. (*kupuji*) a dle V. (*teši*, *beru*, *laji*), všude jinde nastoupilo *-m*; v nářečí slovenském však pronikl novotvar *-m* veskrze a při způsobu starém udrželo se jenom *reku*.

Staročesky říkalo se *běhati čeho*, *pobíhati čeho*, *utéci čeho*, *otjíti čeho*, *otstúpiti čeho* atd., t. j. slovesa tato a jiná jim podobná pojila se s genitivem odluky (v. §. 390 č. 7). Jindy býval týž pojem odluky vyjádřen genitivem s předložkou *ot* (nč. *od*), na př. *vstáti ot stola*. Podle toho změnily se také staré vazby *běhati čeho* atd. v *běhati od čeho*, *utéci od čeho*, *odstoupiti od čeho* atd., a nové tyto vazby s *od* opanovaly a jsou pravidlem.

Analogie stírá rozdíl, které se v členech souvislé řady vyskytují. Rozdíl ty mívají svou příčinu, bývají založeny v pravidle nějakém starším. Na př. v dotčeném nahoře vzoru *zeměnin*, t. j. u všech podstatných jmen utvořených příponami *-jan-ino* = čes. (*j*)*an-in*, zůstávala přípona druhá *-in* v celém čísle jednotném (a dvojném) a způsobovala svým měkkým *i* přehláskou předcházejícího *-an-* v *-ěn-*. V čísle množném utvořeny jsou pády z kmene kratšího *-(j)an-* (bez *-in*); tu bylo *-an* přehlášeno v *-ěn* jenom v těch pádech, kde koncovka pádová měla moc přehlasovací, totiž jen v nom. (s koncovkou *-ě*) a lok. (s konc. *-ech* neb *-iech*), kdežto ve všech pádech ostatních zůstávalo nepřehlášené *-an-*. Podle toho bylo sklonění zcela pravidelné:

jedn. nom. <i>zeměnin</i>	a množ. nom. <i>zeměně</i>
gen. <i>zeměnina</i>	gen. <i>zeman</i> n. <i>-anův</i>
dat. <i>zeměninu</i>	dat. <i>zemanóm</i>
akk. <i>zeměnina</i>	akk. <i>zemaný</i>
vok. <i>zeměně</i>	vok. <i>zeměně</i>
lok. <i>zeměnině</i> -ěninu	lok. <i>zeměnech</i> -ěniech
inst. <i>zeměninem</i>	inst. <i>zemaný</i> . (Srov. §. 102 č. 10).

V tvarech těchto jest — kromě rozdílných koncovek pádových — nestejnost jinde nevídaná a odtud pochodící, že přípona druhá *-in* v pádech některých jest a v jiných není, a že v příponě prvé *-an* samohláska *a* dlelem zůstává, dlelem v *ě* je změněna. Rozdíly tyto analogie během času stírá, a výsledek jest, že jazyk nový má ve všech pádech jednotejné *zeman-*. Působení analogie bylo zde vyrovnávací, uniformující, a rovněž takové jest i v přemnohých případech jiných.

Říkalo se správně *stříebro* a *třída*, a tak ve mnohých jiných slověch se *stř-* a *tř-*. Výslovnost odchytila se a dejme tomu, že se začalo nejprvé odchylně vyslovovati *třiebro* a *střiebro*. Tím bylo dvoje vyslovování vedle sebe, *stř-* a *tř-*, a to bylo podnětem, aby také jiná slova se *stř-* se vyslovovala s *tř-*, a naopak aby také slova s náležitým *tř-* se vyslovovala *stř-*, na př. aby se vyslovovalo vedle *třída* také *střída*. Ve *třiebro* je *s* odsuto, ve *střída* je přisuto, výslovnost kolísá se mezi *stř-* a *tř-*, a příčinou toho jest opět analogie.

467. C. Příčinou změny jazykové jest osamocení (*isolace*).

Podle výkladu předcházejícího každý jednotlivý tvar, každý jednotlivý výraz bývá sdružen s tvary a výrazy podobnými v řadu příbuznou. Toto sdružení přispívá i k tomu, aby jednotlivý tvar a výraz jednak změnám mimořádným nepodléhal, a jednak změnám všeobecným se nevymykal. Na př. tvar jednotného dat. *dubu* zachovává se a nedává se mimořádně měnit ani v slabice kmenové *dub-*, poněvadž zde je držen řadou *dub* (nom. a akk.), *dubu* (gen.), *dube* (vok.), *dubě* (lok.), *dubem* (instr.), *duby* atd., — ani v koncovece *-u*, poněvadž zde je opět držen řadou dativů jednotných *ptáku*, *buku*, *stromu*, *chlapu*, *hadu* atd. Naproti tomu tvar dativu množ. *dubóm* změnil se v *dubám*, poněvadž změna *ó* v *á* je všeobecná, vykonala se zejména i ve všech dativech *-óm*, a dativ *dubóm* se jí tedy také nevymkl.

Ale někdy stává se, že se výraz ze svého sdružení vytrhne. Na př. ve větách „posel blží se k městu“, „pták letí k lesu“,

„den chýlí se k večeru“ jsou výrazy *k-městu*, *k-lesu*, *k-večeru* vesměs významu směřového na otázku k čemu? kam? a jsou vesměs dativy jednotné s předložkou *k*. Jsou vespolek příbuzny významem a jsou příbuzny též formou, a tím jsou dvojnásobně sdruženy. Avšak výrazu *k-večeru* užíváme také ve významu jiném, na př. ve větách „k večeru přišel posel“, „ohoň vypukl k večeru“; tu není význam směřový, nýbrž je proměněn v časový na otázku kdy? Tím vytrženo jest toto *k-večeru* ze sdružení významového s výrazy *k-městu*, *k-lesu* atp., a tím je ztíženo a ztemněno také spojení jeho s výrazy formálně stejnými *k-dubu*, *k-buku*, *k-hadu* atd., — výraz *k-večeru* odloučil se takofak od svého příbuzenstva, vypadl ze svého druhu (ze své kategorie). Odloučení takové nazývá se osamocněním, izolací. Není tím však míněno, že by byl osamocen vždy člen jenom jediný; druhdy může se osamotit i řada členův, když se odtrhne od řady jiné, se kterou byla sdružena.

Osamocnění vede dlelem ke změnám mimořádným, dlelem chrání ode změn a přispívá k zachování způsobu starého (archaismu).

Změnu mimořádnou máme na př. ve výraze *k-večeru*. Ve větě „den se chýlí k večeru“ zůstává výraz *k-večeru* nezměněn, poněvadž je svým významem (na otázky kam? a k čemu?) sdružen s výrazy „posel blížil se *k-městu*“, „pták letí *k-lesu*“, „*k-dubu*“, „*k-hadu*“ atd.; sdružení toto chrání jej ode změny mimořádné. Ve větách „k večeru přišel posel“, „ohoň vypukl k večeru“ je výraz též „*k-večeru*“, ale význam jeho je zde jiný (na otázku kdy?); tím je spojení jeho s výrazy *k-městu*, *k-dubu* atd. porušeno, jeho koncovka *-u* je tím zbavena opory o tvary tyto, je zbavena ochrany, které jí poskytovaly tvary tyto, a podléhá změně mimořádné: koncovka ve výrazích *k-městu*, *k-dubu*, *k-hadu* atd. jest a zůstává krátká, naproti tomu v izolovaném *k-večeru* (na otázku kdy?) může se i prodloužiti, stč. *k-večerá* = ně. *k-večerou*.

Výrazy *více*, *hůře*, *dále* atp. jsou akkusativy jednotné téhož způsobu, jako *líce*, *moře*, *pole* atd. Koncovka *-e* náleží slovům těmto všem a stejným právem. V akkusativech *líce*, *moře*, *pole* dosud pevně se drží, a nesmíme říci na př. *móř* místo *moře*, *pol* m. *pole* atd. Tak bylo také kdysi při *viece*, *hóře*, *dále*, dokud totiž bylo v jazyce povědomí, že to jsou akkusativy jedn. vzoru *moře*. Ale toto povědomí časem tuchlo a mizelo, výrazy *viece*, *hóře*, *dále* vytrhovaly se ze sdružení se substantivy *líce*, *moře*, *pole* a klesaly víc a více ve význam příslovečný, osamocovaly se a propadaly změně mimořádné, totiž ztrátě koncového *-e*: místo *více*, *hůře*, *dále* atp. říkáme také *víc*, *hůř*, *dál* atp.

Příslovce *zvláště* je původem svým genitiv jednotný (sr. §. 156 č. 6), tvaru téhož jako gen. *z-ohniště, z-pláště* atd. V gen. *z-ohniště, z-pláště* atd. drží se koncovka *-ě* pevně; ale genitiv *z-vláště* přijal na sebe význam příslovečný, tím vytrhl se z významového sdružení s genitivu substantivními, osamotil se a propadl změně mimořádné: místo *zvláště* říkáme také *zvlášť*.

Výraz *bez-mála* je tvaru téhož jako *bez-města, bez-chleba* atd. Jest významu příslovečného a druhdy zapomíná se při něm, že je to gen. s předložkou *bez*, vytrhuje se ze sdružení s výrazy *bez-města* atp. a propadá změnám mimořádným: vedle *bez-mála* říká se také *bezmále* (jako *dále*) a *bezmál* (jako *dál*), ano také *bezmálem* (jako *mnohem, málem*).

Podobně vzniklo příslovce *prý* ze 3. os. množ. (v. §. 39 č. 5).

Někdy isolace naopak chrání ode změn; to v těch případech, kdy změna všeobecná pronikla celou řadou členů sdružených, nedotkla se však členů, které kdysi k téže řadě byly patřily, ale mezitím se od ní odloučily, se isolovaly. Členové izolovaní podrželi způsob starší, archaistický.

Na př. jméno *Vršovic* znamená člena neb potomka rodiny Vršovy. V čísle množném *Vršovici* znamená mnohost týchže členův, a znamená také osadu, kterou oni založili nebo obývají; je to tedy jméno rodinné a spolu také jméno místní. Pro obojí význam bylo sklonění původně stejné, a zejména zněl stejně genitiv, totiž *Vršovic*. Časem však odloučil se název místní *Vršovici* (= nř. *Vršovice*) jako pojem a druh zvláštní, isoloval se. Potom nastala změna v genitivě množ. vzoru *chlap, oráč*, přijaly totiž koncovku *-ův*: za starší gen. množ. *chlap, oráč* bylo pak *chlapův, oráčův*. Změna tato zasáhla také jméno rodinné *Vršovici*, jehož gen. zní potom *Vršovicův*, nř. *Vršovicův*; ale nezasáhla odloučeného, izolovaného jména místního, tu zůstal tvar starý: *z Vršovic, do Vršovic*.

Stejným způsobem zachoval se tvar archaistický v genitivech *z Moravan, do Rokycan, z Bavor, do Sas* atp. naproti genitivům s koncovkou *-ův*: kroje *Moravanův*, vpád *Bavorův*, vítězství *Sasův*.

468. D. Příčinou změny jazykové jest *jazyk cizí.*

Žádný jazyk není beze vlivu jazyků jiných, leda je-li od nich úplně odloučen; kde však jazyk vedle jazyka jest, tu vždycky na sebe působí, a působí tu mocněji ten jazyk, který má nějakou převahu, na př. nadvládu politickou, nebo nadvládu kulturní.

Účinky takového působení můžeme rozeznávat dvojí a tím dvojí změnu: jazyk totiž buď přijímá cizí látku, buď napodobuje cizí způsob (formu).

1. Jazyk přijímá cizí látku, zejména jednotlivé výrazy. To se děje nejčastěji, když od národa cizího přijímáme nějakou novou věc; tu obyčejně s cizí věcí přijímáme také její cizí jméno. Tak přijali jsme s křesťanstvím mnoho nových věcí a pojmů a z veliké části také jejich cizí názvy, na př. *křesťan, kostel, kaple, oltář, biřmovati, biskup, papež, církev, mše, nešpory, oféra, almužna, kacíř* atd. Staří Čechové poznali a přijali západoevropské rytířství a s ním zároveň mnohé západoevropské názvy k němu se vztahující, na př. *rytíř, helm, pancíř, oř* (staroněm. ors = kůň), *krupieř* (čabraka), *turnej, šturmování, cekcování* (harcování) atd. Podobně v řemeslech plno jest názvů cizích pro věci cizí. Ale mimo to přijímán mnohdy také zbytečně cizí název pro věc domácí a místo dobrého názvu domácího; na př. *komňata* (z lat. *caminata*) místo *pokoj, truňk* m. *nápoj* nebo *napití, fedrovati* m. *ploditi* (= skutkem a přízní svou podporovati) atd.

2. Jazyk přijímá cizí formu, napodobuje cizí způsob, cizí vazby a cizí výrazy. Na př. *žalovaný pravil se býti nevinná* jest vazba nečeská, podle vazby latinské (akkusativu s infinitivem) ustrojená; nečeské je též *ode dne ke dni, od domu k domu* místo *den ode dne, dům od domu*, ustrojeno podle německého *von Tag zu Tag, von Haus zu Haus*; chybně pšší někteří *ptačí kliš* místo *lep* (podle něm. *Vogelleim*); *výlet* není slovo chybné, ale zajisté jest utvořeno podle něm. *Ausflug*; atd. Změny a chyby tohoto druhu mají své názvy podle jazykův, jichž napodobením vznikly, a nazývají se tedy latinismy, germanismy atd.

469. E. Příčinou změny jazykové je žádoucí zřetelnost.

Nezřetelnost jest, když týž výraz slovný nebo větný dopouští více než jednoho výkladu. V takovém případě hledíme se tak vyjadřovati, aby se výrazu našemu nemohl podkládati význam nenáležitý, a za touto snahou mluvících vznikají a ujmají se také některé změny jazykové.

Na př. ke slovesu *pnu* byl náležitý infinitiv *pieti*. Vedle toho vyvinul se také novotvar *pnúti* (= *pnouti*), analogií podle *padnu* — *padnúti* (= *padnouti*). Byly pak vedle sebe infinitivy dva, stejného významu ale rozdílného znění, starší *pieti* a novotvar *pnúti*. Mezitím přišla doba v jazyce českém, kde každé *ie* se změnilo v *í* (*bielý* — *bílý* atd.), a tu změnil se také infinitiv *pieti* v *píti*. Ale tento infinitiv zněl stejně s infinitivem slovesa *piji*, bylo tedy *píti* — *piji* a *píti* — *pnu*, a z toho nezřetelnost. Nezřetelnosti této nebylo těžko se vyhnouti, když vedle inf. *píti* (*pnu*) byl pohotově novotvar *pnúti*, změněný později ve *pnauti* a *pnouti*: od tvaru *píti* (*pnu*) se upustilo a novotvar *pnauti, pnouti* se stal pravidlem. Změnu pak tuto, totiž zanik-

nutí tvaru starého *píti* (*pmu*) a pozdvižení novotvaru *pnúti*, *pnouti* za pravidlo, způsobila nastalá nezřetelnost a snaha po zřetelnosti.

Týmže způsobem a během vyvinul se a stal se pravidlem ke slovesu *jmu* infinitiv *jmouti* místo *jíti*, poněvadž *jíti* je spolu infinitivem slovesa *jdu*; ke slovesu *mmu* infinitiv *mmouti* místo *míti*, poněvadž *míti* je spolu infinitivem slovesa *mám*; atd.

Zřetelnosti získává se v jazyce také tak zvaným differencováním (různěním, lišením). Na př. bylo substantivum *zima* a vedle toho *zíma*; oboje znamenalo studenost; ale časem začíná se mezi těmito výrazy činiti rozdíl významový, který proniká v některých nářečích: *zima* běže se za název studenosti vůbec (= frigus, Kälte), a naproti tomu *zíma*, *zejma* znamená zimní dobu, zimní počasí (= hiems, Winter). Podobně liší se *svatost* a *svátost*, *děvka* a *dívka*, *kostka* a *káštka*, *domysl* a *dámysl* atd. V době staré bylo *láska* a *milost* významu stejného; nyní jest význam rozlišen. Atd. Vůbec pak záleží differencování v tom, že jazyk, máje někdy pro touž věc dva výrazy *M* a *M'* (duplikaty), vyhledává také ve významu nějaký rozdíl *A* a *A'* a liší pak výrazy *M* a *M'*, dáváje výrazu *M* význam *A*, výrazu pak *M'* význam *A'*.

Sem můžeme počísti také tak zvanou prstonárodní etymologii. Etymologie vykládá původ slov, je vědecký slovozpýt. Někdy však nedějí se tyto výklady vědecky, nýbrž jen podle zdání a podle podoby zvukové; tomu říká se etymologie prstonárodní. Výklady tudy vznikající jsou ovšem chybné, ale přece způsobují v jazyce mnohé změny.

Na př. přejali jsme z němčiny slovo *Friedhof* (staroněm. *vrídhof*) v tvaru náležitém *břítov*. V slově tomto zdá se podle zvuku, jako by v něm bylo kus českého slova *hřbiati* (= pohřbeni býti) nebo *hřbíti* (= pohřbovati); a poněvadž i význam ukazuje ke *hřbění* a *pohřbování*, nerozpakovala se etymologie prstonárodní, odvozovati *břítov* od vytčených slov českých a proměnití je podle nich ve *hřbítov*, ve kterémž pak tvaru zdá se býti odvozeninou bezpečně českou od *hřbi-*.

Přijali jsme z latiny slovo *procesi* ve významu pro nábožný průvod, při kterém o něco *prosíme*. Ve slověch *procesi* a *prositi* je znění z velké části stejné; proto etymologie prstonárodní spojila obě ta slova a proměnila *procesi* v dialektické *proseci*.

Měli jsme substantivum *um* a rčení *o svém umě*, *činiti něco o svém umě* (= po své hlavě). Časem substantivum *um* z jazyka se vytratilo, zapomenulo se, ale rčení *o svém umě* zůstalo. Ve rčení tom bylo slovo *um* osamoceno a nerozumělo se mu. Podobnost zvuková vedla k domněnání a výkladu, že „o svém umě“ jest asi = „o své újmě“, a toto

prostonárodní pojetí se ujalo a zůstalo, místo „o svém umě“ přšeme „o své újmě“.

Staročesky říkalo se „*přisahu* (= *přisáhnou*) *Bohu!*“ a zvolání toto vkládalo se do vět jiných podobně jako tak zvané věrování (*na mou věru!*) nebo dušování (*na mou duši!*). Časem sloveso *přisieci*, praes. *přisahu*, z jazyka vymizelo a zůstávalo jen ve zvolání „*přisahu Bohu!*“, které se drželo i dále. Tu však bylo osamoceno, protože jeho význam upadal v zapomenutí a náležitý jeho tvar podléhal změnám mimořádným: místo „*přisahu Bohu*“ říkalo se pak „*přisau Bohu*“ a „*přisám Bohu*“, a etymologie prostonárodní rozložila *přisám* v předložku *při* a zájmeno *sám* a změnila dativ *Bohu* v *Bůh* (aby byla shoda se zájm. *sám*, které je buď nom. nebo akk.). Tím způsobem proměnilo se nepochopené „*přisahu Bohu!*“ v nesmyslné „*při sám Bůh!*“

Podobně vzniklo *pokrytec* z lat. *hypocrita*, — *namladiti* z *navnadi* (stě., = naučiti), — „slzičku *umořiti*“ z *umořiti*, atd.

470. F. Příčinou změny jazykové je změna života duševního.

Život duševní jeví se v myšlenkách a mění se, když pojmy o věcech bývalých bez náhrady zanikají, nebo pojmy věcí nových se nahrazují, nebo kdy s věcmi z brusu novými také pojmy nové vznikají. Se změnou pojmů mění se pak přirozeně všecko ostatní myšlení. Příklad toho máme, když si představíme divocha pohana, an přijme křesťanství a vzdělanost; jeho myšlenky změni se, některé pohanské a divošské docela se odloží a zapomenou, jiné nahradí se křesťanskými vzdělaneckými a mnohé vzniknou docela nové, jakým v pohanství a divošství podobných není. Podobně mění se život duševní přechodem z doby do doby, kdykoli doba nová od staré nějakým převrácením, zejména nějakým důležitým pokrokem se liší; na př. vynálezem Koperníkovým změnilo se veškeré myšlení o soustavě světové, vy nalezením parostroje změnilo se skoro všechny způsoby práce hmotné a s tím zároveň i myšlení naše, atd.

Mění-li se naše myšlení, naše pojmy a úsudky, plyne z toho nutně také měnění jazyka; jazyk totiž dlelem vzdává se výrazů, jimiž vyjadřovaly se myšlenky během času odložené a zapomenuté, dlelem přenáší je na myšlenky nové, dlelem pro myšlenky nové také výrazy nové se tvoří nebo se vypůjčují.

Tak na př. byli u starých Čechů lechové a stará čeština měla pro pojem *lecha* i jméno *lech*; ale časem přestali lechové, pojem *lecha* se zaponněl a slovo *lech* taktéž. Jazyk živý tím způsobem zchudl o slovo to a tedy utrpěl změnu.

Za starých dob „psalo“ se na tuhé, pevné desky (dřevěné, kamenné atp.) a písemnost na nich vyvedená jmenovala se *deskami*. Později píše se na látce jiné, hebké a podajné (na listech pergamenových, papírových), ale staré jméno *desk* jí zůstalo; na př. *zemské desky*. Totéž slovo, *deska* n. *dska*, znamená něco jiného v době staré a něco jiného v době pozdější; výraz zůstal, ale význam jeho se změnil, a tím změnil se i jazyk.

Souvěť „*Nalezl je, ani spali*“ je původně složeno souřadně, jako bychom řekli: *Nalezl je a oni spali*. Ale myšlení naše pokračuje od skládání souřadného k podřadnému, složenina původně souřadná (*Nalezl je ani spali*) běže se za podřadnou a při tom vtiskuje se slovu *ani* (= *a oni*) význam spojky podřadičí. Změnil se tedy smysl věty tím, že myšlenka formy souřadné pojala ve formě podřadné, a tím změnilo se i souvěť souřadné v podřadné, změnil se i jazyk.

Co je *birmování, mše, papež* atd., nevěděli Čechové pohanští; pojmy ty vznikly u nich teprve s křesťanstvím a názvy pro ně přejaly se z jazyka cizího. Rovněž tak nevědělo se ve stoletích minulých, co je *parostroj, nádraží, spořitelna, směnka* atp.; věci ty jsou nové a názvy pro ně se nově utvořily.

Nezůstává se však při pouhé změně jednotlivých pojmů a slov; za změnou touto přichází také nový způsob vyjadřování úsudkův a vyvinují se nová rčení (frase). O téže věci, na př. o pivovarství, mluví mezi sebou jinak t. j. namnoze jinými slovy a větami sladovníčtí a jinak lučebníci, atd.

471. Roztřídění jazykův.

Jazyků jest veliké množství. Nalézají se v nich jisté podoby a jisté rozdíly, a podle toho třídí se (klassifikují se), t. j. jazyky do jisté míry příbuzné řadí se k sobě v třídu jednu, jiné v jinou atd.

Třídění vůbec děje se podle jistých známek, dělidel. Při třídění jazyků brává se obyčejně za dělidlo jednak tvar slovný (t. j. dělení děje se podle toho, jakého tvaru je slovo jednoduché, které v jazycích našich je utvořeno z kořene, přípony kmenotvorné a přípony ohýbací), jednak původ národní (t. j. dělení děje se podle toho, jakého původu je národ, jenž kterým jazykem mluví); tím vzniká roztřídění tvaroslovné a národopisné.

V roztřídění tvaroslovném rozeznávají se:

1. Jazyky samotičí (isolující); k nimž patří hlavně jazyk čín s k ý. Jejich slova jsou vesměs jednoslabičná (pročež tyto jazyky také jednoslabičné nazývány bývají) a neohýbají se; co my ohýbáním (sklo-

ňováním a časováním) vyjadřujeme, vyjadřuje se v jazycích samotických skládáním anebo prostředky jinými.

2. Jazyky slučovací, k nimž patří většina všech jazykův, mimo jiné v Evropě jazyk čudský neb finský (a příbuzný s ním jazyk maďarský) a jazyk turecký, v Asii jazyky tatarskomongolské, dále jazyky prabydlitelů v Africe (Negrů, Kafrů) a Americe (Indianův) atd. Slova těchto jazykův mění se pomocí přípon (suffixů), předpon (přefixů) a vložek do vnitřka vkládaných (infixů); ale předavky tyto nesrůstají s kmenem tak pevně, jako na př. naše přípony ohýbací, nýbrž jen volně jsou připojeny a snadno oddělití se dávají (proto jmenují se tyto jazyky také agglutinující = přilepující).

3. Jazyky ohýbací (flektující), k nimž patří jazyky indoevropské a chamito-semitské (v. doleji). Jejich slovné tvary povstávají dle změnou kořenů (nesu — nosím), dle příponami kmenotvornými (pis-men-, piše- = pis-je-), skloňovacími (pismen-e, pismen-ě) a časovacími (piše-me, piše-te). —

V rozřídění národopisném rozeznává se podle známek tělesných dvanáctero lidských plemen, která dále se dělí v národní a jazykové kmeny.

Nejnámější plemena jsou mongolské a středozemské.

K plemeni mongolskému patří mimo jiné kmen uralskoaltajský (s jazyky čudskými n. finskými, k nimž i maďarština náleží, a dále s jazyky jednoslabičnými).

K plemeni středozemnímu (t. j. okolo středozemního moře usdlému) patří: 1. kmen Baskův; 2. kmen kavkazský; 3. kmen chamito-semitský (jazyky chamitské: libyjský, aethiopský, egyptský; jazyky semitské: foenický, hebrejský, chaldejský, syrský, arabský); 4. kmen indoevropský (tak nazvaný podle hlavních sídel Indie a Evropy; jinak také nazýván kmenem indogermanským podle Indův a Germanů, kteří zaujímají nejvýchodnější a nejzápadnější kraje společného území); zevrubnější rozřídění jazykův kmene tohoto následuje.

472. Jazyky kmene indoevropského*).

Jazyk indoevropský byl původně jednotný, indoevropský prajazyk; ale během času rozštěpil se ve větve. Větvi těch je známo devatero.

*) Srov. K. Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen 1886; V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin 1889.

1. Větev indická, k níž patří:
 jazyk sanskrtský, bohoslužebný a spisovný jazyk bráhmanský, jehož nejstarožitnější nářečí jest tak zvané vědské t. j. užitě ve vědech, nejstarších posvátných knihách Indův, jichž počátek do X—XV. stol. před Kr. se klade; a jiná nářečí indická stará (prākrt) i nová (k novým patří také jazyk cikánský).

2. Větev eranská (iránská), k níž patří:
 jazyk avestský (jinak zendský neb starobaktrijský), užitý v avestě t. j. posvátných knihách zoroasterských;
 jazyk staroperský v klínových nápisech VI—IV. stol. př. Kr.; a jiná nářečí stará i pozdější, mezi těmito zvláště perština nová.
 3. Větev armenská, s jazykem spisovným, jenž sahá do stol.

V. po Kr.

4. Větev řecká (hellenská) s památkami, jež sahají až do stol. IX. př. Kr.; v hojných jejích nářečích jsou dvě skupiny hlavní: skupina ionská, k níž patří také nářečí attické a vzniklé z něho nářečí obecné zvané *κοινή διάλεκτος*; a

skupina nářečí ostatních, mezi nimi dorské a lesbické.

5. Větev albanská (škipetarská), známá teprve z doby novější.

6. Větev italská, k níž patří:

jazyk latinský s památkami sahajícími do doby ok. r. 300 př. Kr., rozšířený po rozsáhlé říši starořímské; z obecných jeho nářečí vyvinuly se během času jazyky romanské (portugalský, španělský, provensalský, francouzský, italský, rumunský); dále nářečí umberské a nářečí osko-samnitská.

7. Větev keltská, k níž patří jazyk galský (v Gallii), vyhynulý, a nářečí bretonské (v Bretagni), kymerské (na Walesu), irské a gaelské (ve Skotsku).

8. Větev germanská, jež se dělí

v odvětví gotské, s památkami ze IV. stol. po Kr. (hlavně překladem bible, jež pořídil biskup Vulfila);

v odvětví norské, s památkami sahajícími do stol. V. po Kr., rozštěpené potom v jazyky islandský, norský (norvěžský), švédský a dánský;

v odvětví západogermanské, s památkami sahajícími do VIII. stol.; k němu patří: jazyk anglosaský a vzniklý z něho anglický; jazyk frieský; jazyk starodolnofrancký s nynější hollandsčinou a flamštinou; jazyk starosaský a vzniklý z něho dolnoněmecký (niederdeutsch, plattdeutsch); jazyk hornoněmecký (starý, střední a nový, alt-, mittel-, neuhochdeutsch).

9. Větev balto-slovanská neb litu-slovanská. Ta se dělí v odvětví baltské, k němuž patří jazyk pruský, vymřelý v XVII. stol., a jazyky litevský a lotyšský, oboje s památkami ze XVI. stol., — a v odvětví slovanské.

473. Jazyky slovanské.

Jazyk slovanský byl prvotně jednotný, slovanský prajazyk. Z něho vyvinuly se během času jazyky slovanské historické, jejichž rozvětvení takto se dá znázorniti:

Slovanština					
západní				jihovýchodní (severovýchodojižní)	
českosrbská		lešská			
jazyk český se slo- venšti- nou	jazyk lužicko- srbský	jazyk polab- ský (vy- mřelý) s ná- řečím kašub- ským	jazyk polský	= jihoslovanština	
				jižní slovenština, k níž náleží	severo- východní = ruština
			jazyk srbsko- chorvat- ský	jazyk bulhar- ský	jazyk slo- vinský (vy- mřelý)
					velikoruský s nářečím malo- ruským a j.

Mezi slovanskými jazyky nad jiné vyniká stářím památek a starožitným svým rázem jazyk, kterým jsou sepsány staré církevní a náboženské spisy Slovanův církve východní. Jazyk ten je proto důležitý pro mluvnicki slovanskou vůbec. Bývá nazýván staroslovenským; někteří domnívají se, že to byla slovenština bulharská, a nazývají jej podle toho jazykem starobulharským.

474. Jazyk český a jeho nářečí.

Jazyk český jest tedy haluz větve slovanské. Ale ani on není jednotka nedílná, nýbrž jen myšlená; ve skutečnosti je za ni množství nářečí (dialektů), která jsou v podstatě nářečí česká, ale v některých věcech více méně patrně vespolek se liší. Na př. v Čechách říká se většinou *děvče*, v Čechách severovýchodních *děuče*, na Moravě a na Slovensku *děvča*, atd. Takové rozdíly jmenujeme krátce dialektickými.

Nářečí možno napočítati více nebo méně podle toho, volí-li se k rozeznávání jich více nebo méně známek rozeznávacích. V skutku

lišíme se poněkud každý jednotlivec od soukmenovců nejpřibuznějších, a máme tedy každý nářečí svoje; ale rozdíly jsou zde málo patrné a nehledí se k nim. Patrnější jsou rozdíly v jazyku jednotlivých území menších i větších; nářečí, která se tu nalézají, dostávají pak podle těchto území i svá jména, na př. nářečí hanácké, domažlické atd. Jednotlivá nářečí jsou si vespolek více méně podobná a podle toho sestavují se ve skupiny, v nichž vedle nářečí hlavního skupeny jsou obměny jeho další jako podřečí a různorečí.

V češtině jsou rozdíly dialektické od pradávna. V památkách písemných vystupují patrně již ve XIV stol., Hus některé z nich vytýká výslovně, Blahoslav (r. 1571) uvodí velmi mnohé, atd.

V češtině nyníjší rozeznává A. Šembera*) nářečí

- a) české, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různorečím domažlickým a lužnickým), 2. střední a 3. východní (s různorečím krkonošským);
- b) moravské, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různorečím podhorským, horským, dolským a hanáckým) a 2. východní (s různorečím dolnobřečevským, hornobřečevským, oderským a opavsko-ostravickým);
- c) slovenské, jež se dělí v podřečí západní, střední a východní.

Nářečí moravská důkladněji prozkoumal Fr. Bartoš**) a dělí je v nářečí: 1. slovenské (s různorečím zlínským, záhorským, pomoravským a několika uherskoslovenskými); 2. dolské; 3. valašské (s různorečím valašským, hranickým, starojickým, keleckým); 4. lašské (s různorečím lašským a severoopavským); 5. hanácké; 6. horácké a 7. české.

Čeština spisovná je také jenom nářečí, a to nářečí původně ze skutečného života vzaté, z těch krajin totiž, ze kterých první spisovatelé čeští pocházeli. Ježto pak duševní život český od pradávna se soustřeďuje v Praze, tedy bezpochyby také počátkové písemnictví českého do krajiny pražské připadají a tedy dále jazyk jejich jest bezpochyby nářečí pražské čili „české“, t. j. nářečí toho plemene slovenského, které v krajině pražské sídlilo a Čechy se nazývalo (kdežto na př. v krajině žatecké bydlilo plémě Lučanův, v krajině boleslavské plémě Charvatův atd.) a jehož jméno potom na všecko obyvatelstvo v Čechách se rozšířilo.

Toto české nářečí z krajiny pražské, byšši povzneseno za jazyk spisovný, nezůstávalo beze vlivu nářečí jiných; spisovatelé, kteří po-

*) Základové dialektologie československé 1864.

**) Dialektologie moravská. Díl I. Nářečí slov., dolské, valašské a lašské. 1886.

cházel z nářečí jiných, ovšem si je osvojovali, ale také ze svých nářečí ledacos přidávali. Krom toho pak totéž nářečí spisovné jednak uchovávalo se změn, jimž nářečí obecná podléhala, jednak bylo uměle pěstováno a vzděláváno více, nežli táž nářečí obecná. A tím vším stalo se, že nynější spisovný jazyk český se žádným obecným nářečím úplně nesouhlasí, nýbrž naproti všem jim jako jazyk z jejich středu vyrostlý, ale při tom uměle vypěstovaný se jeví.

475. Dějiny jazyka českého.

Jazyk český měnil se vnitřně a měl i své osudy zevní; podle toho má také dvoje dějiny, vnitřní a zevní.

Vnitřní dějiny jazyka českého obsahují jeho historická mluvnice a vědecký slovník; srovnávajíce jeho tvary a výrazy i jich významy starší a pozdější shledávají a ukazují, které proměny a jak se udály a kterak za sebou šly.

Dějiny zevní vyličují jiné osudy jeho a vypisují zejména, jaké kdy bylo jeho pole, jak kdy v písemnictví kvetl a v životě veřejném vládl, a jak kdy byl theoreticky (grammaticky a lexikálně) pěstován.

Pole jazyka českého obsahovalo původně celou zemi Českou, celou Moravu, veliký díl Slezska a celé Slovensko. Ale kromě Slovenska během času ono pole valně se zmenšilo. Kde jazyk český hraničí s německým, všude překročila němčina v časech historicky známých meze bývalé a rozšířila se na újmu jazyka českého; a kromě toho i uvnitř pole českého vznikly ostrovy německé. Dělo se to jednak osazováním obyvatelstva německého na území českém nebo těsně na hranicích jeho, jednak němčením obyvatelstva českého, zvláště v některých městech. Plzenský vladyka Ant. Frozín vypravuje*), kterak v l. 1699 — 1701 cestoval po Čechách a všímal si také, jak kde je němčina a čeština rozšířena; podle toho nezmenšilo se od té doby v Čechách území jazyka českého, až na Litoměřice, které ještě na počátku předešlého století byly české.

Písemnictví české poskytuje nám památky hojnější teprve od sklonku stol. XIII. a rozvíjí se od té doby rychle a velice. Po roce 1620 nastává mu však veliký úpadek. Jenom vystěhovalci udržují je v hodnotě bývalé, ano i nad ni vynikají (Komenský); spisovatelů domácích je po skrovnu a čím dále tím méně, a jejich jazyk úžasně klesá i divočí.

Touž dobou byl jazyk český také vytiskován víc a více ze života veřejného. Bývalat ovšem i v dobách starších v jedné ve-

*) v předmluvě k Obrovišti Mariánského Atlanta (vytišt. v Pr. 1704).

řejném užívána také latina a němčina, ale čeština nebyla odtud nikdy vyloučena; naopak čeština domáhala se tu práva víc a více, až byla jazykem panujícím. To se změnilo po bitvě bělohorské; čeština ustupovala z úřadův, ze soudův, ze škol, a zůstávala jí krom života soukromého jen kazatelna a škola vesnická.

Obrat k lepšímu počíná se na sklonku století předešlého. Zřizují se učitelské stolice pro jazyk a literaturu českou při učilištích vyšších (při universitě Pražské r. 1792), písemnictví znovu se povznáší a zdokonaňuje, a v době naší jest jazyk český i v písemnictví i v životě veřejném zase velice povznesen a rozšířen.

Velikou ztrátu utrpělo české písemnictví v době nové odstopením Slovákův od společného jazyka spisovného.

Vzdělání mluvnického dostává se jazyku českému od stol. XVI. Prvním pokusem české mluvnice jest „Grammatika česká“ Beneše Optata, Petra Gzela a Václava Philomatesa (vytištěná r. 1533); obsahuje „orthografii“ t. j. několik prvopočátečných výkladův o psaní, o výslovnosti a o interpunkci (od Optata a Gzela), a „etymologii“ (od Philomatesa), kdež podle mluvnice latinské (t. zv. Donata) probírají se jednotlivé třídy slov a ukazuje se, jak se co latinského po česku správně nebo nesprávně vyjadřuje. Z mluvnic dalších je důležitá mluvnice Jana Blahoslava (dokonaná 1571, vytištěná 1857); hojná sbírka výkladův, jež ovšem na mnoze do slovníka, do stilistiky a do poetiky patří. Mluvnice Matouše Benešovského Philonoma (1577) má jen vzory skloňovací a časovací. Úplná jest ve smyslu své doby mluvnice Benedikta Nudožerského (1603); je rozdělena ve dvě knihy a učí v knize první (de etymologia, = nauka o slově) o hláskách, o skloňování, o tvoření některých kmenův, o časování, o příslovci a o spojce, a v knize druhé (de syntaxi, = nauka o skladbě) o shodě (v čísle, rodě, pádu, osobě), o vazbách pádových atd. Mluvnice Václ. Rosy (1672) dělí se ve čtyři díly (orthographia, etymologia, syntaxis, prosodia) a podává všechno zevrubněji, než která mluvnice před tím. Je psána latinsky, částečně s paralelním překladem českým. Část česká jest jazykem chybná a smutným svědectvím, jak jazyk český v samé Praze byl klesl, když i Rosa, zajisté jeden z nejpřímnějších jeho příslušníkův a nejpilnějších jeho pozorovatelův, tak chatrně jím vládl. Pro tento nedostatek odsuzuje se druhdy Rosova mluvnice všechna; neprávem, neboť krom vytkené vady je to naopak práce na svůj čas dobrá, a částečně (ve výkladech o kolikosti děje slovesného) práce vynikající. Výtahem z ní jest mluvnice Václ. Jandita (lat., 1704 a j.). Též podle mluvnice Rosovy je vzdělána a pilně dále vypracována mluvnice, kterou sepsal Pavel Doležal (lat., 1746), dílo na svůj čas znamenité. Dílem

těž výtahem z Rosy, dílem prací vlastní jest pověstná mluvnice Václ. Pohla (něm., 1756 a j.). Pohl byl úplně bez přípravy, ano beze smyslu pro práci grammatickou; tvoří a přetvořuje slova podle libovolných nápadův; sotva je kde na světě příklad jemu v tom podobný; mluvnice jeho je svou špatností památka; a že mohla tiskem vycházeti (ve čtveru vydání), je svědectvím nejhlubšího úpadku jazyka českého.

Na sklonku stol. XVIII. počíná se v Čechách přísnější bádání vědecké. To jeví se také v mluvnici a vynikají zde zvláště Tomsa, Pelzel a Dobrovský.

Frant. Tomsa († 1814) obíral se též jazykem starým, snad první po staletích četl proto také Štítného, a vydal mluvnici (něm., 1782), kdež dílem (v paradigmatech a j.) přidržuje se Doležala, většinou pak samostatně a pilně přemýšlení jeví.

Frant. Pelzel, první professor českého jazyka a literatury na universitě Pražské († 1801), založil svou mluvnici (něm., 1795, 2. vyd. 1798) na spisích stol. XVII. a XVIII.; dílo na svůj čas výborné a zejména také po stránce methodické pečlivě propracované. Z Pelzla těžil jeho nástupce v úřadě professorském Jan Nejedlý, jehož mluvnice (něm., 1804) je zpracována většinou z Pelzlovy.

Jos. Dobrovský († 1829) uznáván jest ode všech svých vrstevníkův jako nejdůkladnější badatel a znatel jazyka slovanského a českého. Práce jeho přípravné sahají též do století předešlého; mluvnice soustavná, *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, vyšla r. 1809 (2. vyd. 1819). Snaha, vyčerpati všecku látku a zpracovati ji soustavně, jeví se zde měrou srovnanou.

Mluvnice pozdější mají skoro vesměs jen cíl školní na zřeteli. Co se týká pečlivého propracování látky, zůstávají mluvnice Dobrovského, Pelzlova i Tomsova dosud vzorem. Vzhledem pak k obsahu vynikli Šafařík, rozšířiv obor mluvnice české vzděláním mluvnice staročeské (1845), a vynikli Václ. Zikmund a ještě více Frant. Bartoš vzděláním dotud málo pěstované skladby.

Mezitím prospívala také srovnávací mluvnice slovanská (hlavní její pěstitel Frant. Miklosich), a prospíval vůbec jazykozpyt srovnávací; že z toho obého kořistila i mluvnice česká, rozumí se samo sebou.

Slovníky patří k nejstarším památkám českým (glossy). Jsou druhu rozmanitého (rostlináře, mammotrekty nebo-li slovníky pro bibli, a j.) a dosti hojné. První tištěný a také jinak důležitý (a nespřímně odsuzovaný) jest od Vodňanského (1511). Po něm Veleoslavín slovníků několik sestavil. Komenského *Janua linguarum* (1631 a j.) a *Orbis pictus* (1658 a j.) jsou vlastně živé slovníky; krom toho pracoval Komenský po 44 let o velikém slovníku latinsko-českém

(thesaurus), který však při požáru lešenském (r. 1656) byl zničen, mimo prý jinde uschovaný první nárys jeho (primum rudimentum). Tento první nárys Komenského je bezpochyby zpracován ve velikém rukopisném slovníku Václ. Rosy. Z doby novější je slovníků několik od K. J. Thama; pak mezi jinými slovník Fr. Tomsy (1791, 2. vyd. 1805—1807); slovník Dobrovského (vlastně z výpisův Dobrovského sestavený, díl I. 1802, II. 1821); slovník Palkovičův (1820—1821); obrovský pokrok učiněn slovníkem Jungmannovým (1835—1839), jehož obsah je dílem přejat a dílem rozmnožen v slovníku Kottovu (1878 sl.).

476.

Písmo a jeho druhy.

Při řeči vyslovená věta a , která mou myšlenku A znamená, učiní v nervy posluchačovy dojem a' , a tímto dojmem vzbudí se v mysli posluchačově náležitá myšlenka A' (v. §. 458). Řady slyšených hlásek, z nichž skládají se slova a věty, jsou smyslným prostředníkem, který nervy dojmá a skrze ně v duši myšlenky takové budí, jaké týmž prostředníkem byly projeveny.

Tyž jest postup, když si projevujeme myšlenky písmem. Rozdíl jest ve smyslném prostředníku a smyslovém ústrojí, kterými na duši čtenářovu působíme: místo známek slyšených jsou to v písmě známky psané (nebo kreslené, malované, ryté), a místo nervu sluchového dojmá se jimi nerv zrakový. A podle toho jest písmo projevování a vzbuzování myšlenek za pomoci známek psaných.

Písmo jest vynález důmyslu lidského. Jest rozdílné, nejen nahodilou podobou zevní, ale i zásadou, podle které jest ustrojeno. Podle dvou stránek, které v řeči nalézáme (význam neb myšlenkový obsah, a výraz v řeči slyšený), rozeznáváme především dva druhy písma, významové a výrazové.

a) V písmě významovém vyjadřuje se nebo naznačuje se (známkami psanými, malovanými atd.) to, co jest myšlenkovým obsahem (významem) věty. Písmo toto jest jednak

1. výrokové, když se myšlenkový obsah věty jako celkový výrok v obraze jednom vyjadřuje; na př. výrok „myslivec mřít na zajíce“ dá se vyjádřiti (napsati) obrazem, na němž jest vypodobněn myslivec, an mřít na zajíce; — jednak jest písmo významové

2. pojmové, když si myšlenkový obsah věty rozložím v řadu pojmů a každý z nich pak známkou náležitou vyjádřím; na př. větu „dům je zbořen“ rozložím v pojmy „dům“ a „zbořen“ a vyjádřím je obrazy domu a zbořeného domu; písmo pojmové jest obecné v počítáství a na př. „ $4^2 + \sqrt{4} = 2 \times 10 - 2$ “ jest věta písmem takovým napsaná.

b) V písmě výrazovém naproti tomu vyjadřuje to, co ve větě vyslovené se slyší. Tu pak rozeznává se zase

1. písmo slovné, kde jeden (nedělný) znak znamená znění celého slova, na př. namalovaný krokodil znamená slovo „krokodil“; podobně v měřictví znamená znak \sphericalangle slovo „úhel“, \triangle slovo „trojhran“;

2. písmo slabičné, kde jeden (nedělný) znak znamená znění celé slabiky; na př. slovo sanskrtské *kaṛa* (= ruka) píše se dvěma znaky, z nichž první se čte *ka*, druhý *ra*;

3. písmo hláskové, kde jeden znak jen jednu hlásku znamená a každá hláška svůj znak má, na př. v písmě našem.

Písmo slovné vyvinulo se z písma pojmového; pojem „dům“ vyjádřen byl v písmě pojmovém obrazem domu, a obraz domu běže se v písmě slovném — když si to přeneseme do češtiny — za znění slova „dům“. Z písma slovného vyvíjí se dále podle akrofonie (podle znění krajní slabiky nebo hlásky) písmo slabičné, když obraz domu se vezme za znak slabiky *do-*, a písmo hláskové, když tyž obraz se vezme za znak hlásky *d*.

Z písem starých je pro nás nejdůležitější písmo egyptské (hieroglyfy).

Bylo to písmo částečně pojmové, částečně pak slovní, slabičné a hláskové. Od Egyptanův naučili se užívati písma Foeničané a jiní Semité a vytvořili písmo t. zv. starosemitské. Z písma tohoto pak utvořili Řekové písmo své, čistě hláskové. Z písma řeckého vyvinulo se dále latinské, kterého národové západní užívají, a cyrilské, kterým Slované pravoslavní pší.

V písemnictví českém užívá se latinky od nejstarších známých jeho začátkův. S knihtiskem přišla v oblibu tak zvaná fraktura (= písmo lomené), t. j. latinka rozmanitými hranami a krouceninami znetvořená; jeden druh tohoto frakturového písma, trochu okrouhlejší, nazýval se švabach, a toto jméno dávalo se později veškeré fraktuře, kterou se tisklo. Švabach pak panoval až do počátku našeho století, kdežto u národův romanských a západních tak zvanou antikvou se tisklo, totiž latinkou rázu starého a tvaru zakulaceného. U nás teprve v době nové dějí se pokusy o uvedení latinky v tisku; Jungmannova Slovesnost (1820) je první větší dílo, které zcela antikvou je tištěno, Časopis Českého Musea, začatý r. 1827 švabachem, vychází od r. 1829 latinkou, a latinka se potom šíří, až se jí užívá všeobecně.

Vedle latinky bylo v Čechách známo také písmo hlaholské. Také písmo toto vyvinulo se ze řeckého a není mladší než cyrilské.

477. O pravopise vůbec; pravopis český a jeho historie.

Pravopisem rozumí se způsob, jakým podle běžných pravidel a zvykův článkované hlásky, slyšené v slovích a větách mluvených, se označují literami.

V každém pravopise bylo a jest snahou hlavní, aby se toto označování dělo věrně, t. j. aby se psaly hlásky takové, jaké se slyší; a pokud který pravopis této snaze hová, zove se hláskovým čili fonetickým. V pravopise českém píšeme foneticky na př. *ruka*, *málo* atd., poněvadž se tak a ne jinak slyší; a píšeme též foneticky *eti* místo *čti* (nom. *čest*), český místo *češský* atd., poněvadž při vyslovení těchto slov neslyší se *-čs-* a *-šs-*, nýbrž jen *-c-* a *-s-*. Poněvadž pak těch slov, ve kterých nám ani jinak psáti nelze, než jak slyšíme a píšeme, jako *ruka*, *málo* atp., jest valná většina, a poněvadž i jinde často pro psaní fonetické se rozhodujeme, jako ve *eti*, český atp., proto je pravopis český převahou fonetický.

Jiná snaha, která v pravopisích platnosti si dobývá, jest, aby se šetřilo původu slova čili etymologie; a pokud zase který pravopis této snaze vyhovuje, potud jest etymologický. V pravopise českém píšeme na př. etymologicky množství, poněvadž slovo to vzniklo z původního množstvíje a ačkoliv se vyslovuje jenom množství; píšeme *vysoký* a *všeti*, poněvadž zde *y* a *i* je rozdílného původu etymologického a ačkoli nyní se vyslovuje stejně; atd.

Kromě fonetického a etymologického psaní jest ještě psaní historické, když se píše tak, jak se psávalo a poněvadž se tak psávalo, třeba by výslovnost a původ psaní jiného žádaly. Na př. v češtině píše se po historicku *věšši*, poněvadž se ode dávna tak psává; etymologicky mělo by se psáti *všeši*, fonetický *věši*.

Pravopis český je tedy většinou fonetický, ale nannozé také etymologický a dleem též historický. Kromě těchto rozdílných zásad, které se v něm křížují, řídí se písaři čeští v rozdílných dobách ještě rozličnými jinými pravidly a zvyky, pravopis český se tedy mění a má svou historii.

V historii té rozeznáváme patero stupňův, kterými se pravopis vyvíjí.

I. Pravopis jednoduchý, stol. XI., XII. a dle m i XIII. Abeceda latinská poskytovala písařům českým jen 25 liter (kromě *j* a *w*, které vznikly až později), kdežto hlásek českých bývalo asi dvakráte tolik. Litery latinské nestačily tedy pro hlásky české. Zejména nebylo liter pro české samohlásky dlouhé a pro souhlásky měkké. Písaři doby této pomáhají si tím, že pro hlásku českou, která nemá

náležitě litery v abecedě latinské, volí si literu hlásky příbuzné. Na př. v stč. slově *dietě* jsou hlásky *d*, *ie* (dvojhláska), *t*, *ě* (dvojh.); z nich žádná nemá litery náležité v abecedě latinské; staročeský písař volil tedy litery hlásek příbuzných *d*, *e*, *t*, *e* a napsal *dete* (m. *dietě*).

II. Pravopis spřežkový, od stol. XIII. Hlásky české, pro které abeceda latinská liter náležitých nemá, a dílem i takové, které v latinské abecedě literu náležitou mají, označují se spřežkami, t. j. literami několika k vyjádření hlásky jedné spřeženými. Na př. komár psáno *comaar*, pravé ps. *prawee*, čas ps. *czas*, čest ps. *chzezst*, vše ps. *wffe* nebo *wfche*, řeka ps. *rzyeka* (rz-yc-ka), svatý ps. *zswathy*, atd. Ve spřežkách pro hlásky české vymyšlených je veliká rozmanitost, v některých rukopisích je soustava spřežková dosti vhodná.

III. Pravopis Husův. Hus sestrojil abecedu českou takto:

- a) jednoduché litery latinské (a s nimi také latinskou spřežku *ch*), kterých se v českém psaní užívalo, přijal v té platnosti, kterou měly ve psaní latinském podle výslovnosti středověké, jen s tím rozdílem, že literu *c* bral vždycky za *c* a nikdy za *k*; tedy znamenala litera *d* hlásku *d* jako v latině, litera *g* před *e* a *i* hlásku *j* a jindy hlásku *g* jako v latině, atd.; tím byly opatřeny všechny české hlásky, které středověká latina měla a znamenala;
- b) pro ostatní pak hlásky české, kterých v latině buď nebylo anebo pro které abeceda latinská liter zvláštních neměla, užil Hus zvláštního způsobu označování, totiž liter známkových, označených tečkou nebo čárkou, a to tak:

1. české souhlásky, kterých latina neměla, znamenal literou hlásky příbuzné a tečkou nad ní; ježto pak čeština nad středověkou latinu vynikala jednak některými souhláskami měkkými a jednak tvrdým *č*, tedy znamená tečka na *ň*, *ď*, *ť*, *č*, *ž*, *š*, *ř* měkkost a na *l* tvrdost souhlásky; na př. *peň* psáno *peň*, *piš* ps. *piš*, *řeč* ps. *řeč*, *dělo* ps. *dělo* atd.;

2. dlouhé samohlásky, které latina měla, ale v písmě od krátkých nelišila, znamenal Hus literami sounáležitých samohlásek krátkých a čárkou nad nimi, na př. *máš* psáno *máš*, *mé* ps. *mé* atd.

Zvolil tedy Hus tečky a čárky nad literami kladené za znaménka rozeznávací čili diakritická, a podle toho nazývá se jeho pravopis diakritickým. Znaménka taková, zejména též čárky a tečky, vyskytují se po různu v některých rukopisích již před Husem; Husovi přináležel zásluha, že z nich ustrojil pravopisnou soustavu, zásluha veliká.

Po důmyslných opravách Husových stačil pravopis český všem potřebám svým; ale přes to přece nebyl všobecně uznán a přijat a valná

část písařů českých přidržovala se způsobu spřežkového, tak že v XV. a v 1. polovici XVI. stol. dvoji pravopis jest, Husův a spřežkový.

IV. Pravopis bratrský, od sklonku XVI. do sklonku XVIII. stol. Tak nazývá se proto, že ho Čeští Bratři ve svých spisích užívali a jemu ku platnosti všeobecné pomohli. Podle bible Kralické (1579 až 1593), nejslavnější památce po Bratřích, nazýván bývá také pravopisem kralickým. V podstatě své pak jest to zhoršený pravopis Husův. Podržel některé spřežky, na př. *swattost* m. *svatost*, *wffe* m. *vše*. V pravopise spřežkovém, který vedle Husova byl v užívání, vyvinuly se jisté způsoby, jež se staly pravidly; zejména psáno *y* za spojku *i*, psáno (podle dialektické výslovnosti, srov. §. 22 č. 2) vždy *y* po *c*, *z*, *s*, na př. *cyzý sýla*, psáno *v-* místo začátečního *u-*, *ú-*, na př. *včiti* m. *učiti*, *vřad* m. *úřad*, psáno *-ey* m. *ej*, na př. *neylépe*, *woley*, *peycha*. Tyto pak dle i grammaticky chybné zvyky přijali Bratři do pravopisu svého, v němž ostatně přidržovali se Husa. Přijali také klíčku ' nebo ˇ místo Husovy tečky ·, 'e m. Husova *ie* a *l'* (l s obloučkem) místo *í*, ale to jsou odchylky ve věcech nepodstatných.

V. Pravopis nynější. Proti chybám a nedůslednostem pravopisu bratrského ozývají se hlasové již v předešlém a na počátku nynějšího století (Doležal, Pelzel, Dobrovský) a usilováním jednotlivých opravovatelů vznikl pravopis nynější, který tedy v podstatě své jest opravený pravopis bratrský a Husův. Nejprve provedla se oprava tak zvaná analogická, podle které přestalo se psát *y* a *ey* místo *i* a *ci* a psalo se po *z*, *s* tu *i* a tu *y*, jak toho analogie žádala, na př. vedle *nom. hadí* a *akk. hady* také *nom. kosi* a *akk. kosy*, a přestalo se psát *v-* místo *u-*, *ú-* (na začátku slov); o opravu tuto nejvíce učinil se Jungmann (proti Janu Nejedlému, r. 1829; potřebu, lišiti *i* a *y* též po sykavkách, vytkl již Pelzel, a Dobrovský činí tak již ve své mluvnici 1809). Na to následovala oprava tak zvaná skladná, kterou se uvedly nynější litery *g* za bývalé *ğ*, *j* za býv. *g*, *i* za býv. *j* a psaní *-ej* za býv. *ey*, na př. *galilejský* m. *galilejský*, *její* m. *gegj* (*její* byl by chtěl psát již Doležal 1746), *wolej* m. *woley*, atd.; této zase opravy s důvody a prospěchem ujal se Šafařík (1842). Konečně ujal se (r. 1849) *ou* a *v* za bývalé *au* a *w*, na př. *obourati* m. *obauwati*.

O b s a h.

	Strana
Skladba §. 286 *)	1
Část první. Větoslovní §. 287—341	1
Přehledný výklad větoslovní §. 288—297	1
A. Věta jednoduchá §. 299—312	7
o podmětě §. 299	7
<i>věty bezpodměté</i> §. 300	9
o přísudku §. 301	9
o předmětě §. 302	10
o doplňku §. 303	14
o příslovečném určení §. 304	19
o přívlastku §. 305	24
<i>Spojení v jednotu větnou</i> §. 306	26
O větách oznamovacích, tázacích, přacích a rozkazovacích §. 307	29
věta oznamovací §. 308	29
věta tázací; odpověď §. 309	29
věta podmiňovací (a přací) §. 310	31
věta rozkazovací §. 311	31
Věta kusá §. 312	32
B. Souvětí §. 313—332	32
I. Souvětí souřadné §. 314	33
a) slučovací §. 315	34
b) odporovací §. 316	34
c) příčinné §. 317	35
d) výsledné §. 318	35
souvětí souřadné vícečlenné §. 319	35
věta stažená §. 320	36
II. Souvětí podřadné §. 321	37
věta podmětá §. 322	39
věta předmětá §. 323	39
věta doplňková §. 324	40
věta příslovečná §. 325	40
věta přívlastková §. 326	44
věty podřídzené složené a stažené §. 327	45
<i>Spojení v jednotu souvětí</i> §. 328	45
Vznik souvětí podřadného §. 329	48
Řeč přímá a nepřímá §. 330	49
Závislá věta tázací §. 331	52
Perioda §. 332	53
Vyšínutí ze syntaktické vazby §. 333	54
Znaménka rozdělovací §. 334	56
a) tečka §. 335	56
b) čárka; závorčky §. 336	56
c) středník §. 337	59

*) §§. 1—285 jsou v I. díle této mluvnice.

d) dvojtečka; znaménka uvozovací §. 338	33
e) vykřičník §. 339	33
f) otazník §. 340	33
g) pomlčka §. 341	33
Část druhá. Skladba (ve smyslu užším) §. 342	33
I. Grammatické číslo §. 343	34
Shoda v čísle §. 344	34
II. Grammatický rod §. 345	35
Shoda v rodě §. 346	35
III. Grammatická osoba §. 347	35
Shoda v osobě §. 348	35
IV. Jméno podstatné §. 349	35
V. Jméno přídavné §. 350	35
A. Některá přídavná jména zvláštní §. 351	35
B. Jméno přídavné v platnosti podstatného §. 352	35
C. Platnost tvarů jmenných a složených jm. přídav. §. 353	35
D. Srovnávací stupňování jmen přídavných §. 354	35
Komparativ §. 355	35
Superlativ §. 356	35
VI. Zájmeno (náměstka) §. 357	35
A. Zájmena určitá §. 358	35
1. osobní §. 359	35
2. přivlastňovací §. 360	35
Zájmena zvratná §. 361	35
zvratné osobní <i>se</i> §. 362	35
zvratné přivlastňovací <i>svůj</i> §. 363	35
3. ukazovací §. 364	35
4. tázací §. 365	35
5. vztažná §. 366	35
B. Zájmena neurčitá §. 367	35
Jména a příslovce původu zájmeného §. 368	35
Zájmena souvztažná §. 369	35
VII. Číslovka §. 370	35
A. Číslovky určité §. 371	35
1. základní §. 372	35
a) jak se vyjadřují čísla 1, 2, 3 ... §. 373	35
b) jak se váže předmět počítaný s číslovkou §. 374	35
c) jak se s číslovkou váže přivlastek a přísudek §. 375	35
2. řadové §. 376	35
3. druhovalé §. 377	35
4. jiné určité výrazy číslovkové §. 378	35
B. Číslovky neurčité §. 379	35
VIII. Pády prosté §. 380	35
A. Nominativ §. 381	101
B. Akkusativ §. 382	102
1. akkusativy tříděné podle větného členství §. 383	102
akkusativem jsou vyjádřeny a) předmět §. 384	103
b) doplněk §. 385	103
c) přisl. určení §. 386	104

	Strana
2. akkusativy třídné podle zvláštního významu §. 387	105
C. Genitiv §. 388	106
1. podle větného členství §. 389	106
genitivem jsou vyjádřeny	
a) předmět §. 390	106
b) doplněk §. 391	112
c) přísl. určení §. 392	112
d) přívlastek §. 393	113
2. podle zvláštního významu §. 394	113
Rozdílnost při výkladech některých genitivův §. 395	115
D. Dativ §. 396	115
1. podle větného členství §. 397	116
dativem jsou vyjádřeny	
a) předmět §. 398	116
b) doplněk §. 399	120
c) přísl. určení §. 400	120
d) přívlastek §. 401	121
2. podle zvláštního významu §. 402	121
Rozdílnost při výkladech některých dativů §. 403	121
E. Lokal §. 404	121
F. Instrumental §. 405	122
1. podle větného členství §. 406	122
instrument. jsou vyjádřeny	
a) předmět §. 407	122
b) doplněk §. 408	123
c) přísl. určení §. 409	125
místa §. 410	125
času §. 411	126
způsobu, vztahu,	
míry §. 412	126
příčinnosti §. 413	127
d) přívlastek §. 414	128
2. podle zvláštního významu §. 415	128
Rozdílnost při výkladech některých instrument. §. 416	129
G. Vokativ §. 417	129
IX. Pády předložkové §. 418	130
1. podle větného členství §. 419	132
pádem předlož. jsou vyjádřeny	
a) předmět §. 420	132
b) doplněk §. 421	133
c) přísl. určení §. 422	133
d) přívlastek §. 423	134
Rozdílnost při výkladech pádů předložkových §. 424	134
2. podle zvláštního významu §. 425	135
předložky jednotlivé a jejich pády (pořádkem abec- edním) §. 426	135
Protikladný význam někter. pádů předložkových §. 427	150
X. Sloveso §. 428	151
A. Význam slovesa vůbec §. 429	152
1. Význam sloves podle kolikosti děje §. 430	153
2. Význam sloves podle dokonavosti děje §. 431	154
Roztřídění sloves podle kolikosti a dokonavosti děje §. 432	154

Pravidla o slovesích podle kolikosti a dokonavosti	
děje §. 433	155
3. Význam sloves podle dějového rodu §. 434	157
B. Význam slovesných výrazů jednotlivých §. 435	158
1. Čas a jeho výrazy slovesné §. 436	159
a) praesens §. 437	159
b) perfectum a plusquamperf. (a stě. imperf. a aor.) §. 438	159
c) futurum §. 439	160
2. Způsoby děje slovesného a jejich výrazy §. 440	160
a) indikativ §. 441	160
b) imperativ §. 442	161
c) kondicional §. 443	162
3. Rod děje slovesného a jeho výrazy §. 444	164
4. Slovesné výrazy jmenné §. 445	164
a) infinitiv §. 446	164
b) supinum §. 447	169
c) participia §. 448	169
participia jednotlivá §. 449	170
vazby přechodníkové §. 450	172
pravidlo o zkracování vět přechodníkem §. 451	173
d) slovesné jméno podstatné §. 452	176
XI. Příslovce §. 453	177
Příslovce záporová <i>ne</i> a <i>ni</i> §. 454	180
XII. Spojka §. 455	182
XIII. Citoslovce (mezislovce) §. 456	183
XIV. Stupňování významu §. 457	184
<i>Výklady všeobecné pro hlubší poznání jazyka a mluv-</i> <i>nice</i>	186
Sdělování myšlének; řeč a jazyk §. 458	186
Slovo a věta §. 459	187
Nauka o jazyku; slovník a mluvnice; rozdělení mluvnice §. 460	187
Mluvidla a článkováání hlásek §. 461	190
Roztřídění hlásek §. 462	192
Jazyk se mění §. 463	195
Příčiny proměn jazykových §. 464	197
A. příčinou jest mechanika mluvidel §. 465	197
B. příčinou jest analogie §. 466	201
C. příčinou jest osamocení (isolace) §. 467	206
D. příčinou jest jazyk cizí §. 468	208
E. příčinou je žádoucí zřetelnost §. 469	209
F. příčinou je změna života duševního §. 470	211
Roztřídění jazykův §. 471	212
Jazyky kmene indoevropského §. 472	213
Jazyky slovanské §. 473	215
Jazyk český a jeho nářečí §. 474	215
Dějiny jazyka českého §. 475	217
Písmo a jeho druhy §. 476	220
O pravopise vůbec; pravopis český a jeho historie §. 477	222

